

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

**KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS BIBLIOGRÁFIAI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK**

III.

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1963

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS BIBLIOGRÁFIAI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK

III.

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
1963

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette:

CSÚRY ISTVÁN és VARGA ZOLTÁNNÉ

TANULMÁNYOK

Csűry István

A VIDÉK SZAKKÖNYVTÁRI ELLÁTÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL¹

A termelékenység fokozása egyik alapfeltétele a szocializmus építésének, és napjainkban fokozottan időszerű feladat. Feltételei közt lényeges szerepet játszik a termelés korszerűsítésén, fejlesztésén fáradozó szakemberek könyvvél és szakirodalmi tájékoztatással való ellátása. E könyvtári igény vidéki viszonylatban való kielégítéséhez kívánunk hozzászólni, tekintetbe véve a termelésben közvetlenül részt nem vevő, de társadalomilag fontos funkciókat teljesítő más szakemberek igényeit is. (Pedagógusok, orvosok, gazdasági és közigazgatási dolgozók stb.) Figyelmünk a szakkönyvtári ellátás szervezeti, könyvtárpolitika¹ vonatkozásaira irányul.

Midőn a továbbiakban szakirodalomról, illetőleg szakirodalmi vagy szakkönyvtári igényről beszélünk, az ún. elsődleges irodalomra, tehát tudományos szintű művekre, új eredményeket közlő kiadványokra, illetőleg a felső fokú szakemberek kutatási, gyártásfejlesztési, kísérleti, tervezési és hasonló szintű gyakorlati tevékenysége kapcsán fellépő igényeire gondolunk. Természetesen nem szabad mereven felfognunk az irodalomnak és az igényeknek ezt a típusát, hiszen (mint ismeretes) a tudományos, az oktatási és az ismeretterjesztő irodalom határai számos ponton elmosódnak, s a technikus vagy a képzett szakmunkás igényei nem egyszer találkoznak a mérnökével, vagy közel állnak ahhoz. Ugyanezt mondhatjuk a tanulmányi és a gyakorlati céllal történő olvasásra is. Mégis indokolt a könyvek és az olvasás előbb említett kategóriájának megkülönböztetése, és könyvtárpolitikai szempontból a különböző szintű szakképzés, a politechnikai oktatás és ismeretterjesztés, továbbá az amatőrkedés és barkácsolás könyvszükségleteitől elkülönített vizsgálata. Ez utóbbi szükségletek egyrészt egyéni könyvvásárlás formájában, másrészt az iskolai, a szakszervezeti és a tanácsai közművelődési könyvtárak által elégtendő ki. Az önképzést szolgáló művek olvastatása, a politechnikai ismeretek terjesztése kezdettől fogva a közművelődési könyvtárak alapvető feladatai közé tartozik.

¹ 1961. február hó 7-én a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában tartott anketon elhangzott előadás.

A szakirodalmi igények szolgálatára négy könyvtártípus hivatott:

1. A vállalatok, intézmények belkörü használatra szánt könyvtárai („helyi jellegű szakkönyvtárak”), beleértve az üzemi műszaki könyvtárak mellett a tervezőintézeti, kutatóintézeti, az iskolai tanári, a kórházi és a hivatali szakkönyvtárakat,

2. a nyilvános szakkönyvtárak (országos jellegű, illetve tudományági szakkönyvtárak),

3. szakfelsőoktatási intézmények könyvtárai,

4. általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak.

Mielőtt szemügyre vennénk, hogyan elégítik ki e könyvtárak a szükségleteket, és hogy lehetne megjavítani a szakkönyvtári ellátást vidéki viszonylatban, egyrészt utalnunk kell a magyar könyvtárügy rendszerére, amelybe az említettek is szervesen beépülnek, másrészt röviden meg kell vizsgítanunk a különböző típusú szakkönyvtárak és az általános tudományos könyvtárak sajátos funkcióját, egymáshoz való viszonyát.

A magyar könyvtárügy szervezete az ismert hálózati elv szerint épül fel. Könyvtárhálózaton az azonos feladatkörű közkönyvtárak egységes szervezetét értjük, amelyben a könyvtári szakirányítást az erre kijelölt központi könyvtár végzi. A könyvtárhálózat nem lezárt, merev rendszer. A szükségletek változásának megfelelően folytonosan továbbfejlődik, s az egyes hálózatok egymás közt is összeegyeztetik működésüket, és kölcsönösen támogatják egymást. A könyvtárak közti együttműködés követelményének megfelelően, az egyes könyvtárak elsődleges hivatásuk teljesítése mellett nemegyszer egyéb feladatokból is részt vállalnak — országos munkamegosztás alapján. (Pl. a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára egyetemi funkciója mellett filozófiai, történettudományi és valláskritikai szakkönyvtári, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára a köteleespéldánygyűjtéssel kapcsolatos feladatkört, s — a többi vidéki egyetemi könyvtárhoz hasonlóan — tájkkönyvtári funkciót is betölt.) Az olvasó szempontjából a hálózati struktúra legfőbb előnye az, hogy bárhol is lép be a rendszerbe (tehát bármelyik könyvtár olvasója), nincs egy adott könyvtár korlátozott lehetőségeihez kötve, hanem annak közvetítésével igénybe veheti az összes többi könyvállományát és szolgáltatásait. A bennünket ezúttal legközelebből érdeklő szakkönyvtárak többsége a következő hálózatokba tartozik:

1. Műszaki termelési könyvtári hálózat. Központja az Orsz. Műszaki Könyvtár. E hálózatba tartoznak az ipari kutató- és tervezőintézetek, az iparvállalatok és egyéb műszaki intézmények könyvtárai, amelyeket a hálózati központ alközpontok útján irányít.

2. Mezőgazdasági és erdészeti könyvtárhálózat. Hálózati központja az Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár. Tagjai egyrészt az agrár-, valamint az erdészeti kutató és kísérleti intézetekben, továbbá a mező- és erdőgazdasági termelőüzemekben működő szakkönyvtárak, másrészt az agrár-felsőoktatási intézmények könyvtárai.

3. Orvostudományi könyvtári hálózat. Központja az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. A hálózathoz tartoznak az orvostudományi egyetemek, kutatóintézetek és gyógyintézetek szakkönyvtárai.

4. Iskolai könyvtári hálózat. Központja az Országos Pedagógiai Könyvtár. A hálózathoz tartoznak az iskolai könyvtárak, beleértve természetesen a tanári könyvtárakat is.

Az egyéb hálózathoz tartozó, illetve hálózatba nem sorolt könyvtárak közül a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára mint a gazdaságtudomány, az Országgyűlési Könyvtár mint a jogtudomány, államigazgatás és politika, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára mint a statisztika szakkönyvtára érdemel még említést. A műszaki termelési hálózattal együttműködve részint termelési szakkönyvtári feladatot is ellát a műszaki felsőoktatási hálózat, élén a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárával.

A közös hálózatba tömörült könyvtárak közt feladatkör tekintetében nemcsak megegyezés mutatkozik, hanem lényeges különbségek is, hiszen a hálózat egyébként párhuzamos munkát végző intézmények halmozává egyszerűsödnek. A könyvtárak nemcsak helyileg kapcsolódnak a társadalom valamely csoportjához, valamely intézményhez, hanem gyűjteményeik tartalma, szolgáltatásaik minősége tekintetében is a területükön jelentkező sajátos szükségletekhez kell igazodniuk.

Az ún. helyi jellegű szakkönyvtárak — tehát az üzemek, kutatóintézetek és egyéb intézmények belső használatra szánt könyvtárai — gyűjtését és egész működését a fenntartó intézmény szükségletei határozzák meg. E könyvtárak aránylag kevés kiadványt szereznek be, teljességre még egy viszonylag szűk szakterület keretei közt sem törekednek, annak érdekében azonban mindent el kell követniük, hogy az intézmény munkájában közvetlenül hasznosítható — pl. valamely időszerű termelési probléma megoldását elősegítő, vagy az éppen folyó kutatások témakörébe vágó — irodalmat idejében és hiánytalanul megszerezzék. Könyvtárosaik nem fáradoznak az olvasói létszám, a forgalom növelésén, de házi dokumentáció keretében vagy más módon kötelességük a megfelelő, *az éppen szükséges* dokumentumot az intézmény érdekelt szakemberéhez eljuttatni.

A nyilvános szakkönyvtárak (tehát az országos jellegű és a tudományági szakkönyvtárak, valamint a szak-felsőoktatási intézmények könyvtárai) nemcsak abban különböznek az előbbiektől, hogy nyilvánosak, és hogy állományuk kiterjedtebb, hanem gyűjteményük és apparátusuk nagysága lehetővé teszi, hogy a szakirodalommal és szakirodalmi tájékoztatással való ellátás terén egyaránt az eleve meg nem határozott, potenciális igények kielégítésére is felkészüljenek. A konkrét, időszerű szükségleteket — amennyire az országos viszonylatban egyáltalán lehetséges — természetesen ezek a könyvtárak is tekintetbe veszik, úgy azonban, hogy a szakterület irodalmi termésének rendszeres és lehető teljességyűgyűjtése, dokumentálása se szenvedjen sérelmet. Alapvető különbség továbbá, hogy e könyvtárak nem szorítkoznak valamely szűk szakterületre, hanem egy-egy tudománycsoport, tudomány vagy ágazati tudomány egészét felölelik.

A mindennapi munka szerszámaként használt házi szakkönyvtár kielégíti — helyesebben: hivatott kielégíteni — az átlagos, tárgy szerint az intézmény profiljához szorosan kapcsolódó szükségleteket. Ha azonban valamely probléma behatóbb vizsgálata érdekében a szakembernek bővebb irodalomra van szüksége, különösen pedig, ha több szakterületet érintő komplex témával foglalkozik, a megfelelő nagyobb, nyilvános szak-

könyvtárhoz kell fordulnia. Végül: nem ritka eset az sem, midőn több olyan tudomány vagy tudománycsoport irodalmára kell támaszkodni, amelyek tárgyuk szerint olyan távol esnek egymástól, hogy nincsenek, nem is lehetnek képviselve egyetlen szakkönyvtárban. Ilyenkor az a legcélszerűbb, ha a kutató egy nagy, általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárat keres fel, ahol — természetesen — nem szakkönyvtári teljeségben, de együtt találja a legkülönbözőbb tudományágak irodalmát, főleg éppen az alapvető és az összefoglaló munkákat. Az a lépcsőzetesség tehát, amely a könyvtárak nagysága, gyűjtésük mélysége, szűkebb vagy tágabb gyűjtőkörük, egymás fölé-, illetve alárendeltségük és nyilvánossági fokuk tekintetében megmutatkozik, megfelel a gyakorlat követelményeinek, a könyvtárhasználati igények lépcsőzetességének tükörképe.

Más helyen már rámutattunk arra, hogy a szakkönyvtár és az általános tudományos könyvtár tizenkilencedik századbeli pöre korunkban már értelmét veszítette: a két könyvtártípus létét és együttműködését a tudományos irodalom természetének és használatának korszerű sajátosságai indokolják.² Adatokat is idéztünk arra vonatkozólag, milyen jelentős mértékű pl. a természettudomány különböző ágaiban a kutatott témától idegen szakterületek irodalmának használata. Nézzük most, hogyan érvényesül ez a jelenség a bennünket ezúttal leginkább érdeklő alkalmazott tudományok vonalán! (Mert hogy érvényesülnie kell, nem is lehet kétséges. Ugyan, hogy boldogulhatna pl. az agrártudományi kutató botanikai, zoológiai, kémiai, geológiai, meteorológiai irodalom, a műszaki kutató mérnök matematikai, fizikai vagy kémiai kiadványok, az építész képzőművészeti szakmunkák nélkül?)

Az irodalomban nem találva megfelelő adatot, hamarjában magunk próbáltunk legalább hozzávetőleges képet alkotni e jelenségről. Húsz taláalomra kiválasztott műszaki, mezőgazdasági és orvosi szakkönyvet vizsgáltunk meg, megszámlolva, hogy a bennük idézett vagy irodalomjegyzékben felsorolt címek közül hány tartozott az adott mű tárgyköréhez, és hány más szakterülethez. Azt, hogy mit tekintünk más szakterülethez tartozónak, nagyon szigorúan értelmeztük. Pl. egy vasöntészeti munkában idézett géptani, elektrotechnikai, tüzeléstechnikai vagy ipar-egészségügyi tanulmány, vagy egy növényvédelmi könyvben idézett növénytermesztési, állattenyésztési vagy mezőgazdasági gépészeti irodalom az adott kiadvány tárgyköréhez tartozónak minősült. (Hiszen az a kérdés érdekelt bennünket, hogy az irodalomnak mekkora hányadát találja meg a kutató a megfelelő szakkönyvtárban, illetőleg milyen mértékben van ráutalva egyéb könyvtárakra.) Tehát csak az alkalmazott tudományok területén kívül eső, főleg természettudományi irodalmat tekintettük idegennek, feltételezve, hogy az az igénybe vett alkalmazott tudományi szakkönyvtárban nem állhatott kielégítő mértékig rendelkezésre. A 20 könyv kiválasztásánál mellőztük továbbá a jellegzetesen hátraterületi témákat (pl. az agrometeorológiát, a gyógyszeriant stb.). E számlálás során tíz könyvben nem találtunk számottevő mennyiségű „idegen” irodalmat, kilenben 7—8%-ot tettek ki a más szakterületről idézett címek, és volt egy, amelynek irodalomjegyzékében több mint 53%-ot tett ki az egyéb tudományágak anyaga. Csak mint érdekességet említ-

² Egyetemi könyvtáraink néhány időszereű problémája. — Felsőoktatási Szemle, 9. évf. 1960, 547. l.

jük, hogy *Magyar Pál* Alföldfásítás c. munkájában tucatszámra találkozzunk ilyen címekkel, mint *Takács*: Rajzok a törökvilágból, vagy *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia, továbbá számos mezőgazdasági szempontból érdektelennek látszó folyóirat (pl. Debreceni Szemle, Vasi Szemle, Ungarische Jahrbücher stb.) cikkeire való hivatkozással.

És mennyi még azoknak a felhasznált műveknek a száma, amelyekre nem szokás hivatkozni, s így nyomuk sincs semmiféle lábjegyzetben vagy irodalomjegyzékben. A kutatónak pl. valamely gyártmány prospektusára van szüksége, s felüti a Bottin mondial c. nemzetközi üzleti regisztert, hogy a gyártó vállalat címét kikeresse. Személyes vagy tudományos intézményekhez fűződő szakmai kapcsolatokat keresve, a World of learning-ben, a Minervában, az Index generalisban bongész. Általános enciklopédiákból, lexikonokból, statisztikai évkönyvekből merít adatokat, szótárakat használ, irodalmat gyűjt a nagy referáló orgánumokból, esetleg könyvtárkatalógusokból vagy más jegyzékekből. Ezeknek és a hasonló kiadványok ezreinek átfogó gyűjteményét valamely szakkönyvtárban létrehozni célszerűtlen, sőt kivihetetlen volna.

Az előbb ismertetett számlálás túlságosan szűkkörű ahhoz, hogy belőle valamiféle törvényszerűsége következtessünk.³ Ahhoz azonban elegendő, hogy megerősítse álláspontunkat, miszerint az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár szerepe az alkalmazott tudományok kutatói s a gyakorlati szakemberek munkájának szolgálata terén nem esetleges. A szakkönyvtár nem vállalkozhat a profiljába nem tartozó irodalom intenzívebb gyűjtésére, hiszen ha ezt tenné, megszűnnék szakkönyvtári jellege. A több tudományág irodalmát felhasználó szakember pedig ugyancsak aligha vállalkozhatnék arra, hogy könyvtárról könyvtárra járva, mindig a gyűjtőkör szerint illetékes szakkönyvtárhoz folyamodjék a kívánt tárgyú műveikért.

Miután így számba vettük a szakkönyvtári igényeket, megpróbáltunk belőlük a továbbiakban hasznosítható néhány következtetést levonni, figyelmünket voltaképpen feladatunkra, a vidék szakkönyvtári ellátásának problémájára irányíthatjuk. E probléma vizsgálatát a *Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól*,⁴ valamint *A megyei könyvtár feladatai a szakirodalom gyűjtésével és a szakirodalmi tájékoztatással kapcsolatban*⁵ c. kiadványok igen megkönnyítik. Az előbbi azzal a céllal készült, hogy belőle a vidéki közművelődési könyvtárosok tájékoztatást nyerjenek a legnagyobb hazai tudományos könyvtárakról és szolgáltatásairól, de haszonnal forgathatják az olvasók is, főleg az a rétegük, amelyre ezúttal figyelmünk irányul. Témánk szempontjából meglehetősen kedvezőtlen képet alkothatunk áttanulmányozása alapján. A benne ismertetett 16 nagyobb könyvtár közül ugyanis csupán 3, a 49 kisebb közül pedig csak 17 működik vidéken. Lehet, hogy ez a számarány megfelel a tudományos könyvtárat igénylő szakemberek tényleges megoszlásának a főváros és a vidék között, nyilvánvaló azonban, hogy ha mennyiségileg nem is, de lényegileg vidéken is mutatkoznak ugyanolyan igények, mint Budapesten. A korábban ismertetett három

³ Hogy valamiféle törvényszerűség érvényesülhet a felhasznált irodalom megoszlása terén, az ismert Bradford-féle szóródási törvény analógiája valószínűsíthető.

⁴ Bp. 1960. Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya.

⁵ Bp. 1960. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

lépcsőfok — az intézmények belső szakkönyvtára, a nyilvános szakkönyvtár és az általános tudományos könyvtár — közül azonban vidéken leginkább csak az első, a vállalati, intézeti szakkönyvtár áll rendelkezésre, amely méghozzá az esetek többségében nem is éri el a budapestiek színvonalát. A *Tájékoztató* előszavában a következőket olvashatjuk erre vonatkozólag:

„A Budapesten élő szakemberek és a művelődni kívánó olvasóközönség számára rendelkezésre állnak az országos tudományos és szakkönyvtárak, amelyek könnyen megközelíthetők és szolgáltatásaik könnyen igénybe vehetők. A vidéken élő szakemberek és általában a vidéki értelmiség ilyen irányú igényeinek kielégítése sokkal nehezebb. A művelődéspolitikai irányelvek célkitűzéseinek valóráváltása során meg kell oldanunk a vidéki értelmiség egyre nagyobb mértékű igényeinek kielégítését, meg kell adni számukra a nélkülözhetetlen könyvtári segítséget. Egyetlen vidéki könyvtárunk sem vállalkozhat azonban arra, hogy gyűjtőkörét általánossá téve minden igényt konkrétan, saját állományából ki tudjon elégíteni. Elképzelhetetlen továbbá az is, hogy minden vidéki városban szakkönyvtárak létesüljenek. A megoldás a tudományos és szakkönyvtárak szoros együttműködése a közművelődési könyvtári hálózattal. A vidéki könyvtárakat alkalmasakká kell tenni a jelentkező igények közvetlen vagy közvetett kielégítésére.”⁶

Amint látjuk, a felhivatalos kiadványnak tekinthető, tehát minden bizonnyal a magyar könyvtárügy szakmai irányításának jogkörével felruházott Művelődésügyi Minisztérium álláspontját képviselő *Tájékoztató* néhány szóban nemcsak vázolja problémánkat, hanem a megoldás módját is kijelöli. A másik kiadvány, a KMK által szerkesztett útmutató a megyei könyvtárak szakkönyvtári feladatairól — mintegy eldöntöttnek tekintve a megoldás alapelveit — már a részletekig hatol, és számba veszi, milyen teendők hárulnak a megyei könyvtárra a szakirodalom gyűjtése, a szakirodalmi tájékoztatás és a szakirodalom közvetítése terén. E konkrét részleteiben is kifejtett teendőket a következőkben summázza:

„a) A szakkönyvtárak mellett a közművelődési könyvtár hivatott eljuttatni az érdekeltekhez a szakirodalomnak azt a részét, amely szélesebb rétegek igényét elégíti ki,

b) és a szakkönyvtárakat segítve a közművelődési könyvtár feladata a szakirodalom eljuttatása azokra a helyekre, ahol külön szakkönyvtári szolgáltatás nincs, vagy az nehezen hozzáférhető,

c) továbbá a közművelődési könyvtár feladatai közé tartozik a szakirodalom iránti igények felkeltése, a lakosság szükségleteit kielégítő szakirodalom szervezett propagandája.”⁷

De nemcsak a technikai műveltség terjesztése, a szakmai képzést szolgáló irodalom propagálása és más könyvtárak anyagának könyvtárközi kölcsönzés útján való közvetítése terén állít a módszertani útmutató feladatokat a megyei könyvtárak elé. Mindez eddig is alapvető hivatásuk körébe tartozott. Új feladatként jelentkezik a szakemberek tudományos könyvtári igényű szolgálata, amelyről a következőket olvashatjuk:

„Ugyanakkor, amikor a megyei könyvtár saját olvasóközönsége széles rétegei számára biztosítja az azok által igényelt irodalom hozzáfér-

⁶ I. h. 5. l.

⁷ I. h. 3. l.

hetőségét, gyűjteményét és szolgáltatásait alkalmassá teszi arra is, hogy a lépcső magasabb fokán álló magasabb igényeket is kielégíthesse. Ennek eszköze:

1. Szakirodalmi *gyűjteményének* kiépítése és bővítése, vagyis gyűjteményét a szükségletekhez mérten, a terület igényeinek figyelembevételével kibővíti egyes tudományágak, illetve gyakorlati ismeretágak irodalmának rendszeres gyűjtése révén. Kiegészíti ezt a gyakrabban keregett, az igényeket kielégítő *idegen nyelvű összefoglalókkal, kézikönyvekkel, folyóiratokkal.* (A kiemelés tőlem. Cs. I.)

2. A szakirodalom feltárása és a szakirodalmi tájékoztatás nyújtása olyan fokon, hogy az a megye területén élő szakemberek *zömének* igényeit kielégíthesse, vagyis megszervezi a szakirodalmi tájékoztatás közvetítését, *felvilágosító szolgálatát* kifejleszti, és megteremti annak alapját képező *segédkönyvtári gyűjteményét.*⁸ (A kiemelés tőlem. Cs. I.)

A *Tájékoztató* előszavának és a KMK módszertani útmutatójának alap gondolata, szempontjai helyesek, logikusak. A város és a falu, a főváros és a vidék közti lényeges különbségek leküzdését célzó programba valóban beletartozik a szakkönyvtári ellátás széleskörű biztosítása. Értelmetlen és képtelen gondolat volna a fővárosi nagy szakkönyvtárakkal párhuzamosan a vidéki centrumokban hasonló intézmények létrehozása. Egyrészt a meglévő könyvtárakat kell tehát alkalmasakká tenni a szakkönyvtári igények zömének kielégítésére, másrészt pedig — mivel az alkalmassá tevés csak bizonyos korlátok közt valósulhat meg — ki kell aknázni a hálózatok közti együttműködés nyújtotta lehetőségeket, közvetíteni a szakkönyvtárak tájékoztató, bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásait, könyvtárközi kölesőzés útján igénybe venni állományukat. E koncepciót mi is magunkévá tesszük, de a gyakorlati következtetések részleteivel nem tudunk egészen egyetérteni. Célunk éppen az, hogy a hivatalos elképzelések egyes vonatkozásainak bírálatával, módosító javaslat tételével megkíséréljük az eredeti koncepció továbbfejlesztését.

Véleményünk szerint a tervek készítői nem mérték fel elég gondosan a szakkönyvekkel való ellátás feltételeit, azokat a követelményeket, amelyeket az a könyvbeszerzés, az egész könyvtári munka és a technikai felszerelés terén támaszt, és mindezt nem vetették eléggé össze a megyei könyvtárak teljesítőképességével s a gazdaságosság szempontjaival. Másrészt figyelmen kívül hagytak a könyvtárügy más területén kínálkozó lehetőségeket, amelyek kiaknázása pedig nézetünk szerint még akkor is ésszerű, ha kissé bonyolítja a szakkönyvellátás eredetileg elképzelt szervezeti sémáját.

A módszertani útmutató egy helyen maga hangsúlyozza, hogy „a közművelődési könyvtár általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárrá, vagy tudományos szakkönyvtárrá való fejlesztése” nem valósítható meg.⁹ Ez így is van — különösen, ha egyszerre mind a tizenkilenc megyei könyvtárra gondolunk, és a program nem túl hosszú lejáratú. Más helyen azonban azt kívánja, hogy a megyei könyvtárak teremtsék meg a tudományos szintű tájékoztató szolgálat alapját képező segédkönyvtári gyűjteményeket, továbbá hogy a magyar nyelvű szakmunkákon kívül egészítsék ki állomá-

⁸ I. h. 7. 1.

⁹ I. h. 3. 1.

nyukat a legfontosabb külföldi kiadványokkal is. Íme az első nehézség! Bár a tervezők előtt az a célkitűzés lebegett, hogy a megyei könyvtárak inkább csak közvetítsék, mint sem maguk nyújtsák a szakirodalmat, fel kellett ismer-
niük, hogy a közvetítő funkció önmagában kevés. Az olvasó közvetlenül akar hozzájutni a könyvekhez, és csak a rendelkezésére álló irodalom kiegészítése céljából folyomodik a könyvtárközi kölcsönzéshez. Ha minden könyvet, vagy a könyvek többségét máshonnan kell meghozatnia, célszerűbb, ha maga keresi fel a megfelelő könyvtárat, még akkor is, ha az távol esik lakóhelyétől. A megyei könyvtárnak be kell tehát szereznie a környék legkülönbözőbb foglalkozási ágakhoz tartozó szakemberei számára elsőrendűen fontos irodalmat, vagyis általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárrá kell válnia.

Ez a követelmény különben cseppet sem új dolog. Könyvtárpolitikánk ismert perspektivikus törekvése, hogy a szocialista társadalom forradalmi arányú kulturális felemelkedésének, valamint a korszerű technika alkalmazásából adódó képzettségi követelményeknek egyik feltétele — és következményeként megyei könyvtáraink fokozatosan tudományos könyvtárakká fejlődjenek. Csakhogy ez — hangsúlyozzuk — perspektivikus térv, megvalósítása nemcsak hosszabb időt, a szükségletekkel és a lehetőségekkel összhangban levő fokozatosságot kíván meg, hanem a helyi adottságok számbavételét és kiaknázását is.

Megpróbáltuk becslésszerűen megállapítani, milyen pénzügyi feltételek biztosítását kívánná meg a megyei könyvtárak könyvállományának arra a szintre való fejlesztése, amely alapul szolgálhat a szakkönyvtári ellátásnak a fent megjelölt igények szerinti megoldásához. Debrecen és Hajdú-Bihar megye termelési sajátosságainak, illetőleg az e területen működő szakemberek érdeklődési körének alapulvételével mérlegettük, mennyi lehet az egy-egy évben beszerzendő legfontosabb magyar és leggyakrabban keresett külföldi szakkönyvek és folyóiratok száma és értéke. (Az elképzelt beszerzési jegyzéket természetesen nemcsak az alkalmazott tudományok köréből állítottuk össze, hanem tekintettel a kapcsolódó alaptudományokra és az ugyancsak nem nélkülözhető általános és vegyes tartalmú referenzs kiadványokra is.) Az eredmény elgondolkodtató. Az átlagos megyei könyvtárakban az eddig is gyűjtött kiadványokon felül szerény igényű válogatás mellett is mintegy 150 magyar és 80—100 külföldi szakfolyóirat kb. 600—800 hazai és 100—200 külföldi szakkönyv, továbbá mintegy 50 általános és enciklopédikus kiadvány évi beszerzése látszanék szükségesnek, ami egy-egy könyvtárban az eddigi költségvetési kereten felül kb. 150—200 000, a 19 megyében együttesen mintegy 3 000 000 forintos hitelkeret biztosítását kívánná meg. Ez összeget a továbbiakban évről évre növelni kellene, lépést tartva az igények és a könyvkiadás állandó fejlődésével. Az első években pedig, amíg legalább a kézikönyvtárak törzsállománya ki nem épül, a keretet az említettnél lényegesen magasabbra (2—3-szorosára) kellene szabni. És az így létesülő tudományos, illetőleg szakanyag még mindig csak vékony réteget alkotna a megyei könyvtárak állományában, hiszen a gyűjtés eddig jobbra az általános érdekű, tehát az ismeretterjesztő és a tanulmányi célú művekre s a szépirodalomra szorítkozott. Gondoljunk a már nem kapható alapvető kiadványok egész sorára, a folyóiratok régebbi évfolyamaira vagy a hosszabb idő alatt folytatólagos kötetekben publikált kézikönyvekre! Mindezek pótálása a legkedvezőbb pénzügyi feltételek közt sem volna egyhamar megold-

ható, márpedig nélkülük a megyei könyvtár tudományos gyűjteménye lábatlan torzó marad.

Érdemes lenne a tudományos könyvtári funkció betöltésének egyéb feltételeit is számba vennünk, a rövidség kedvéért azonban csak utalunk rájuk. Először is a tudományos igényű könyvbeszerzés, feldolgozás és tájékoztatás személyzeti vonatkozásait kell megemlítenünk. Bár a megyei könyvtárak személyzete rendkívül sokat fejlődött mind létszám, mind felkészültség tekintetében, e fejlesztés jellegét azonban nem tudományos, hanem a közművelődési könyvtári követelmények határozták meg első rendben. Az új feladat pedig nyilvánvalóan nemcsak létszámigénnyel jár, hanem azt is megkívánja, hogy a régi könyvtárosok nagy része jelentősen fejlessze tudományos tájékozottságát, nyelvismeretét. Mondanunk sem kell, hogy az efféle képzettségi követelmény megvalósulásához idő kell. A helyiség és a bútorzat kérdéséről sem szabad megfeledkezünk. Gondoskodnunk kell a tudományos kézikönyvtár (referenzs gyűjtemény) és az eddigi gyarapodáson felül legalább egy évi 1000—1200 kötetre becsülhető tudományos szaporulat elhelyezéséről és — legalább szerény keretek közt — alkalmas helyiséget, bútorzatot biztosítani a helyben végzett kutatómunka céljaira. Végül: bizonyos technikai felszerelés (legalább egy olvasókészülék és könyvfényképezési eszközök) szüksége mindenütt felmerül, ahol szakirodalmat rendszeresen használnak.

Tegyük fel azonban, hogy az itt ecsetelt nehézségek áthidalhatók, s jelentős anyagi és egyéb erőfeszítések révén megyei könyvtáraink hamarosan alkalmas központjává válnak a vidék szakkönyvtári ellátásának. Ekkor is nyitva marad a kérdés: kellő összhangban van-e az megoldás a tényleges társadalmi igényekkel? Határozott választ e kérdésre csak az adhatna, aki számszerűen felmérné a vidék szakkönyvtári olvasótáborát s e tábor irodalmi igényének mértékét, majd mindezt összevetné a szükségessé váló személyzeti, pénzügyi és dologi szükségletek mértékével. E számításra magunk sem vállalkozunk, csupán az arányok érzékeltetésül jelezzük, hogy pl. Debrecen üzeimiben 1960-ban 199 mérnöki és 527 technikus szintű dolgozó működött. A többi bennünket érdeklő foglalkozási ág adatai közül a Hajdú-Bihar megyei statisztikai évkönyv¹⁰ nem közli a másik legfontosabb területen, a mezőgazdaságban foglalkoztatott mérnökök és technikusok számát, amely azonban még megyei viszonylatban sem igen múlja felül az előbbieket. És ha a „szakemberek” többi csoportjait is számba vesszük,¹¹ a potenciális szakkönyvtári olvasók száma ezekkel együtt sem becsülhető többre Debrecenben három, megyeszerte öt-hatezernél. E hiányos adatokból nem kívánunk semmiféle következtetést levonni, legkevésbé azt, mintha könyvtárpolitikai szempontból elhanyagolható tényezőnek tekintenénk ezt a réteget. Arra azonban utalnak az adatok, hogy problémánkat akkor közelítjük meg helyesen, ha fokozottan érvényesítjük a gazdaságosság szempontját, s inkább a meglévő adottságok kiaknázásában, továbbfejlesztésében keressük a megoldást, semmint új vállalkozásokban. Mivel pedig a helyi adottságok jelentősen eltérnek egymástól, a gyakorlati megoldást nem annyira az egységes séma végigvitele, hanem inkább a helyi variánsok kellene hogy jellemezzék. Emellett szól egyébként a szakkönyvtári igények

¹⁰ Hajdú-Bihar megye fontosabb statisztikai adatai. 1960. [Kiad. a] a Központi Statisztikai Hivatal Hajdú-Bihar Megyei Igazgatósága, Debrecen, 1961. Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Váll. 336 l.

¹¹ 1960-ban 585 orvos, 477 egyetemi oktató, 1222 pedagógus működött a városban.

különböző mértéke is aszerint, hogy iparilag fejlett, vagy kevésbé fejlett terület ellátását vizsgáljuk. (Gondoljunk pl. Miskolcra, ahol a mutatkozó intenzív szükségletet a Megyei Könyvtár korán felismerte, és máris szép eredményeket ért el kielégítése terén. Miskolcon nyilván ez az a helyi adottság meg a Műegyetemi Könyvtár távolsága, amit tekintetbe kell venni.

Eddig a bírálathoz hozzá, hogy nem irányul a megyei könyvtárak tudományos könyvtárakká való fejlesztésének koncepciója ellen — vagy e fejlesztés előadására? Szándékunk éppen ellenkező. Úgy véljük, többet tehetünk e könyvtárpolitikai törekvés sikeréért, ha a nehézségekre — főként a megvalósítás feltételeire s a társadalmi igény problémájára — rámutatunk, mint ha elhallgatnánk véleményünket. A továbbiakban, a megoldásra vonatkozó elképzelésünk kifejtésével is éppen a hivatalos terv realizálását szeretnénk segíteni, vitatva részletkérdéseket, de egyetértve a lényegben.

A már többször idézett módszertani útmutatóból indulunk ki, amely egy helyen figyelmezteti az olvasót, hogy a szakkönyvtári ellátás megszervezése során tekintettel kell lenni „a megye könyvtári ellátottságára az egyes szakterületeken”. Majd néhány sorral arrább konkrét példával illusztrálja, mit kell ezen értenünk: „Hajdú megyében pl. a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, mely az egyetemi funkciók ellátása mellett képes arra, hogy a társadalomtudományi és elméleti természettudományi szakirodalom iránti igényeket kielégítse, e területeken megfelelő szinten tud szakirodalmi tájékoztatást is nyújtani, mivel rendelkezik a megfelelő segéd-eszközökkel és könyvtári személyzettel is. A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár részéről tehát nem lenne gazdaságos, ha gyűjteményét ugyanazokra a területekre terjesztené ki, amelyeket magas szintig az Egyetemi Könyvtár is gyűjt.”¹² A figyelmeztetés és a példa helyes, de érdemes lett volna a gondolatot továbbfejleszteni és az illusztrációt egy-két mozzanattal kiegészíteni. A Debreceni Egyetemi Könyvtár ugyanis az Egyetem profiljának megfelelő társadalomtudományi és természettudományi irodalom mellett, ha szerény keretek közt is, de szükségképpen kiterjeszti gyűjtését a határterületeken elhelyezkedő alkalmazott tudományok egyes ágaira, nem szólva arról, hogy a köteleispéldányszolgáltatás keretében a magyar könyvtermést (tehát pl. a műszaki és a mezőgazdasági kiadványokat is) hiánytalanul begyűjti. Az egyetemhez nem tartozó olvasói közül 322 a különböző foglalkozási ágakat képviselő szakemberek száma, s a könyvtár szolgáltatásait számos vidéki könyvtár és helyi üzem útján ennél is több kutató veszi igénybe. Többé-kevésbé hasonló a helyzet két másik vidéki egyetemi városunkban: Szegeden és Pécsen. Az ottani egyetemi könyvtárak eddig is sok segítséget nyújtottak a környék szakembereinek, és könnyebben alkalmasakká tehetők a szakirodalmi igények fokozottabb kielégítésére, mint valamely most létesülő szakkönyvtári gyűjtemény. Feltesszük az első kérdést: Vajon érdemes-e a három egyetemi városban is ragaszkodni a megyei könyvtárakra épülő tervhez, vagy inkább áldozzuk fel annak logikai egységét gazdasági előnyök és az olvasók hatékonyabb szolgálata kedvéért?

Második kérdésünk pedig így hangzik: Indokolt-e, hogy mind a 19 megyében azonos ütemezés szerint teremtsük meg a szakirodalmi ellátáskönyvtári feltételeit? Az ilyen megoldás nehézségeit könyvtári oldalról már meg-

¹² I. h. 9. 1.

világítottuk. *Havasi* Zoltán a tájkönyvtárakról szóló kéziratot referátumában a társadalmi szükséglet szempontjából vizsgálja meg a problémát, s a következő megfontolásra jut: „Az ország legkisebb községeiben munkálkodó szakemberekre is gondolnunk kell. De nem azonos szintű igények vetődnek fel a legkisebb faluban és a megyei székhelyeken, vagy, mondjuk, egy-egy vidék vagy országrész természetes központjában. Nyilvánvaló, hogy a társadalmilag, gazdaságilag, politikailag és kulturálisan legfejlettebb vidéki városokban merülhet fel a legtöbb és legmagasabbrendű szakirodalmi igény, és nyilvánvaló, hogy éppen ezekben a központokban, góccokban van meg a legtöbb adottság arra, hogy az igényeket ki lehessen elégíteni, e helyeken van meg a legtöbb adottság arra, hogy az adott táj, országrész bármelyik pontján jelentkező igények kielégítéséhez segítséget lehessen adni. *Ezekben a góccokban kell olyan bázist teremteni, amely a művelődés igényesebb alapokra helyezését lehetővé teszi.*”¹³ *Havasi* Zoltán a továbbiakban határozottan állást foglal a vidék szakkönyvtári ellátásának fokozatos megvalósítása és a nagyobb tájegységek központjainak elsőbbsége mellett. Álláspontját így foglalja össze: „A vidéki kulturális góccok könyvtárügyének fejlesztésére irányuló figyelem lehetővé teszi a *szakmai hálózati és területi hálózati* elvek és gyakorlat szerintem elkerülhetetlen *szintézisének* kialakítását. A két szervezési vonal érintkezési csomópontjai nem mindenütt a megyei könyvtárak lesznek. Nagyobb egységeken kell az összefogást, integrálást megvalósítani.”¹⁴ Arra is rámutat *Havasi* Zoltán, hogy e nagyobb egységek kijelölése nem idegen szocialista könyvtárpolitikánk alapvető koncepciójától. Könyvtárhálózatunk területi szempontból is többretegű. A községi, járási és a megyei könyvtárak szervezeti hierarchiája, társadalmi hatósugara és gyűjtési köre szorosan illeszkedik a megfelelő közigazgatási egységek határaihoz, egymás fölé-, illetve alárendeltségi viszonyához. De van a könyvtáraknak több megyét felölelő, nagyobb gazdasági, földrajzi és kulturális egységek könyvtári centrumául kijelölt típusa is: az ún. tájkönyvtárak. A Debreceni Egyetemi Könyvtár a Tiszántúl, a Szegedi Egyetemi Könyvtár a Dél-Alföld, a Pécsi Egyetemi Könyvtár a Dunántúl, a Miskolci Megyei Könyvtár pedig Észak-Magyarország vonatkozásában hivatott a tájkönyvtári feladatok betöltésére. (Ad vocem: „hivatott. . . betöltésére”! Ma még nem mondhatjuk, hogy az említettek közül egyik is ténylegesen, teljesen betöltené tájkönyvtári funkcióját, sőt a tájkönyvtár fogalmát illetőleg sem alakult még ki egységes álláspont. E tekintetben mi *Havasi* Zoltán felfogásával értünk egyet.) Nos, ezekben a tájkönyvtárakban látja *Havasi* a vidék szakkönyvtári ellátásának legfőbb letéteményeseit. Nem kívánja megtörni könyvtárügyünk megszilárdult struktúráját, nem sürget szervezeti reformokat, hanem lényegileg meglévő, de eddig még eléggé nem hasznosított szervezeti kereteket kíván tartalommal megtölteni. E szándéktól áthatva, a következőképpen határozza meg a tájkönyvtárak funkcióját: „*Tájkönyvtári funkció* alatt a hagyományos kulturális központokban és a szocialista gazdasági építéssel összhangban kialakult új kulturális központokban működő, tájkönyvtári feladatokkal megbízott könyvtáraknak azt a tevékenységét értjük, amellyel az adott országrész természeti sajátosságainak, a lakosság termelési viszo-

¹³ A tájkönyvtári feladatokról. Előterjesztés az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárpolitikai Szakbizottságának. [Féldolgalas gépirás. 1961.] 3. o.

¹⁴ Uo. 7. o.

nyai és termelési tapasztalatai révén meghatározott lehetőségeinek figyelembevételével a termelés, a társadalom, a művelődés fejlődését segíti elő, az illető országrész népgazdasági jelentőségű funkciójának teljesítését támasztja alá oly módon, hogy részben saját szolgáltatásait fejleszti és terjeszti ki a tájban, részben a táj különböző könyvtári hálózatokba tartozó könyvtárainak összefogását teremti meg a munka hatékonyságának fokozása érdekében. A tájkönyvtári feladatok nem állhatnak önmagukban, a funkció gyakorlása nem vezethet provincializmusra, hisz maguk a tájkönyvtári feladatok is a könyvtári hálózatok együttműködéséből adódnak.”¹⁵

E meghatározáshoz nincs hozzátennivalónk. Csupán azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a kijelölt tájkönyvtárak valóban mind a megfelelő országrész természetes gazdasági és kulturális központjaiban működnek. Egy észrevételünk mégis van a kijelöléshez, illetőleg a területi felosztáshoz. Az ti., hogy a Dunántúlon nézetünk szerint két tájkönyvtárnak kellene működnie: egynek Pécssett dél-dunántúli, és egynek Győrött észak-dunántúli viszonylatban. Ezt nemcsak a terület nagysága és az ott folyó termelés sokrétűsége, hanem Győr városának gazdasági súlya, jelentős lélekszáma is indokolja. Ugyanúgy, ahogy a miskolci, minden bizonnyal a győri Megyei Könyvtár is alkalmassá tehető e funkcióra.

Azt javasoljuk tehát, hogy az említett öt nagy területi egység központjában, hazánk öt legnépesebb, illetőleg gazdasági és kulturális szempontból legjelentősebb vidéki városában működő tájkönyvtárakat ruházzák fel a vidéki szakemberek könyvtári ellátásának, valamint a szakkönyvtári szolgáltatások közvetítésének feladatkörével, és tegyék azokat alkalmasakká e funkció kielégítő ellátására. Javaslatunk csupán két helyen, a Győri Megyei Könyvtárban és a Pécsi Egyetemi Könyvtárban tesz szükségessé jelentősebb fejlesztést: a két vidéki egyetemi könyvtár és a miskolci megyei könyvtár személyi és pénzügyi kereteinek viszonylag szerény mértékű bővítése esetén is hamarosan meg tud birkózni a feladattal. Könyvbeszerzési téren pl. az eredeti elgondolás bírálata kapcsán jeltett majd hárommillió helyett csak mintegy 5—600 000 Ft körüli költségvetési többlet jelentkeznék országos viszonylatban. Személyzeti vonalon kb. 50, a technikai felszerelés biztosítása terén kb. 75%-ra becsüljük az elérhető megtakarítást. De ennél is előbbre való szempont, hogy javaslatunk szerint éppen a legfontosabb gócpontok szakkönyvtári problémái oldódnak meg először, és pedig a korábbi elképzelésekhez képest sokkal hatékonyabban és színvonalasabban. Nézetünk szerint így kellene tehát elindulni, majd további tervezési feladatként kitűzni a tájkönyvtárak és a területükön működő egyéb könyvtárak együttműködésének tüzetesebb szabályozását, valamint annak megállapítását, hogy a többi megyei könyvtárak milyen ütemben, milyen keretek közt és milyen társadalmi szükségletek szem előtt tartásával haladjanak tovább a tudományos könyvtárakká való fejlődés útján.

Javaslatunkat külföldi tapasztalatok is alátámasztják. A tájkönyvtár mint műszó, hazai sajátosság, de különböző elnevezések alatt hasonló funkciót betöltő könyvtárak külföldön is működnek. (Természetesen a funkció *Havasi*-féle meghatározására gondolunk.) A rövidség kedvéért csupán a baráti Csehszlovákia példáját említjük, utalva az országaink közt sok vonatkozásban meglevő hasonlóságra. A csehszlovák „állami tudományos

¹⁵ I. h. 7. o.

könyvtárak” ugyanazt a feladatot töltik be egy-egy gazdasági, kulturális, közigazgatási centrum és tágabb környéke életében, mint amelyet itt a tájkönyvtáraknak szánunk. Tekintélyes könyvállománnyal, személyzettel és technikai apparátussal rendelkező általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak ezek. Az általános gyűjtőkörön belül gyűjtésük súlypontjait, valamint szolgáltatásaik irányát, jellegét a működési terület termelési és kulturális sajátosságai határozzák meg. A csehszlovák kartársak tájékoztatása szerint ezek az „állami tudományos könyvtárak” jól megállják helyüket a vidék szakembereinek könyvtári ellátása, valamint a különböző kisebb könyvtárak tevékenységének (pl. a devizás kiadványok beszerzésének és nyilvántartásának) koordinálására terén.

Végül hadd emlékeztessünk a műszaki, mezőgazdasági és egyéb gyakorlati ismereteket hordozó irodalomnak arra a rétegére, amelynek használatba adásáról, propagálásáról aránylag kevés szó esik: a népszerűsítő és a tanulmányi célú kiadványokról. Véleményünk szerint fejlődésünk jelenlegi szakaszában kevés fontosabb feladata lehet közművelődési könyvtárainknak, mint az, hogy minél több olvasóval ismertessék és kedveltesék meg ezt a fajta irodalmat. Úgy gondoljuk, ha megyei könyvtáraink *most* a politechnikai ismeretek terjesztésére, a jövő szocialista emberének sokoldalú kiművelésére összpontosítják erejüket, egyúttal tudományos könyvtárakká való fejlődésük legfontosabb feltételét készítik elő: nevelik a holnap tudományos igényű olvasóját.

*

Éppen két év telt el az előadás elmondása és nyomdába adása között, de a benne kifejtetteket 1963 elején időszerűbbnek tartjuk, mint 1961-ben. Nem azért, mintha a két év alatt nem változott volna semmi. Ellenkezőleg. A megyei könyvtárak sokat fejlődtek, több az emberük, pénzük, gazdagabb a könyvállományuk, a könyvtárosok pedig szaktudás, műveltség dolgában gyarapodtak. Korszerűsödik a megyei könyvtárak szervezete, új munkamódszereket vezetnek be. Mindenütt gyors ütemben folyik, vagy már be is fejeződött a szabadpolcos kölcsönzésre való áttérés. És ami bennünket most legjobban érdekel: a műszaki részlegek és a szakosított tájékoztató szolgálat megszervezése, amelyre előadásunkban még mint tervre hivatkoztunk, országszerte a megvalósulás stádiumába lépett. Mindez önmagában véve rendkívül örvendetes jelenség, lelkesítő bizonyítéka a szocialista könyvtárügy erejének, céltudatos irányításának. Úgy látszik, mintha a megyei könyvtárak ugrásszerű fejlődésének szakaszába léptünk volna, amely e lényeges vonásaikban közművelődési könyvtáraknak közművelődési feladatokat ellátó tudományos könyvtárakká való átalakulását is magával hozza.

Örömünkbe azonban aggodalom vegyül. Úgy látjuk, hogy a minőségi változásra még kevés könyvtár érett meg. A tudományos részlegek és a szakosított tájékoztató megszervezését nem volna szabad országosan, a helyi adottságokat figyelembe nem véve, mintegy gombnyomásra végrehajtani. Még Debrecenben is, ahol pedig maga az idézett Útmutató javasol eltérő megoldást, módosulás nélkül érvényesülnek az országos instrukciók. Érdemes lenne megvizsgálni, vajon az itt beállítandó *három* vagy *négy* szaktájékoztató miféle kézikönyvekre, szakkönyvekre és periodikákra támaszkodik majd munkája során? És a társadalmi igények fi-

gyelembevételével számíthatunk-e arra, hogy napi 8 órájukat tényleges tájékoztatással sikerül majd kitölteni? Egyáltalán: végezhető-e minden irányú szaktájékoztatás természettudományos, műszaki és mezőgazdasági képesítésű munkatársak nélkül, vagy ha igen, milyen szinten és mértékben? Helyes-e, hogy ugyanitt az Egyetemi Könyvtár csak merész ábrándként tarthassa számon a szakreferens-szolgálat kiépítését, mert létszámából csupán két általános tájékoztatóra futja? Pedig a szaktájékoztatás itt tömegesen jelentkező élő szükséglet, s a tájékoztatás forrásai, a bibliográfiák, a tudományos könyvek és periodikák is bőséggel állnak rendelkezésre. Vajon a termelés, a társadalom számára nem volna-e hasznosabb, ha *itt* állítanánk munkába négy szaktájékoztatót? Elég gazdagok vagyunk-e ahhoz, hogy egy városon belül párhuzamos gyűjteményeket és szolgáltatásokat hozzunk létre? Sok ilyen kérdés merül fel, jelezve, hogy *a vidék szakkönyvtári ellátásának problémáit még elvi síkon sem szabad megoldottnak tekintenünk*. Hogy kritikai mondanivalónkat és a megoldásra vonatkozó elképzelésünket világos és határozott formába öntsük, hadd foglaljuk össze az előadás főbb téziseit a következő pontokban:

1. A szakirodalom szóródásából s a kutatások komplex jellegéből adódóan az általános tudományos könyvtáraknak szükségszerű szerepük van a szakirodalommal való ellátás terén még ott is, ahol a kutatási témának megfelelő szakkönyvtár rendelkezésre áll.

2. E szerep betöltése különösen fontos vidéken, ahol az üzemi és más helyi jellegű szakkönyvtárak mellett az általános tudományos könyvtáraknak kell kielégíteniük a szakemberek könyvtári szükségleteit. Perspektivikusan a megyei könyvtárak is általános tudományos könyvtáraknak tekintendők.

3. A megyei könyvtárak nem emelhetők országosan azonos időpontban, ugrásszerűen tudományos könyvtári szintre.

4. A társadalmi szükségletek és a könyvtári adottságok tekintetében helyi változatok és lényeges különbségek mutatkoznak. Országosan egyöntetű séma megvalósítása helyett ezekből a lokális adottságokból kiindulva kell megkeresni a megoldást.

5. A fontossági sorrend és a fokozatosság elve érvényesítendő. Először a legnagyobb és legfontosabb termelési és kulturális gócpontokon kell megteremteni a kedvező könyvtári feltételeket.

6. A tájkönyvtárak (a vidéki egyetemi könyvtárak, a miskolci és a tájkönyvtárrá minősítendő győri megyei könyvtár) a vidék szakkönyvtári ellátásának legfőbb hordozói. Súlyos mulasztás lenne e könyvtárak gyűjteményének és szolgáltatásainak szélesebb körű társadalmi hasznosításáról lemondva, erőnket párhuzamosan végzett munkában szétforgácsolni.

Vannak, akik ellenzik, hogy az egyetemi könyvtárak nyilvános könyvtári vagy más, eredeti hivatásukon kívüli funkciót is vállaljanak, mert ebben az egyetem érdekeinek csorbitását látják. E felfogás korjelenség. A felszabadulás után egyetemi és más tudományos könyvtáraink kiléptek — nem is polgári, hanem — feudális elzárkózottságukból. (Hisz Lenin a polgári országok modern szellemben vezetett könyvtáraitól írta, hogy ezek állományukat „nemcsak a tudósok, professzorok és egyéb szakemberek céhei számára, hanem a tömeg, a nép, az utca számára is” hozzá-

férhetővé *leszik*.)¹⁶ Helyenként — szükségből vagy jelszavakra hallgatva — jelentős mértékű közművelődési könyvtári tevékenységgé fejlődött ez a kifeje fordulás. Persze, ami akkor, a közművelődési hálózat megalapozásának idején kisebb vagy nagyobb mértékben szükségszerű volt, ma már hibának számítana, hisz a közművelődési hálózat kiépült és megerősödött. Ezért neveztük korjelenségnek azt a felfogást, hogy az egyetemi könyvtár szorítkozzék az egyetem szolgálatára. Mindjárt azt is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a felfogás túlzó. Szembesítsük ezt a felfogást a szocializmus építésének azzal az időszerű követelményével, hogy a tudomány és a termelés, az iskola és az élet kapcsolatát szorosra kell fűzni, s azzal a folyamattal, hogy az egyetem mindinkább beágyazódik a társadalom életének egészébe! Helyes-e a leányintézménynél elítélni ugyanazt, amit az anyaintézménytől éppenséggel követelünk? Nyilvánvalóan nem. A tudományos könyvtárakban felhalmozott kulturális értékek tömege követeli széles körű társadalmi hasznosítását. És ha e követelmény mellett teljesül az a másik is, hogy a nyilvános könyvtári szolgálatot az egyetemi feladatokkal összhangban, azoknak alárendelve kell ellátni, elkerülhetők a hibák. Nyilvános tudományos könyvtári minőségében nem meghatározatlan társadalmi igényeket kell szolgálnia az egyetemi könyvtárnak, hanem a tudományos, a felsőoktatási és általában a szakkönyvigényeket, és — természetesen — csak olyan mértékben, hogy e szolgálat a legkevésbé se sértse az egyetemi érdekeket.

Az előadás tételei mellett tehát változatlanul kitartunk, és bizalommal ajánljuk azokat könyvtárpolitikusok és könyvtárosok: minden felelős tényező figyelmébe.

¹⁶ *Krupszkaja, N. K.: Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról? Bp. 1953. Művelt Nép. 35. l.*

István Csúry

ZUR FRAGE DER ORGANISATION UND VERTEILUNG DER FACHBIBLIOTHEKEN IN UNGARN (AUSSERHALB DER HAUPTSTADT)

(Zusammenfassung)

Die Organisation des Bibliothekswesens verfügt in Ungarn über manche Arten und Typen von Bibliotheken zur Versorgung der wissenschaftlichen Forscher, der Fachleute der Industrie, der Landwirtschaft und anderer Gebiete mit Fachliteratur, mit bibliographischer Auskunft und sonstigen Dienstleistungen. Diese sind:

1. Die für eigenen Gebrauch bestimmten Bibliotheken der verschiedenen Unternehmungen und Institutionen („lokale Fachbibliotheken“), mit inbegriffen auch die technischen Büchereien der Betriebe, die Fachbibliotheken der Konstruktionsbüros, der Forschungsinstitute, des Lehrkörpers verschiedener Schulen, Krankenhäuser und Behörden,
2. Öffentliche Fachbibliotheken (Fachbibliotheken mit Landesgeltung, bzw. Fachbibliotheken für engere Wissensgebiete),
3. Büchereien der Fachhochschulen,
4. wissenschaftliche Bibliotheken mit allgemeinem Sammelbereich.

Die sog. lokalen Fachbibliotheken sammeln Fachliteratur, die in der Arbeit einer bestimmten Institution unmittelbar nützlich und notwendig ist, z. B. die Lösung eines aktuellen Produktionsproblems zu fördern vermag. Die Benutzung dieser Fachbibliotheken beschränkt sich durchwegs auf die Werktätigen der betreffenden Institution. Die öffentlichen Fachbibliotheken sind dagegen imstande auch den potentiellen Ansprüchen breiterer Leserschichten entgegenzukommen und halten für ihre Aufgabe, die literatur vom ganzen Gebiet irgendeiner Wissenschaft oder gar von mehreren Wissensgebieten mit systematischer Vollständigkeit zu sammeln. Im Falle der Forschungen über Grenzgebiete der Wissenschaften und bei sog. Komplex-Untersuchungen erweist sich die Benutzung der wissenschaftlichen Bibliothek mit allgemeinem Sammelkreis am zweckmässigsten. Jeder Typus der Bibliotheken, die oben angeführt wurden, gehört zum Organisationsnetz des Staatlichen Bibliothekswesens und wird als dessen Organ in die Zusammenarbeit dieses Bibliothekssystems mit einbezogen.

Vom Standpunkt der Versorgung mit der nötigen Fachliteratur sind Fachleute auf dem Lande in weniger günstiger Lage als ihre Kollegen in der Hauptstadt, da die Mehrheit der öffentlichen Fachbibliotheken sich in der Hauptstadt befindet. Es wäre freilich weder zweckmässig noch möglich in einer jeden grösseren Provinzstadt besondere Fachbibliotheken zu errichten. Es gilt daher vielmehr die schon bestehenden öffentlichen Bibliotheken ausserhalb der Hauptstadt zur Aufgabe geeignet zu machen, einen Teil der Ansprüche ihrer Leser unmittelbar aus ihrem eigenen Bestand zu befriedigen, andererseits aber durch Leihverkehr mit anderen Bibliotheken die erwünschte Literatur ihnen zugänglich zu machen. Nach offizieller Standpunkt sollte die Aufgabe der Betreuung mit Fachliteratur auf die 19 Komitatsbibliotheken des Landes übertragen werden. Diese Lösung scheint jedoch selbst nach annähernder Berechnung recht kostspielig zu sein. Es wäre allerdings rationeller die Kräfte vielmehr zur Lösung der Probleme der 5 grössten provinziellen Kulturzentren des Landes zu konzentrieren und deren grosse Bibliotheken als „Regionalbibliotheken“ zu

Grundlagen der Versorgung ihres Bezirkes mit Fachliteratur auszubauen. Unter den 5 geplanten Regionalbibliotheken sollten 3 Universitätsbibliotheken (in Debrecen, Pécs und Szeged) und 2 Komitatsbibliotheken (in Győr und Miskolc) sein. Diese verfügen auch zurzeit über einen bedeutenden Bücherbestand (besonders in Debrecen und Szeged) und besitzen günstigere Bedingungen an Personal und räumlicher Unterbringung als die übrigen Bibliotheken der Provinz. Ihre Entwicklung im oben behandelten Sinne (die Versorgung der verschiedenen Fachleute auf dem Lande mit Fachliteratur genügend bewältigen zu können) liesse sich bei verhältnismässig geringem Aufwand der Mittel verwirklichen.

Bata Imre

A HELYSIMERETI BIBLIOGRÁFIA GYAKORLATI KÉRDÉSEI

A korszerű könyvtár nem hanyagolhatja el a bibliográfiai kutatásokat, egyrészt, mert a könyvtár ideális műhelye a bibliográfiának, e tevékenység alapvető hivatásának, az irodalomfeltárásnak szerves része, másrészt, mert külön bibliográfiai szervezet híján gyakorlatilag a könyvtári szervezet a bibliográfiai munka gazdája. Csupán a szakbibliográfiák egy részének (minálunk főleg a társadalomtudományiaknak) gondozását vállalják a különböző szaktudományi kutatóintézetek. De — még a hazai kezdetlegesebb munkamegosztási viszonyok között is — a szakbibliográfiai és dokumentációs munka oroszlánrészét (főleg az alkalmazott tudományok viszonylatában) könyvtárak látják el. A nemzeti bibliográfia szerkesztése az Országos Széchényi Könyvtár feladata, ajánló bibliográfiákat a tárgy szerint illetékes szakkönyvtárak, illetve a nagyobb közművelődési könyvtárak adnak ki, hogy a bibliográfia valamennyi főbb típusát megemlítsük. Vidéki egyetemi és közművelődési könyvtárak szórványos kezdeményezései ellenére máig sem talált biztos otthont a bibliográfia egy nem kevésbé fontos műfaja: a helyismereti bibliográfia. A ráirányuló igényt csupán egyéni kezdemények és eredmények jelzik. Ennek meg az a következménye, hogy művelése nem elég produktív, és az is, hogy ahány ház, annyi szokás.

Így adódik, hogy amikor helyismereti bibliográfiai feladatokról beszélünk, terminológiai zavarokkal is számolnunk kell. Mindenek előtt azt kell tisztáznunk, mit értünk helyismereten, miért van szükség helyismeretre.

Az 1955 őszen, Budapesten tartott, helyismereti bibliográfiával foglalkozó, országos szintű értekezleten, ahol *Módis* László referátuma volt a tárgyalás alapja,¹ *Péter* László, az egyik korreferens, nyomatékosan hangoztatta is a helyismereti bibliográfia érdekében közreadandó publikációk szükségét,² mint szinte egyetlen hathatós módját annak, hogy

¹ *Módis* László referátuma előzetesen megjelent a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954. é. kiadványában. (Debrecen, 1955. Kézirat. Házi sokszorosítás.) A Tiszántúli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései. — Vitaanyagul szánt tervezet. — I. m. 53—107. l. — Kl. is.

² *Péter* László: A helyismereti bibliográfia kérdései. Korreferátum az országos helyismereti bibliográfiai értekezleten. Budapest, 1955. Kézirat. 3. l.

a helyismereti bibliográfiai kutatásokra serkentsük az illetékeseket. De még 1962 második felében, egy Szegeden tartott helyismereti bibliográfiával foglalkozó értekezleten is helyénvaló volt elismételni ezt a figyelmeztetést, miután a publikációk ebben a tárgyban ma is késnek, és hathatós tevékenységet a helyismereti bibliográfia terén eddig sem tapasztaltunk. Ellenkezőleg. Újabban mintha még elzárkózás is mutatkozna, senki nem szorgalmazza a helyismeretet, a könyvtárak is lemondani készülnek a helyismereti bibliográfiai munkáról.

Nyilvánvalóan arról van szó, hogy sokan azt sem tudják, mit jelent a helyismeret valójában, vagy pedig anakronisztikus törekvést látnak benne, aminek az ideje régen lejárt.

A történettudomány, a néprajz, az irodalomtörténet és általában a szociológiai, történeti jellegű tudományok a maguk szempontjából várják és igénylik a helyismereti kutató munkát, de kinek jut eszébe, hogy a helyismeret mint külön, önálló összefüggés is kutatási téma lehet, sajátos módszereket igényelhet. Így aztán senki nem vonja kétségbe a szakbibliográfia fontosságát, de senki sem sürgeti a helyismereti bibliográfiai és a helyismereti könyvtári gyűjtemények munkálatainak elindítását.

Túlozunk természetesen. Mindig vannak helyismereti kutatásokkal foglalkozók, különösen ott, ahol a helyismereti munkának hagyományai vannak. Mégis, országos általánosságú szervezés csak akkor lehetséges, ha a helyismeret fontosságát elismertetjük, és mindnyájan ugyanazt értjük a helyismeret fogalmán. Mert részint erős idegenkedés tapasztalható a helyismerettel szemben, részint pedig meglehetősen különbözőek a felfogások is, a terminológia is ezzel kapcsolatosan.

Mi lehet az oka az idegenkedésnek? Nyilván az is, hogy az 1955-ben felvetődött helyismereti koncepció — a *Módis* Lászlóé — nem nyerte meg a szélesebb körök tetszését. Ő éppen a helyismereti bibliográfián akarta bebizonyítani saját bibliográfiai elméletét, melynek lényege a bibliográfia önálló tudomány mivoltának bizonyítása volt. Eszerint a bibliográfia éppen abban leli önállóságát, hogy minden más tudománynál teljesebben — abszolút teljességben — tárja fel a dokumentumokat, ezáltal önmagában hordozza értelmét, s a valóságnak egyik legbizonyosabb tükré is.

Az elmélet igazolásául aztán olyan helyismereti — az ő terminológiájával — olyan tájbibliográfiai koncepciót vázolt fel, amely ugyan önmagában zárt és logikus rendszer volt, de a valósággal és a tudományok összefüggő rendjével összevetve ellentmondásokba és következetlenségekbe bonyolódott, nem is szólva a túlméretezettség miatti kivihetlenségről.

Természetesen adódik a kérdés, vajon miért nem maradunk meg a tájbibliográfia terminus mellett, mit jelent az, hogy mi is, mások is, eléggé következetesen, helyismereti bibliográfiáról, általában pedig helyismereti munkáról beszélünk?

Módis László szerint a tájbibliográfia nemcsak a helyre, a helységek valamely összefüggő egységére vonatkozó irodalom jegyzéke hanem egy összefüggő tájkultúrát reprezentáló — az ő szép szavával — törzsbibliográfia, így az egyes tájak bibliográfiai összességükben egyenértékűek a nemzeti bibliográfiával. Ennek azonban az a feltétele, hogy a dokumentumokat teljességükben tárjuk fel, ha a válogatást ellenezzük.

Ezzel szemben mi arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy válogatni kell. S a válogatás alapelveül a helyre vonatkozottságot választjuk. Ezzel feladtuk azt, hogy bibliográfiánk törzsbibliográfia, de feladtuk azt is, hogy tájbibliográfia legyen. A szűkebb értelmű helyismerettel jelöljük bibliográfiánk műfaját. Az 1955-ös országos ankéton is a helyismeret fogalmát tartotta a többség kifejezőbbnek, mert nem értett egyet *Módis* azon elképzelésével, amely szerint nemcsak a tájra vonatkozó dokumentáció, de a tájon megjelent dokumentumok is a szóban forgó bibliográfiába tartoznak.

A Tiszántúl mint egységes kultúra, a Dunántúl szellemi egysége, ha nem is tekinthető olyan regionális zártágnak, amilyennek egyes tudósok tekintették, éppen a különböző történelmi előzmények folytán mégis csak karakteres összefüggések, tájak, nemcsak földrajzi értelemben, de az egész országot így felosztani már nemigen lenne szerencsés, hiszen egyrészt a történelmileg meghaladott tájösszefüggések is előtérbe kerülnek, másrészt pedig bizonyos esetekben erőszakoltak is lehetnek. Inkább az egyes centrumok, tehát már földrajzi helyek, sugárzó hatását vehetjük figyelembe, s ha innen indulunk el, akkor ezeket a központokat is vehetjük — gyakorlatilag — közigazgatási egységeknek, és kisebb közigazgatási egységek esetében is a földrajzi helyre vagyunk tekintettel, amint a nagyobb közigazgatási egység, több hely összekapcsolása is közigazgatási szempontból történhet, megkerülve ezzel a sokkal bonyolultabb, s a gyakorlatilag nehézkes tájkultúrát.

Így jutunk el arra a felismerésre, hogy tájbibliográfia helyett helyismereti bibliográfiát mondunk, s táj kutatás helyett helyismereti kutatást. Ezzel gyakorlatilag megkönnyítettük munkánkat, de egyáltalán nem zártuk el annak a lehetőségét, hogy gyűjtésünk tükrözzön bizonyos regionális összefüggéseket is.

De ha a tájkultúra és a helyismeret fogalmát elválasztjuk is, még mindig nem oldottuk fel a szembeszökő tájékozatlanságot és érdektelenséget. Könyvtárosi körökben a helyismereti bibliográfiával, a tudományos életben a helyismereti kutatásokkal szemben tapasztalható a közömbösség. Amikor például a Debreceni bibliográfia című kísérlet megjelent, az azt ismertető kritikák, eltekintve bizonyos tényszerű kritikai megjegyzésektől, teljesen érdektelenné mutatkoznak a helyismeret kérdéseiben. Futala Tibor egyébként igényt hangoztatott és igényes kritikája különösen mutatja az érdektelenséget.³ Nem tekinti a helyismeret múltját, nem látja a mai helyismereti bibliográfiai törekvések indítékait.

A helyismeret igen bonyolult, történetileg kialakult problémakör, több társadalomtudományág, főként a szociológia belső tartalmi kérdéseit érinti. A helyismereti bibliográfia szerkesztésének, s még előbb, gyűjtőkörének meghatározása a történettudomány, művelődéstörténet, nyelvészet, etnográfia, földrajz stb. szaktudományok tartalmi köreit érinti. A helyismereti bibliográfia problematikáját csak úgy tudjuk helyesen megítélni, ha magát a helyismeretet tisztán látjuk, s a helyismereti kutatásoknak, a helyismereti bibliográfiának a történetét áttekintjük.

Módis Lászlónak emlékezetes érdemei vannak a magyar helyismereti

³ Futala Tibor: Debreceni bibliográfia... — Magyar Könyvszemle 1962. 78. évf. 2—3. sz. 245—46. l.

bibliográfiai kutatás terén.⁴ Az ötvenes években szívósan harcolt a kérdés napirenden tartásáért, megteremtette a debreceni egyetemi könyvtárban a helyismereti bibliográfiai munka műhelyét. Nemcsak tanulmányával küzdött esztendőkön át a helyismeret ügyéért, gyakorlati kísérleteket is végzett és végeztetett. Hozzáértése, módszertani ismeretei vitathatatlanok. Konceptiójának pozitívista alapozottsága azonban elvezette őt a „bibliográfia önálló tudomány” elv kimondására, noha az abszolút teljesség mint módszertani alapelv, ami által a bibliográfia önállóságot nyer, a gyakorlatban hiábavalónak bizonyult, s a mérhetetlen anyagban elveszett nemcsak a bibliográfus, de a helyismeret ügye is.

Az abszolút teljesség elfogadása esetén a gyűjtésnek csak egyetlen korlátja marad, a földrajzi határ. A dokumentumok a tájegységen belül egyenlő rangra emelkedtek, mert nem a bibliográfus dolga eldönteni, hogy egy-egy dokumentum a maga tényszerűségében mikor és milyen összefüggésben válhat igen fontossá, másik, mikor és hol jelentéktelenedik el. *Módis* értelmezése szerint a tájbibliográfia tartalmazná a tájra vonatkozó minden dokumentumot és a tájon megjelent összes önálló és periodikus munkát, a periodikák és ezenbelül a napi sajtó teljes analizését, továbbá a tájról elszármazottak műveit, akár önálló, akár periodikákban megjelent munkákat. Ezért a tájbibliográfia — igen találó és jó magyar szóval — törzsbibliográfia, azaz egyenértékű a nemzeti bibliográfiával, ilyenképpen az egyes tájak törzsbibliográfiái együtt magát a nemzeti bibliográfiát jelentik. Mivel pedig nincs retrospektív nemzeti bibliográfiánk,⁵ a tájbibliográfiai munka országos megindítása segíthet a nemzeti bibliográfiai munkálatok végzőinek is.

Nem feledkezzünk meg azonban arról sem, hogy *Módis* László olyan időszakban lépett fel a tényszerűség hangoztatásával, amikor a napi gyakorlatban — életben és tudományban egyaránt — szokás volt elhanyagolni, sőt, negligálni a tényeket, amikor deduktíve felállított hipotézisek igazolására használták sokan a bonyolult és ellentmondásos valóságot. Ilyen helyzetben érthető, ha valaki — a történeti és társadalomtudományokat komolyan vevő tudós — erőteljesen, túlzottan hangsúlyozza a tények megkerülhetetlenségét. S ebben teljes mértékben igazat adunk neki, noha konkrét összefüggésekben a tények fetiszizálása egyfajta pozitívizmushoz vezet. Még a bibliográfusnak is számolnia kell a tények — a dokumentumok — szelekciójával.

A felszabadulás előtti évtizedekben a helyismeret Magyarországon igen nagy megbecsülésnek örvendett. A negyvenes évek elején már három kutatóintézet fungált, amelyek mindegyike tulajdonképpen helyismereti kutatásokkal foglalkozott.⁶ Az intézeteket jelentős és fontos pozícióban levő tudósok vezették és irányították, mint *Teleki* Pál, *Magyary* Zoltán és *Győrffy* István. A Magyar Szociográfiai Intézet, a Táj- és Népkutató Intézet és a Magyar Közigazgatástudományi Intézet tulajdonképpen a helyismereti kutatások műhelyeivé lettek.⁷

⁴ *Módis* idézett munkája, majd az ankét vitájához írt reflexiói: A magyarországi tájbibliográfiai ügye. A tájbibliográfiai ankét tanúságai. A DEK Évkönyve, 1955. Debrecen, 1956. 91—123. l. — Kl. is.

⁵ *Kóhalmi* Béla 1914-ben megjelent tanulmányára hivatkozik. Lásd: DEK Évkönyve, 1955. 109—111. l.

⁶ *Vö. Márkus* István: Mi történik a magyar szociográfiával. — Kelet Népe 1942. 8. évf. 4. sz. 2—4. l.

⁷ *Márkus* István, i. m. 3. l.

A Magyar Szociográfiai Intézet 1924-től, megalakulásától kezdve folyamatosan foglalkozik helyismereti bibliográfiai anyaggyűjtéssel. „Az úgynevezett Szociográfiai Intézetbe gyűjtöttem mindazt, ami Magyarországról, a szomszéd országokról, a megszállott területekről nyomtatásban megjelent. Ez az intézet bibliografikus intézetté nőtte ki magát.”⁸ S tovább menve, még világosabban: „Így lett a Magyar Szociográfiai Intézet elsősorban hazánk tájainak, vármegyéinek és községeinek megismeréséhez szükséges forráskutatások végzője, helytörténeti adatgyűjtő és adat nyilvántartó intézet.”⁹

A regionális kutatás azért vált az ellenforradalmi rendszerben államilag támogatott, jelentős feladattá, mert „jobban kell a hazát ismerni, ha azt akarjuk, hogy kormányzása megfeleljen a kor igényeinek, és még inkább fennáll ez a követelmény, ha területi redintegrációra törekszünk.”¹⁰ S az eredeti követelmény, a szociológikus valóságismerés — a korszerű kormányzás feltétele — alárendelődött a reditegrációs törekvésnek, ezért nem a jelen szociográfiai kutatása vált közvetlen feladattá, hiszen „a kérdőíves módszerrel nem lehet elérni a kívánt célt”, hanem a történeti kutatás. „Magyarország tájegységeire, vármegyéire, községeire nézve előbb gyűjtessék össze mindaz az adatanyag, ami nyomtatásban megjelent, a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalban, a levéltárakban, a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratok anyagában megtalálható és a tudományos kritikát már kiállotta.”¹¹ Magát a szociológiát háttérbe kell itt szorítani már csak azért is, mert a szisztematikus valóságkutatás a magyar nyomorúságot is felszínre keríti, s valóban, a harmincas esztendőök népi íróinak szociográfiai kutatásait *Krisztics* Sándor így átkozza ki: „Az ideális szociográfiai módszer hiánya az oka a szociográfiai megismerés egyoldalúságának. A módszertelenség nyomán vált a nyomorkutatás, az esetek vizsgálata szociográfiai eszménnyé. A bajok, zavarok, hiányok kimutatása a társasgyűttelésben — a sociographia desperata — mint eszmény, éppen módszerének hiányossága miatt veszedelmes.”¹²

Így vezettek a szociológiai, szociográfiai tudományos törekvések a húszas és harmincas években helyismereti bibliográfiai kutatásra, ami azonban nem jelentheti azt, hogy a helyismereti bibliográfiai munkát ezzel egyszer s mindenkorra ad acta kell tennünk.

Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a helyismereti bibliográfiát nem lehet kiragadottan szemlélnünk, s hogy nemcsak a helyismereti gyűjtemények, a helyismereti kutatások együtteséhez kell kapcsolnunk, hanem ennél mélyebbre hatolva, a szociológiához. Ugyanakkor el kell választanunk reakciós tradicionális törekvésektől, a reditegráció ellenforradalmi, nacionalista elvétől.

Módis László nem tárja fel ezt a tradíciót. Annál inkább beszél arról, hogy a Szovjetunióban milyen intenzív helyismereti bibliográfiai munka folyik.¹³ Ez nagyon helyénvaló hivatkozás, ha ugyanakkor a

⁸ *Krisztics* Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet.— A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei 1941. 1. évf. 2. 1.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 1—2. 1.

¹² *Krisztics*: Szociográfiai elméletek és eszmények.— A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei 1941. 1. évf. 1. sz. 27. 1.

¹³ *Módis* László mindkét említett tanulmányában bőségesen idézi az illetékes szovjet szerzőket. Lásd tanulmánya jegyzeteit.— A DEK Évkönyve, 1954. 104—107. 1. és A DEK Évkönyve, 1955. 121—122. 1.

hazai tradíciók elemzését is figyelembe vesszük, s megvonjuk az adott földrajzi, demográfiai és tradíciós különbségeket. *Módis* azonban nem így cselekszik, s a szovjet példa pusztá tekintélyérv lesz, s mint ilyen, nemigen vezet eredményes konklúzióra.

Érthető, hogy szívesebben hivatkozunk a szovjet példára, mint a hazai hagyományra, hiszen ennek kompromittáltsága — különösen az ötvenes évek elején — veszélyeztetheti a helyismeret ügyét. Pedig könnyű belátni, hogy a bibliográfiai anyaggyűjtés még akkor is használható, ha a gyűjtő maga olyan célok jegyében munkálkodott, mint Bodor Antal például, aki ismeretes helyismereti könyvészete bevezetőjében például így ír: „Nemsokára országrészek és nemzetek sorsa kerül döntésre, s az előkészítések és tárgyalások során az egyes területekre vonatkozó részletekérdésekben is tiszta képet kell nyújtani. A sokoldalú és alapos tájékozódásra még nagyobb szükség lesz a békekötés után, s az új országrendezés munkájában, aminek a szentistváni gondolat jegyében s a „Legnagyobb magyar” szellemében kell megvalósulnia.”¹⁴ Mégsem lehet megkerülni a számvetést ezzel a tradícióval, hiszen a helyismereti kutatás is éppen ebben az időszakban — különösen a harmincas években — vett nagy lendületet, s a hungarológiai program, a helyismeret eredményeivel egyébként is bőven találkozik a hely kutatója és a helyismereti bibliográfus is.

Mert akár a helyismereti kutatások eredményeit, akár csak magát a helytörténetet vesszük szemügyre, itt is találkozhatunk retrográd eszmékkel. S ha nem ilyenekkel, akkor a felületességgel, mint a század elején megjelent Borovszky Samu-féle megyemonográfiákban,¹⁵ amelyekben a helyismeret komplexebb elvét alkalmazzák a helytörténeti elv helyett, de meglehetősen felületesen. Abból indulnak ki ugyanis, hogy egy hely megismertetése nem meríthető ki a helytörténet megírásával, a különböző szakterületek munkásai közreműködnek az ismertetésben, a kereskedelem, az ipar története külön fejezetbe kívánkozik, a néprajz is, a nyelvészet is közreműködhet a helyismeret megírásában, amint a földrajz, demográfia s minden olyan tudomány, amelyik adatokat szolgáltathat a helyre vonatkozóan, de sem a színvonal, sem pedig az egységesítő szempontok nem emelkednek ki, s a vizsgálódót könnyen arra a belátásra bírják, hogy nem is igen lehetséges — nem éri meg a fáradságot — a helyismeret mint szintetikus művelet.

A helytörténetet pedig a provincializmus vádja éri — s joggal —, hiába tudunk hivatkozni olyan tudósokra, mint például Zoltai Lajos, aki a helytörténetben is kimagaslót produkált tematikus szűkössége és pozitívista iránya ellenére is.

A helytörténeti és helyismereti kutatások is, a húszas és harmincas évek helyismereti bibliográfiai kutatásai és eredményei is, a maguk tényyszerűségében, elválasztva azoktól anakronisztikus és meghaladott céljukat, kutatási és gyűjtési módszereiket, nemhogy lehetetlenné tennék a mai helyismereti munkát, de eredményeikre mind a tudományos kutatás, mind a bibliográfiai munka támaszkodhat.

¹⁴ Dr. Bodor Antal: Magyarország helyismereti könyvészete 1527—1940. Budapest, 1944. Idézet az Előszó-ból. 3. l.

¹⁵ Magyarország vármegyéi és városai... Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu. 1—23. köt.

Aki a hazai helyismereti munkálatokat továbbnyomozza, szembe találja magát a német hatással is. Ez különösen a német kulturális vonzás terébe eső dunántúli kulturális központok összefüggésében érzékelhető, s nem azonosítható a fasiszta Németország agresszív kulturális hatásával, amint hogy a német helyismeret, népismeret mutat ugyan kapcsolatot is a fasiszta ideológiájával, annak kiképzésében akarva-akaratlan részes, de az ottani regionális kutatások hagyományosak, s erősen összefüggenek a történelmi Németország regionális tagoltságával s a német romantika egészen korán kezdődő nép- és falukultuszával.

A helyismereti munka problematikájának hagyományos része tehát sok, heterogén törekvést, hatást foglal magába. A német helyismeret hatása, a hazai ellenforradalmi korszakbeli szociológiai, szociográfiai törekvések nyomán kibontakozó helyismereti bibliográfiai és helyismereti tudományos eredmények, az ország különböző szempontokból való tudományos igényű felmérésének kísérletei valamiképp mindig arra utalnak, hogy valamely, a modern társadalomban érezhető hiányt kell pótolni, hogy irányítás és társadalmi tervezés részletes és helyre vonatkozó ismeretek nélkül nemigen lehetséges. Kár, hogy nálunk a helyismeret meglehetősen egyoldalúan csak a reintegráció szempontját vette figyelembe, s háttérbe szorultak a szociológia szempontjai, a társadalom és életfeltételei, adottságai és lehetőségei helyett csak a történelmi Magyarország létjogosultságát akarta igazolni.

Aki a felszabadulás után nálunk a helyismeret szükségességét felveti, szembe találja magát a hazai tradíciókkal. Kár hogy *Módis* nem elemezte végig, s nem vette figyelembe kellőképpen azokat, noha azoknak ismerete is látszik koncepcióján. Mintha a helyismereti bibliográfia problematikája kimerülne a közvetlenül felmerülő tudományos és társadalmi igényben. Holott ennek szükségessége és megteremtésének mikéntje nem világos és nem bizonyítható a tradíciók áttekintése és a helyismereti kutatások helyzetének vizsgálata nélkül.

A húszas években fellendülő helyismereti bibliográfiai munka, mint láttuk, szociológiai, szociográfiai ihletésű. A hazai szociológiai előzményektől azonban el kell szakadnia, hiszen a századelő radikális polgári értelmiségének, a Huszadik Száznak és körének az igazi szociológiai törekvései nem kapcsolhatók össze az ellenforradalmi ideológia tényleges céljaival, pedig ezek az értelmiségi erők indítják el a szociológiának s általában a társadalomkutatásnak egy olyan irányát, mely a helyismereti munkát is kellő színvonalra emeli, helyes irányba viszi. S amikor a Fővárosi Könyvtárban megtervezik és megalapozzák a Budapest-gyűjteményt, akkor tulajdonképpen ez a szociológiai irány hat.

Az ellenforradalmi korban a szociológiának e kultuszából, a szociológus közgondolkodásból — amint erre utaltunk — aligha maradhat más, mint a helyismeret, dokumentumok gyűjtése és bibliográfiai kutatások. Így marad és növekszik továbbra is a Budapest-gyűjtemény, így indulnak meg az emlékezetes helyismereti kutatások hivatalos, állami támogatással, de a szociológiai szisztéma és koncepció fokozatosan kilúgozódik, s amikor a felszabadulás után a helyismeret kérdése felvetődik, szinte mindent előlről kell kezdeni.

Összefoglalva az eddigieket, mi a helyismeretet, s ezen belül a helyismereti bibliográfiát szociológiai alapon képzeljük el, egy kívánt és eljövendő

szociológiai közgondolkodás, konkrét, tényekben való gondolkodás nélkülözhetetlen részeként, bibliográfiai alapo zásaként, ahogyan eredete szerint ilyen is akart lenni, lehetett volna, ha a szociológiai alapot nem nélkülözi részint a valóságos társadalmi állapotok felmérésétől való irtózás miatt, részint pedig, ha nem teszi centrumába a revízió illúziós és nacionalista eszméjét. Ezért a húsz és harminca évek hivatalos tudománypolitikája által támogatott helyismereti munka megragadt a bibliográfiai kutató-soknál, s igyekezett elkerülni a társadalom szisztematikus feltárásának feladatát. Az azonban, hogy a helyismereti kutatás története ilyenformán kompromittálódott, sem azt nem jelentheti, hogy ne fogadjuk el a helyismereti munka akkori eredményeit, és főként nem azt, hogy a helyismeret ügyét úgy tekintsük, hogy az meghaladott feladat, vagy provinciális munka. Ellenkezőleg, az elmulasztottakat éppen a korszerű tudományosság és gondolkodás alapozása érdekében mihamar el kell végezni.

Abból az összetett problematikából, amely helyismeret címen jelentkezik, bennünket, könyvtárosokat természetesen a helyismereti gyűjtemény és a helyismereti bibliográfia érdekel, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a helyismereti kutatásokat sem.

A korábbi törekvések is mindig figyelembe vették ezt az összefüggést, s *Módis* László koncepciója is határozottan utal arra, hogy a tájbibliográfiai munka tulajdonképpen csak egy része a helyismeretnek, s már ez az alapozó tevékenység is nagy és jól szervezett együttes munkát igényel. A táj kutatás intézményesített formája híján a könyvtárak elvégezhetnek bizonyos rájuk is tartozó feladatokat, de számolniuk kell e feladatok elvégzése nyomán keletkező igényekkel, és számolniuk kell magával a táj kutatással is, amely egyes szaktudományok körén belül, vagy önállóan mint egyéni kezdemény folyik. Az elkövetkező időkben bizonyosan kibontakozó szociológiai társadalomvizsgálatok nyilván megteremtik majd a korszerű táj kutatás intézményformáit is. Ettől a lehetőségtől jelenleg megfosztva a helyismereti munka gyűjteményi feladatai, bibliográfiai vonatkozásai a könyvtárakra számíthatnak, s ez viszont azt jelenti, hogy a decentralizáció szellemi előkészítése szempontjából is számba jöhet a helyismereti bibliográfiák és helyismereti gyűjtemények munkálatainak megszervezése és elindítása. 1955-ben is látszott — a kérdés felvetésében is, annak tárgyalásában is — a helyismeret ügyének összefüggése a decentralizációval. *Módis* László erőteljesen hangsúlyozta a vidék jelentőségét, mások viszont túlzottan is hanyagul kezelték az ügyet, vagy éppen elrettentek a vidékről indult törekvés vehemenciája láttán. Így aztán szót egymással nem értettek a vitapartnerek, a továbbiakban se fogtak össze az erők, mindenki tette a maga dolgát, s a helyismeret ügye zátonyra futott.

Természetesen nem mindenütt. Szétszórtan mind a helyismereti kutatások, mind a bibliográfiai munkálatok folytak, sőt, éppen a fővárosban, éppen azok részéről, akik nem sokat beszéltek, elvégezték a Budapest-bibliográfia munkálatait. Igaz, hogy munkájukat nagyban megkönnyítette a félszázados korú gyűjtemény, s az ezzel járó tapasztalatok. De másutt is végeztek helyismereti munkát. A Soproni Szemle, a Vasi Szemle törődnek a helyismerettel, Cegléden, Békéscsabán ugyancsak folytak helyismereti munkálatok. A szegedi Somogyi Könyvtárban is megelevenednek a hagyományok az utóbbi esztendőknél, a debreceni Könyvtár is kiadott egy, bár vitatott — a maga nemében egyedülálló kísérletet, a Debreceni Bibliog-

ráfiát; mindebből azonban az tűnik ki, hogy a helyismeret problémáját csak akkor tudjuk megoldani, ha országos szervezeti keretet és koordinált-ságot ölthetnek a munkálatok.

Ha elfogadjuk, hogy korszerűen tevékenykedni és gondolkodni történeti áttekintés és tényismert nélkül nem lehet, azaz megtanulunk szisztematikusan, szociológikus felkészültséggel cselekedni a társadalomban, akkor a helyismeret, s ezen belül, ennek első lépéseként a helyismereti dokumentumok gyűjtésének, a helyismereti bibliográfiai munkálatok szükségességét könnyen belátjuk.

De vajon nem felesleges-e helyismereti gyűjteményeket létrehozni és — különösen! — helyismereti bibliográfiai kutatásokat végeznünk? Ez a kérdés felvetődik könyvtári problémaként is, bibliográfiai problémaként is, amint felvetődött mindig, s ma is a hely kutatásának a problematikus mivolta úgy, hogy a hely vizsgálata nem külön, önálló feladat, hanem az egyes szaktudományok részfeladata, legfeljebb a hely történetének a szintetikus megírásánál használjuk fel a különböző tudományok eredményeit. Azaz egyetlen földrajzi összefüggésnek, a helynek a tudomány eszközeivel való bemutatása egyszerűen műfaji kérdés, nem pedig külön tudomány, hungarológia, népismeret, helyismeret stb. teremtődése.

Teljesen felesleges lenne ilyen akadémikus vitába belemenni ebben az összefüggésben. Számunkra csak az a kérdés, hogy mit foglal magába a helyismeret, s arra van-e szükség, mint tudományos vizsgálódásra, mint forrásra, mint dokumentumok összességére, akár effektíve, gyűjtemény formájában, akár virtuálisan, bibliográfiaszerűen vagy éppen mindre — együtt.

Miután ezeket a studiumokat a szellemi fejlődés életre hívta, s mert a gyakorlati élet állandóan támaszt olyan igényeket, amiket csak a helyismeretnek különböző változatai elégíthetnek ki, igent kell mondanunk a helyismereti munkára általában, életre kell hívunk helyismereti gyűjteményeket, s meg kell teremtenünk a helyismereti bibliográfiai munka szervezeti kereteit, s el kell indítanunk a gyűjtési munkálatokat.

A helyismereti gyűjtemények csak úgy hozhatók létre, a helyismereti bibliográfiai munkálatokat csak akkor tudjuk hízagtalanul és országosan megszervezni, ha megtaláljuk a megfelelő erőket, s azokat koordináljuk. Lényegében így látta ezt *Módis László* is.

Ez a munka azonban nem végezhető el országos összefogás nélkül, s különösen nem a főváros kikapcsolásával. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különben is egyike a legilletékesebbeknek, rendelkezik a Budapest-gyűjtemény és a Budapest-bibliográfia munkálatai közben adódott gazdag tapasztalatanyaggal. Ezért kell nemcsak elfogadni *Berza László* szándékát, aki végre a Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai osztályáról bekapcsolódott az országos helyismereti munkába, de nagy részt kell ennek a törekvésnek biztosítani az országos szervezés irányításából is. Addig ugyanis, míg a fővárosiak és a vidékiek szót nem értenek a helyismeret dolgában, amíg össze nem fognak, s nem bizonyítják be gyakorlatian a helyismeret társadalmi fontosságát, addig elszigeteltek maradnak a különböző vidéki törekvések. Arra talán jók, hogy bizonyos eredményeket elérjenek, hogy a helyismeret problémáját felszínen tartsák, ne hagyják a tüzet kialudni, de szerves és átfogó munkára nem serkentenek. Már pedig országos szerveztség nélkül nem beszélhetünk helyismereti munkáról.

Kár, hogy a Szabó Ervin Könyvtár jelentkezése oly időben történt, amikor a helyismeret ügye ismét meglehetősen mostoha körülmények között van. Miért nincs ma olyan visszhangja a helyismereti munkának, mint az ötvenes években volt, noha most igényesebben tájékozódunk a világban, a valóságban, mint akkoriban? Mert az ötvenes években volt, aki felvette és igényesen képviselte a helyismeret ügyét. Am a későbbi kudarc, a program kivihetlensége rontotta az ügy hitelét, s újra való felvetése szükségképp nehézkes. Jelenleg van ugyan már képviselője a helyismereti bibliográfiának egy albizottság formájában, de az sem kellő hatáskörrel, sem operatív lehetőségekkel nem rendelkezik.

Módis László még csak a helyismereti bibliográfiát szorgalmazta, tájbibliográfiai koncepciójában — emlékeztetve a húszas-harmincas évek helyismereti törekvéseire — csak a bibliográfiai módszerek és célok érvényesültek. Berza László célkitűzése és koncepciója — a Szabó Ervin Könyvtár gyakorlatára támaszkodva — már a helyismereti gyűjtemények létrehozásának gondolatát is hozzákapcsolja a bibliográfiai célkitűzéshez. Ez azonban még mindig nem elég. A harmadik mozzanatot is figyelembe kell vennünk, a helyismereti tudományos kutatások is szerves összefüggésben vannak az előbbiekkal. Amikor tehát a helyismeret országos összefüggésű szervezéséről van szó, három irányú feladatkör adódik: 1. A helyismereti gyűjteményekről, 2. a helyismereti bibliográfiáról és 3. a helyismereti kutatásokról kell beszélnünk.

A feladat összetettsége akkor merül ilyen világosan fel előttünk, ha a helyismeretet szociológiai alapon vetjük fel, ha részévé és alapjává tesszük annak a társadalmi célnak, hogy egész közgondolkodásunkat és társadalmi tevékenységünket konkrétabbá, tényszerűbbé, tudományosabbá — szociológikussá akarjuk tenni. A helyismeret csak így nem válik öncéllá, csak ilyen összefüggésben lesz nyilvánvalóvá ennek a munkának a társadalmi szükségessége és értelme.

De így látható be könnyen az is, hogy a helyismereti munka — külön szervezet és intézmény híján — nemcsak bibliográfiai és gyűjteményi vonatkozásban, de bizonyos értelemben még a helyismereti kutatás tekintetében is lehet könyvtári feladat, s éppen közművelődési könyvtári feladat is. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a közművelődést tartalmassá, színvonalassá, azaz történetileg és adottságok szerint megalapozottá kell tennünk, akkor a helyismereti munka nem tekinthető többé elhanyagoltnak, akkor bármilyen gyakorlatilag adódó társadalmi, termelési kérdés megoldása feltételezi, hogy ismerjük a probléma előzményeit, tényleges tartalmát.

A szociológiai módszerek bevezetése a társadalom irányításának, a termelés tervezésének gyakorlatába feltételezi az információ sokoldalúságát és biztonságát, tehát feltételezi a szükségletet is, hogy minden vonatkozó dokumentum könnyen hozzáférhető legyen, amely az adott problémára vonatkozik.

Azok, akik a helyismereti munkát, annak bármelyik aspektusát lebecsülik, abból indulnak ki, hogy történeti anyagot keveset találni, s ami van, az se megbízható, nem kellően tudományos színvonalú. Egyesek a helyismeretet — s éppen vidéki vonatkozásban — azért látják nélkülözhetőnek mert annak, ami ezen a téren főként helytörténet címén létrejött, provinciális. A gyakorlat szempontjából arra az álláspontra is helyezkedhet a helyismeret ellenzője, hogy a gyakorlatban felmerülő kérdések irodalmi,

dokumentációs tükröződése nemigen vezet tanulságokra történelmi összefüggésben; szemléleti okok miatt nem. Így éppen a centralizáció-decentralizáció kérdésében is hamis irányba vihet bennünket a történelmi anyag. Nem adhat az semmi eligazítást a jelenre nézve.

Sőt, szembe kell néznünk a provincializmus vádjá mellett azzal is, hogy a helyismereti munka sürgetőjét a centralizmus titkos képviselőre részéről más vádaskodások is érhetik. Esetleg — anélkül, hogy ez szándéka lenne — fejére vonja a fővárosellenesség vádját, s ezzel együtt mindazt a vádat, mely történetileg a centrumellenesség fogalmához kapcsolódott. Különben is, a decentralizáció elsősorban gazdasági kérdés. Igen, de a gazdasági tevékenységet szellemileg is meg kell alapozni, s nem lehet kivárni, míg a gazdasági feltételek spontán teremtik meg a decentralizáció szellemi megvalósulását is. Éppen a helyes és történelmi alapozottságú gazdasági decentralizáció igényli a szellemi, a tudományos tájékozódást, ez pedig helyismereti munka nélkül nem lehetséges.

Nem szabad azonban az áldatlan múlt és zökkenős jelen tanulságai-
ból tisztázatlan és érzelmi felhangokkal színezett konklúzióra jutni, a fővárossal a helyismeret dolgában szoros együttműködésben kell megteremteni a szisztematikus helyismereti munka szervezetét.

Mert a feladat igen bonyolult.

A főváros nélkül már csak azért sem lehet a helyismereti kutatásokat megszervezni, a bibliográfiai és gyűjteményi munkát elvégezni, mert az adott helyzetben a központban vannak a leghathatósabb tényezők, amelyek ellenállásán megbukhat könnyen az országos szervezés, amint Módis László törekvései hajótörést is szenvedtek, és a fővárosban találjuk meg a dokumentáció zömét is, amelynek feldolgozása csakis egy fővárosi helyismereti munkacsoport létén-nemlétén múlik.

Megjegyzendő, hogy a legmagasabb irányítószervezet, a minisztérium meglehetősen idegenkedik a helyismerettől.

Akkor derül ez ki, amikor a közművelődési könyvtári hálózatot s elsősorban a megyei könyvtárakat a helyismereti munka kapcsán szóba hozzuk.

Az illetékes minisztérium a közművelődés munkáját az adott időszakban elsősorban abban látja, hogy az emberek olvasásra nevelésével, olvasmányokkal ellátásával párhuzamosan, bizonyos, az élet teremtette szükségletnek megfelelően, tudományos irodalommal is ellátja olvasóit. Mezőgazdasági területeken például a megfelelő agrárszakirodalomról kell gondoskodnia az illetékes megyei könyvtárnak, s ez olyan fontos, s egyéb feladatok mellett úgy terheli az adott apparátust, hogy a helyzethez képest teljesen feleslegesnek és további terhelésnek látszik az, ha még a helyismereti munkát is ezeknek az intézményeknek rójuk feladatul.

Ám a termelőszövetkezeti szakembereknek és a dolgozóknak mezőgazdasági szakirodalommal való ellátása nem szabad, hogy akadályozza a könyvtárat abban, hogy helyismerettel foglalkozzék; ezt a fontos szolgálatot egy szociológiai alapozottságú feladatkörbe kell ágyazni, mert hiszen a könyvtár nem a termelés mechanizmusával, hanem az emberekből álló társadalommal áll szemben.

A helyismeret a tényszerű szemléletet biztosító dokumentáció birtokbavétele, s ez nem valamely öncélú történetieskedés vagy különös és anakronisztikus filológusbogarak szenvedélyes és szubjektíve szükséges han-

gyamunkája. Ismerni a közvetlen környezet múltját, nem is pusztán érzelmi kötelesség, elvont vagy éppen misztikus hűség a szülőföldhöz, nem lakóhelyhez-ragadtság, noha a hazaszeretet sem képzelhető el másként, mint ilyen, a szűkebb haza ismeretéből felnövekedő ismerethalmaz és tudás érzelmi velejárájaként. Sokkal fontosabb a gazdasági és szociológiai érdek: A helyismeret — számontartása mindannak, ami volt, s ami nem lehetett, hogy ebből helyes gazdasági és társadalmi, szociológiai, kulturális következtetésekre lehessen jutni.

Amikor a megyei könyvtárakat számításba vesszük a helyismereti munka országos szervezésében, elsősorban a könyvtári szempontot hangsúlyozzuk, azt, ami a könyvtárnak érdekévé teszi, hogy részese legyen ennek a munkának. Az alábbiakban felvázolt tartalmi feladatkör ugyanis valóban szükségessé tesz egy már meglévő, olajozottan működő apparátust, de a megyei könyvtárak szempontjából az a döntő, hogy ezt a feladatot nem jobb híján akarnánk részben nekik odautalni, hanem azért, mert a helyismereti munka a közművelődési könyvtárhálózat szerves feladata is.

Utaltunk már arra, hogy a könyvtár, különösen pedig a közművelődési könyvtári hálózat nem a termeléssel áll szemben közvetlenül, még kivételesen, speciálisan sem képzelhető ez el, hanem a társadalommal. Nem helyes tehát a termelésadta igényeket a közművelődési igényektől elválasztani. Kell lenni valamely alapnak, ahol ezek a külön adódó feladatok egymással összefüggenek, s ez az alap határozza meg a könyvtár funkcióit és módszereit. Amint a népművelést sem lehet a kultúra alkalmazott formáinak, ismeretterjesztés, színjátszás, irodalmi színpad, könyvtár stb. elszigetelt alkalmazásával gyakorolni.

Nem a termelés, nem a kultúra, hanem a társadalom, a szervezett emberi társadalom adta kérdéseket kell gyakorlatilag megválaszolni. A közművelődési könyvtár nem tekintheti elszigeteltnek a termelés támasztotta igényt vagy az emberek szépirodalmi olvasmányigényeit, hanem az adott társadalmi fokon élő ember szükségletéből, feltételezett igényeiből indul ki. A közművelés tehát csak akkor eredményes, ha állandóan kutatja a társadalmat, s hozzá rendkívül szisztematikusan, szociológiai módszerekkel, amelyek az egzaktság igényével vezetnek a társadalmi lét és a belőle adódó igények megismerésére.

A történelmiséget nem veszi túlzottan figyelembe a közművelődési szervezet. Márcsak amiatt az — egyébként hamis — felfogás miatt sem, miszerint a közművelési munka aktuális problematikát foglal magába, mindennapi gyakorlatot jelent. Pedig a közművelésnek az alapja és egyik nélkülözhetetlen feltétele a szociológiai alapozottságú helyismereti munka, mely első renden hordozza a történetiséget. Akár gazdasági, akár kulturális igényről van szó, ennek az igénynek a pontos és reális felmérése és helyes kielégítése történeti megalapozottság nélkül nem valósítható meg.

A helyismereti munka ilyenformán nemcsak beilleszthető szervezeti- és strukturálisan a közművelődési intézmények kereteibe, hanem történelmi megalapozása a szociológiai metódussal megszervezett közművelésnek. S csak másodsorban állapítjuk meg, hogy a helyismeret önmagában is megálló stúdium. Mivel azonban nem öncélú, meg kell találnunk a társadalom egyéb köreivel való kontaktusát, s ennek alapján kell helyére tennünk.

A közművelődési könyvtárak feladatkörüket ilyenformán nemcsak kiegészíthetik a helyismerettel, hanem azt tevékenységük szerves tartozékává kell tenniük.

A Megyei Könyvtárral úgy kell számolnunk a helyismereti munkában, mint annak egyik fókuszával. A megyei könyvtár önmagában azonban akkor sem végezheti el a munkát, ha külön osztályt szervezhetne erre a célra. A helyismeret hármass feladatköre — a helyismereti kutatás, a helyismereti gyűjtemény és a bibliográfia — a legkülönbözőbb területekre csap át, s közülük csak a helyismereti gyűjtemény az, amelyik vitathatatlanul reátartozik.

Miután a helyismereti gyűjtemény könnyen körülhatárolható feladat, s továbbaprózni, mint egy megyeyeni egység, nem érdemes, kézenfekvő, hogy a gyűjteményt az egyes megyei könyvtárak alakítsák ki. Hogy egy ilyen gyűjtemény mit foglaljon magába, arra irányadó lehet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye, amely audio-vizuális, ikonográfikus és egyéb dokumentumokat egyaránt tartalmaz.

Így aztán a helyismereti gyűjtemény speciális gyűjtemény, s nemcsak azért nem illeszthető bele az általános gyűjteménybe, mert nem lenne ésszerű a különgyűjtemény praktikus előnyeit feláldozni más praktikus előnyökért, hanem azért sem, mert kialakításában olyan szempontok is érvényesülnek, amelyeket az általános közművelődési könyvtári gyűjtőkör szempontjai nem foglalnak magukba.

A helyismereti kutatómunka azonban már nem megyei könyvtári feladatkör. S nemcsak azért, mert általában nem könyvtári feladat, hanem azért — s elsősorban azért, mert „terepmunkát” igényel. Más kérdés azonban, hogy a megyei könyvtárnak, esetleg más intézményekkel egyetértésben szerveznie kell a munkát.

A helyismeret éppen ezen a ponton válik individuális és elemekre bontható feladattá. A helyismereti kutatást szervezetileg csak tudatosítani és összefogni kell, mert hiszen igen sok helyen — faluban, kisvárosban — megtalálható az az értelmiségi, tanító, tanár, agronómus, aki jó történeti érzékkel és felkészültséggel bír, s aki nemcsak vállalkozna a helyismereti kutató munkára, hanem esetleg ténylegesen műveli is a helyismeretet. A megyei könyvtárnak saját területén számba kell vennie ezeket az embereket, akik a továbbiakban nemcsak kutatnak, de a rendelkezésükre álló anyagból segítik a megyei helyismereti gyűjtemény munkáját, s adatokat szolgáltatnak mind a gyűjtemény, mind a bibliográfia számára. A megyei könyvtárnak számon kell tartania ezen túl a szaktudományokon belül folyó helyi vonatkozású kutatásokat, s készséges együttműködést kell tanúsítania ezekkel a munkatársakkal akkor is, ha azok más intézmények kereteiben működnek, sőt azokkal az intézményekkel, amelyek helyismereti vonatkozású kérdésekkel foglalkoznak, vagy azokkal a tudományos és ismeretterjesztő egyesületekkel, társulásokkal, amelyek a területen vannak, ugyancsak szoros kapcsolatban kell lennie. Ha a helyismereti gyűjtemény nem szervezi meg az elemi helyen a helyismereti munkát, s a különböző területeken folyó ilyen vonatkozásokról nincs tudomása, ezek a hiányok a gyűjtemény sokoldalú alakításának rovására mennek. Fordítva pedig nem lesz hatással a helyismereti kutatásokra.

A megyei könyvtáron belül tehát ennek a munkának nagy fontosságot kellene majd tulajdonítani. Véleményem szerint a módszertani csoport

egyik tagjának kellene majd foglalkozni ezekkel a helyismereti szervezési kérdésekkel. Nem valami új apparátus megszervezéséről van itt tulajdonképpen szó, sem a könyvtáron belül, sem az elemi helyeken. A meglévő törekvéseket kell egységbe szervezni, olyan embereket igénybe venni, akik maguk ezt a munkát nem tartják külön tehernek, s akiknek nem jelent mást, mint hivatásuk szakszerűbb végzését, önművelést, eredményeket.

A helyismereti gyűjtemények kialakításában támaszkodni kell az elemi helyen tevékenykedő helyismereti szakemberre, a szakkutatásra, s az általános bibliográfiai munkára. A gyűjtemények létrehozásában egyébként önként kínálkozik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár módszertani és elvi segítsége. Van rá példa, hogy a helyismereti gyűjtemény alapítására magát elszánt megyei könyvtár az ezzel a feladattal megbízott munkatársát elküldte tanulmányozni a Budapest-gyűjteményt.

A helyismereti bibliográfiai munkát azonban a megyei könyvtárak maguk el nem végezhetik. Ez a legbonyolultabb feladatkör, s hogy pontosan lehessen megszervezni, mindenek előtt rögzíteni kell a gyűjtés elveit, a kínáló feladatokat, a gyűjtendő anyag jellegét meg kell határozni, s ezek majd mind gyakorlati problémák, a helyismereti bibliográfia gyakorlati kérdései, hiszen az elvi kérdések zömmel a gyűjtemények és a helyismereti kutatások vonatkozásában merülnek fel.

Mindjárt felmerül a bibliográfia formájának kérdése.

Módis László ellenezte a helyismereti katalógust, mert a katalógus nem bibliográfia. Ebben igaza van. De ha a gyűjtésünk bibliográfiai elvek alapján történik, akkor az így kapott cédulaanyag nem nyomtatott, katalógus formában is bibliográfia. Azzal ugyanis számolnunk kell, hogy a helyismereti bibliográfia anyagát nemigen lehet egészében kiadni, akkor sem, ha bármilyen szigorúan válogatunk. Kérdés ugyanis, hogy ha nagyobb, történetileg is, gazdaságilag is, szellemileg is fontos hely irodalmát közreadjuk, érdemes-e, lehetséges-e az anyagot annyira szelektálni, hogy nyomtatási lehetőségeink szempontjaival találkozzunk. Kiadtuk a Debreceni Bibliográfiát azzal, hogy a húsz ívnyi könyv a város alapvető irodalmát tartalmazza. De milyen problémákkal találjuk szembe magunkat, ha egy nagyobb tájegység anyagát akarjuk közreadni? Ezen nemcsak megbukhat a helyismereti bibliográfia ügye, s vele együtt a helyismereti gyűjtemény is megkérdőjeleződik, a helyismereti kutatás is dezorganizálódik, vagy számolunk azzal, hogy a bibliográfia — legalább részben — katalógusként tölti be hasznos feladatát.

Egy következő kérdés a gyűjtés földrajzi határainak és a gyűjtés alapelveinek a meghatározása. S miután a megyei könyvtárakra legfeljebb részben bízók a bibliográfiai munkát, felmerülhet a kérdés, nem lenne-e jobb elfogadni *Módis* táj-felosztását, tehát a nagyobb, történetileg és kulturálisan kialakult földrajzi összefüggést. A gyakorlat érvel amellett, hogy inkább maradjunk meg a megyei keretben, s nem azért, mert így áttekinthetőbb a dolgunk, hanem abból a megfontolásból, hogy a helyismereti gyűjtemények ügyis ilyen földrajzi elhatárolás alapján tagolódnak, s amennyiben a megyei könyvtárak is kapnak bibliográfiai feladatot, s úgy tűnik fel, a kurrens helyismereti bibliográfiát kellene a gyűjtemény szervezése mellett fejleszteniök, abban az esetben pedig egyenesen szükséges is, hogy a földrajzi határok a bibliográfia esetén is a megyehatárok legyenek. Nem szólva arról, hogy a helyismereti bibliográfiai katalógusnak

is a megyei könyvtárban, a helyismereti gyűjtemény mellett a helye, észszerű tehát, ha a bibliográfia ugyanarra a területre vonatkozik, amelyre a helyismereti gyűjtemény.

Mi legyen a helyismereti bibliográfiai gyűjtés alapelve? *Módis* László abszolút teljességre törekvését ugyanis nemcsak lehetetlennek tartjuk, de szükségtelennek is. Ha azonban feladjuk a teljességet, akkor — igaz van *Módis* Lászlónak — hol találunk olyan válogatási elvet, mely abszolúte megbízható? Ilyen nincs is, tehát vállalnunk kell a kockázatot, s meg kell találnunk azt az egyetlen szempontot, amelyet elég rugalmasnak találunk ahhoz, hogy vezető elvünk lehessen. A helyre vonatkozottság látszik ilyennek. A helyismereti bibliográfiába tartozik minden olyan dokumentum, mely a helyre vonatkozóan valamely lényeges tartalmat hordoz.

A lényeges vagy lényegtelen anyag megválasztása viszont a dokumentum jellegétől is függ. Milyen jellegű dokumentumokkal találja magát szembe a bibliográfus?

- a) Önálló munkák.
- b) Folyóiratcikkek, tanulmányok.
- c) Analitikus anyag önálló munkákból.
- d) Az országos sajtó helyre vonatkozó anyaga.
- e) Helyi sajtó kritikailag válogatott anyaga.
- f) Egyéb dokumentumok.

Az önálló munkáknál alig látszik probléma. De ha a helyre vonatkozottságot a szerzőre is kiterjesztjük, akkor máris nehéz helyzetbe kerülünk. Mi a teendő, ha egy általános, nem helyre vonatkozó tárgyú munkának a szerzője az adott helyen élt, vagy él? Ilyen esetben konkrétan kell eldönteni a hovátartozás kérdését. Olyan szerző, aki azontúl, hogy a helyen született, semmi kapcsolata nincs a hellyel, csak akkor jöhet számításba, ha véletlen van olyan munkája, mely valamiképp a hellyel vonatkozásba hozható, illetőleg a róla szóló irodalom helyi vonatkozásai, például az életrajzával kapcsolatos adatokat tartalmazó dokumentumok tartozhatnak a helyismereti bibliográfiába. Más szerzőnek a műveit viszont — ha ez az auctor intenzíven kapcsolódott a helyhez — még ha nem is élte le ott egész életét, műveit szükségképpen a helyismereti bibliográfiába tartozóknak tekintjük. A szerzőkre vonatkozó irodalomban azonban csak azokat a munkákat vesszük figyelembe, amelyek nemcsak a szerzőt, a helyet illetően is érdekléssel bírnak.

Pregnáns példa Csokonai Vitéz Mihály. A reávonatkozó irodalom meglehetősen gazdag, a helyismeret szempontjából csak akkor veendő figyelembe, ha nemcsak Csokonaira, de a városra, Debrecenre vagy a tiszántúli tájra is vonatkozik. Más kérdés, hogy a helyismereti bibliográfiai munka mellett kitűzhetőek, sőt kívánatosak olyan bibliográfiai programok, amelyek egyes jelentős személyek, esetleg intézmények irodalmát tárják fel következetesen és teljesen. A személyi vagy intézmény-bibliográfiák — esetleg ezek kisebb-nagyobb sorozatai — a helyismereti bibliográfia kiépitésének is tekinthetők.

Miután a válogatást így megszorítjuk, ezentúl is kiszorulhatnak a bibliográfiából olyan címhalmazok, amelyek — bár egyedeiben nem — összességükben a helyre vonatkoznak. Ilyen címhalmaz a helyi nyomdászat termékeinek címlajstroma is, amelyet ilyenformán ugyancsak össze kell állítani, de csak mint címjegyzék tartozik a helyismereti bibliográfiába.

A helyen megjelent folyóiratokból is csak az az anyag, amelyik a helyre vonatkozó tényeket, adatokat tartalmazza. Mégis, mivel a folyóirat, mint egész a helyre vonatkozóan jellemző, ezért szükségesnek látszik a periodikák — folyóiratok és évkönyvek (a napi sajtó még külön probléma!) — repertorizálása. Hogy a kisebb-nagyobb vidéki folyóiratok repertóriumainak a helyismereti érdeken túl, a szaktudományok szempontjából is legyen értelme, ezért érdemes a folyóiratok olyan fokú analizését megvalósítani, amelyből világosan kitetszik a szaktudományi érdekelttség is. Részletes név- és tárgymutató könnyen hozzáférhetővé tesz így olyan anyagot, amelyet az érdeklődés perifériájára szorult vidéki folyóirat tartalmaz, de a kutató nem vesz igénybe előítélet vagy hozzáférhetetlenség okából.

Az eddigiekből kiviláglik, hogy a helyismereti bibliográfia dokumentációja meglehetősen heterogén, s hogy nemigen lehetséges egységes, zárt szerkezetű bibliográfiában közreadni ezt az anyagot. A nyomdatermek címjegyzékével, személyi bibliográfiák anyagával, repertóriumok teljességével nem érdemes megterhelni a tulajdonképpeni helyismereti bibliográfiát, amely így is olyan terjedelmes, hogy kiadása anyagi és technikai akadályokba ütközik, s ezért jobb, ha katalógus formában bocsátjuk a közönség rendelkezésére. De az egyes külön feladatokat is érdemes elvégezni, s nem kell elriadni attól a gondolattól, hogy ezeket — kisebb terjedelmüknél fogva — hamarabb lehet publikálni.

Ha az anyagot így — nagy vonalakban — áttekintjük, máris kínálkozik a munkamegosztás.

Arról már szoltunk, hogy a helyismereti munka részint retrospektív, részint kurrens irányú, s a kurrens feladat ésszerűen a megyei könyvtárak kezébe tehető le. A kurrens feladat esetén is a helyre vonatkozás elve a központi válogatási törvény, ehhez képest kell a dokumentum helyét meghatározni az anyag hierarchiájában, s azért mert a kurrens anyag könnyen hozzáférhető, nem szabad itt sem engedni a kritikus szigorúságból, hiszen az anyag aztán a kezelhetetlenségig duzzad.

De ki végzi el a többi munkát? Életre kell hívni egy fővárosi munkacsoportot is, amelyik központilag elvégez bizonyos, a dokumentumok lelőhelye szempontjából csak Budapesten elvégezhető munkákat, s a nyert céduलाanyagot illetékes helyre juttatja.

A megyei könyvtárak mellett számbajönnek az egyes vidéki kulturális centrumok tudományos könyvtárai, amelyeknek tradíciói is vannak a helyismeret művelése tekintetében, sőt ma is folytatnak kisebb-nagyobb helyismereti bibliográfiai kutatásokat, kisebb-nagyobb önálló bibliográfiai csoportjuk is van, esetleg már publikáltak helyismereti bibliográfiai jellegű munkákat. Ezek a tájközpontok — s itt kell tekintettel lennünk Módis László táj-felosztására — lehetnének a retrospektív helyismereti bibliográfia műhelyei és a helyismereti munka elvi és — nagy vonalakban — gyakorlati irányítói. Debrecen, Szeged, Pécs és Miskolc, esetleg még Győr látszik a vidéket átfogó, az egyes kulturális tájegységek központját képező helységnek, de az adottságokat tekintetbe véve rugalmasnak kell lennünk a feladatok meghatározásában és elosztásában.

Debrecen látszik olyan helynek, ahol a tudományos könyvtár és a megyei könyvtár között lehetséges a munkamegosztás előbb megrajzolt lehetősége. Szegeden a Somogyi Könyvtár látszik megfelelőnek — tra-

diciós megfontolások, színvonal alapján — arra, hogy a megyei könyvtár funkcióját átvegye, ugyanakkor — éppen adottságainál fogva — a szegedi tudományos könyvtárral, az egyetemi könyvtárral is — egyenrangúságánál fogva — közös egyetértésben kell megállapítaniuk a munka elosztását. Miskolcon és Pécsen viszont a megyei könyvtárra kell, hogy háruljon a gyűjteményi munka mellett a bibliográfiai feladatok zöme is, különösen Miskolcon, ahol az egyetemi könyvtár szaktudományi könyvtár.

Mindebből világos, hogy reális felmérés következménye lehet a munkamegosztás, de a munka tartalmának struktúrája általában egyező mindennél.

Az eddigiekben, a munkamegosztást tárgyalva, nem beszéltünk a sajtócikk-bibliográfiáról. S tudatosan tettük ezt. Nemcsak a feldolgozási módszerek különbözősége miatt, hanem azért is, mert itt jelentkeznek a legvégletesebb álláspontok.

Módis László maximalizmusa is ebben az összefüggésben a legijesztőbb.¹⁶ Ez az álláspont a pozitív véglet, s vele nemcsak azért nem tudunk egyetérteni, mert gyakorlatilag kivihetetlen, hanem azért sem, mert értelmét sem látjuk. Egy pillanatig sem vitás, hogy adott esetben a kutató szempontjából egy apróhirdetés is fontos lehet, ám — különösen vidéki újságoknál — a központi hiranyag, jelentéktelen események leírása stb., elszomorító képet nyújt, ha már nagy címgyűjteményünk van. E sorok írója kísérletképpen egy egész éven át gyűjtött ilyen módon sajtócikk-címeket. Feldolgozta egy nyíregyházi újság újabbkori (1930) évfolyamát, nyert 25 ezer cédulát, melyet tárgyszórendben rendezett el. Az újságnak hozzávetőlegesen ötven évfolyama van, ebből 30 esztendő napilap-évfolyam, a többi heti időközönként jelent meg. Akinek kedve van hozzá, kiszámíthatja, hogy átlag-évfolyamonként 15 000 cédulát számolva, milyen mérhetetlen mennyiségű cédulát nyerünk, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a helységnek — Nyíregyházáról van szó — kb. hatvan újsága van, s ezek közül nyolc-tíz legalább másfél évtizeden át folyt.

A másik véglet viszont az az álláspont, hogy a sajtócikk-bibliográfiára nincs is szükség. Ha ugyanis a teljesség elvét feladjuk, akkor csak valamely tematikus válogatás lehetséges, de ennek nemigen van értelme, mert a témák kitzúzése meglehetősen önkényes, nélkülöz minden tudományos alapot. A helyre vonatkozottság elvének alkalmazása, kiegészítve a tematikus szemponttal, csak bonyolítja a válogatást, s így a hírlapcikk-bibliográfia tele lesz következetlenségekkel, s akkor már jobb, ha a kutató maga veszi kezébe az újságot.

Nem vitás viszont, hogy az egyes sajtóorgánumokat címük szerint számbavevő bibliográfiára szükség van, hiszen ez egyéb kutatásoknak is nélkülözhetetlen feltétele. Ennek a sajtócím-bibliográfiának tartalmaznia kell a helyen megjelent napilapok, hetilapok, folyóiratok, más, periodikusan megjelent kiadványok címeit, kiadóját, szerkesztőit stb., de jelölni kell azt is, hol található meg az egyes periodikák, minden évfolyamok, esetleg milyen periodikák nem találhatóak sehol, mert ilyen is van.

Miután a sajtócím-bibliográfia megvan, s túl vagyunk a folyóiratok repertorizálásán is, hozzáfoghatunk a napilapok analitikus feldolgozásához pontosan kialakított válogatási elvek alapján.

¹⁶ Módis László sajtócikk-bibliográfiai elképzeléseit az egyébként megértő Péter László is bírálja. — Péter L. I. m. 6—8. l.

A hírlapok analizisének az ellenzője azonban még talál érveket e munka tagadására.

A tudományos kutatás szempontjából ugyanis különbséget kell tenni a hírlapi forrásanyag és más források között. Akár az önálló művekhez, akár a folyóiratok cikkeihez, tanulmányaihoz képest a hírlap mint forrás csak akkor használható fel látatlanban, tehát bibliográfiai eszközök csak akkor igazítják el a kutatót, ha valóban mindent feldolgozunk, tehát ha a teljesség elve alapján mindent, a legapróbb hírt is jegyezzük. Különben a kutató nyugtalan marad, s maga is áttanulmányozza szisztematikusan a hírlap-évfolyamokat, hátha elkerülte a válogató bibliográfus figyelmét egy-egy jelentéktelennek látszó apróhirdetés, közlemény. Ha pedig a teljességet nem lehet feladni, a teljesség alapján viszont beláthatatlan adatmennyiséget nyerünk, amellyel megbirkózni nemcsak a bibliografusnak lehetetlen, de a kutató is úgy állhat előtte, mintha magát az eredeti forrást veszi elő, nincsen értelme a megelőző és segítő bibliográfiai munkának.

A gyakorlati igények mégis arra utalnak, hogy — bármennyire kockázatos — a sajtócikk-bibliográfiát nem érdemes megkerülni,¹⁷ bármennyire is nehéz a válogatás szempontjait megtalálni.

Nagy könnyebbséget jelent a központi sajtó helyi vonatkozású anyagának a feltárhatósága. A központi lapokból ugyanis könnyen kiválasztható a helyre vonatkozó anyag. A helyi sajtóban azonban tematikus szempontok alapján kell gyűjteni. Hogy aztán ezeket a tematikus szempontokat hogyan határozzuk meg, ahhoz további igényvizsgálatokra is szükség lenne.

Nagy könnyebbséget jelent, hogy a hírlapok történetileg két periódusra oszthatók. A sajtóirodalom kezdetei, s ezt az időszakot — különösen vidéki vonatkozásban — 1900-ig határozhatjuk meg. A második periódus — 1900-tól maig — különösen a vidéki sajtó vonatkozásában úgy jellemezhető, hogy meglehetősen elszaporodnak a hírlapok vidéken is, s a hírszám, tájékoztatás alárendelődik a központi sajtónak. A bibliográfiai feldolgozás szempontjából tehát azzal kell számolnunk, hogy az első szakasz sajtója a helyismeret szempontjából valóságos kincsesbánya, ugyanakkor nem zuhantja ránk az információ tömegét, s meglehetősen elválík a központi információs anyagtól.

Érdemes tehát a sajtó feldolgozása szempontjából bizonyos fontossági sorrendet megállapítani, érdemes kijelölni azokat a hírlapokat, melyek korai évfolyamainak feldolgozása első renden fontos, s itt a válogatásnak sem kell oly szigorúnak lennie, mint a második történeti időszakot illetően.

A központi sajtó helyismereti anyaga — noha könnyen kiválasztható — ugyancsak megkívánja a sorrendiség elvét. Itt is érdemes megválasztani azokat a legfontosabb, legjelentősebb napilapokat, hetilapokat, amelyek a feldolgozás szempontjából elsősorban számításba jönnek.

Éppen a sajtóanyag feldolgozásánál látszik legszembetűnőbben az is, hogy a főváros közreműködése a helyismereti bibliográfiai munkában elengedhetetlenül szükséges. A központi sajtó feldolgozásában közreműködhet az említett fővárosi munkacsoport, amely egyébként már az önálló munkák, folyóiratok feldolgozásában is részes lehet azért, mert az egyes

¹⁷ A debreceni egyetemi könyvtárban is merültek fel ilyen igények. A Nemzeti Bizottság történetére, a két munkaspárt egyesülésére vonatkozó sajtócímanyagot így gyűjtöttük össze.

fővárosi könyvtárak helyismereti anyagát e csoport tárhatja fel a legmegbízhatóbban és a legkönnyebben.

A helyismereti bibliográfiai munkáknál közreműködők tehát: 1. a megyei könyvtárak, 2. a tájközpontokon működő tudományos könyvtárak, 3. fővárosi munkacsoport, 4. az elemi helyen munkálkodó helyismereti kutató.

Mindez szervezési kérdés, a munka elosztásának és a gyűjtés formájának a pontos rögzítése nyomán koordinálható folyamat. A már meglévő helyismereti munkabizottság feladata lehet mind a szervezés elvégzése, mind pedig a gyűjtés tartalmi és formai menetének a rögzítése, technikai szabályok megformulázása.

Ha végül a helyismereti anyagot tartalmilag vesszük szemügyre, akkor a bibliográfiai címanyag tartalmi rendjét, struktúráját is körvonalazhatjuk.

A helyismereti bibliográfia — katalógus formában — tartalmazza a helyre vonatkozó dokumentáció önálló munkákból és folyóiratcikkekből álló anyagát. Ennek belső elrendezése speciális szakrend alapján történik, amint ezt már kész munkák, vagy tervezett bibliográfiák mutatják, s ezt a szerkezetet az eligazítás érdekében bőséges név- és tárgymutatók egészítik ki.

A helyre vonatkozó alapirodalomnak a publikálása, illetőleg egyes nagyobb helyek, esetleg éppen kulturális centrumok helyismereti bibliográfiájának válogatott anyaga kiadásának terve nem látszik célszerűtlennek, sem kivihetetlennek. Az ilyen válogatás egy alapos helyismereti monográfia igényeit elégítse ki bibliográfiai szempontból.

Hírlap- és folyóiratcímek bibliográfiája. A helyen megjelent hírlapok és folyóiratok címeik alapján való bibliográfiai feltárása — betűrendben.

Folyóirat-repertóriumok. A helyen megjelent folyóiratok analitikus feldolgoása bőséges név- és tárgyregiszterekkel.

Válogatott hírlap-bibliográfiák. A helyre vonatkozás és a tematikus elv összekapcsolása alapján válogatva.

Miután az anyag ennyire áttekinthetővé vált, s számbavettük a munkaszervezet lehetőségeit is, ha pontosan számbavettük azokat a személyi és intézményi tényezőket, amelyeket e munkába szervezni lehet, kellő nagyvonalúsággal, a konkrétan látható feladatokat megosztva, elindulhat a munka, amelyet menet közben lehet és esetleg szükséges is lesz differenciálni. Új szempontok merülhetnek fel, de sem a munkaszervezet, sem az anyag tartalmi szerkezete, sem pedig a feldolgozás technikai és formai mikéntje már nem változik.

Összefoglalva gondolatmenetünket: A helyismereti bibliográfia gyakorlati kérdéseit taglalva, szembe kell néznünk mindenekelőtt a hagyomány-nyal, mind a közvetlen, mind a felszabadulás előtti tradíciókkal. *Módis* László képviselte a felszabadulás után legpregnansabban a helyismeret ügyét, s kérdésfelvetésének érzelmi felhangjait a centralizáció-decentralizáció problematikája is hevítette. A koncepció nem realizálódott maximális igényei és a főváros mellözése miatt. Nézetünk szerint a helyismeret ügye nálunk azon is múlik, hogy a Horthy-korszakbeli helyismereti tradíciók kompromittálják, más hagyományok provinciálisnak minősítik a helyismereti problémakört. Fővárosi Könyvtár Budapest-gyűjteménye az egyetlen, amely nem eshet sem egyik, sem másik gyanú alá, s ennek gyűjteménynek az alapján született meg a Budapest-bibliográfia is. Amíg a fővá-

rosnak ilyen helyismereti gyűjteménye és immár bibliográfiája van, addig vidéken csak elszórt törekvéseket találhatni, az országos helyismereti munka máig nincs megszervezve.

A helyismeret komplex feladatkör, s nem lehet a helyismereti bibliográfiát elválasztani a szociológiai alapozottságú helyismereti kutatástól és a helyismereti gyűjtemények kialakításától. Emellett nem lehet az egész feladatkört megoldani, csak országosan szervezett és összehangolt munkával. A megyei könyvtárak látszanak legmegfelelőbbeknek a helyismereti gyűjtemények kereteiként, az egész helyismereti munka egyik góciát is ezek az intézmények képezhetik. A gyűjtemény kialakításával párhuzamosan megindul a helyismereti bibliográfiai gyűjtés is, és fellendül a helyismereti kutatás. A legbonyolultabbnak ezek közül a bibliográfiai munka látszik. Rendkívül heterogén bibliográfiai anyagot kellene összehordani, éppen ezért érdemes volt áttekintenünk ennek az anyagnak a struktúráját, s így megosztani a feladatokat, illetőleg megállapítani a gyűjtendő anyag különböző rétegeit. A helyismereti katalógusok, melyek ugyancsak a megyei könyvtárakban lennének, tartalmazzák a legbőségesebben a bibliográfiai anyagot, ezentúl azonban személyi bibliográfiák, a hely nyomdászati termékeinek a jegyzékei, a folyóirat-repertóriumok stb. egészítenék ki a katalógust, s ezeket lehetőség szerint nyomtatásban is közre kellene adni.

A megyei könyvtárakon túl, azok mellett a tudományos könyvtárak, amelyek tájfunckiót is töltenek be, tradícióik alapján a másik fókuszai a helyismereti munkának, melyet összefogni csak úgy lehet, ha a fővárosi erőket is bevonjuk, legalább egy központi feldolgozó csoport erejéig.

Nehéz probléma a hírlapcikk-bibliográfia. Amíg más anyag esetén a helyre vonatkozottság elve hatékonyan bizonyul, itt a válogatás alapelveül csak úgy tehető, ha kiegészítjük a tematikus elvvel. Mégsem lehet megkerülni a problémát, noha kétségtelenül ez a többi után következő feladat.

Имре Бата

ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ

После освобождения Венгрии вопросы венгерской краеведческой библиографии второй раз поставлены, общегосударственно до сих пор нельзя было организовать этой работы. Препятствиями являются отчасти превышение размера поставленного вопроса, отчасти идеологическое скомпромитированное положение традиций.

Краеведение — комплексный круг обязанностей, нельзя разделить краеведческой библиографии от краеведческого исследования, основанного на социологическом методе от создания краеведческой коллекции.

Эта задача может быть исполнена общегосударственной организацией. Комитетские библиотеки считаются самыми удобными для хранителей краеведческих коллекций, и эти учреждения могут образовать одни из узлов краеведческой работы. Самой сложной частичной задачей из этой тройки является библиографическая работа. В виду этого в работе краеведческой библиографии должны участвовать уже и другие заинтересованные учреждения.

Другой узел — провинциальные научные библиотеки, которые были бы поручено или будут поручено функцией краеведческой библиотеки, если они отсутствую, тогда соответствующие комитетские библиотеки обладали бы такой функцией.

Сложная проблема — библиография газетных статей. В этом отношении трудно установить принципы выбора. Однако нельзя избежать вопроса.

Esze Tamás

A MAGYAR PRAXIS PIETATIS

Kiadástörténeti tanulmányok

Dolgozatunk — a fogalom tágabb értelmezése szerint — kiadástörténeti tanulmány¹ a XVII. század legnépszerűbb magyar könyvéről, a *Praxis Pietatis Medgyesi* Pál készítette magyar fordításáról. Szemelvényes kiadása 1632-ben jelent meg először *Medgyesi Scala Coeli*². . . c. kiadványában, első teljes kiadása 1636-ban, s a század folyamán még hat kiadást ért meg. Története 1692-ben egy újabb szemelvényes kiadással, *Drégelypalánki János Praxis Pietatis contracta*³ című válogatásával zárul.

Tanulmányunkban csak a teljes kiadások történetével foglalkozunk. Az egyes kiadások ismertetésének rendjében felsorakoztatjuk azokat az adatokat, amelyek az editiók létrejöttének körülményeiről, az egyes kiadások jellegzetességeiről, terjesztésük módjáról s népszerűségükről nyújtanak tájékoztatást. A kutatás során felmerült filológiai problémákat más alkalommal fogjuk megvizsgálni, s most nem foglalkozunk az elért egyháztörténeti eredmények részletes ismertetésével sem.⁴ Más alkalommal térünk rá a *Praxis Pietatis* Magyarországon megjelent cseh nyelvű kiadásainak részletes megbeszélésére.⁵

A *Praxis Pietatis* angol mű, szerzője Lewis Bayly⁶ (1565—1631) angli-

¹ A kiadástudomány, helyesebben kiadástörténet úttörője hazánkban Merényi Oszkár. *Kiadástudomány* c. tanulmánya 1937-ben Pécsen jelent meg a *Műhely-Füzetek* első számaként, ezzel a megjelöléssel: „A kiadástudomány részletes tárgyalását a szerző sajtó alatt levő könyvében fejté ki.” Megjelent-e ez a könyv? — En nem tudok róla. 1937-ben Budapesten látott napvilágot Merényi másik kiadástörténeti tanulmánya: *Adalékok a magyar kiadástörténethez a XIX. században*. (Különlenyomat a Kereskedelmi Szakoktatás 1937. évfolyamából.) Tanulmányának címe a folyóiratban: *A magyar irodalom gazdasági alapjai a XIX. században*. A különlenyomathoz készült *Utószóban* a szerző ezeket írja: „A XIX. sz. magyar kiadástörténetére vonatkozó kutatásaim egy részének e két ív csak ideiglenes összefoglalása. Adalékokat akartam adni ahhoz a tanulmányhoz, amelyet az irodalomtörténet egyik érdekes, speciális ágának tartok s amely kibővítve ily alapon: „irodalomtörténet, mint valóságstudomány” kiegészíti az irodalom objektivációjának lényegére és formáira vonatkozó ismereteinket.” Csak fájtlalni lehet, hogy Merényi Oszkár értékes és sokat ígérő kiadástörténeti kutatásait nem ismerhetjük teljes terjedelemben.

² RMK I. 608—609. Debrecen.

³ RMK I. 1420. Debrecen.

⁴ A *Praxis Pietatis* jelentőségét a magyar református kegyesség történetében *Az élő kegyesség könyve* (Az út. IX./1956. 30. sz.) és az *Igaz református kegyességünk* (*Képes Kálvin-kalendárium az 1960-ik évre*. 33—36. l.) c., nem tudományos igénnyel írt cikkeimben írtam.

⁵ A *Praxis Pietatis* 1633. évi szemelvényes és az 1674. évi szintén löcsei teljes kiadását említi Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Budapest, 1946. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 21.) c. művében. Az 1641-es trencsényi kiadást Szilády Jenő ismerteti: *A magyarországi lótt protestáns egyházi irodalom. 1517—1711*. Budapest, 1939. 145—146. l.

⁶ Legújabb lexikális rövidegű életrajzát lásd: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. 3. kiadás. Tübingen, 1957. I. 947—948. — Lásd még a 12. sz. jegyzetben említett tanulmányokat.

kán püspök, korának híres igehirdetője és hitvitázója, az angol puritanizmus szellemiségének kifejezője és útegyengetője volt. Nincs helyünk arra, hogy foglalkozzunk változatos életével s az európai protestantizmus történetében óriási jelentőségű könyvének, a *Praxis Pietatis*nak történetével és részletes méltatásával.⁷ Ez talán nem is szükséges, hiszen a róla szóló irodalom könnyen hozzáférhető. Nagy műve eredeti formájában azoknak a predikációknak összefoglalása volt, amelyeket pályafutásának kezdetén Eveshamban mondott el, tehát olyan természetű alkotása az egyházi irodalomnak, amellyel gyakran találkozunk a XVII. század magyar református literatúrájában is. A mű végleges alakjában egy vademecum, az élet minden mozzanatára kiterjedő kézikönyv a kegyesség gyakorlására. Alapgondolata: a kegyesség olyan, mint a műves mesterség, meg kell tanulni, de ismerete önmagában nem elegendő, hanem gyakorolni kell naponként, mert a tudomány és mesterség elsatnyul, megromlik az emberben, ha nem újul meg benne mindennapos gyakorlat által, tehát az igazi kegyesség *praxis*. A *Praxis Pietatis* elmélkedések és imádságok sorozatával ezen az úton vezette olvasóit.

Az egész európai protestantizmust átható, korszakos jelentőségű mű volt a maga idejében. Egészséges reakció a XVI. század merev protestáns orthodox dogmatizmusával, terméketlen hitvitáival s véres vallási harcaival szemben. A cambridge-i egyetemen a *Kálvin* szigorú presbiteri elveit valló puritanusok körében született meg az a felfogás, amely az ember mindennapi életét is istentiszteletnek tekinti, s csak azt tartja keresztyén embernek, aki hitvallását az életben való magatartásával is bizonyítani tudja. Irodalmi hatása is rendkívüli, olyan nagy írókat inspirált, mint *Milton* és *Bunyan*. A modern kutatók is azon a véleményen vannak, hogy „*Cromwell jorradalma előtt ez volt a legjobban elterjedt hibuzgalmi munka egész Angliában*”. 1611-ben jelent meg először, első és második angol kiadása elveszett. Az első meglevő angol kiadás címe: *Lewis Bayly: The Practice of Pietie, directing a Christian, how to walke that he may please God. The third edition. Profitably emplified by the Author. F. Hodgets: London. 1613.* 1613 és 1640 között 45 kiadása látott napvilágot. Első holland fordítása 1620-ban, első francia kiadása 1625-ben Genfben, első német fordítása 1628-ban Bázelen jelent meg, a lengyel kiadás 1647-ből való.⁸ Minket, magyarokat különösen érdekel cseh nyelvű átdolgozott kiadása, amely *Comenius* műve: még 1630 előtt készítette el, de nem az eredetiből, hanem egy német fordítás alapján.

Medgyesi Praxis Pietatis fordítása jelentős állomása a magyar műfordítás történetének. Az az érzésünk, hogy műfordítói gyakorlatában is érvényesül a puritán etika törekvése az egyszerűsége és a világosságra. Nevetséges dolognak tartja a „*Szent Irás jelöl Prokátóri piperével szállani*”, s az a meggyőződése, hogy a teológia nem szenvedheti a „*hímezelt-hámozott*” „*beszédet*”, „*Igen rút dolog volna azért — mondja — a' Pietasrul affectate írunk, az Alázatost gőgös köntösben öltöztetnünk*”. Egy másik mondatában pe-

⁷ Nem ismerünk olyan művet, amely a *Praxis Pietatis* hatását, akár csak egy nemzeti egyház keretén belül is, feldolgozta volna. Ez nem is könnyű feladat, mert szövegét sok helyütt átdolgozták, pl. a német kiadásokat az *Agostai Hitvallás* szellemében, s a fordítások egy része szemelvényes és nem is az angol eredetiből készült.

⁸ A különböző kiadásokra nézve lásd: *Dictionary of National Biography*. London, 1885. III. 449. — *Bateson, F. W.* (ed): *Cambridge Bibliography of English Literature*. Cambridge, 1940. I. 684 l. — *Schutterius* holland fordítását *Lang* August említi: *Puritanismus und Pietismus. Studien zu ihrer Entwicklung von M. Butzer bis zum Methodismus*. Neukirchen, 1941. (*Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche*. Bd. 6. 186. l.) — A British Museum könyvtárában levő magyar példányra *Catalogue of Printed Books* XII. 72.

dig az írásmód „udvari pipere”-jéről szól elítélő módon. „A fordításnak (az *hol a* szótát nem annyira kell vizsgálni) az én ítéletem szerint úgy kellene esni, hogy ne ismernék Fordításnak, fonákul az Írás ne esnék . . . Igazán mondom igyekeztem ezen”. Olvasói szép és szemléletes magyar stílusát élvezték, s ez a stílus tette lehetővé, hogy könyve eljutott a nép fiainak kezébe is. A tudós teológusnak pedig az tetszett, hogy a mű fordításán kétszer is végzett filológiai korrekciót, s kiigazította a fordítása alapjául szolgáló angol *Praxis Pietatis* kiadásában levő „meg-egyeledett és el-elváltoztatott citálásokat”. Szavaiból nyilvánvaló, nem az első kiadásból dolgozott, hanem egy későbbiből, amelyben már sok „változás, egyeledés” esett.⁹

Könyvének igen nagy sikere volt, eleinte különösen a magyar predikatori rend körében. „Cicero ékes nyelvével sem lehetne leírni, mily drága kincset szerzet ő e könyvvel a szegény magyar népnek”.¹⁰ Mint egyik modern magyar méltatója mondja: „Kétségtelen, hogy a Bayly—Medgyesi *Praxis Pietatis*án keresztül gyakorolt az angol puritán kegyesség legszélesebbkörű hatást a magyar református egyházban, elsősorban természetesen a XVII. században, de közvetlenül, vagy közvetve később is”.¹¹ Mai szemmel természetesen a mű magyarra való fordításának történeti jelentőségére figyelünk: az első öt kiadás (1636, 1638, 1640, 1641, 1643) az angol eredetű puritánus mozgalom hazai kibontakozását és meggyökerezését segítette elő, tehát — mutatis mutandis — azt a funkciót teljesítette Magyarországon is, mint Angliában. Csakhamar eljutott a családok és gyülekezetek körébe, — s kitűnő pszichológiai módszerével nagy hatást gyakorolt annak az erkölcsi magatartásnak kialakítására, amelyet a puritanizmus kívánt a református emberektől. Döntő része volt abban, hogy megvalósult és sokáig élt a magyar reformátusság körében az életmódjában és erkölcsében puritán magatartásra törekvő ember típusa. Úgy véljük, nem volna felesleges egyszer megvizsgáljunk a *Praxis Pietatis* hatását a magyar reformátusság társadalmi magatartására nézve is. Annyit máris megállapíthatunk, hogy a vallásosságában is racionalizmusra hajlamos magyar reformátusságra nem gyakorolt megfigyelhető hatást Bayly eschatologikus szemlélete a „Mennyei Jeruzsálemtől”, a mű nem látomásokat, hanem gyakorlati tanácsokat nyújtott a magyar népnek.¹²

Népszerűségét és hatását két történeti adattal szemléltethetjük. Az egyik *Eszéki* István predikátor *Rédey* Ferenc felett tartott temetési beszédéből való, 1668-ból. Így jellemezte benne a nagynevű református főember kegyességét: „Magánossan, egy s-más fél órát is szent, kegyes, elmékedésekkel, könyörgésekkel, véghez vivén udvara népe között ki jött s-közönségesen vellek *Soltár* éneklés után imádkozott, Bibliát olvasott, és ama' minden kereszttyén ember házáán lenni kellő *Praxis Pietatis* nevű könyvet, maga száz szakaszokban el-osztván, minden nap olvasta nagy szorgalmatos-

⁹ „Az *Keresztény Olvasohoz*” intézett előszóban található *Medgyesi* Pál filológiai és tipográfiai megjegyzései.

¹⁰ A *Praxis Pietatis* 1936-os kiadásának 5. oldalán levő vers 5. strófája, idézet *Vári* Miklós egyik üdvözlőverséből.

¹¹ *Bodonhelyi* József: *Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai*. Debrecen, 1942. 62. l. — „Ennek a hatásnak legbensőbb lényegét. . . úgy ismerhetjük meg egészen — mondja —, ha . . . a *Bayly Practice of Piety* eredeti szövegét és a *Medgyesi Praxis Pietatis*át összevetnők.” Véleményünk szerint előbb azokat a szövegváltoztatásokat, illetve igazításokat kellene megvizsgáljunk, amelyeket *Medgyesi* akkor végzett fordításán, amikor az első löcsei és a váradi kiadást sajtó alá rendezte.

¹² A problémára nézve lásd *Esze* Tamás: *A magyar református kegyesség múltja. Református Egyház. IX/1957. 178—182. és A magyar református egyház: múltja a reformációtól napjainkig*. Budapest, 1960. — Bayly eschatológiájára nézve lásd *Schmidt*, Martin: *Eigenart und Bedeutung der Eschatologie im englischen Puritanismus*. (*Theologia Viatorum. Jahrbuch der kirchlichen Hochschule Berlin*. IV/1952. 205—266.) — A pietizmushoz való viszonyára pedig: *Lang* August idézett művét.

sággal".¹³ A másik adat 1741-ből való, az egyháztól elforduló laikus kegyesség dokumentuma annak a vizsgálatnak jegyzőkönyvéből, amelyet Szabolcs vármegye indított *Porkoláb* István tiszadobi kisnemes ellen azért, mert egy kis közösséget gyűjtött maga köré és „a *Szent Írást és a Praxis Pietatis* nevű kálvinyista könyvet olvasta fel” előttük.¹⁴

Az a véleményünk, hogy a *Praxis Pietatis* nagyobb hatást gyakorolt Magyarországon, mint bárhol másutt a világon — Angliát kivéve. Ezért különös, hogy a *Cambridge Bibliography*, amely a *Praxis Pietatis* különböző nyelvű fordításait számontartja, magyar kiadást nem említ, pedig a *British Museum* könyvtárában megvan a *Medgyesi*-fordítás második, tehát a lőcsei első kiadása.

1. Debrecen, 1636

a) variáns

PRAXIS / PIETATIS, / Az az / KEGYESSÉG-GYA- / KORLAS. / Melyben befoglaltatik, mint / kellyen az Hívő keresztyén em- / bernek, az ISTEN és a' maga / igaz ismeretiben nevedekni, / életét naponként, Istennek fé- / lelmére intezni, tsendes lelki- / ismerettel költeni, és futásának / el-töltése utan boldo- / gul vegezni. / Fordítottat Angliai nyelvből, / az Magyar Keresztyéneknek, ez szomo- / rusagos utolsó időkben, kivaltkeppen-valo / vizasztalásokra és hasznokra. / MEDGYESI PAL, / Ur Iesus Christus egy- igyü Szolgája által. / DEBRECZENBEN, 1636.

12°, 36 979, 1 1.

RMK I. 657. (Országos Széchényi Könyvtár.)

Címlapját lásd az 1. fényképmellékleten.

A könyv szerkezeti beosztása

1. A fordító ajánlólevele Lónyai Zsigmondhoz: AJANLO LEVEL. / HIRREL, NEVEL S- / EIMÉVEL TÜN- / DÖKLŐ / Tekintetes es Nemzetes Nagysagos / LONYAI SIGMOND / Uramnak, ... Sz. Várallyán 20. napján Böjtmás ha- / vanak, 1635. esztendőben. / Nagysagodnak alazatos Szolgája / MEDGYESI PAL.

2. A fordító ajánlása az olvasóhoz: AZ KERESZTYÉN OLVASÓHOZ.

3. *Medgyesi István debreceni iskolarektor 4 soros latin és 8 soros cím nélküli magyar nyelvű köszöntőverse, aláírással*: Stephanus Medgyesi R. p. t. Sch. Deb.

4. *Vári Miklós szatmári iskolarektor 28 soros latin és 52 soros magyar nyelvű köszöntőverse, címmel és aláírással*: In Praxin Pietatis a Reverendo Pietatisque amantissimo Viro Dn. Paulo Medgyesi Ungarico idiomate donatam. ... Nicolaus Wari, Rector, p. t. Sch. Szatt.

5. *A könyv tartalomjegyzéke*: Be-summáló Laistroma ez Könyvnek. *A tartalomjegyzék utolsó oldalán a könyvnyomtató neve*: Nyomtotta Fodorik Menyhart.

6. *A fordítás teljes szövege*: Kegyesség-Gyakorlás.

7. *Nyomdahibák felsorolása*: Az nyomtatásban esett némely fogyatkozásokat az Keresztyén olvasó így igazítsa-el.

b) variáns

PRAXIS PIE- / TATIS. / Az az: / KEGYESSÉG GYA- / KORLAS. / Melyben be-foglaltatik, mint / kellyen az Hívő keresztyén em- / bernek, az ISTEN és a maga / igaz ismeretiben nevedekni, / életet naponként, Istennek fe- / lelmére intezni, csendes lelki- / ismerettel költeni, es futásának / el-töltése utan boldo- / gul vegezni. / Fordítottat Angliai nyelvből, az / Magyar keresztyéneknek, ez szomorúsagos /

¹³ RMK I. 1075.

¹⁴ Esze Tamás: *Éhség, jegyver, döghalál. Adalék a magyar református ébredések történetéhez (Református Egyház. III/1951. 22—26.) és Liszkainé Jonák tanításai (Az Út. V/1952. 42. sz.)*.

utolsó időkben, kiváltkeppen-*valo* vigasz- / talasokra, es hasznokra. / MEDGYESI PÁL, / Ur Jesus Christus egy-igyü Szolgaja által. / DEBRECZENBEN, / Nyomtatta Fodorik Menyhart 1636.

12°, [36] 979, [1] 1.

RMK I. 657. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.)

Címlapját lásd a 2. fényképmellékleten.

A könyv szerkezeti beosztása

1. *Medgyesi István köszöntőverse.*
2. *Vári Miklós köszöntőverse.*
3. *A könyv tartalomjegyzéke.*
4. *A fordító ajánlása Lónyai Zsigmondhoz:* HIRREL, NEVEL S- / ELMEVEL TÜN- / DÖKLŐ / TEkintetes és Nemzetes Nagysa- / gos LONYAI SIG- / MOND Uramnak, az Felseges / ROMAI Tsasarnak, Nemeth, / Magyar es Tseh Országoknak Ki- / rallyanak, etc. Eggyik Io Tana- / tsanak igaz Haza fianak, es az I- / sten Anyaszent-egyházának hüseges / Patronussanak, nekem kegyelmes / Uramnak etc. . . .
5. *A fordító ajánlása az olvasóhoz (csonka).*
6. *A fordítás teljes szövege.*
7. *Nyomdahibák felsorolása.*

A *Praxis Pietatis* első teljes magyar kiadásának történetéről két forrásból tájékozódhatunk: először magának *Medgyesi Pálnak* ajánlásából, amellyel fordítását „LONYAI SIGMOND uramnak, igaz Haza-fianak, es az Isten Anyaszent-egyházának hüseges s erős Patronussanak” dedikálta; másodsor pedig abból a néhány levélből és töredékből, amelyeket tiszavidéki református predikátorok írtak a *Praxis Pietatis* nyomtatójához, *Fodorik Menyhért* debreceni tipográfushoz, amelyek a Dunántúli Református Egyházkerület könyvtárában *Pongrácz József* dr. professzor, könyvtárigazgató buzgósága folytán egy könyv kötéséből kerültek elő.

a) A dedikáció a magyar könyv- és irodalomtörténet fontos dokumentuma, jelentőségére *Oláh Gábor* is felfigyelt, s életrajzi vonatkozású részét kiadta az *Irodalomtörténeti Közlemények* tizenötödik évfolyamában.¹⁵ Értékes adatokat szolgáltat *Szenci Molnár Albert* életrajzához, *Medgyesi Pál* biográfiájának pedig alapvető forrása. A kutatás csak néhány adattal tudta kiegészíteni azt a vázlatot, amelyet ő maga nyújtott ifjúságáról és külföldi peregrinációjáról, angliai útjáról szólva a *Praxis Pietatis* való megismerkedéséről. *Medgyesi* életrajzát *Császár Károly* írta meg 1911-ben megjelent irodalomtörténeti tanulmányában.¹⁶ *Medgyesi* életéről az irodalomtörténeti kutatás azóta lényeges adatot nem tárt fel, néhány adattal azonban mégis ki lehet egészíteni.

Császár ezt írja: „*Medgyesi Pál 1605-ben született. Szüleiről, atyjának foglalkozásáról, családjának származásáról sem ő, sem a korabeli írók egy szóval sem emlékeznek meg.*”¹⁷ Születésének évére *Császár* csak következtetett egy életkort jelző adatból: midőn *Medgyesi Pál* 1631 május 24-én beiratkozott a leydeni egyetemre, 27 évesnek mondotta magát.¹⁸ Az a *Medgyesi István,*

¹⁵ *Oláh Gábor:* Új adat *Szenci Molnár Albert* utolsó éveit történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények.* XV/1905. 370—371. l.

¹⁶ *Medgyesi Pál élete és működése. Irodalomtörténeti tanulmány.* Budapest, 1911. — *Országgyűlési Könyvtár (Hungaro-Britannica Bibliographia.* 1867—1935. *Angol Filológiai Tanulmányok.* I. Budapest, 1936. 89—128. l.) nem említi *Császár* könyvét és *Baply* neve sem fordul elő benne.

¹⁷ *Császár i. m.* 5. l., tehát egyáltalán nincs pontos adatunk születésének idejére nézve, s halála idejére is csak következtetni tudunk.

¹⁸ *Teutsch, Fr.: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden.* 1575—1875. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* XVI/1880. 206—226. l.

aki 1631 október 31-én subscribál a leydeni egyetem anyakönyvében, Pálnak testvére volt, és szintén 27 évesnek írja magát. Életkoruk egyezéséből arra gondolhatunk, hogy István talán ikertestvére volt Pálnak.

Arról a *Medgyesi*-családról, amelyből ők származtak, valóban nem tudunk semmit. Ha azonban az odera-frankfurti egyetem anyakönyvében is megtekintjük *Medgyesi Pál* aláírását, ott nevének ezzel a formájával találkozunk 1628-ban: „*Paulus P. Medgyesi U.*”¹⁹ A *P* betű a prédikátorok nevében *Pastorist* jelent, jelezve azt, hogy az apa is prédikatori tisztet viselt.

Medgyes: Aranyosmeggyes az akkori Szatmár vármegye keleti részében ősi birtoka a *Lónyai*-családnak, ahol még ma is megvan az a várkastély, amelyet 1630-ban a földesúr, *Lónyai Zsigmond* újjáépíttetett. A nagybányai református egyházmegye protokolluma szerint 1623-ban egy *Medgyesi P. János* nevű akadémikus rektor működött Aranyosmeggyesen, talán ő is testvére volt *Medgyesi Pálnak*.²⁰

Lónyai Zsigmond tehát egy prédikátor fiát fogadta pártfogásába, aki kétségkívül aranyosmeggyesi születésű volt, mert ebben az időben a subscribáló diákok nem családi nevükkel, hanem származási helyüket választva nevük gyanánt, irták alá — amikor tógátus diákká lettek — az iskolai anyakönyvet. Mintha a család prédikatori eredetére utalna a dedikációnak ez a mondata: „*Hogy pedig Nagyságod Uram, az Nagyságod emlékezetes Neve alatt bősátoom szem-eleiben ez Könyvet, haladatosságom az oka; mivel engem Nagyságod nem csak azzal az közönseges jó akarattyal fogad es fogadot eleitül fogva, mellyel az Ecclesiában levő igaz Lelki-Tanítokhoz vagygon közönseggel*”. Tehát nem egy jobbágyfiút taníttatott az aranyosmeggyesi főnemes, „*Ifju Lonyai Istvan Urammal, az Bartphai Scolában együtt.*”²¹ Eppen az ajánlólevél a dokumentuma annak, hogy *Medgyesi* halálával és tisztelettel viseltetett nagyúri pártfogója iránt, és az is becsülte őt. Amidőn 1657. november 12-én eltemette *Bocskai Istvánné Lónyai Zsuzsannát, Lónyai Zsigmond* leányát, temetési beszédében így emlékezik meg egykori patrónusáról: „*A' boldog emlékezetű, eszes, okoss, Hazája nagy hasznára. s' dicséretire született Tekintetes és Nagyságos LONYAI SIGMOND Uram, nékem kiváltképpen való s' Atyám helyett becsüllendő kedves Patronusom*”.²²

A két *Medgyesi*-fiú 1621 szeptember 1-én subscribál a debreceni kollégiumban. A névsorban István neve áll előbb, s az anyakönyv) variánsa részletesen felsorolja a kollégiumban való pályafutásának állomásait, Pálnak azonban csupán csak nevét említi.²³ István életrajzát jól ismerjük.²⁴

¹⁹ Zoványi Jenő: *A magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen. Protestáns Szemle* I/1889. 178—202. l.

²⁰ Az Avasújvárosban 1621. február 22-én tartott partialis zsinaton, amikor engedelmességet fogad, nevét így írja alá: „*Joannes P. Meggyesi R. S.: Meggi*”. (A nagybányai egyházmegye levéltára. 1/33.)

²¹ *Lónyai István Lónyai János és Kendeffy Zsófia* fia. Apja 1613-ban meghalt. 1643-ban osztozott meg nagybátyjával, *Lónyai Zsigmonddal*. Nemsokára ezután meghalt. (*Nagy Iván: Magyarország családai*. VII. Pest, 1860. 166. l.)

²² RMK I. 924. — *Lónyai Zsigmond* életrajzát *Péter Mihály* írta meg: *Lónyai Zsigmond (1593—1653)*. Sátoraljaújhely, 1902.

²³ *Thury Etele*: *A debreceni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. Iskolatörténelmi Adattár*. II. Pápa, 1908. 107. l.

²⁴ A debreceni kollégiumban 1629-ben collaborator, 1630-ban contrascriba, 1631-ben senior, 1631—1633 között külföldön folytatja tanulmányait, két leydeni beiratkozása között valamelyik más egyetemen tartózkodik. 1635-ben a debreceni kollégium rektora (*Thury* l. m.107. l.). 1637. június 14-én a debreceni generális zsinaton Jenőre ordinálják (*Borovszky Samu: Tiszántúli ev. ref. papok. 1597—1679*. Budapest, 1898. 20. l. Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1898. évi IV. füzetéből), 1640—1642 között szatmárnémeti prédikátor (Zoványi Jenő: *Protestáns lelkészek nyuguttányai régi tízedjegyzékek mellett. Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár*. XIII. 106. l.). Tizednyuguttányáiból nyilvánvaló az, hogy 1641-ben nem lehetett prédikátor Felsőbányán, amint *Császár* írja. 1643-ban

nem tudjuk azonban, volt-e irodalmi működése, nevét a *Praxis Pietatis* elején taálhható üdvözlő verse örökítette meg.

Medgyesi Pál azonban nem *Lónyai* Zsigmond, hanem Debrecen város alumnusa külföldi tanulmányútján. A dedikációban első állomásának Boroszlót említi. Nevezetes hely számára, mert itt ébredt fel benne a vágy, hogy eljusson Angliába is. „*Midön Braszloban létemben Angliában vágyakoznám töb sok hasznokon kívül Nyelv-tanulásert-is, fogadást töltem Istenemnek, hogy ha békével oda vinne, s- megáldana ott-valo tanuságomnak leg-első sengéjét is neki szentelnem*”.²⁵ Odera-Frankfurtban rövid időt töltött, az 1629-es év első harmadát. Mint láttuk, 1629 április 13-án már Leydenben lépett az egyetem hallgatói sorába. Innen látogatott át Angliába, „*amaz régi hiresneves es emlekezetes Cantabrigiai Academiában*”, de 1631 május 24-től már ismét Leydenben folytatta tanulmányait. Rövid ideig tartózkodott Angliában, de ez a rövid idő mégis döntő hatással volt életére és teológiai gondolkozására s általa a magyar református egyház fejlődésére: itt ismerkedett meg a *Praxis Pietatis* eredeti szövegével, s itt érintette meg a puritanizmus lelkülete. Itt alakult ki az a meggyőződése, hogy a teológia nem „*a Hit dolgairul-való Veszekedéseknek Tudománya*”, hanem „*az Kegyesseg-gyakorlás önnen magaban szükséges, az Idvessegnek meg-megszerzésere*”, ami tehát azt jelenti, hogy kora protestantizmusának merev, orthodox dogmatizmusa helyébe etikai követelményeket állított, s ettől várta a magyar református nép erkölcsi megújulását. Az a meggyőződésünk, hogy a magyar puritanizmus gyökereit — *Tolnai Dali* Jánosékat megelőzve — *Medgyesi Pál* és barátai cambridge-i élményeiben, elsősorban a *Praxis Pietatis* lenyűgöző hatásában kell keresnünk.

Még Angliában kezdte el a könyv fordítását, és két első fejezetét át is ültette magyar nyelvre abban a meggyőződésben, hogy „*embernek az egy Biblián kívül, könyv soha ennél hasznossabb kezében nem volt.*” Ezt a meggyőződését variálja később *Medgyesi István* üdvözlő verse:

„*Nints oly irás az szent BIBLIA utan,
Mint ez kis Könyv kegyesseg tanitasban.*”

Mérlegelve a dedikáció vallomásait, súlyos mondatait, gondolhatunk arra is, hogy *Medgyesi* a *Praxis Pietatis*ban egy erkölcsi természetű magyar protestáns egyházi reform alapíratát fedezte fel, nemzetével akarta kö-

rektor Máramaroszigeten (*Lurossy József: Máramarosi egyházmegye a XVII. században. Protestans Egyházi s Iskolai Lap.* VI/1847. 1418—1421), 1654-ben újra Szatmárnémetiben szolgául (Zoványi i. m.), 1650-ben Szatmárra hívták meg predikátornak (*Sarkadi Nagy Mihály: Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története.* Szatmár, 1860. 120. l.), 1650. szeptember 9-én a szószeken gutautés érte, ettől kezdve nyugalomban élt szatmári házában. 1661-ben még életben volt. Esperes-vált a zarádi (1637—1639), majd a szatmári egyházmegyében (1640—1650). Részt vett a szatmárnémeti nemzeti zsinaton (1646). Nincs nyoma annak, hogy osztotta volna *Medgyesi Pál* puritánus meggyőződését.

²⁵ A magyar református peregrinációknak, még a debreceni diákokéknak sincs összefoglaló feldolgozása. *Medgyesi Pál* nyilván azért ment Boroszlóba, mert a debreceni és a boroszlói kereskedők üzleti összeköttetésben állottak egymással, s a debreceni diákokat további útjukban alighanem a boroszlói kereskedők segítették. Debrecen és Boroszló kereskedelmi kapcsolatának története szintén feldolgozóra vár (*Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város története.* Debrecen, 1871. III. 642—643. l.) — Boroszló neve a magyar könyvtörténetben is előfordul. A nápolyi gályákról megszabadult predikátorok „igen igen szép *Matrixot* typographia fundamentomot szörzettek és vöitének nagy summa pénzen azon említett praedicatorok, gogy az a magyarországi reformata ecclesiáknak könyvek, Bibliák etc. nyomtatásának közönséges mülhelye lenne, melyet félén újabb veszedelmes üldözéstől Baraszlóban töttek vala le. De *Otrokocsi Foris Ferencz*, ki is azon jó igyekezetnek egyik társa és azon szenvedéseknek egyik társa vala, pápistává létek után módot keresett, hogy eladja azon *matrixot*, s el is adta hitlenülül, és eképen ment füstbe azon jó és szent igyekezet”. *Szilágyi Sándor: Magyar prot. egyháztörténeli kátfők; Ft. Kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések. Sárospataki Füzetek.* II/1859. 68. l.

zolni, híven boroszlói fogadalmához, „*az buzgosagnak tüzétül gerjedezve*”. Teljesen bizonyos volt abban, hogy azt az erkölcsi nevelő hatást, amit a *Praxis Pietatis* hazájában és a kontinensen végzett, Magyarországon is gyakorolni fogja.

Nem tudjuk, hogy voltak-e még rajta kívül magyar diákok Angliában ez idő tájt, ő maga csak az ő „*tökelleles Barát*”-járól — aki szintén predikátor fia volt —, *Ruszkai* P. Andrásról beszél, neki mutagatta meg munka közben fordítását. Azok a szerzők, akik a *Praxis Pietatis* megjelenését verssel köszöntötték: *Medgyesi* István és *Vári* Miklós, mind a ketten debreceni, majd leydeni diákok, *Vári* Miklós azonban csak 1633. szeptember 5-én iratkozik be Leydenben,²⁶ ő már alighanem *Medgyesi* Pál segítségével jutott ki az egyetemre, amikor még *Medgyesi* István is kint tartózkodott. *Ruszkai* András azonban *Medgyesi* Pállal együtt járja meg Leydent és Angliát, pedig ő nem is debreceni, hanem sárospataki diák, évekkel később, 1635-ben a sárospataki iskola rektora.²⁷ Majd később látni fogjuk az említett levéltöredékekből, hogy *Medgyesi* Pál nem csatlakozott reményeiben. a *Praxis Pietatis* a predikátorok java része lelkesedéssel fogadta. Ezekből a töredékekből is kétségtelen, hogy jóval *Tolnai Dali* Jánosék fellépése előtt a tiszai tájakon már kialakulóban volt egy predikatori közösség, amely nem a zordon *Tolnai*, hanem a szelíd *Medgyesi* lelkülete szerint akarta meggyökereztetni Magyarországon a puritanizmust.

Leydenből hazatérve, a debreceni iskola rektora lesz. Rektorságának első évében, 1632-ben adja ki fordításának Cambridge-ben készített szemelvényeit *Scala Coeli* . . . c. könyvében: „*ez Praxisből némely szép Elmékedéseket es könyörgéseket*”. A könyvben *Medgyesi* eredetileg egy *Augustinus*-fordítását: *Agoston Doctor Vallását* akarta kiadni, de „*az Typographus kérésére*” meg bővítette könyvét a *Praxis Pietatis*-ből szóló részletekkel. Ezekkel a szemelvényekkel kezdődik el a magyar *Praxis Pietatis* hosszú története.

A mű teljes szövegében való lefordítására és kibocsátására *Szenczi Molnár* Albert ösztönözte *Medgyesi* Pált.²⁸ Amidőn 1633-ban kijött Erdélyből Magyarországra „*kollekta-gyűjteni*”, „*itt-kin jártában talál egy Gemmariusnál*²⁹ *ez Praxisra, Német nyelven*”, s Ecsedben neki fog a német *Praxis Pietatis* magyarra fordítani. Debrecenben meglátogatja *Medgyesi* Pált, s ő megmutatta neki a mű eredeti angol szövegét és a maga fordítását. Amidőn az angol eredetit a német fordítással összevetették, *Szenczi Molnár* Albert lemondott a maga vállalkozásáról, látva a német fordítás hiányosságait, „*s felette igen kezdé . . . kérni*” *Medgyesit*, hogy „*az Angliai Nyelvből fordítaná-meg egészen a Könyvet szintén oly formán a mint ott vagon*”. *Szenczi Molnár* Albert annyira szíven hordozta a *Praxis Pietatis* teljes magyar kiadásának ügyét, hogy még *Keresszegi Hermán* István tiszántúli püspököt³⁰ is megkérte levelében: szorgalmazná a mű teljes le-

²⁶ 1625. június 17-én subscribált Sárospatakon (Gulyás József: *A sárospataki főiskola diákjai. Egyháztörténet.* I/1943. 121. l.) — Teutsch i. m.

²⁷ Rövid életrajzát lásd: *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza.* Sárospataki Füzetek. II/1865. 177—178. l.

²⁸ Dézsi Lajos vázlatos monográfiájában (*Szenczi Molnár Albert. 1574—1633.* Budapest. 1897. *Magyar Történelmi Életrajzok.*) nincs szó sem *Medgyesivel* való találkozásáról, sem a *Praxis Pietatis*-ről.

²⁹ Gemmarius = drágakórus, gyöngyáros, jubiler. Collecta = alamizsna. *Szenczi Molnár* Albert bizonyára valamelyik erdélyi iskola számára gyűjtött adományokat.

³⁰ Püspöki tisztségben 1629-től 1641-ben történt haláláig szolgált. Ebben az időben Debrecenben viselt predikatori tisztelet (Zoványi Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből.* Budapest, 1940. 227—228. l.) — Amikor kiadta 1632-ben *Margitai Péter: Temető Prædikatiók.* . . c. könyvét, *Medgyesi* Pál is, még mint debreceni rektor latin nyelvű üdvözlő verssel köszöntötte őt (RMK I. 607.), amely bekerült a mű 1644-es újabb kiadásába is (RMK I. 758.).

fordítását *Medgyesinél*. Hogy a *Praxis Pietatis* fordítása rövidesen el is készült, ebben *Szenczi Molnár* Albert volt — *Medgyesi* szavaival élve — a „*fel-índító jó alkalmatosság*.”

Könyve dedikációját *Medgyesi* 1635. március 20-án írta, s 1636-ban már ott volt az olvasók kezében. A szakirodalom emlegeti egy 1635-ben megjelent lőcsei kiadását: állítólag ez lett volna az editio princeps. A *Praxis Pietatis*nak ilyen kiadása azonban nem volt: a tévedés onnan ered, hogy az országos Széchényi Könyvtár 1799-ben nyomtatásban megjelent katalógusában ez a címléírás található: *BAYLY LAJOS, Praxis pietatis azaz: Keresztyén embert, Isten teltzése szerént való járásra igazgató kegyesség gyakorlás, fordította Medgyesi Pál, Lőtsén 1635. in 12. pag. 908.*³¹ Az Országos Széchényi Könyvtár egyik *Praxis Pietatis* példányába a katalógus alapján jegezte be valaki: „*Prodiit Libellus is eliam ao. 1635. sub. titulo: Bayle Lajos, Praxis pietatis, az az Keresztyén embert, Isten teltzése szerint való járásra igazgató Kegyesség gyakorlás fordította Medgyesi Pál, Lőtsén, 1635. in 12. pag. 908. Vide Catal. Bibl. Hungaricae Franc. C. Széchényi Tomi 1. Parte 1. p. 77.*”³² Ezt a tévedést már *Szabó Károly* is helyesbítette.

Mivel lehet megmagyarázni azt a különös jelenséget, hogy a *Praxis Pietatis* első editiójának mindjárt kiadása évében variánsa támad? A variáns két dologban különbözik az eredeti kiadástól: *a)* új címlapja van, amelyen már szabályszerű impressumot találunk a könyvnyomtató nevének feltüntetésével; *b)* kiegészítő a Lónyai Zsigmondhoz intézett dedikáció megszólítása a következő szöveggel: „*az Felseges ROMAI Tsasarnak, Nemeth, Magyar es Tseh Országoknak Kirallyanak, etc. Eggyik Io Tanatsanak*”, úgy látszik tehát, csupán két oldalt nyomtak újra. Egyébként az a benyomásunk, hogy az a furcsa és mesterkéltszerű szerkezeti beosztás, amely a *b)* variánsban találkozunk, a könyv bekötésekor vagy az újonnan nyomott lapok beiktatásakor keletkezett. A *b)* variánsnak eddigelé egyetlen példányával találkoztunk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. A bibliográfiakutatás eddig még nem figyelt fel a variáns létezésére. Létrejöttét két körülménnyel tudjuk megmagyarázni. Az *a)* variáns impressuma hiányos, nem mondja meg a nyomdász nevét, már pedig egy királyi rendelet értelmében a címlap-impressumon a könyvnyomtató nevét is fel kell tüntetni.³³ Nem lehetetlen, hogy ezt a hiányosságot valaki szóvá tette a királyi Magyarországon, bár a *Praxis Pietatis* következő kiadásán egészen hiányzik a címlap-impressum. Az ajánlás megszólításának hiányosságát, rangjának elmaradását bizonyára Lónyai maga tette szóvá. Bár Lónyai Zsigmond az 1634—1635. évi soproni országgyűlésen, ahol a világi főrendek között foglalt helyet, az erdélyi fejedelem érdekeit védelmezte,³⁴

³¹ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Szechenyi. Tomus I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complexus. Pars I. A.—L. Soproniis Typis Siessianis 1799.* — Ezt az adatot használja fel Sándor István (*Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatásai ideje szerént való rövid emlitésük. Győr, 1802.*), s őt helyesbíti *Szabó Károly*.

³² *Debreczeni Ember Pál* is feltételezett egy 1935. évi kiadást, de ő ezt váradinak, s nem löcseinek mondja: „*Vide quaeso Librum Asceticum elegantem, ex Anglica in vernaculam a p. m. Paulo Medgyesi conversum, cui Titulus: Praxis pietatis, pag. Editionis primae Varadiensis Anni 1635. 935—938.*” (Lampe, Fr. A. — *Debreczeni Ember Pál: Historia Ecclesiae Reformatae, in Hungaria et Transylvania. Trajecti ad Rhenum. 1728. 716—717. l.*

³³ A rendeletet *Ballagi Aladár* ismerteti: „*1570-ben II. Miksa mint római császár rendelkezett Magyarországi jogai felől is, midőn nálunk csakúgy megparancsolta, mint a szent birodalomban, hogy minden könyv, rőpirat, füzet vagy bármely nyomtatvány a szerző és könyvnyomdász nevével, valamint a nyomtatási évszámmal legyen ellátva, s eggyütt elrendelte, hogy engedelem nélkül, minden nyomda fölszerelése és működése szigorúan tilos.*” (*A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Budapest, 1878. 80. l.*)

³⁴ *Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Budapest, 1891. II. 359—360. l. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai.)*

sokat adott rangjára, hiszen a királyi kegy „a nemesek tömegéből és számából” a pozsonyi békekötés után (1626) 1627. január 16-án emelte az ország „bároinak és mágnásainak rendjébe”.³⁵

A b) variáns *Medgyesi* Pál tudtával és beleegyezésével jött létre, hiszen az akadémiai példányt sajátkezüleg dedikálta *Balling* János munkácsi főkapitánynak.³⁶ A *Praxis Pietatis* későbbi kiadásába a *Lónyai* Zsigmondnak szóló ajánlás mindenütt a b) variáns szerint került be.

A *Praxis Pietatis* fordítását *Medgyesi* jórészt Szinyérváralján készítette el. 1634. február 8-án írta be nevét a nagybányai egyházmegye protokollumába,³⁷ s az 1634. június 18-án, Szatmáron tartott tiszántúli zsinat ordinarálta.³⁸ Váraljai papságáról két adatunk van csupán. Az egyik a Váralján tartott egyházmegyei partialis határozata, amelyben a Várhegyen levő paróchiális szőlejének művelésére utasítja,³⁹ a másik adat: harca a községgel és a hely földesuraival a vasárnapi vásároknak hétköznapra való áthelyezéséért. Ez a harc — amelyhez hasonló később is előfordul a magyar református egyház történetében — már puritánus meggyőződését tanúsítja. Küzdelme először sikerre vezet, aztán teljes kudarcra végződik. Erről így emlékezik meg 1649. augusztus 23-án *Rákóczi* Zsigmondhoz írt levelében: „a fejetlen láb nép némely uraknak kiszetésekből vasárnapra esmét vissza kiáltották: a vásárt: én is azért odahagyám őket.”⁴⁰ 1636 vége felé már Munkácson van.⁴¹ Itt tisztelte meg a vár főkapitányát könyve dedikált példányával.

Szinyérváralján *Medgyesi* utóda az egykori leydeni diák *Vári Miklós*, a szatmári iskola rektora, aki latin és magyar nyelvű hosszú üdvözlő versekben magasztalta a *Praxis Pietatis*t és fordítóját. 1637. február 11-én fogadott engedelmességet aláírásával a nagybányai tractusnak.⁴²

b) Az a könyv, amelynek kötésében *Pongrácz* professzor az említett leveleket és töredékeket megtalálta, az RMK I. 715. tétele alatt leírt kiadvány, amely eredeti kötésben maradt fenn: *Oktato / es / VIGAZTALO / PRAEDICATIOK, / melltyek / DEBRECZEN VARA- / SANAK MDCXL / Esztendőben tűz miat löt siralmas pusz- / tulásában, az iszonyu romlas es kár- / vallás-miat megh keseredet, éyjeli és / nappali tűz támadások es tüzes verszá / moknak találása miat meg retlen, / és a sok vigyázás-miat el-faradot, söt / ugyan megh epedet híveknek tanusá- / gokra es meg-uyjulasokra az Úr há- / zában el-Praedicallattak, es mostan / a maradékoknak örök*

³⁵ *Feöltli Dobi Antal: Lónyai család. Nagy Lónyai és Vásáros Naményi Gróf, Bárány és Nemes.* Budapest, 1895. 103—104. l.

³⁶ *Ballingra* nézve lásd *Nagy Iván i. m. I. 135. l. — Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye közti egyezség a munkácsi vár s uradalom iránt. 1631. Történelmi Tár. 1878. 196. l. — Szalárdy János: Siralmas magyar krónikája kilenc könyvei.* Pest, 1863. 67. l. (*Újabb Nemzeti Könyvtár. II.*) — *Alumusa, Debreczeni Péter* neki ajánlja *Kegeilus* fordítását, amely Leydenben, 1637-ben jelent meg. (RMK I. 669.)

³⁷ Felsőbányán, 1634. február 8-án tartott partialis zsinaton: „*Paulus Medgyesi M. Szinyer Varalien*”. A nagybányai egyházmegye levéltára. 1/135. o. előtt.

³⁸ Az ordinaráltak névsorában az első helyen: „*Paulus Medgyesi Valliainum. Ambittiosus*”. (Borovszky i. m. 18. l.) — A nagybányai tractus predikátorainak névsorát lásd *Lugossy József: Nagy-bányai, másképp Aranyosmeggyesi egyházvidék személyzete a XVII. században. Protestáns Egyházi s Iskolai Lap. VI/1847. 186—191. l.*

³⁹ 1635. június 12-én: „*Causa alia Sz. Varallyaina ratione vineti desolati in Promontorio Várhegy, Quaeritur R. Minister vinetum in promontorio Várhegy situm desolati relictum proventui sui non exiguum detrahare. Deliberatum est, ut sub poena suspensionis Ministerii cultivetur*”. A nagybányai egyházmegye levéltára. 1/150. l.

⁴⁰ *Rákóczi Zsigmondnak* 1649. augusztus 23-án írt levelét *Szilágyi Sándor* adta ki: *Erdélyi Protestáns Közlöny. VI/1876. 308. l.*

⁴¹ *Hét Napoki beszélgetések c. könyvének* (RMK I. 668.) ajánlását 1637. január 15-én Munkácsról keltezte.

⁴² *Dobraviczán*, 1637. február 11-én tartott partialis zsinaton így írja alá a nevét az egyházmegye protokollumába: „*Nicolaus Waari Minister Ecclae Szinyer-Waarallyainae pollicetur suam obedientiam*.”

emlekezetül, az / akkori időre rendeltetett szép vallást, / tévő könyörgéssel, es siralmas két E-/nekekkel ki-bocsattattak. / KIS-MARIAI WESZELIN / PAL az Urnak alázatos szol- / gaja által. / DEBRECZENBEN. / Nyomtatta Fodorik Menyihárt.⁴³ A könyv kötéséből, amelyet a 3. fényképmásolatban bemutatunk, az alábbi iratok kerültek elő:

Levelek

1. Gratiam et pacem a Deo precatur, suaque officia semper paratissima humilime pollicetur.

Édes jó akaro Uram kegyelmedet csak effől kellett ez kis levelem által requirálnom, emlekezhetik kegyelmed rea, hogy az mely dolgot kegyelmedre biztam volt, tudni illik az Praxis Pietatisnek megh csinolasat, hogy ha kegyelmed el készítette, külgye megh kegyelmed ez levelem megh ado embertül, annak felette ez három bötüket S. P. . . .⁴⁴ az esztendő számmal edgyüt ütesse fel kegyelmed rea, ha Isten e . . . bizony megh igyekezem kegyelmednek szolgálni. His valere felic . . . H. D.

ad Annos quam plurimos, eosque felicissimos animi . . . desidero.

Kegyelmednek io akaroja Harsany Ist. . .
deak, Bagameri Schola Mester⁴⁵ mindenkoron
szeretettel szolgai.

Címzése: Praestantissimo ac Doctissimo Viro Domino Melchiori Fodrik Typographo Debrececiensi Domino mihi observandissimo, hae literulae in manus perferantur.

2. Kivanok Istentül kegyelmedeknek minden iokat.

Nekem minden koron jó akaro Menihart Uram, kirem kegyelmedet az elebi hírem szerint, az praxis pietatis könyveczket, es az oratiostis az generaliskorra⁴⁶ kizicze el kegyelmed mellette mindeniknek ligyen tizta papirrus az mint az minapis kirem kegyelmedet, ebben kegyelmed czelekedgyek kivansagom szerint, entüllem kegyelmed varion illendő baratsagot, melyet az generalisra bemenetelem tellyessen meg mutatok az en irtekem szerint kegyelmednek. Valeta in Domino.

Ex Uy Szallasa 1637 Mense M. . .

Michael Szilagi, p. t. Minister Ecclesiae Uy Szallasinae humilis, et Ecclesiarum alföldiesiarum Senior.⁴⁷

Címzése: Prestanti ac pio Viro, Domino Melchiori Fodorik, typographo Debreceino dignissimo, honorandissimoque.

3. Isten eltesse kegyelmedet minden keduessevel egietemben.

Édes Menyhart Uram im kültem kegyelmednek egy exemplart be az Medgyesi Pal Uram opusaban az Praxis Pietatist, kerem Uram kegyelmedet szeretettel, es nagy böczülettel mennel hamareb kösse, vagy köttesse be kegyelmed illendő keppen, mellien jól legien rea niomva L. G. Az esztendő azon alol 1637. Kegyelmed Uram iria megh, mikorra keszittese el, es miertis köttese be, az terminusra, megh küldöm Kegyelmednek az jutalmat. De ha lehet igen hamar el keszittesse kegyelmed, mert az keony sokáigh valo késedelmet nem varhat. Isten sok iokkal aldgia megh kegyelmedet.

⁴³ „A nyomtatási év a címlapon nincs ugyan kitéve, de biztosan tehetjük Sándor Istvánnal M. Könyvesház 30. l. 1641; miután az ajánlás kelle: Debreczenben, 1. Aug. An. 1641.” — írja Szabó Károly.

⁴⁴ A továbbiakban a kipontozott részt úgy kell érteni, hogy amikor összeragasztották és könyvtáblába használták fel az iratokat, megcsönkultak.

⁴⁵ 1633. október 14-én subscribált Debreczenben. (Thury i. m. I. 133. l.)

⁴⁶ A tiszántúli egyházkerület 1637. június 14-én tartott generális zsinatáról van szó. (Tóth Sámuel: Adalék a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. Debrecen, 1894. 32. l. Különlenyomat a Debreczeni Protestáns Lapból.)

⁴⁷ Életrajzát lásd Tóth Dezső: A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja. Debrecen, 1941. I. 253. l. — Az alföldi egyházmegyére Zoványi: Cikkei . . . 7. l. és Tóth Sámuel i. m. I. 32. l.

Hathazon. 18. May. 1637.

Kegyelmed io akaroia Zeghedj Janos Hathaszi Praedjkator⁴⁸ szolgalt szeretettel.

P. S. *Kegyelmed* Uram az Valaszt telet leveleben adgia tuttomra az könyvnek mind megh czinaltattatasanak arra, es jutalma, mind peng el keszittetesenek terminussa felöl, mikorra kellettessenk erette küldenem. Isten eltesse *kegyelmedet*.

Címzése: Az en io akaro Uramnak, Fodorik Menyhartnak, Debreczeni Typographusnak adassek kezeben hiven es hamarsaghal.

4. ....

kegyelmed egytet en számomra. Ha penigh késszen nem talalna *kegyelmed*, az Tallert külgie *kegyelmed* Aszaloban⁴⁹ Istvan ... s en szommal izennie *kegyelmed*, hogy eö *kegyeme* az en szolgaltomert affele könyvben szerezen eggiet es külgie mennel hamareb eö *kegyelme*.

.....

5. ....

mult tavaszon irtam vala *kegyelmednek*, hogy a ... kesziczen egj Impressomot egy nahany arcus tizta papirost... *Kegyelmed* izente volt hogy az Szikszai Maria Magdalenai sokad⁵⁰ ... van, avagy megha fel hozza, vagy penigh szolgaitul fel kül ... *Kegyelmed* fel hozta, ez cedulam mutato embernek ad ... *kegyelmednek* megh fizeti.

Isten *kegyelmeddel*.
Irtam Miskolczon ma ...
Kegyelmed ismer ...
B ...⁵¹

Feljegyzés az irat hátlapján: M A D I G R A D U A L 1637.

Címzése: Adassek Debreczenben lakozo Fodrik Menihartnak, nekem ismeretlen Uramnak kezeben, Szikszon.

Szövegtörödékek

1. Cum praeclarum hujus libelli utilitatem, in eoque divinum divinae pietatis exercitium animadvertissum haec pauca ex charitate scribere debui.

... post, Lector, praestat pietate Libellus hic cunctis chartis: ut decorae, lege vitia est: Hunnis, sed si modo vera fatemur, Nemo dedit tantum Religionis opus.

Ugyan azon.

Nints oly iras az Szent Biblia utan,
Mint ez kis könyv kegyesség tanitasban,

⁴⁸ 1624. október 9-én subscribált Debreczenben (*Thury i. m. I. 109. l.*), 1631. szeptember 7-én a bátori generális zsinaton *Madarászra* ordináltak. (*Boroszky i. m. 16. l.*). Tóth Dezső szerint ez a túri egyházmegyében levő *Madarás (A madarasi református egyház története. Debrecen, 1942.)*, de ez nem bizonyos, mert a bihari tractusban volt egy *Madarász* nevű ekklezsia (*Lampe-Debreceni Ember i. m. 635. l.*) — *Nagy Sándor „adatok hiányában”* csak 1677-től közli a hadházi predikátorok névsorát (*Hadház története. Hadház, 1928. 137—138. l.*).

⁴⁹ Mezőváros Abauj vármegyében. A gömöri tractus III. processusához tartozott (*Lampe-Debreceni Ember i. m. 575. l.*), nem tudjuk, ki ez a levélben említett István.

⁵⁰ Sokadalom = vásár, Mária Magdaléna napja = június 22.

⁵¹ Alighanem a miskolci *Bakos Balázs* írta ezt a levelet, „aki is az egyház és katonai ügyek körül számos érdemeket szerevén, 80 éves korában hunyt el”. 1672-ben sírkövet emeltek emlékezetére. (*Szendrei János: Miskolcz város története. II. Miskolcz, 1904. 236—237. l.*) — A levél stílusából is látszik, hogy nem predikátor vagy iskolamester írta.

Hanem hiszed, olvasd-altal; s — azonban
 Meg-tapasztalsz nagy igazságot szomban.
 Sőt azt mondom (irigység legyen tavul)
 Nem adatot Magyaroknak senkitül
 Istenesb könyv, tsak hogy olvasasatul
 meg ne szűnnyek ember, követisitül.

Stephanus Medgyesi Rect. p. t.⁵²

2. Az nyomtatásban ese
 nimely fogyatkozások
 az keresztlyen olvaso
 igazitsa-el
 nezne pro nézve pagina
 Ószve-edgyelettének pro ed
 /settenek p. 15
 allatnak pro allatunk
 lévő pro lévőt p. 23.
 szégyensig pro szegénys
 med pro menned p. 82 l 1.
 Isteni pro Isten p. 85 l 12
 Semmi egyeb pro semmi nem eg
 /l. 18
 Irgalmassagnal pro irg
 ganal p. 10
 Uy pro Uyjá p. 127
 Emberé pro ember p. 13
 Vakoknok pro vakokna
 Földeinkben pro föl
 p. 15
 Keszetettek pro Kes
 p. 165
 titeket pro titeket p
 sententiat pro sententia
 l. 6.
 Orón pro órom p. 179 l 11.
 Dominus pro Doctor p.
 egyekezem pro igyekez
 vegyhez pro véghez p 23
 l. 3
 Ez szoktat el kel ha
 választattak az fi

Egyéb töredékek

1. Segettsegül az nagy Istent ki hya, az oly embert nagj sok iokkal
 megh algja, Ziuet bátorittja, lelket vizagztalja.
 Ald megh Uram ellensegem bozziomat, mert csak read biztam isten
 magamat, uiseld iol gondomatt, ad megh hatalmamatt.
 Remenseget az istenben ki uetj, az olj ember ellensegett megh
 uerj, uarait el törlj, orszagat megh uezy.
 Kopia törük zablja fenlik, fiö esik, Eö irtozik ziu ualtozik seb
 esik, Sas holt testenj esik vérel rezegeedik.
 Eörök isten te uag az minden hato, nyugodalom es hatalom athato,
 Te uag batorito es megh uigasztalo.
 Seregeknek uag felsleges uezere, meninek foldinek nagj hatalmas
 istene, szabljank esselege, karunk vitessege.
 Zazlod alat batorsagal my jarunk, szent neuedert poganiokkal megh
 viuonk, mert te uag biztatonk, oltalmunk, uezerunk.

⁵² Az 1. és 2. szövegtöredék Medgyesi Pál kézírása.

Isten uelunk hat kiuel mit gondolunk, igaz hittel ha ő hozza Folia-
munk, soha szegjent nem uallunk, mert ü mj kiraliunk.
Maid lattiatok paganioknak romlasat isten elöt olj nagj szegeni
vallasat, előttünk futasat, szelel budosasatt.
Attiank kel felj az nagj felső egekből, Tekincz reiank Dicziöse-
ges szegedből, Jiöy segetsegunkre istenj keduedből. Finis.

2. De Natjutate.

Ez nap nekunk djceretes nap bizonj uigasagnak nap... es idvöszegnek bizo-
dalma, mert szüöletek ez nap nekun... mj ualsagunkra, az Christus Jesus Istennek
fja. Aronnak uezeje megh viragozek tiz... szüztül gjermekek szüöletek menyey kiraliunk
nekun... adatek Christus Jesusnak nevezetetek.

Fodorik Menyhért debreceni tipográfus életéről kevés levéltári adat maradt fenn korunkra, működésének emlékét kiadványai őrzik. Első ismert nyomtatványáa 1632-ben jelent meg, az utolsó pedig 1651-ben látott napvilágot.⁵³ Legjelentősebb, terjedelmében is majdnem legnagyobb kiadványáa a *Praxis Pietatis*. Iskolázott és vagyonos ember volt. „*Deák*”-nak írja magát, s megtisztelő formulákkal titulálják a predikátorok a hozzá intézett levelek címzésében, bizonyára nem pusztán udvariasságból és nem csupán a fiatal bagaméri rektor, de az alföldi tractus tekintélyes es-
perese is „*joakaro Menihart Uram*”-nak szólítja. Két háza van Debrecen-
ben a Péterfián és szöleje a Bihar megyei Csatáron.⁵⁴

Nevével először 1630. március 2-án találkozunk: a város megbízza köny-
veinek kötésével és a rongálódott régi kötések helyrehozásával.⁵⁵ 1633. áp-
rilis 13-án a tanács 500 Ft-ért a „*Typografiat kezeze botsialtia*” felszerel-
sével együtt.⁵⁶ Úgy látszik, igaza van *Csürös* Ferencnek, a debreceni nyomda
monográfusának: lényegileg nem is könyvnyomtató, hanem „*könyvárús és
könyvkötő volt egy személyben, úgynevezett kompaktor*”.⁵⁷ A szerződésből
kicsendül a tanács aggodalma, vajon *Fodorik* meg tud-e majd felelni fel-
adatának, mert ezzel kezdi a megállapodást, „*hogy ha az betsületes Tanats
Menihart Deaknak elegendő erejel, avagy mesterseget ez állapotra nem itelne
alkalmatosnak lenni, tehat az eö penzet letévänn, annak adhassa, az kinek
akarja*”, viszont mint könyvkötőt értékelte, mert a szerződés 4. pontjában
megint arról van szó, hogy könyvkötő munkát is kell végeznie: „*Az Varas
könyueit, kivalkeppen az Templomba valo enekes Gradualekat, ujonnan, az
mikor kivanatik, az Varas Procolomabal egietemben, be kölni es helire allatni
tartozzek. Az Ado szedeö Deakok es Borbirak Registromaul egietemben, penz
nekeöl, papyrosat adna hozza nekie.*”

A predikátorok is a könyvkötő *Fodorik* Menyhérthez fordulnak az
idézett levelekben. „*Im kültem keyyelmednek egy exemplart be az Medgyesi
Pal Uram opusaban az Praxis Pietalist, kerem Uram keggelmedet szeretettel,*

⁵³ *Szabó* Károly szerint 1632-ben hat könyv került ki *Fodorik* műhelyéből: RMK I. 607—612. Első kiadványáa nem a *Medgyesi Pál* könyve, a *Szent Agoston Vallasa* volt, mert ennek ajánlása 1632. szeptember 16-ról van keltezve. 1651-ben egy magyar és egy latin nyelvű nyomtatványáa jelent meg: RMK I. 843—844. és RMK II. 746.

⁵⁴ Életrajzát és működésének méltatását *Csürös* Ferenc írta meg: *A debreceni városi nyomda története. 1561—1911*. Debrecen (1911.) 95—106. l. — Egy 1733. április 13-i tanácsvégzés „*agilis*”-nek mondja őt, tehát jobbágy apa és nemes anya gyermeke.

⁵⁵ A „*Conventio*” szövegét lásd *Csürös* i. m. „*Okmánytár*”-ában: VIII.

⁵⁶ A „*Conditiones*” szövegét uo.: X., fényképmásolatát a 97., szövegének modern átírását a 98. oldalon, jogi értelmezését pedig a 15. és 16. sz. jegyzetében.

⁵⁷ „*Az kgltek Compactora avagi keontvniomatolja*” — írja *Bornemisza* János október 6-án *Klöz* Jakab könyvnyomtatólóról *Bárta* városának (lásd a 76. sz. jegyzetet). — A 60. sz. jegyzetben emlí-
tett inquisitio alkalmával kihallgatott tanuk is „*Compactor*”-nak mondják *Veresegyházi* Mihály ko-
lozsvári tipográfust.

es nagy böczülettel mennel hamareb kösse, vagy keötlesse be kegyelmed illendő keppen” — írja neki Szegedi János hadházi predikátor, s arra kéri, hogy egy név kezdőbetűivel és a könyv vásárlásának évével ékesítse a kötést. Szilágyi Mihály újszállási predikátor, az alföldi tractus seniora még egy predikációs könyvet is küld neki kötésre ezzel a kéréssel: „mellette mindeniknek legyen tizta pappirus”. Harsányi István bagaméri iskolamester is kéri, hogy a *Praxis Pietatis* kötésére „ülesse fel” nevének kezdőbetűit „az esztendő számmal edgyüt”. Talán az ismeretlen miskolci levélíró töredékes szövegét is úgy kell értelmeznünk, hogy egy „*impressum*” bekötését kívánja Fodoriktól, ő is „egy nehany arcus tizta papirost” akar hozzákötetni a könyvhöz.

A *Praxis Pietatis* első kiadásának egyetlen olyan példánya sem jutott kezünkhöz, amelyet Fodorik kötésének mondhatnánk. Az viszont kétségtelen, hogy az a kötés, amelynek táblájából a töredékek előkerültek, Fodorik műhelyében készült. A pápai könyvtár L. 407 jelzet alatt őrzi ezt a fontos kiadványt. Azonos kötésben van meg Pápán Fodoriknak egy másik kiadványa is, Margitai Péternek 1644-ben *Temetéskorra valo Praedicationiok* ... címén megjelent műve.⁵⁸

A kötésnek nincs művészi értéke, a „görgetős” típus egyik példája. Stílusa — gránátalma díszítéssel — a német reneszánszból ered, s a XVI—XVII. században egész Európában elterjedt. Fodorikra valószínűleg erdélyi vagy felvidéki mester lehetett hatással. A kötés egyetlenlétségei abból erednek, hogy a „görgelő” szerszámot annyira megforróították, hogy a bőrt néhol átégette. Érdeemes volna könyvtárainkból összekeresgélmi a Fodorik-féle kötések, mert valószínű, hogy a kötéstáblákban rejtőznek még kéziratok: korrektúrák és levelek, talán számadások is, hiszen nyilvánvaló, hogy Fodorik nem őrizte meg iratait, hanem pl. az 1637-es levelezését és a feleslegessé vált korrektúrákat 1641-ben már kötéstáblák készítésére használta fel.

Az egyik levélben az ismeretlen levélíró a könyvkereskedő Fodorikhoz fordul: „*affele könyvben szerezen eggiet*”. A miskolci levélben pedig ezt olvassuk: „*Kegyelmed izente volt hogy az Szikszai Maria Magdalenai sokad/alomra jö/ven, avagy magha fel hozza, vagy penigh szolgáltil fel kül/di*”. A július 22-i híres szikszói vásárra nyilván azért ment fel a debreceni tipográfus, hogy ott felülse könyvessárterát. A XVII. századbeli magyar könyvterjesztés történetéről még vajmi keveset tudunk. A vásári könyvárusításról általában az a vélemény, hogy „*vásáron legföljebb népi könyveket, naptárakat, zsellár- meg imakönyveket, néphistóriákat lehetett eladni*”.⁵⁹ Pedig nem így van! Egy vizsgálat alkalmával, amelyet a kancellária rendeltére 1674-ben végeztek Nagybányán, a tanuk azt vallották, hogy a „*De Austeritate Austriaco nevő könyvet Kolosvari Compactor itt az Varosban sokadalmi alkalmatossággal árulta*”⁶⁰ pedig Bethlen Miklósnak ez a híres, latin

⁵⁸ RMK I. 758. Ez a mű második kiadása.

⁵⁹ Füz: József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Budapest, 1959. 126. l.: „Bizományosok és hivatalos könyvkereskedők terjesztették a nem népi kiadványokat”, viszont a 104. oldalon ezt írja: „Bizonyos azonban, hogy egyes kis nyomdászaink vásárokon ponyván is árusították vagy árusították házi alkalmazottukkal kiadványaikat”, s még a 131. oldalon: „Híres vásáraink ponyvasátorai pótolták a hiányzó könyvesboltokat”. ½ vásári könyvárusításra vonatkozó fejtegetéséből csupán ezzel az utolsó idézettel tudunk teljesen egyetérteni.

⁶⁰ Az első tanú vallja ezt a vizsgálati jegyzőkönyv eme kérdésére: „*Tudgyaé a' Fatens és lattaé neminémü kenyvehez neháí Drabatiús keönyvet, kinek superscriptioja Lux in tenebris levén, olvastak, vagy más nyelbre fordítottak legyen. Az másiknak pedig superscriptioja Austeritas Austriaca, annak ki volt Authora hol nyomtattak, és ide az Varosban honnet és kitül hozatof.*” A kilencedik tanú: „*Wolphgangus Eperiesi Annoron cir. Ouinduaginta Primus Pastor Lutheranæ Confessionis óuoad Austeri-*

nyelvű politikai traktátusa,⁶¹ a kuruckor publicisztikájának ez a fontos dokumentuma igazán nem volt „népi könyv”. Valószínű, hogy azok a predikátorok és iskolamesterek, akik a *Praxis Pietatis* bekötését kérték Fodoriktól, a maguk példányát vásáron vették, s nem Debrecenben szereztek meg a könyvnyomtatótól, hiszen a Debrecenhez egészen közel fekvő Hadház predikátora a maga exemplárját beküldte kötésre Debrecenbe. Majd látni fogjuk: a *Praxis Pietatis* löcsei első (1638) és második (1641) kiadása valóban vásárokon való árusításra készült. Az adatokból az is látszik, hogy a debreceni első kiadás fűzött állapotban került forgalomba. A vásári árusítás azonban csak egyik módja volt a könyvterjesztésnek, a másik módjáról, a kolportázsról a *Praxis Pietatis* 1677-ben megjelent kolozsvári kiadása tárgyalásakor fogunk szólni.

A könyv mindkét variánsának impressuma az 1636-os évet mutatja, de bizonyára csak 1637 tavaszán került forgalomba, erre vall az is, hogy Szegedi János predikátor az 1637-es évet ütteti a *Praxis Pietatis* kötésére. Nem valami tetszetős kivitelben látott napvilágot a mű. Igaza van Csűrösnek: „Nyomdai kiállításuk után ítélve Fodorik mindenképpen messze elmarad a két Rheda mögött. Bizony csak kompaktor, egyszerű mesterember volt ő, akinek nem voltak olyan művészi ambíciói, mint Rheda Péternek”, aki közvetlen elődje volt Fodoriknak a debreceni könyvnyomdában.

A *Praxis Pietatis* első kiadása igénytelen külsejű könyv: csupán egy záródísz és néhány vonaldíszítést találunk benne. „Az *Keresztyen Olvasohoz*” intézett tájékoztatásból megtudjuk: a fordító kívánságára történt, hogy „az mely szók *Cursivaval*, folyas nyomással nyomtattattak, nagy részént mind szent *Irás* szavai: az *Locusok* többire mind az *Könyv* karéján vannak”; de bele kellett nyugodnia abba, hogy „az Görög betűeknek *Typhographiainkban*-valo szük voltok mial”, „*Deák* betűkkel” nyomják „az Régi *Doctoroknak Mondási*”-t, „*ha hól Görög Ige fordul-elő*”. A korrigenda-jegyzékben harmincegy sajtóhibát tart nyilván.

A Miskolcra keltezett levéltöredék hátlapján ezzel a figyelmet érdemlő feljegyzéssel találkozunk: „*MADI GRADUAL 1637*”. A gradualok a pap és a kántor számára készült liturgikus énekeskönyvek voltak,⁶² amelyeknek használata a katolikus egyházból származott át a magyar református egyházba, s mindaddig — egészen a XVII. század derekáig — használatban voltak, amíg a cantionalék, a gyülekezet számára készült énekeskönyvek ki nem szorították őket. „A reformáció az éneklésben lassan ment elő — írja Bod Péter —, mert ennek-előtte még száz esztendővel is meg-voltanak az islentiszteletben az antifónák, sponsoriák és egyéb ceremóniás szokások”.⁶³ Fodorik szerződéséből tudjuk, hogy a *Praxis Pietatis* megjelenésének idejében még gradualokat használtak Debrecenben is. A magyar református

tatem Austriacam tudgia bizonyosan, hogy Kolosvarot nyomtatatot volna de Authorat nem tudgia, hanem odavalo Compactor Veresegyhazi Mihály Banyag sokadalomkor arulta.” (Országos Levéltár. Kamarai levéltár. NRA.) — Erre az inquisitóra Pálffy Tamás nyitrai püspök 1671-ben utasította a pozsonyi kamarát a király nevében. (Schermann Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Budapest, 1928. 13. 1. A Szent István Akadémia Hittudomány-Bölcséleti Osztályának Felolvasásai. II. 2. sz.)

⁶¹ RMK II. 1293. Már Szabó Károly megállapította: „A nyomtatás hely Velence költött; e könyv-a hazában Kolozsvárt volt nyomtatva, mit betűinek s nyomdai kiállításának azonossága az akkori kolozsvári nyomtatványokkal igazol.”

⁶² Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest, 1950. 137—143. 1. (*Református Egyházi Könyvtár*. XXV.)

⁶³ A Bod-ídézetet lásd Erdélyi Pál: *Egy régi Gradual. Irodalomtörténeti Közlemények*. I/1891. 323—325. 1.

egyház híres, nyomtatott gradualja, az *Öreg Gradual*⁶⁴ 1636-ban, tehát éppen abban az esztendőben jelent meg, amikor a *Praxis Pietatis* is. E hatalmas liturgikus énekgyűjtemény szerkeztői: *Keserői Dajka* János és *Geleji Katona* István⁶⁵ mintegy negyven régi kéziratot gradualanyagból állították össze. Ezek közül néhány fennmaradt korunkra, néhánynak azonban csak az emlékezete, a mádi graduálról pedig csak említett feljegyzés az egyetlen adat.

Mi volt a rendeltetése a feljegyzésnek? Erre a kérdésre csak akkor tudnánk felelni, ha egy másik *Fodorik*-kötésből előkerülne a különben is homályos értelmű miskolci töredék leszakított eleje. Merjünk-e arra gondolni, hogy egy esztendővel az erdélyi gradual megjelenése után *Fodorik* vagy talán a miskolciak egy másik gradual kiadásának tervével foglalkoztak?

Meg kellett kockáztatnunk ezt a feltevést, mert a *Fodorik*-könyvtáblából előkerült egyik lapon két versszöveget találunk: az első *Sárközi Máté* ismert énekének egyik variánsa — ezt az éneket *Szepsi Laczkó Máté* krónikájából és a *Kuun*-kódexből ismerjük —, a második szintén egy ismert karácsonyi ének első strófája (*De Nativitate*), amellyel nyilván nyomtatásban először 1566-ban, a váradi énekeskönyvben találkozunk. *Sárközi Máté* énekének ezt a variánsát a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi első kötetének⁶⁶ szerkeztői is említik a „*Pápai Református Nagykönyvtár kézírata*” címen, de ebből a közlésből nem derül ki, hogy az említett pápai kézirat azonos azzal a töredékkel, amelyet *Pongrácz* professzor a *Fodorik*-féle kötés könyvtáblájában talált. Nyilvánvaló, hogy ez a kézirat egy elveszett református énekeskönyv kéziratának egyik lapja, hiszen *Sárközi Máté* éneke egyik ismert énekeskönyvünkben sem fordul elő. Ez a lelet is figyelmeztetés számunkra, hogy fel kell kutatnunk a *Fodorik*-kötéseket, s meg kell vizsgálnunk a könyvtáblákat.

2. Lőcese, 1638

PRAXIS PIETATIS / Az az, / Kegyesség-Gyakorlás. / Melyben bé-foglaltatik, mint kellyen / az Keresztyén Embernek, Isten és a' / maga igaz isméréiben nevedkedni, éle- / tét naponként az ő félelmére intézni, / tsendes lelki-esmérettel költeni, és / futásanak el-töltése után, ből- / dogul végezni. / Fordítottatott ANGLIAI nyelv- / ből, az Magyar Keresztyéneknek, ez / gonosz és szomorú utolsó időkben, ki- / vált-képpen-valo magok meg-ovására, / vigasztalásokra és bődöcságokra: / Es most mászodszor az nyomtatás szen- / nyeitül tisztán, sok helyen mind szó- / val illendőbbel, s-mind világosb érte- / lemmel uyultan ki-botsáttatott, / ugyan / MED-GYESI PAL, / Ur Jesus Christus edgyügyü / Szolgálja által. / Ez Kegyességnek szeretetitől Indit- / ván Nyomtatattá az Nemzetes DOBI / ISTVAN Uram költségvel. / Lőtsön.

12°, [52] 978 [18] 1., 1 t.

RMK I. 683. (Országos Széchényi Könyvtár.)

A címlapot és a csíziót lásd a 4. és 5. fényképmellékleten.

A kiadvány szerkezeti beosztása olyan, mint a debreceni editióé, azzal a különbséggel, hogy a lőcsei első kiadásban fordul elő először az örök kalendárium és csízió, továbbá, hogy a kiadó a nyomdahibák felsorolását érthető okokból elhagyta.

⁶⁴ RMK I. 658.

⁶⁵ *Keserői Dajka* János rövid életrajzát lásd *Zoványi: Cikkei...* 230—231. l., ugyanott *Geleji Katona* Istvánét is 154—155. l.

⁶⁶ *Bisztray* Gyula, *Klaniczay* Tibor, *Nagy* Lajos és *Stoll* Béla: *A 15 éves háború és Báthori Gábor korának költészete*. Budapest, 1959. 523—524. l.

Medgyesi Pál 1637-től Váradon működött, de már 1638 szeptemberében I. Rákóczi György fejedelem egyik udvari papja. Bizonyára váradi predikátorsága alatt készítette sajtó alá a *Praxis Pietatis* újabb kiadását, amely 1638-ban Lőcsén jelent meg, címlapján ezzel a megjegyzéssel: „*Es most másodsor a nyomtatás szennyeitül tisztán, sok helyen mind szóval illendőbbel, s-mind világosb értelemmel uyultan ki-botsátattott.*”

Világosan látszik ebből a megjegyzésből, hogy Medgyesi nem volt megelégedve a debreceni nyomda teljesítményeivel, s attól sem riadt vissza, hogy meg ne bélyegezze egy éles szóval. A debreceni tipográfussal való meg hasonlása azonban nem mindjárt a *Praxis Pietatis* megjelenése után következett be, hiszen a következő évben még Fodorik adta ki *Het napoki edgyütt beszélgetések* c., szintén angolból fordított művét. De nem volt megelégedve a maga munkájával sem: fordítását korrigálta, az eredeti szövegnek még pontosabb átültetésére törekedett, de hű maradt műfordítói elveihez, „*világosb értelmű*”, könnyen érthető szöveget nyújtott az új kiadásban olvasóinak.

A kiadás költségét „*Dobi István Uram*” viselte. Ki volt ez az ember? Semmit sem tudunk róla egyebet, csak azt, amit a címlap mond, hogy „*ez Kegyessegnek szeretetitol Indiatván*” szánta el magát egy ilyen nagy terjedelmű könyv költségeinek viselésére. Íme egy fontos adat arról, hogy a magyar *Praxis Pietatis* és vele a puritán gondolkodás elindult hódító útjára, és már kilépett a predikatori rend köréből, s otthont talált az olvasáshoz szokott megyei nemesség között is. Nyilván nem abból a régi nemességű *Dobi* családból származott, amely a magyar középkorban Abaúj vármegye gazdag és tekintélyes birtokos családja volt,⁶⁷ ez a familia már aligha érte meg a XVII. századot, hanem abból a másik *Dobi* családból, amelynek nemesi levelét 1632. március 9-én hirdette ki Abaúj vármegye.⁶⁸

A könyvnek voltaképpen nincs impressuma, pedig királyi rendelet kötelezte a könyvnyomtatókat arra,⁶⁹ hogy címlap-impressumot használnak, vagyis a nyomdász nevét s a könyv megjelenésének évét és helyét ne a mű végén, a kolofónban tüntessék fel. E kiadás 527. lapjának verzőjén a művet befejező *soliloquium* után, a jellegzetes lőcsei záródisz alatt ezt olvassuk: „*Leutsch: typis Breverianis M. DC. XXXVIII.*”

A később oly nagy hírű kalendáriumai révén is közkedvelt lőcsei *Brewer* nyomda megteremtője, a *Brewer* család tekintélyének megalapítója *Brewer* Lőrinc volt.⁷⁰ 1623-ban vette kézbe a lőcsei nyomdát, s ő igazgatta 1664-ben bekövetkezett haláláig.

Ő adta ki 1630-ban *Szenczi Molnár* Albert *Discursus de summo bono* c. fordítását.⁷¹ E mű kiadásának előzményei hasonlatosak a *Praxis Pietatis* 1638-as lőcsei kiadásának körülményeihez, az analógia kedvéért idézzük a fordító előszavából: „*az nemes és jó embert Cramerus Antalt találtak meg Lőcsén némelly jó könyveket szerető emberek, hogy ez Discursust de Summo Bono költségével újjobban kinyomtatattáná és közönséges haszonra az olvasókkal*

⁶⁷ Nagy Iván i. m. III. Pest, 1858. 333—334. l.

⁶⁸ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. III. Budapest, 1912. 345. l.

⁶⁹ Lásd a 33. sz. jegyzetet. Ezt az adatot átvette Fitz József i. m. 110. l.

⁷⁰ A lőcsei nyomda történetére lásd *Pukánszky*, Béla: *Die Druckerei Brewer in Leutschau*. Mainz, 1927. (Sonderausdruck aus *Gutenberg-Jahrbuch*) és *Micianik Ján: Dejiny leocského Enihltciarstva*. Nagyszombat, 1945.

⁷¹ Címlapjának kópiáját és méltatását lásd *Dézi* i. m. 215—216. l. — RMK I. 594. Az eredeti latin munka álnévű írója: „*Josquinus Betukeius—Ziegler György*”.

közléneje [igy], ... Midőn azért az lőcsei becsületes Bruno Braier ötcse, az tisztelendő Lőrincz Brewer könyvnyomtató kérését újétaná és munkámnak jutalmát is igérné, megfordítám az elmúlt nyáron". Mivel a *Praxis Pietatis* újabb kiadásának költségét Dobi István viselte, bizonyára Medgyesi Pál is megkapta Brewer Lőrinctől „munkájának jutalmát”, arra a haszonra számítva, amelyet ő e kelendő könyv árusításából remélt.

Különös érdekessége e kiadásnak, hogy a tipográfus a könyv lapjai közé, a „*Be-sumdló Laistrom*” után befoglalta egy „*Minden esztendőre szolgáló örök Calendarium és az Císio Janus Magyaról*” című nyomtatványát,⁷² amely azonban lapszámozása szerint bizonyára kiegészítő része volt egy előttünk ismeretlen Brewer-kiadványnak. A csízió egy már régen kihalt elődje volt a mai naptárnak. Arra szolgált, hogy az embereknek lehetővé tegye az akkor legfontosabb adatokra, tehát az ünnepekre és a naptári szentekre nézve az időben való tájékozódást. A *Císio Janus* eredetileg verses mű volt. 24 hexameter foglalt magában, kettő-kettő jutott egy-egy hónapra. Az egyes hónapokra szánt két-két hexameternek annyi szótagja volt, ahány napja annak a hónapnak. A magyar csízió bibliográfiáját még nem állították össze, s ez nem is könnyű feladat, mert megtörténhetett, hogy a tipográfusok a csíziót más könyvekbe is belefűzték.

A kalendárium és csízió beékelésének a *Praxis Pietatis* lapjai közé az volt a célja, hogy kelendőbbé tegye a könyvet, főként a vásárookra járó emberek között, mert meggyőződésünk szerint a *Praxis Pietatis* és a *Císio Janus* párosítása is a vásárokon való könyvárusításra utal.

A lőcsei első kiadás szerkezete ugyanaz, mint a debrecenié, azzal a különbséggel, hogy hiányzik a corrigenda: a sajtóhibák jegyzéke, amely ettől kezdve minden további *Praxis Pietatis* kiadásból elmarad. A lőcsei első kiadásból nyilván azért maradt ki, mert a kiadó ezzel is jelezni akarta, hogy nemcsak javított, de nyomdatechnikailag is kitűnő *Praxis Pietatis* kiadást adott az olvasók kezébe.

3. Bártfa, 1640

PRAXIS PIETATIS, / az az: / Kegyesség-Gyakorlás. / Melyben bé-foglaltatik, mint kellyen/az Keresztyén Embernek, Isten és a' maga / igaz ismételben nevedetni, életét naponként / az ő felelmére intézni, csendes lelki-is- / mérettel költeni, és futásának el- / töltése után, bődögöl vé- / gezni. Fordítottatott ANGLIAI nyelv- / ból, a' Magyar Keresztyéneknek, ez go- / nosz és szomorú utolsó időkben, kivált- / képpen való magok meg-ovására, / vigasztalásokra és boldogságokra, / MEDGYESI PÁL / UR JESUS Christus edgy-ügyü Szol- / gája által. / Es most harmadszor uyjonnán ki-bocsát- / tatott es nyomtattatott / BARTFAN, / KLÖSZ JAKAB által, 1640. / Esztendőben.

12°, [24] 969 [1] l.

RMK. I. 700. (Országos Széchényi Könyvtár.)

Szerkezete ugyanaz, mint a debrecenié. Budapesten csak mikrofilmen van meg, a felvételt az Erdélyi Múzeum példányáról készült, mikrofilmtári jelzete: FM. 2/0119.

A címlapot lásd a 6. fényképmellékleten.

Medgyesi Pál ezt írja a *Praxis Pietatis*nak „*Az Keresztyen Olvasohoz*” intézett tájékoztatásában: „*E Praxis az ő hasznos voltáért minden esztendőben Angliában kinyomattatik*”. Majdnem így történt ez Magyarországon is: 1636-tól 1643-ig öt kiadása jelent meg.

⁷² Heinrich Gusztáv: A „*Císio-Janus*” történetéhez. *Egyetemes Philologiai Közöny.* III/1879-537—554. l. és A magyar Císók. *Uo.* IV/1880. 140—145., s 246—253. l., továbbá Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink.* Budapest, 1921. 459—468. l. (*Régi Magyar Költők Tára.* I. Második, teljeseen átdolgozott kiadás.)

Az öt kiadás négy különböző nyomda terméke. Hogy *Medgyesi* miért fordított háta a debreceni nyomdának, s miért Lőcsén adta ki a *Praxis Pietatis* második kiadását, ezt jól megérthetjük abból a szövegből, amellyel az új kiadás címlapja megbővült, arra a kérdésre azonban, hogy a két lőcsei kiadás (1638, 1641) közé miért ékelődik be egy bártfai, erre csak feltevésrel tudunk válaszolni.

A bártfai kiadás címlapjának szövege — az impressumot nem tekintve — teljesen azonos a debreceni editio címlapjával, vagyis hiányzik róla *Medgyesi* bíráló megjegyzése a debreceni tipográfus munkájának „szennyei”-ről, s a maga fordítói munkájának megjobbításáról. Ha már most ezen a nyomon elindulva próbáljuk kideríteni a bártfai kiadás eredetét, arra gondolhatunk, hogy ez nem a javított, hanem a szövegkorrekciót megelőző debreceni szöveg újabb kiadása. A debreceni és a lőcsei szöveg egybevétele igazolja e feltevést.

A bártfai kiadásból hiányzik a *Lónyai* Zsigmondnak szóló ajánlás, amely a lőcsei második és a váradi kiadásban megint bennefoglaltatik, csak a *Praxis Pietatis* két utolsó kiadásából (1677, 1678) maradt el újra. Hogy a kései editorok jóval *Lónyai* és *Medgyesi* halála után már elhagyhatónak vélik a dedikációt egy pusztán praktikus célokat szolgáló kegyességi könyvben, ez teljesen érthető. De hiányát az 1640-es kiadásból valahogyan meg kell magyaráznunk.

Felmerülhetne az a gondolat is, hogy talán a bártfai kiadáshoz nem is volt köze *Medgyesinek*, tudta vagy megkérdezése nélkül jelent volna meg, de ennek a tetszetős feltevésnek ellene mond az, hogy az editio is beleilleszkedik a kiadások sorozatába címlapjának bizonyossága szerint: „*Es most harmadszor ujjonnan ki-bocsáttatott es nyomtatott Bartfan*”. Gondolnunk kell arra is, hogy *Medgyesi* Pált diákkorának emlékei fűzték Bártfa városához, s egykori bártfai pedagógusához, aki ebben az időben már Eperjesen volt iskolamester, bizalmas barátság fűzte levelezésük bizonyossága szerint. Pl. 1638. szeptember 15-én az eperjesi rektor hosszú levélben vigasztalja a feleségét gyászoló *Medgyesit* és élesen bírálja *Keresztúri* Pálnak, az erdélyi fejedelem fiait oktató prédikátornak *Csecsemő Keresztlyen (Lactens Christianus)* c. könyvét.⁷³ Lehetséges, hogy a bártfai kiadás létrejöttében része volt *Medgyesi* és a bártfaiak barátságának, s még az is meg lehet, hogy a bártfai kiadást a magyar nyelvű evangélikusok építő könyvének szánták, miután a szlovák lutheránusoknak 1630., illetve 1633. óta már volt személyes *Praxis Pietatis* fordítása, s a bártfai kiadással egy időben már készült egy újabb editiója, amely 1641-ben meg is jelent.⁷⁴

A dedikáció kihagyásának talán oka volt az a zűrzavar is, amely éppen a *Praxis Pietatis* megjelenése előtt, 1639-ben támadt a bártfai tipográfia körül.

Klősz Jakab azonos nevű apjának utóda a bártfai könyvnyomtatásban, 1622-től 1644-ig vezette a bártfai műhelyt.⁷⁵ 1638-ban megújította elavult felszerelését, s erre hivatkozva engedélyt kért Bártfa város tanácsától

⁷³ Levélnek kivonatát közli *Beke* Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Történelmi Tár.* 1895. 428. l. — Ugyanott található *Medgyesi* Pál levele a fejedelemhez 1638. szeptember 21-én *Keresztúri* Pál könyve ügyében. — A *Csecsemő Keresztlyen* ellen intézett katolikus támadásra lásd *Szilágyi* Sándor: *Adatok az 1640—42-i irodalmi per történetéhez. Magyar Könyvszemle.* 1883. 249—257. l.

⁷⁴ Lásd az 5. sz. jegyzetben található adatokat.

⁷⁵ A bártfai nyomdára lásd *Fitz* i. m. 136—137. l.

egy német nyelvű kalendárium kibocsátására.⁷⁶ E naptár körül keletkezett a bonyodalom: a király kassai kapitánya, *Bornemisza János*⁷⁷ a tipográfust azzal vádolta, hogy a kalendárium „*Chronica*”-jában megsértette az uralkodót, aki elvileg földesura is volt a szabad királyi városoknak, tehát Bártfának is. A történetekért *Bornemisza* a városi tanácsot hibáztatta, mondván: mivel elmulasztotta a felügyeletet a nyomda felett, ezért történhetett meg, „*hogi az Kegyelmetek Compactora avagi Keoniwniomtaloia, az mi Kegyelmes Urunkk öö feölgsznek mellosados [sic] becsüllete ellen az Chronicanak utollian illellen hazugságokat niomtatvan, az Vilagnak szeme eleiben terieszett, az mi Kegyelmes Urunk nagy Praejudiciummal, es szemptelenül kibocsatani niomtatásban nem általotta*”.⁷⁸ Sem az említett nyomtatványt, sem az ügy kimenetelét nem ismerjük, de bármi volt is, óvatosságra intette a várost és a nyomdászt, annál is inkább, mert már kitört a harc a puritanizmus körül, és nagy bizalmatlanság támadt az Angliát járt prédikátorokkal szemben, s Erdély is 1638-tól kezdve elindult azon az úton, amely 1643-ban I. *Rákóczi György* támadására vezetett. Célszerű lett volna-e kiadni ilyen körülmények között a *Praxis Pietatis* új editiójában az erdélyi fejedelem udvari papjának a király tanácsosához intézett ajánlását, aki azonban éppen ez idő tájt vált népszerűtlenné a királyi Magyarországon, a protestánsok érdekében az 1637—38-as országgyűlésen és a nádor előtt tanúsított bátor magatartásáért.

Mindaz, amit elmondottunk a *Praxis Pietatis* bártfai kiadásáról, pusztá feltevése. Kísérlet arra, hogy megmagyarázzuk a megelőző és következő editióktól való eltérését.

A bártfai kiadásnak mindössze egy teljes és egy elején csonka példányát ismerjük. A kolofon alatt ez a bejegyzés olvasható: „*Matkasodtam Toldalagi Krisztinkaval A. 1702 Die 12 Septembris. Let meg az lakodalmunk A. 1703. 6. Febr.*” *Thorma Kristóf* írta.⁷⁹ Íme egy adat arra, hogy Erdélyben a *Praxis Pietatis* egy nemes úr kedvelt olvasmánya.

4. Lőese, 1641

PRAXIS PIETATIS / Az az: / Kegyesség-Gyakorlás. / Melyben bé foglaltatik, mint / kellyen az Keresztyén Embernek, Isten és / a maga igaz isméréiben nevedni, életét / naponként az ő felelmére intézni, tsendes / lelki isméréttel költeni, és futásanak / el-töltése után, böldogul / végezni. / Fordittatot ANGLIAI nyelv- / ből, az Magyar Keresztyéneknek, ez / gonosz és szomorú utolsó időkbén, ki- / vált-képpen-való magok meg-ovása- / ra, vizgasztalásokra és böldog- / ságokra: / Es most másodsor az nyomtatás szennyei- / tül tisztan, sok helyen mind szóval illen- / dőbbel, s-mind világosb értelemmel, / uyultann ki-boesáttatott, / ugyan / MEDGYESI PAL, / Ur Jesus Christus edgy-ügyü / Szolgája által. / Lőcsén, Nyomtatta Brewer Lőrintz, 1641.

⁷⁶ A folyamodványt Bártfa város levéltárából *Hellebrant Árpád* másolta le: *Iratok a XVII. századi iskolázás történetéhez* c. gyűjteménye számára. Az iratnak nincs keltezése. A másolat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézirattárában található, *Bornemisza János*nak a nyomda dolgában a város tanácsához intézett levelével együtt. Jelzete: I. 4/224. Nyomdatörténetileg érdekes sorai a folyamodványnak: „*nach dem mir Gott die gnade verliehen, dass ich meine Typographiam, welche vor diesem im zimlichen abnehmen vndt allt gewesen, habe durch göttliche Hülff in diesem Jahr renouieren v. restaurieren lassen wievöll ich noch vor etlich Jahren drauff bin bedacht gewesen*”.

⁷⁷ *Bornemisza János* életrajzát nem ismerjük, I. *Rákóczi György*hoz intézett néhány levél *Beke* közli kivonatosan idézett publikációjában.

⁷⁸ Keltezése: Kassa, 1639. október 6. A regisztrátor a levelet október 20-án vette kézhez. Érdekes még a következő sorait is idézni: „*tudosicion, ha Kegllek hirevel es engedelemből lette ez a dologh, mert ha nem az Kegllek akarattiból, mikeppen az illen dologh Inspektor nekeül, holot minden heliekben, valahol az Keoniuek niomtatattanak, enekeol ninesenek Kegllek adia okot, es tudosichon reale feleöle, mert ebben nem marad, meg akarom at mij Kegls Urunk mellossaganak Kissebbiteöit tanítani.*”

⁷⁹ *Tholdalagi Krisztina Torma* III. *Kristóf* második felesége volt, lásd *Nagy Iván* i. m. XI. Pest, 1865. 153. és 255. l.

12°, [52] 978 [18] 1., 1 t.

RMK I. 720. (Országos Széchényi Könyvtár.)

A címlapot és a csíziót lásd a 7. és 8. fényképmellékleten. Szerkezete ugyanaz, mint a lőcsei első kiadásé.

1641-ben Lőcsén *Brewer Lőrinc* újra kiadja a *Praxis Pietalist*. Az új kiadás címlapjának szövege — az impressumot nem tekintve — teljesen azonos az 1638-as lőcsei első kiadásával: tehát a kiadó ezt is „*most másodszor . . . uyultan ki-bocsáttatott*” editionak mondja, nem pedig negyediknek. Nem találkoztunk a *Praxis Pietatis*nak olyan példányával, amely negyedszeri kiadásnak lenne jelezve.

Ez az editio szerkezete szerint is azonos a korábbi lőcsei kiadással, abban a tekintetben is, hogy a nyomdász ebbe is befűzette a kalendáriumot és csíziót, szintén olyan terjedelemmel és lapszámozással, mint az előzőben, de ennek egy másik, tipográfiai is eltérő kiadását, amely 1638. évvel kezdődik.

Hogy milyen nagy kelendőse lehetett a *Praxis Pietatis*nak, különösen a kelet-felvidéki vármegyékben, azt abból is láthatjuk, hogy *Brewer Lőrinc* most már a maga költségén is ki merte adni ezt a terjedelmes könyvet, pedig kelendőségét bizonyára csökkentette az előző esztendőben megjelent bártfai kiadás. A könyv olvasó emberek érdeklődését az Angliából származó s a puritanizmus lelkületét árasztó mű iránt nagyban növelhette a „*londoni liga*” tagjai és a velük rokonszenvező predikátorok és rektorok agitációja, amely nagy vágyakozást és várakozást keltett nem csupán az egyházi emberek, hanem az egyházi reform ügye iránt egyre inkább érdeklődő megyei nemesség körében is, majd pedig *Tolnai Dali* János agitációs körútja, aki 1638 nyarán maga is hazatért, s „*még az ősz folyamán Magyarországot és rövid idő alatt egész Erdélyt bejárta*”.⁸⁰ *Tolnai* s a mozgalom népszerűségére jellemző, hogy Nagybányán emlékermet vertek tiszteletére.⁸¹ Ilyen körülmények között nem jelentett kockázatot a lőcsei könyvnyomtatónak a *Praxis Pietatis* újabb, egymást követő megjelentetése. Viszont a *Praxis Pietatis* minden agitációs útnál jobban segítette a puritánus szemlélet kialakítását.

5. Nagyvárad, 1643

Kettős címlapja van: egy képes külső, s egy belső, csak szöveges címlapja.

a) PRAXIS / Pietatis / Az az: / Keresztyén embert I- / sten tettzése szerént / való járásra oktató / KEGYESSEG GYA- / korlas. / Angliai nyelvből fordít- / tatott; és most Ötödször legtis- / tabban ki bocsáttatott. / MEDGYESI PAL ALTAL. / Váradon nyomtatta Szentptzi Abraham. 1643 esz.

b) PRAXIS PIETATIS / az az, / Keresztyén embert, Isten tettzése sze- / rént való járásra igazgató / KEGYESSEG GYA- / KORLAS. / Fordítottatott ANGLIAI nyelvből: Es immár / ötödször, az e' kédiekben esett mindennemű hi- / báktul megtisztultan, sőt sok helyeken mégis / jobboldan: az Authornak szép és igen szükséges / Elöl-járó-beszédével edgyütt, ki-bo- / tsáttatott / ugyan / MEDGYESI PAL / Ur Jesus Christus edgy-ügyü Szolgája által. / A' jobbétások ez ötödik nyomtatásban, a' követke- / zendő level-szálon adattatnak előben. / I. Tim. 4. 8. / A' KEGYESSEGNEK IGERETI / VAGYON.

⁸⁰ *Tolnai* agitációjára és általában a magyar puritanizmus történetére nézve alapvető *Zoványi Jenő* munkája: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*. Budapest, 1911. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai. XXVIII.)

⁸¹ (Katonai Lajos): *Történelmi naptár Nagybánya város múltjából, 1347-től kezdődőleg 1700-ig: „Június 20. 1642. A tanács, — Tolnai János sárospataki nagyhirű tanárt —, ki e vidéken való utaztában, e napon az itteni templomban praedikált, — tisztele kifejezésül négy tallér értékű, s egyedül a jeles férjű itt léte emlékére veretett, ezüst éremmel ajándékozta meg.” Nagybánya és Vidéke. VII/1881. 25. sz.*

12°, [48] 908 1., 1 rm. t.

RMK I. 751. (Országos Széchényi Könyvtár.)

A képes és a szöveges címlapot lásd a 9. és 10. fényképmellékleten.

Ez a kiadás az előzőkkel szemben a következőkkel bővült:

1. *Képes címlap, rajta*: Varadon nyomtatta Szentptzi Abraham. 1643 esz.
2. *A belső, szöveges címlap verzóján*: Az mikkel ez ötödik nyomtatás megjobbult.
3. *Medgyesi Pál felhívása a könyvnyomtatókhöz*.
4. *A szerző előjáró beszéde*: Felséges és hatalmas Fejedelemnek Karolynak, Walliának Fejedelmének ... Baylius Lajos.
5. Üdvözlő vers Károly fejedelemhez: Ad Carolum Principem.

1643-ban Varadon *Szeneci Kertész* Ábrahám tipográfiájából került ki a *Praxis Pietatis* ötödik, *Medgyesi Pál* életében utolsó kiadása. Ez a kiadás szolgált alapjául annak a két editionak (1677, 1678), amely már *Medgyesi* halála után (1663.) látott napvilágot.

A váradi editio megint jobbított kiadás. *Medgyesinek* az az igyekezete hozta létre, hogy szerkezetében és külsejében is minél jobban megközeleltse az angol eredetit. Ezt a törekvését a címlapon is jelzi: „*Es immár ötödször, az e' kédiekben esett mindennémü hibáktul megtisztultan, sőt sok helyeken meg-is jobbultan: Az Authornak: szép és igen szükséges Elöl-járó-beszédével edgyütt, ki-botsáttatott.*”

A váradi kiadásnak kettős címlapja van. *Medgyesi Pál* a belső címlap verzóján sorolja fel az új kiadás erényeit:

„Az mikkel ez ötödik nyomtatás meg-jobbult.

1. *Ez egész Könyvnek istenes szép ki-képelése, a' mint az Angliaiban vagon.*
2. *Ez Könyv első Szerzőjének idvességés Elöl-járó-beszéde.*
3. *A' Fordításnak uyjobban az Angliai-hoz alkalmaztattatása.*
4. *A' számtalan locusokbéli jogyalkozásoknak nagy munkával-való helyre-állittatások, hól a' Régi hól a' Junius osztási szerént; és többekkel megtoldattatások.*
5. *A' vélkes szóknak, betüknek és accentusoknak meg-jobbéttatások.*
6. *Edgynehány szükséges Post-Scripták a' Keresztjén Olvasohoz.*”

Ez az egyetlen olyan magyar *Praxis Pietatis*-kiadás, amelyet képes címlap, illetve fedőlap díszít. Az 1677-es editora is törekedett arra, hogy az ő kiadását is ékesítse ez a képes címlap, de szándékát nem tudta megvalósítani. Magyarországon úgy látszik nincs meg az az angol kiadás, amelyről a külső címlap képsorozatát *Medgyesi* átvette, s ezért még nem is tudjuk megállapítani: elég híven adja-e vissza az eredeti ábrázolásokat.

A rezensánsz izlésű képes címlap három részre tagolódik. A felső kép a „*kegyes embert*” ábrázolja. Egy olvasóállvány és egy oltár áll a „*Hil — Szeretet — Remenség*” fundamentumán. Az olvasóállványon nyitott könyv, égő gyertya, az állvány oldalán ez a felírás: „*Olvasas*”. A térdeplő férfi az oltár tüzeiben látja a „*JAHVE*” dicsőségét és az angyalok orcáját.

Ennek az ábrázolásnak az a célja, hogy képpel is érzékeltesse a *Praxis Pietatis* tendenciáját: a kegyes ember gyakorolja az elmélkedést és az imádkozást. Felirata a 51. zsoltár 29. verse. A címlap derekas részét ion-stílusú oszlopokon nyugvó boltív tagolja; a középső széles boltív alatt a könyv rövidített címe foglal helyet, balra a keskeny ív alatt az élet mulandóságát ábrázoló egy szimbolikus rajz: egy földön nyugvó koponyán az élet gyors múlását jelképező szárnyas homokóra van, a kép alatt az Efézusi levél 5. fej. 16. verse: „*Arronis meg veg'etek az alkalmatossagot*”. A jobb oldali keskeny ív alatt egy nő áll, kezében égő méces. Ez a kép a Máté ev. 25. fej. 1—13. verseiben foglalt okos és balga szűzek eschatológikus példázatára utal. Az alsó kép szimbolikája annyira bonyolult, hogy csak teológiaiag képzett emberek érthetik meg. Hegycsúcsok állanak a kép előterében, mögöttük a Vöröstenger látható kettős felírással: „*Verés tenger*” s alatta „*Keresztység*”. Az *Újtestamentum* ígérete szerint ugyanis a Veres-tengeren való keresztülmenetel a keresztiséget jelentette Izrael számára. A középső hegycsúcsra a „*Hül*”, az „*Imádság*” és a „*Bojlt*” szimbolikus alakjai térdelnek a „*Christus*” oltára körül. Krisztus nincs ábrázolva, de neve ott olvasható. A kép jobb sarkában a „*Mennyei Jeruzsálem*” jelenik meg a szemlélő előtt. A hegycsúcs alatt húzódó dombok és városok alján „*Josua*” és „*Amalech*” csatája folyik. „*Ez az egész mező az ó- és újtestamentumi ígéreteket szemlélteti rövid foglatban: a kegyességnek szól a hit győzelmi ígérete, keresztység mint az újjászületés jüördője, a Kőszikla-Krisztusra támaszkodó, hitben, bőjltben és imádságban folyó élet s az örök üdvösség az Isten eljövendő országában*”.⁸²

Újság ebben a kiadásban az is, hogy *Medgyesi a Praxis Pietatis* szövege előtt közli *Bayly* előljáró-beszédét a „*Felséges és hatalmas Fejedelemnek Karolynak, Walliának Fejedelmének*” (1625—1649) ajánlva, s egy üdvözlő verset „*Ad Carolum Principem*”. Hogy *Medgyesi* milyen fontosnak tartotta kiegészíteni a magyar *Praxis Pietatist* *Bayly* ajánlásával, az is mutatja, hogy a kiadás belső címlapján megemlékezik „*az Authornak szép és igen szükséges Elöl-járó-beszédé*”-ről.

A javítások jegyzékének 3., 4. és 5. tétele alatt a filológus *Medgyesi* mutatja meg fáradhatatlan igyekezetét annak érdekében, hogy az eredeti kiadáshoz minél hívebb, a bibliai idézetek tekintetében is teljes pontosságú és „*a vétkes sóknak, betűknek és accentusoknak*” kijavításával írás- és sajtóhibáktól is megtisztított edítiót hozzon létre.

„*A' számtalan locusokbéli fogatkozások*”-at „*hól a' Régi hól a' Junius osztási szerént*”⁸³ végezte és „*Edgynehány szükséges Post-Scripták*”-at írt. „*a' Keresztjén Olvasóhoz*”.

A megjobbítások felsorolása után *Medgyesi* ünnepélyes felhívást intézett — olyan hangon, mintha végrendeletet mondana — a *Praxis Pietatis* elkövetkezendő nyomtatóihoz. Mintha tudta volna, hogy az ő életében többé már nem adódik alkalom arra, hogy a *Praxis Pietatis* új kiadásban jelenjék meg.

⁸² Nagy Barna dr. professzor szíves közlése.

⁸³ *Junius* Franciscus (1545—1602) református teológus, lásd *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. III. Tübingen, 1959. 1071. — Korábban *Jöcher: Allgemeines Gelehrten Lexicon*. II. Leipzig, 1750. 1024—1026. — 1573-tól Heidelbergben *Tremellius*sal az *Otestamentum* latin fordításán dolgozott.

„Kénszeréletnek azért lelkek-esméretire
mint Isten előtt a Nyomatatók, hogy ez
után míg ennél-is jobban meg nem iga-
zítottatik ez Könyv a nyomtatásban
mindenkor ez ötödiket (melly most el-
söben Váradon Szentzi Abráham által
kél-ki) kövessék: veszendő nyerekedés-
ért kárl az Isten ditsőségének ne tegye-
nek.”

Ezt a kívánságot a XVII. század tipográfusai nagyjából tiszteletben is tartották, bár nem hivatkoztak rá, csak a képes címlapot és a *Lönyainak* szóló ajánlást hagyták el. Midőn azonban 1936-ban a *Praxis Pietatis*nak modern kiadása jelent meg, az editor nem a váradi kiadást, hanem a filológiailag csekélyebb értékű és tartalmilag is szegényesebb debreceni *a*) variánst vette alapul azért, mert kiadványát emlékkiadásnak szánta a magyar *Praxis Pietatis* első megjelenésének 300. évfordulójára.⁸⁴

A *Praxis Pietatis* váradi nyomtatója *Szenczi Kertész* Ábrahám, egyike volt a XVII. század legjelesebb nyomdászainak: teológus nyomdász, aki Leydent is megjárta, és a neves holland tipográfusnak, *Jansson* Jánosnak volt a tanítványa.

„Ez Hollandiából szép Betüket hozza,

Tellyes Könyv-nyomtató Műhelyt fel-állata”.⁸⁵

Nyomdáját *Szalárdy* „a váradi nevezetes Oskolához és *Ecclesiához*” tartozó „igen szép *typographia*”-nak mondja.⁸⁶ Első ismert nyomtatványa 1640-ből való.⁸⁷ *Praxis Pietatis* kiadványa valóban tetszetős könyv.

A *Praxis Pietatis* váradi kiadása után tíz esztendővel a bihari tractus puritánus esperest választ, s egy gúnyvers⁸⁸ 23 predikátort és rektort sorolt fel, akik „immár szakadásban vannak”, azaz magukévá tették a puritanizmus erkölcsi elveit és a gyülekezetekben presbitériumok felállítását szorgalmazták. Aligha tévedünk, amikor arra gondolunk, hogy a magyar puritán mozgalom történetének e fontos, sajnos eléggé fel nem derített területén a *Praxis Pietatis* is élesztette és öntudatosította azokat, akik szükségesnek tartották a magyar református egyház szervezeti és erkölcsi megújítását. Az sem lehetetlen, hogy a *Praxis Pietatis* váradi kiadása helyi igények kielégítését is szolgálta.

6. Kolozsvár, 1677

PRAXIS PIETATIS / Az az: / Keresztyén embert, Isten tetzése / szerént való járásra igazgató / KEGYESSEG GYAKORLAS. / Melly Angliai nyelvből Magyarra / fordítottott a b. e. MEDGYESI PAL / által. Es immár hatodszor, az e-ké- / diekben esett minden-némü hibáktul / meg-tisztultan, sőt sok helyeken meg- / is jobbultan: az Authornak szép és igen / szükséges Elöl-járó beszédével egy- / gyütt, ki-bocsát-

⁸⁴ A Reformáció és Ellenreformáció Korának Evangéliumi Keresztyén (Református és Evangélikus) Egyházi Írói, Szerkeszti és kiadja: Ince Gábor. — Ravasz László két oldalas előszava nem viszi előbbre a *Praxis Pietatis* kutatást.

⁸⁵ Lásd *Naményi* Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története. Magyar Könyvszemle. IX/1901. 170—182. és 280—296. l.*

⁸⁶ *Idézi Novák* László: *A nyomdászat története. III. könyv: XVII. század. Budapest, 1928. 38—41. l. (Grafikai Művészetek Könyvtára. IX.)*

⁸⁷ RMK I. 707.

⁸⁸ *Szabó* Károly: *Egy gúnyirat a váradi ref. esperesség presbiteriánus papjai ellen, 1655-ből. Magyar Protestans Egyházi és Iskolai Figyelmező. I/1870. 590—598. l.*

tatott. / A' jobbitások ez hatodszori nyomtatásban, a' követke- / zendő levél szálon
adattatnak elődben. / 1 Tim. 4. 8. A' kegyességnek ígéreti vagyon. / Colosvaratt. /
Nyomat: VERES EGYHAZI MIHALY által, / M. DC. LXXVII.

8°, [36] 745 [3] 1.

RMK I. 1215. (Országos Széchényi Könyvtár.)

Címlapját lásd a 11. fényképmellékleten.

A váradi kiadással szemben a következőkkel bővült:

1. *Kecskeméti Soós János ajánlása, Istenről szólva meg*: Amaz öröke való es
egyedül hatalmas Királyoknak Kiralyanak...

2. *Imádságok*: Templombéli Reggeli s' Estvéli Imádságok.

3. *Zsoltárok*: XXVIII. Soltar. Dávidnak könyörgése a' meg-szabadításért.
XXXII. Soltar.

Amikor a *Praxis Pietatis* 1677-ben újból megjelenik, most már Kolozsvárott, *Medgyesi Pál* már 14 éve halott. Még 20 évet élt az 1643-as váradi kiadás megjelenése után, de úgy látszik, nem is törekedett többé arra, hogy újra megjelentesse legkedvesebb könyvét, a *Praxis Pietatist*, mert talán nem is gondolhatott erre a megváltozott történelmi viszonyok között.

Nem bizonyult szerencsés ötletnek az, hogy a *Praxis Pietatis* váradi kiadásába felvette *Bayly* ajánlását *I. Károly* angol királyhoz, sőt erre még a későbbi kiadók is köteleztek, mert közben kibontakozott az egyre inkább radikalizálódó nagy angol polgári forradalom, s 1649. január 30-án *Cromwell* lefejeztette a királyt.⁸⁹ Az angliai események nyugtalanságot keltettek Erdélyben és Magyarországon: „*félő, hogy az angliai rút zűrzavar ne kövessen bennünkél*”.⁹⁰ 1654-ben Utrechtben egy magyar nyelvű vádirat jelent meg az angliai independentizmus ellen, *Miskolczy Csulyak Gáspár Angliai independentismus...* c. munkája,⁹¹ amely csakhamar elterjedt idehaza, és a magyar olvasókat az angol independentizmus és a magyar puritán mozgalom hasonlóságára figyelmeztette, a kivégzett angol királyról pedig azt írta, hogy „*vele együtt elesett egész Angliának szabadsága, az ecclesiák tisztasága is*”. Melyik nyomda vállalkozhatott volna az ilyen gondolatokat támasztó könyv kiadására? Erdélyi nyomda nem, hiszen a fejedelmi hatalom megriadt az angol eseményektől, s *I. Rákóczi György* halála után (1648) nyíltan szembefordult a magyar puritán mozgalommal és *Medgyesinek* — alighanem 1650 július első napjaiban — el kellett távoznia az udvari papság köréből.⁹² Magyarországi nyomda sem gondolhatott a *Praxis Pietatis* kiadására, hiszen a királyságban is erős ellenszenv alakult ki, amely a puritanizmust nem egyházi reformmozgalomnak, hanem veszedelmes új vallásnak tekintette: „*Igen szép Vallásnak — a Pokolra*”,⁹³ amelynek tanításai „*szegény hazánkra még fegyvert hozhatnak*”.⁹⁴ A puritánus prédikátorok ellen éppen az volt az egyik panasz, hogy „*az ecclesia hire, rendtartása és articulusi ellen némelyik közülök nem csak új tudománt hallatik behozni az országban sub praetextu Helveticae confessionis, de sőt maga akarattján*

⁸⁹ Lásd Barg, M. A.: *Cromwell és kora*. Budapest, 1952. (Fordította: Borzsák István.)

⁹⁰ Idézet *Csulai Györgynek, II. Rákóczi György* egyik udvari prédikátorának 1654. március 19-én a fejedelemhez írt leveléből. (Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem dipolmáciái összeköttetései történetéhez*. Történelmi Tár. 1889. 479—481. l.)

⁹¹ RMK I. 893. — Méltatását lásd Zoványi i. m. 282—284. l.

⁹² Lásd *Medgyesi* 1650. július 5-én, még Gyulafehérvárról *Rákóczi Zsigmond*hoz írt levelét. (Szilágyi Sándor: *Medgyesi Pál életéhez*. Protestáns Szemle. II/1890. 146—154. l.)

⁹³ „+ Az minemő vy vallas tamadot volt Erdeliben anak az condicioinak az fell irasa...” Megvált a Batthyány-család levéltárában, ma már csak fényképmásolata van meg.

⁹⁴ A 88. sz. jegyzetben említett pasquillus 9. strófájából való idézet.

járván és maga az ecclesiától való függést ismerni nem akarván, könyveket írnak, és praelum alá adván, kibocsátják”.⁹⁵

Mikor a *Praxis Pietatis* 1677-ben újra megjelent, már mindez a múlté: Angliában megtörtént a restauráció (1660), Erdély pedig alig több már, mint egy kicsiny török vazallus állam, s Magyarországon már öt esztendeje folyik a kuruc háború.

Az új kiadás szerkezete csak két lényeges mozzanatban tér el a mintájául szolgáló váradai kiadástól: kimarad belőle a *Lónyainak* szóló ajánlás, s helyét elfoglalta az új kiadás értelmi szerzőjének, *Kecskeméti Soós Jánosnak* „*dedicalasa*” „*Amaz örökke valo es egyedül hatalmas Kiraly*”-hoz. Ez a dedikáció alighanem példa nélkül áll a magyar könyvnyomtatás történetében azért is, mert az editora doxológiát piros színű nagy betűkkel szedette. A kiadást „*Templombéli Reggeli s' Éstvéli Imadsagok*”-kal s a XXVIII. és XXXII. zsoltár szövegével egyésszítette ki. A kiadás szerkezetéről még azt kell megjegyeznünk, hogy a „*Bé-summáló Laistroma e' Könyvnek*”, tehát a tartalomjegyzék, amely a korábbi kiadásokban az üdvözlő versek után foglalt helyet, most a könyv végére, az imádságok elé került.

Ki volt ez a különös ember, aki dedikációja végén azt mondta magáról, hogy ő „*a Teremtő Istennek... alázatos keze munkája, ujjainak sária, és méltatlan nyavalyás edgyüggü Solgája*”? A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés történetének, egyben a református kegyesség történetének is páratlanul érdekes alakja volt.

Életéről és tevékenységéről alig tudunk többet, mint amennyit megőriztek róla a kecskeméti református egyházközség levéltárába került irományai, amelyek közül azonban csak három darab maradt fenn napjainkra eredetiben, kettőt *Fördös Lajos* adott ki a *Protestans Egyházi s Iskolai Lap* c. folyóiratban. *A kecskeméti reform. egyház levéltára. Elegyes tárgyú magános és közönséges levelek. 1654—1689*⁹⁶ címmel, egynek pedig csak szűkszavú említését találjuk meg a közleményben. A hiányzó iratok valószínűleg akkor kallódtak el, amikor a közlemény szerzője a kecskeméti levéltárból kiemelte.

Alább közöljük időrendbe állítva *Kecskeméti Soós János* iratait, illetve az iratról maradt feljegyzést.

1. Gabriel Bakos de Osdgyán,⁹⁷ Illustrissimi ac Celsissimi Principis Transylvaniae Arcium et Praesidiorum Szatthmariensis et Kálloviensis Supremus Capitaneus; Universorumque Hajdonum Comitatus Szaboltsiensis Generalis, etc. Universis et singulis, Illustrissimis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregys, et Nobilibus Supremis et Vice Comitibus, Judicibus Nobilibus et Juratis Assessoribus quoruncunque Comitatum, Supremis et Vice Capitaneis, Praefectis, Provisoribus et Castellanis Arcium: Prudentibus item et Circumspectis Judicibus primarijs ac Juratis Civibus quarumvis Liberarum Civitatum, Oppidorum, Villarum et Possessionum; Tricesimatoribus, Teloniatoribus, Pontium, Passuum, Vadorum, Viarumque custodibus; Necnon Ductoribus decurionibus, Centurionibus, Vexilliferis, ac tam Equestris quam etiam pedestris ordinis militibus, sub auspicijs a parte nostra militanti-bus: Cunctis etiam alys luctatoribus gentium eujuscunque status, gradus, conditionis, ordinis, honoris, dignitatis, officij et praesentiae ac functionis hominibus, quorum videlicet interest vel intererit praesentes hasce nostras visuris lecturis vel

⁹⁵ „Hallatik az praesbiteriomot mostani formában kiadott tanítók felől, hogy noha ekkoráig independentismust publice nem profiteáltak, de kitetszik ex subsequentibus, hogy azt fomentálják conspíráván némelyek egymás között ennek az éretlen mérges gyümölcsnek hinteteléséről” kezdetű, *Szilágyi* szerint 1654. februárjában keltezett irat 2. pontja. Lásd *Szilágyi Sándor* említett közleményében 476—479. l.

⁹⁶ Második közlemény. V/1862. 1116—1118.

⁹⁷ Rövid életrajzát lásd Nagy Iván *i. m.* I. Pest, 1857. 106. l.

legi auditoris, Salutem ac perpetuam et paratissimam benevoli animi promptitudinem: Memoriae commendo, testatumque facio per praesentes, ostensorem Praesentium Providum Joannem Ketskemétj, alias praepotentis Dei manus paternales ob omnium nostri emandationem et suae gloriae extensionem a multis iam abhinc elapsis annis et temporibus in se miserime supportantem, nos eatenus humilime requisivisse, ut illi felicioris et tutioris inter Christianos conversationis, Elemosinarumque eorundem emendationis ergo Testimoniales nostras conferremus. Cujus dignae et visibiliter cognitae petitionis satisfacere volentes, praesentes hasce nostras eidem contulimus. Obnixè rogantes Universas et singulas Dominationes Vestras (quas ut supra) ut illum citra omnem suspicionem, hospitijs excipere, et cum eidem impar sit Christianorum remotiora loca per pedes peragrarè, de loco in locum transitus felices per currus ubique praebere, Elemosinisque suis alendis et promovendis deesse non dedignentur: persuasi enim sumus de ejus prompta humanitate, eum omnem honorem et amorem omni genere officiorum liberalissime cuique compensaturum. Expectature superinde Dominationes Vestrae a Domino Deo talis beneficij praestiti copiosam remunerationem, nos quoque in talibus vel similibus ad serviendum paratum habiturae. Praesentibus perlectis, Exhibenti restituti. Datum in Arce Szatthmar die 17 February Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo octavo.

Idem qui supra mp.

Kivül: 1658 17 Februarii. Litterae Passuales pro quodam Joanne Ketskemethi Elemosynas colligente. Datum per Gabrielem Bakos de Osgván Illustrissimi ac Celsissimi Domini Transylvaniae Principis Arcium Kallo et Szatthmár supremum Capitaneum et Hajdonum Comitatus Zabolch Generalem.

2. Michael Apafi Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, etc. Fidelibus nostris universis, et singulis cujuscunque status, conditionis, gradus, honoris, ordinis, officii, dignitatis, praeminentiaeque, ac functionis hominibus, ubivis in ditione nostra constitutis, et commorantibus, praesentes nostras visuris nobis dilectis, Salutem, et gratiamnostram. Ez levelünk praesentalo Keeskeméthi János nyomorult allapotu ember, mint hogy régtől fogván Istennek kivalkepen valo Atyai látogatását magán szenyvedi, mind arra, hogy magát ket kézi munkájával táplálna, s mind penigh arra, hogy egy helyből más helyben labain mehessen, elégtelen lévén; Paranczollyuk minden rendbéli híveinknek mindennütt, legyenek szállas adással, gazdalkodással, és maga alá egy helyből más helyben valo vitetésére Szekér adással-is lenni el ne mulassak. Annak felette tölle requiraltatván, ha mi segítséggel lesznek nyavalyához, Istentül várjak bőséges jutalmát czelekedeteknek. Quibus sic facturis, gratiose Praesentibus manemus. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in Civitate nostra Alba Julia die Decima septima Mensis Octobris. Anno Domini Millesimo, sexcentesimo, sexagesimo Quarto.

M. Apafi mp.

3. Az Atya Mindenható Istentül, Szent Fiáért, a' Szent Lélek által kívánok Kegyelmednek minden lelki s testi jokat megh adatni, mind a' Kegyelmedhez tartozokkal egyetemben.

Az Szent David Király azt mondgya, a' Soltar Könyvnek 37 reszeben a' 23. versben: Gyermekek voltam és jmmár megh venhetem, de soha nem láttam hogy az igaz el hágyatot volna; igaz mondás ez: az Esaiás mondása-is, a' mint szol az eő Könyvnek 49 reszében a' 23 versben: A' Királyok lésznek a' te talplalod, es az Királyne Aszszonyok az te Daikáid, az melly helyen értetnek minden Isten féő Safárok, kik a' szükölködőkön könyörülnek sziből; Mellyeknek Seregében Kegyelmed-is, mind Istentül, s mind az emberektül méltán számláltatik; Engem penigh az sok nyomoruságh után valo sántaságom, kezeimnek nyavalyák miát el badgyatott reszkető volta, nyelvemnek lassu, es nehezen szollasa; edgy szoval testemben minden tagaim erejének megh fogyatkozása, kenszerit arra, hogy a' Kegyelmed alamisnálkodásával ellyek, mivel hogy Isten Kegyelmedet szep ajándekival elegendőkeppen megh aldotta, e' veghre, hogy Kegyelmed-is Isten dűczösegere, sok szegenyeknek táplálásokra, hűségessen Sáfárokodgyék. Megh tekintvén azért Kegyelmed az én késérvés nyomoruságos életemet, siralmas fohazkodasokkal elegyítettet igyemet, meltoztassek hozzam illendő segítséggel és jo akarattal lenni, hogy így nyomorult fejemet mind etellel és itallal, s mind penigh ruhazattal tudgyam táplálni és fedezgetni. Melly Kegyelmed alamisnálkodása, semmit sem ketelkedem azon, hogy Isten előtt megh ne jelenyen, es nagy bűséges jutalommal, mind az életben, s mind amaz

következőndő örök életben *Kegyelm*edhez megh ne terjen, melyet én-is, alázas könyörgésem által, kívánni, és kerni megh nem szünöm. Tarcza es virágoztassa az Ur Isten *Kegyelm*edet aokáigh nagy jo egésségben minden hozza tartozo kedvesivel edgyütt.

*Kegyelm*edtül mint Nemzetes Aszszonyomtul kegyes valaszt varok. En Istennek sulyos keze alatt sohajtozo
Keckeméti Janos.

4. Szolgalatom avanlasanak utanna, ez Uy esztendőbenis az Urnak keglmét es bövseges adomasat kivanom a Christus által kegtekre, mint Atyamfiayra teriedni.

Kegielmeteket kerem mint Atyamfiayt az Urban, hogy ez levelem praesentalo Keckeméti Soos Janos Uramnak kegyélmetek tisztességes gazdalkodással, szallasadással oltalommal legien, es az Auditorokkal öszve beszélven es kerven ökö, székeret adasson kegték mindenütt alaja, mert lattia kegték szegeni Atyankfianak nyomorodott állapotiat, es Ines faradozasat az In diczösegenek teriesteseben. Azért valami iot czelekeszik kegték vele, Intül veszi kegték iövendöben iutalmat. — In eltesse es aldya megh kegtéket az Uy esztendőnekis minden reszeiben lelki es testi iovaival kivanom. Amen. Datum in pago Tap Sz. Miklos die 31 Decembr Anno reperatae salutis 1669. Kegielmetekk mind io akaro Attafiainak es az Ur szöloiben edgyütt munkalkodo szolga tarsainak, szolgal. Wyvari Thamas Tap sz. miklosi praedikator es Senior.⁹⁸

5. 1671. Aug. 15. Keckeméthy Sós János részére Kassán kiadott könyv és árjegyzék.

6. Anno 1677 die 9 8-bris En Keckemethj Sós Janos Nyomtattattam a Praxist Veresegyhazi Mihaly Uramnal, az nyomtatasaert megfizettem ő Kgyenek ugyan azon Praxisoknak a be köteseert mas egyeb könyvekkel edgyütt marattam adossa: flor. 225. a melynek megfizeteset mentül hamareb Isten kivive beszolgaltatom az ő kgye kezehez ennek nagyob bizonysgara es meg erőssitere adom az levelemet melyet peczetemmel is meg erőssitek ilyen böczülletes személyek előtt ugy mint Fejértov Janos a Colosvary Orth. Eccla Cantora,⁹⁹ es az ő kgye haza nepe előtt [Pecsét] Anno 1678 die 18 July küldött meg benne fl. 100. Rosnai Janos Eöcsém Uramk¹⁰⁰ adtam flor. 70. Veresegyházi Uramk adtam flor. 35. Solvi totum.

A közölt okmányok kiegészítésére idézzük még azt az inquisitiót, amelyet többek között 1671. március 7-én Veszprémben folytattak annak kiderítésére, hogy „a múlt mozgalmas időben — azaz I. Rákóczi Ferenc támadását (1670) megelőzőleg — a kálvinista nemesek által Veszprém, Pápa, Győr vagy bárhol bizonyos magán-gyülekezetek tartáltak s azokban nagy csendesen miképtanakodtak és mit hálároztak a catholicus vallás és ő jólsége ellen?”¹⁰¹ Három tanú említi ebben Keckeméti Soós János pápai és veszprémi látogatását.

a) Nemes Martonfalvi István, veszprémi lakos, 30 éves, másoktól hallotta, hogy ha ő felsége emberei jönnének, megkérdezzék a helybeli kálvinistákat, miért jönnek össze éjjel? szinte azt is hallá: miszerint egy sánta ember jött a felső részekből leve-

⁹⁸ Tóth Endre adatgyűjtése szerint 1639-től 1642-ig szentmiklósi, 1654-ben egészen 1657-ig pázmándi, 1658-ban mezőörsi, majd újra (1674) szentmiklósi predikátor. (Tóth Endre: *A pápai református egyház-megye története. I. rész. Gyülekezetek és lelkipásztorok.* Pápa, 1927.) — A közölt okmány szerint már 1669-ben Szentmiklóson volt. A pápai egyházmegyében való esperességéről ez az egyetlen adat.

⁹⁹ Lehet, hogy azzal a Fejértói Jánossal azonos, aki 1657-ben subscribált Debrecenben, lásd *Thury i. m.* 128. l.

¹⁰⁰ Rozsnyai Jánosról és a sárospataki tipográfjáról: Takács Béla: *Comenius sárospataki nyomdája. A sárospataki nyomda története. I. (1650—1671.)* Sárospatak, 1958. (A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 14—16.)

¹⁰¹ Ráth Károly: *Zrinyi Péter, Frangepán Ferenc—Kristóf és Nánásdy Ferenc grófok elleni tanúvallás. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek.* II/1863. 315—321., III/1865. 66—75. és 329—341. l.

lekkel, ki midőn itt járt volna, Veszprémben, Debreczeninek és könyvvarulónak adta ki magát, kit a kálvinisták mindenhol elfogadtak és megvendégeltek.

b) Vitézlő Somogyi Miklós, pápai lovas hadnagy... hallotta azt is, hogy bizonyos sánta ember a felső részekből jöven, az idevaló kálvinistáknak levelet hozott, mellyet maga a tanú is látott.

c) Nemes Jóra István... a hatodikra vallja, felső Magyar-országból bizonyos sánta ember jött Pápára és Veszprémbé, s elmenetele után az eretnekek gyakori tanácskozásokat tartottak.

A korabeli irodalomban a *Praxis Pietatis* hatodik kiadásán kívül eddig három olyan művet találtunk, amelynek ajánlásában, illetve előljáróbeszédében előfordul Kecskeméti Soós János neve. Mindegyik *Debreczeni Kalocsa* Jánostól, a nagyhirű és nagytermelékenységű predikátortól¹⁰² származik, bár a *Praxis Pietatis* hatodik kiadásában levő ajánlás *Kecskeméti Soós János* neve alatt jelent meg.

a) Pápai Páriz Imre *Keskeny Út...* c. művében, „mely mostan harmadszor... Patakon nyomtatott Rosnyai Janos által” 1662-ben, *Debreczeni Kalocsa* János az „*Elől-Jaro-Beszéd*”-ben, amelyet „*Nemzetes... Kamaras Ambrus Uramnak, Ketskemel Varossának eggyik igaz tagjának, az Isten Anyaszentegyházának hűséges tagjának*” ajánlott, ezt írja Kecskeméti Soós Jánosról:¹⁰³

Oh bizony kár is volna ily személynek feledékenségben menni, ilyen gyönyörű hasznos munkájáért! Holott, ebben, mind az Isten dolgainak hathatos esmétire, s mind pedig háborgó elmék ketelkésédének egyenletésére, oly út irattatott, mely által azoknak tsendesítésére s meg-enyhítésére juhattani [!]. Ezt értvén *Nemzetes Uram* Kegyelmed-is, mind bötsületes *Ketskemethi Soos Janos* uram beszédéből és dicséretiből, s mind pedig nékem jo vallásombol, annyira felindult, hogy nem ohatta meg *Kegyelmed* magát, ennek meg-szérétesétül és kedvellésétül.

b) *Szathmári Ötvös* István *Titkok Jelenese*¹⁰⁴ c. könyvét, amely „*Szebenben Nyomtatott Udvarhelyi Mihaly által* 1668-ban, *Debreczeni Kalocsa* János rendezte sajtó alá. „*Nemzetes... Kamaras Ambrus meg-maradott özvegyének, Kele Susannának, Es hozzá tartozo tisztos, s' kellemetes Magzatinak Nemzetes Kamaras Ambrusnak, s Ennek szerelmes Gyermekeének Kamaras Janosnak, Nemzetes Kamaras Gergelynek, Ennek-is kedves Fiának, Kamaras Ambrusnak, KecsKemel Várossának hűséges tagjainak*” szülő „*Ajanlo Level*”-ében így méltatja *Kecskeméti Soós János*nak a könyv kiadása körül szerzett érdemeit:

E' munka-is hadd világollyon sokaknak épületekre. Akarják ezt a' jó Lelkek; kik közzül valo, Beesületes *Kecskemethi Sós Janos* Uram-is, a' ki (mint-hogy tehetése szerént, minden igyekezetit, az Isten dicsőségének elő-mozdítására, és a' hasznos könyveknek felkeresésére fordította, nem kevésbé mozdította elő, e' munkának és magyarázatoknak világra jövését: Mert egykor, amaz kegyes életű és szép tudomány Iffjunak, *Halaszi Mattyasnak*,¹⁰⁵ ki akkor *Körösi* Mesterséget viselt, házánál lévén, meg-látta e' Magyarázatokat írásban, mellyek a' boldog emlekezetű *Szathmári Ötvös* Istvan fordításából irattattak volt-le; kapott mindgyárt rajtok, hasznosnak

¹⁰² Kiss Áron: *Debreczeni Kalocsa János. Debreczeni Protestáns Lap.* III/1883. 3—5., 16—17., 29—30. l. „*Kecskeméten Soós Jánossal léphetett mindjárt kezdetben jó barátságban. Ez a Soós János sokat érintkezett vele, könyveket kért tőle a másokkal is ösmerettségbe hozta.*” Viszonyuknak ezt a jellemzését a források nem igazolják.

¹⁰³ Pápai Páriz Imrénél névze lásd *Zoványi: Cikkei...* 341. l. Egyetlen nyomtatásban megjelent munkája a *Keskeny Út...* „*Tíznel több kiadása jelent meg a XVIII. század végéig, újabban 1898-ban adták ki Tóth Sándor átdolgozásában.*” 1711-ig kiadásai a következők: 1647, Utrecht (RMK I. 798.), 1657, Gyulafehérvár (RMK I. 920.), 1662, Sárospatak (RMK I. 997.), 1671, Kolozsvár (RMK I. 1116.) és 1689, Lőcse (RMK I. 1337.).

¹⁰⁴ RMK I. 1078. — *Szathmári Ötvös* Istvánra lásd *Zoványi: Cikkei...* 433. l. — *Udvarhelyi Mihály* szebeni nyomdája eredetileg *Szenczi Kertész* Ábrahám nyomdája volt Kolozsvárott, amely 1662-ben Nagyszebenbe költözött át. *Szenci* halála után a fejedelem a nyomdát *Udvarhelyi Mihály* tipográfus kezébe adta 1667. július 5-én. 1668. augusztus 3-án a fejedelemhez intézett folyamodványában a szebeni műhely vezetéséről lemondott. A tipográfiát ekkor visszavitték Kolozsvárra. (*Ferenci Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története.* Kolozsvár, 1896. 40. l.)

¹⁰⁵ *Halászi* Máttyás 1660-ban subscribált Debreczenben (*Thury* i. m. 130. l.), 1665-ben volt Nagy-körösi rektor (*Ádám* Gerzson—*Joó* Imre: *A Nagy-körösi ev. ref. jogymnasium története.* Nagy-körös, 1896. 182. l.). Predikátori anyagátára névze lásd *Szilágyi* Sándor: *Kecskeméti anagálonyvi felfegy-zések.* II. *Sárospataki Füzetek.* II/1859. 77. l.

itilvén a ki-bocsátásra. Akarván azért másoknak-is itéletekkel élni, hozzám el-hozta, és felőlek való itéletemet kívánta, serényen tudakozván, mit itilnék felőlek. Meg-olvasgatván azért, hasznos és gyönyörűséges voltát láttam, és jó lelki ismérettel commendaltam s' dicsirtem, hogy méltók volnának ki-bocsátásra, közönséges haszonért, és a' tudos fordítónak emlékezetben való maradásáért, ha illendő Patronus találkozik. Meg-indulván azért keresésében, sok közzül, (mivel hogy némely-lyek, csak e' világhoz ragaszkodnak, és nem tudgyák mi légyen a' halhatatlan emle-kezet.) Nemzetes Aszszonyom és Uraim, kegyelmetek találkoztot.

c) *Kecskeméti Soós János* a Praxis Pietatis hatodik kiadásában „*Ajanlo Level*”-ének 4. és 6. pontja tartalmaz életrajzi vallomást:

Negyedik tekintet ez: Hogy gondviselésed mellett, e' világi nyomoruságos éle-temben, békeséges türest és álhatatosságot szolgáltattál. Noha gondviselésed búséges volt; mindazon által próbául sok kisirteteket mértél vólt reám. Sok nyomoruságok-ban, inségeken es kedvetlenségeken forgottam: tömlöczben, félelmes utakban, fáradságban, kisirtetekben és halálos veszedelemben, az én nemzetiségem miatt, veszedelemben az hamis Atyafiak között-is; de el nem hanyatlottam, s' meg sem lantorodtam, hogy elszakadtam volna Felségedtül: mert a' te jobb kezed crössített és tartott engemet.

Hatodik tekintet ez: Hogy olly indulatot adtál belém, (mellyel életemben gerje-deztem,) hogy a' Felséged nevének dicsősségére szolgáló hasznos Könyveknek fel-keresésére, s' ki-nyomatására igyekezném, és így-is országodat építeném. Mely indulatnak szikrája most-is bennem gerjedez és éled e' munkának ujjonnan világga való jöveteliben.

d) *Debreczeni Kalocsa János Enekek Enekenek Magyarazatlya*... Debrecenben, 1693-ban Kassai Pál tipográfiájában megjelent műve 1692-ben kelt „*Ajanlo Level*”-ében, amidőn összefoglalja addigi irodalmi munkásságát, említi *Kecskeméti Soós János* nevét is:¹⁰⁶

Harmadszor: Baylios Lajost, Praxis nevű Jeles könyvének (melly nem régen Kolosvárat ujjonnan nyomtattatott-ki) Dedicalasaval, melyet *Kecskeméti Soó Janos*nak kérésére töttem.

A kecskeméti iratok mindössze tizenkét esztendő t világitanak meg úgy-ahogy *Kecskeméti Soós János* hanyatott életéből. Kétségkívül kecske-méti jobbágycsaládból származott: providus. Iratai is a kecskeméti refor-mátus egyház levéltárába kerültek. *Soós*-családbeli református emberek ma is élnek Kecskeméten.

A Debreceni *Kalocsa Jánostól* származó idézetek nyilván mutatják, hogy az „*érdemes régi könyvek*” kiadása *Debreczeni* és *Kecskeméti* közös vállalkozása volt, de maga *Debreczeni Kalocsa János* is elismeri, hogy a könyvkiadások ötlete nem tőle, hanem *Kecskeméti Soós Jánostól* ered, amidőn leírja, miként akadt rá *Kecskeméti Nagykőrösön* az ottani rektor bibliothecájában Szathmári Ötvös István idézett művére. Bár *Soós János* neve mellett *Kecskeméti* alighanem arra utal, hogy tógátus diákja volt valamelyik református iskolának, talán a debreceninek, nem tartotta magát literátus embernek, az új kiadások sajtó alá készítésének munkáját *Debreczeni Kalocsa János* vállalta, ő a művek felkutatásának, kiadásának és terjesztésének fáradalmait viselte.

Mind a *Keskeny Ut*... , mind a *Titkok Jelenese*... ajánlását *Kecske-métről* keltezi *Debreczeni Kalocsa János*, aki 1661-től *Kecskeméten* volt predikátor, de 1662-től már hajdúsági gyülekezetekben szolgált, *Kecskeméti Soós Jánossal* való ismeretsége kecskeméti papsága idejéből való. Mind a két művet *Kamarás Ambrusnak*, *Kecskemét város főbírájának*, illetve

¹⁰⁶ A mű főcíme: *Isten ajandekaval való kereskedes*. RMK I. 1435. Ajánlva van többek között: „*Kecskeméti János körösi papnak és seniornak; a kecskeméti ref. ecl-nak és Szalontai István kecskeméti papnak*”. A szerző megemlíti, hogy ő „*Nehai Kecskeméti Reformata Ecclesianak Tanítója*”, azaz predikátora volt.

családja tagjainak ajánlja.¹⁰⁷ Minden valószínűség szerint azért, mert a *Kamarás* család méltányolta *Kecskeméti Soós János „istenes igyekezetét”*, és vállalta a könyvek kiadásának költségét is. Bizonyos, hogy a keltezés és címzés nélkül fennmaradt nyomdványt *Kecskeméti Soós János Kamarás* Ambrus özvegyéhez, *Kele Zsuzsanna*hoz irta.

Segítségre szoruló, nyomorék ember volt: „*testemben minden tagaim erejének megh fogyatkozása, kenszerit arra, hogy a Kegyelmed alamisnálkodásával ellyek*” — írja nyomdványában. Sánta, reszketős kezű és nehéz bészdű ember. Homályos mondatok utalnak arra, hogy nyomorék volta nem veleszületett, hanem már „*rétől jogván*” való állapot. Még csak nem is sejtjük, mi minden történt vele, hogy ilyen nyomorúságos állapotra jutott.

Sok ilyen nyomorék, kéregető ember járta az országot, különösen a XVII. század második felében, a török harcok és a kuruc háborúk rettenetes évtizedeiben, akiknek nem volt egyebük, mint egy elnyűtt kolduló-levelük. *Kecskeméti Soós János* abban különbözik tőlük, hogy bármerre jár, Magyarországon vagy Erdélyben, tekintélyes, sőt magasrangú emberek segítik: ajánlólevelet ad neki az evangélikus *Osgyáni Bakos Gábor*, az erdélyi fejedelem szatmári és kállói főkapitánya, *Apafi Mihály*, Erdély fejedelme, *Újvári Tamás*, tápiószentmiklósi református prédikátor, a pápai tractus esperese. „*Paranczollyuk minden rendbéli hiveinknek mindenütt, legyenek szállása adással, gazdálkodással, és maga alá egy helyből más helyben való vitelésére Szekér adással-is lenni el ne mulassak*” — olvassuk a fejedelem útlevelében. Bár csak egy szájalomra méltó querulens, aki még élelméről és ruházataról sem tud gondoskodni a maga erejéből, mégis tisztelet veszi körül, mert megbecsülik „*Istenes faradozusat az Isten dicözösegenek terjesztésében*”.

Olyan korban élt, amely a magyar történelemnek egyik legnehezebb szakasza volt: Erdély és Várad bukása (1660), a Wesselényi-összeesküvés (1664), a kurucvilág kibontakozása (1672), végsőkig kiélesedett, ember-telen kegyetlenkedésekkel vívott politikai és vallási harcok töltik be azokat az évtizedeket, amelyekben ő régi edítők és kéziratok felkutatásán és kiadásán fáradozott. Ez a beteg testű és hányatott sorsú ember egyedülálló jelenség — azt hisszük — nemcsak a kor, hanem a magyar könyvkiadás történetében is. Ha csupán anyagi érdekére nézett volna, nem a *Paraxis Pietatis* és hasonló tartalmú s értékű könyvek kiadásával tölti idejét, és fogyasztja maradék erejét, hanem ponyvanyomtatványokat ad ki. Ő — a kor ítélete szerint — a legjobb és legszükségesebb könyvek editora akart lenni, szinte megszállottsággal végezte ezt az önként vállalt feladatot. Kora a szóval és fegyverrel vívott felekezeti háborúk korszaka volt. *Sámbár Mátyás* és a nyilvános hitviták ideje, ő azonban nem polemikus és apologetikus műveket keresgél össze és ad sajtó alá *Debreczeni Kalocsa* János segítségével, hanem olyan műveket, amelyek a — *Keskeny Út* előszava szerint — Isten dolgainak megismerésére, lelki orvossággal és az indulatok megfékezésére szolgálnak.

¹⁰⁷ *Kamarás* Ambrus felesége, *Kele Zsuzsanna*, fiai: *János* és *Ambrus* 1636-ban kaptak armálist, ifjabb *Kamarás* Ambrus számára 1661-ben Pest vármegye által kiadott nemesi bizonylat szerint. /*Köszéghy* Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, 1899. 164—165. l.) Midőn a presbitérium — a puritánus mozgalom eredményeképpen — 1668. május 6-án Kecskeméten megalakult, a patrónus *Kamarás* Ambrus hasonlónevű fia egyik tagja lett a hét tagú testületnek. (Fördös Lajos: *A kecskeméti reform. egyház jegyzőkönyvéből. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*. II/1880. 35—37. l.)

Foglalkozása szerint azonban *Kecskeméti Soós* János könyvárusító volt. Midőn Pápán és Veszprémben jár — vallja az említett vizsgálat egyik tanúja —, „*Debreczeninek és könyvárulónak adta ki magát, kil a kálvinisták mindenütt elfogadtak és megvendégeltek*”. Hogy valóban könyvárusító volt, erre vall egy 1671 augusztus 15-én „*Kecskeméthy Sós János részére Kassán kiadott könyv és árjegyzék*”. E fontos irat elkallódott, s ez nagy kár azért is, mert hiánya csak növeli azt a homályt, amely körülveszi személyét és szolgálatát. A kassai nyomda 1669-től már a jezsuiták kezén van,¹⁰⁸ az pedig elképzelhetetlen, hogy katolikus könyveket árusított volna. Nem lehetetlen azonban — ha a váradí és a pataki analógiára gondolunk —, hogy a református nyomda raktáron levő termékeit valahogyan megmentették a reformátusok, és *Kecskeméti Soós* János ezeket árulta.

Az említett inquisitióból az látszik, hogy dunántúli útján, amelynek idejét *Újvári* Tamás 1669 december 31-ről keltezett currenséből meg tudjuk állapítani, politikai szolgálatot is teljesített: levelet hozott a Wesselényi-összeesküvés fegyveres kibontakozásának előestéjén a felvidéki zendülő nemes uraktól, akik a dunántúli református nemeseket és a várakban szolgáló vitézlő rendet is fel akarták lázítani Bécs ellen.¹⁰⁹ *Somogyi* Miklós pápai lovashadnagy azt vallotta, maga is látta ezt a levelet. Egy másik tanú szerint *Kecskeméti Soós* János „*elmenetele után az eretnekek gyakori tanácskozásokat tartottak*”.

A kecskeméti iratok legfontosabb — sajnos, csak másolatban meglevő — darabja az a kötelezvény, amelyet *Kecskeméti Soós* János a kolozsvári könyvnyomtatónak, *Veresegyházi* Mihálynak adott. Ebből az iratból kiderül, hogy a *Praxis Pietatis* hatodik kiadása teljesen az ő költségén készült el, mert nemcsak a könyv kinyomásaért fizetett meg *Veresegyházi* Mihálynak, de még a kötést is. Honnan vehette ez a folyton peregrináló nyomorék ember a könyv előállításának költségét és azt a 225 Ft-ot, amelyet a *Praxis Pietatis* és „*Más egyéb könyvek*” bekötötetésére költött? Ha olyan patrónusa lett volna, ebben az esetben is, mint amilyen *Kamarás* Ambrus volt másik két könyvének kiadásában, a kor szerzői és kiadói etikája szerint okvetlenül meg kellett volna nevét említeni valahol a könyvben. Remek üzleti érzékét dicséri az, hogy éppen a század legnépszerűbb és legkelendőbb könyvének kiadására vállalkozott, negyed századdal a legutolsó editio megjelenése után, amikor a *Praxis Pietatis* már nagyon kívánt könyv lehetett. A szövegből talán arra is lehet következtetnünk, hogy azok a „*más egyéb könyvek*”, amelyeket *Veresegyházi* Mihály műhelyében bekötöztetett, szintén az ő költségére láttak napvilágot. Milyen nagy személyi hitele lehetett, hogy abban az időben igen nagy összeget: 225 Ft-ot hiteleznek neki Kolozsvárott!¹¹⁰ A kötelezvény tanúsítja, hogy tartozását az utolsó fillérig megfizette *Veresegyházi* Mihálynak és „*Rosnai Janos Eöcsém Uramnak*”, az egykori sárospataki könyvnyomtatónak, aki ekkor *Veresegyházi* oldala mellett Kolozsvárott működött. Kolozsvárott minden bizonnyal

¹⁰⁸ A kassai nyomdászati történetére lásd *Novák i. m.* 16—20. l. Nem veszi észre *Novák* László, hogy a korábbi protestáns nyomda működése a jezsuiták benyomulása következtében szűnt meg.

¹⁰⁹ A Wesselényi-összeesküvésre és a kezdődő kurucok eseményeire lásd *Pauler* Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671.* Budapest, 1876. és *A bűjosók támadása 1672-ben. Századok.* III/1869. 1—16., 85—97. s 166—178. l.

¹¹⁰ Ő reá illik leginkább az a romantikus elképzelés, amelyet *Ballagi* Aladár rajzolt a vándorló könyvárusokról, lásd *i. m.* 52—54. l. E kép találó kritikáját lásd *Fitz i. m.* (*A kiadványok értékestése* c. fejezetben) 102—106. l. — A *Soós*-problémát a *Reformátusok Lapja* VI/1962. számában megjelent, nem tudományos igénnyel megírt cikkemben vetettem fel először.

Fejértői Jánosnak, „a Colosvary Orth. Ecclesia Cantora”-nak házában lakott, mert ő előtte és házanépe előtt állította ki kötelezvényét 1677 október 9-én.

A *Praxis Pietatis* megjelenése után elhagyta Kolozsvárt, de később ugyanott személyesen fizette meg tartozásának hátralevő részét, nyilván a *Praxis Pietatis* árusítása révén szerzett pénzből. Úgy gondoljuk: élete végéig megmaradt vándor-könyvárusnak, de most már nem a debreceni vagy a kassai nyomda könyveit, hanem a maga kiadványait árulta, bizonyára vásárokon is, de sokkal inkább vándorló könyvárus módjára, kúriákon és parókiákon, mert a vándorló életmód megélhetést és pártfogókat szerzett számára.

A kolozsvári nyomdát, amely elkészítette a *Praxis Pietatis* hatodik kiadását, szoros szálak fűzik a nagyváradihoz, amelyben *Medgyesi* — életében utoljára — adta ki a *Praxis Pietatis*t, mert eredetében azonos a váradi *Szenczi-féle* nyomdával.¹¹¹ Ez azonban nem azt jelenti, hogy a két kiadvány tipográfiai jegyei azonosak. *Veresegyházi* Mihály voltaképpen *Apafi* Mihály fejedelem udvari nyomdása volt. Fennmaradt 1668 szeptember 27-én kelt konvenció levele. Azonos azzal a kolozsvári könyvnyomatóval, aki kiadta *Bethlen* Miklós röpiratait, elsőnek 1671-ben a már említett *Austriaca Austeritas*¹¹²... c. politikai pamfletjét, ezzel az impressummal: „*Venetiis, Typis Fratrum Veracii, Constantini et Speracii*”. A kolozsvári nyomda monografusa, *Ferenczi* Zoltán azon a véleményen van, hogy 1671-ben és 1672-ben Kolozsvárott működött egy rejtélyes nyomda: „*a Veracius-testvérek nyomdája*”,¹¹³ pedig az idézett nagybányai inquisitióból nyilvánvaló, hogy *Bethlen* Miklós könyvei az ő tipográfiájában készültek, s ő árusította azokat a nagybányai „*sokadalomkor*”.¹¹⁴ Nem lehetetlen, hogy ezen a vásáron a *Praxis Pietatis* kolozsvári kiadását is árulta.

7. Lőcse, 1678.

PRAXIS PIETATIS, / Az az: / Keresztyén Embert, Isten / tettzése szerint való járásra / IGAZGATÓ / KEGYESSEG / GYAKORLÁS. / Mely Angliai nyelvből / Magyarra fordított / a' b. e. MEDGYESI PAL / által. / És immár hetedszer, / a' Co- / losvári hatodik Editio szerint, / min- / den-némű hibáktul meg-tisztul- / tan, sőt sok helyen meg is jobbul- / tan: az Authornak szép és igen / szükséges Elöl-járó Beszédével / edgyütt ki-botsáttatott. / 1. Tim. 4. 9. A' kegyességnek igéreti vagyón. / LÓTSÉN, / Brewer Samuel által, 1678.

12°, [36] 1030 (helyesen 1032) [48] l.

RMK I. 1225. (Országos Széchényi Könyvtár.)

Címlapját lásd a 12. fényképmellékleten.

A könyv szerkezeti beosztása ugyanaz, mint a kolozsvári kiadásé, azzal a különbséggel, hogy megbővül:

1. *A mű megjobbítása a 7. ponttal*: Az öreg emberek kedvéért, mostan sokkal nagyobb Typussal nyomtatattatott-ki.

2. *A könyvet bezáró III. zsolttárral*.

Elmaradt viszont a XXVIII. és a XXXII. zsolttár, s a tartalomjegyzék a „*Ke-gyesség Gyakorlás*” után következik.

¹¹¹ *Novák* i. m. 38—41. l., továbbá *Jakab Elek: Kolozsvár története*. II. Budapest, 1888. 795—798. l.

¹¹² Hitelességét bizonyítja a 60. sz. jegyzetben idézett nagybányai inquisitio.

¹¹³ Lásd *Ferenczi* i. m. 50. l.

¹¹⁴ Az 1664. évi lőcsei kalendárium szerint két vásárnapja volt a városnak: szentháromság első vasárnapján, május 27-én és a Márton nap utáni vasárnapon, november 18-án.

A Praxis Pietatis keresett voltára vall, hogy az erdélyi kiadás után mindjárt a következő esztendőben Magyarországon is megjelenik. A mű hetedik teljes kiadása 1678-ban Lőcsén kerül ki sajtó alól „*Brewer Samuel által*”.¹¹⁵

A Brewer testvérek nyomdája a legmagasabb színvonalú nyomda a XVII. század utolsó felében Magyarországon. A tipográfia értékes nyomtatványainak impressumában Sámuel nevével találkozunk csak, de a műhelyt voltaképpen tudós testvére, János igazgatta és fejlesztette.¹¹⁶

E lőcsei harmadik kiadásnak nincs semmi köze a két előző lőcsei editióhoz, a címlapja világosan megmondja, hogy a „*Colosvári hatodik Editio szerint*” adták ki. Az előző lőcsei kiadásoktól abban is különbözik, hogy a kiadó szakított apja szokásaival: nem köttette be az új kiadás lapjai közé a kalendáriumot és a csíziót.

Ha azonban a lőcsei utolsó kiadást a kiadástörténet mértékével mérjük, azt kell mondanunk, hogy lényegesen különbözik a kolozsvári editiótól azért, mert ebből hiányzik *Kecske méti Soós* János ajánlása. Valószínű, hogy nem az ő kezdeményezésére adták ki újra.

Brewer azt a hat tételt, „*Az mikkel ez hetedszeri nyomtatás meg-jobbítatott*”, tehát a Medgyesi-féle javítások jegyzékét egy hetedikkel egészítette ki: „*Az öreg emberek kedvéért, mostan sokkal nagyobb Typussal nyomtatott-ki*”. Ez a kiegészítés minden más adatnál jobban mutatja a *Praxis Pietatis* népszerűségét: a kegyes öreg emberek olvasmányává, tehát már népkönyvvé vált, s az is maradt, amíg az „*öreg Szikszay*”¹¹⁷ ki nem szorította.

Ennek a kiadásnak sincs képes címlapja, mint már a kolozsvárinak sem volt, de azért a „*megjobbítások*” jegyzékéből itt sem maradt el a képnek említése. Ez is egy érdekes adalék arra, hogy a korabeli kiadók milyen kevés gondot fordítanak egy új kiadás előkészítésére. A könyvhöz csatolt imádságok azonosak a korábbi kiadásban foglalt könyörgésekkel, de a két verses zsoldárszöveg (XXVIII. és XXXII.) helyét e kiadásban a III. zsoldár foglalta el: „*Óh mely sokan vannak, akik háborgatnak*”. Mikor a Praxis Pietatis utolsó teljes kiadása megjelent, már hetedik esztendeje folyik Magyarországon a kuruc háború azoknak a sérelmeknek orvoslására, amelyekben a nemzetnek az elnyomott népek sérelmei összeötvöződtek a felvidéki protestanizmus gravameneivel. Ezeknek ad hangot az utolsó lőcsei editio és a teljes *Praxis Pietatis* kiadások sorozatát bezáró jajongó zsoldár, amely a kor szenvedéseit idézi fel emlékezetünkben.¹¹⁸

¹¹⁵ Lásd a 70. sz. jegyzetet, továbbá *Novák i. m.* 23—24. l.

¹¹⁶ *Brewer* Jánosra nézve lásd: *Veszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. I. rész. Budapest, 1960. 46. l. (Fordította: *Kövári Aladar*.) Továbbá *Ballagi i. m.* 97. l. *Melczér munkáját* — sajnos — nem tudtam megszerezni.

¹¹⁷ Lásd *Papp János* alapvető összeállítását: *Adalékok a „Keresztyéni Tanítások és Imádságok” történetéhez. Egyháztörténet*. Új folyam. II/V/1959. 101—117. l.

¹¹⁸ Munkámban támogattak: *Csomasz Tóth Kálmán, Csős Lajos, Fazakas József, Kecskés József, Koroknay Éva, Nagy Barna, Oláh Sándor, Pongrácz József, Szalay György és Újszászy Kálmán*. Köszönöm szíves segítségüket.

Tamás Esze

THE HUNGARIAN PRAXIS PIETATIS

A study in the history of Hungarian book editing

(S u m m a r y)

The study is a treatise on a problem of the history of Hungarian book editing, dealing with the most popular book in Hungary in the XVIIth century, the *Praxis Pietatis*. The work, a creation of Bayly, bishop of the Church of England, is regarded as a representative product of the English Puritan movement. It was translated from the English original first by Paul *Medgyesi*, pastor of the Hungarian Calvinist Church. This translation was reprinted from 1636 to 1678 seven times. The present study deals with the history of the seven editions of this translation by *Medgyesi*. The author made use largely of archival sources and by this paper he will contribute some important data to the history of Hungarian printing and book-trade of the XVIIth century.

Before Cromwell's revolution the *Praxis Pietatis* was the most wide-spread book also in England: 45 editions of it have been recorded from 1613 to 1640. It was soon translated also into Dutch, French, German Polish and Czech languages. The Hungarian translation of this work is, however, not mentioned in British bibliographies, although a copy of the second edition of the Hungarian *Praxis Pietatis* (1638, in the translation of *Medgyesi*) is to be found in the Library of the British Museum.

This Hungarian translation deserves especially for two reasons a particular attention in the history of the *Praxis Pietatis* in Europe. Firstly, because it served — in Hungary as well as in England — as the most efficient means of diffusion for Puritan ideology and their realization in life. On the other hand, because the translator, who was the most eminent Calvinist pastor and the most prolific ecclesiastical writer of his age, had translated it from the English original, and he was striving in his translation after the best possible philological accuracy. For that very reason he had twice revised (in 1638 and 1643) his own translation, which he began to write in 1629 in Cambridge.

In doing so he stuck so strictly to the original English edition, that he inserted into the most important Hungarian edition of the *Praxis Pietatis* (published in Nagyvárad, 1643) even the dedication of the author to the later king of England, Charles I. and, in addition to it, the panegyric poem addressed to him as well. He even wanted to imitate the original to such an extent that he took over also the illustrated frontpage of the English edition. As to the ambition of the translator for exactitude of wording, the Hungarian rendering seems to be unique, because the other translations into different languages had been either curtailed or modified with respect to various confessions. The Czech editions of the work which were published in Hungary had to undergo such modifications in their texts.

The first Hungarian edition of the *Praxis Pietatis* published in Debrecen was accepted with enthusiasm by the ministers of the Hungarian Calvinist Church. This becomes apparent also from the slips of those letter-fragments, which were found in the binding covers of the 1641 edition. By means of the different editions the work was soon widely spread in Hungary, so that its copies became available also for simple members of congregations and the *Praxis Pietatis* passed indeed as a very popular book.

The most important edition of this translation with respect to book-history was published in 1677 in Kolozsvár by a wandering bookseller, János *Soós* of Kees-

kemét. *Soós* was by the evidence of remained archival documents about him the most interesting figure of the Hungarian book-publishing and circulation in the XVIIIth century. In each copy of the two first editions issued in Lőese (Leutsovia, 1638, 1641) the publisher Lawrence *Brewer*, the most notable Hungarian printer of that age, had also the prophetic book-supplement (the so called „*cisio*”) and the eternal calender as additional matters bound, which serve as a proof that they were sold as a rule also in markets for the people.

The first five editions of the Hungarian *Praxis Pietatis* are closely connected with the history of the Puritan movement in Hungary. They had become the most important means for the moral and constitutional reformation of the Hungarian Calvinist Church and at the same time also stimulants to the development of Puritan ethos and the expansion of Presbyterian system of Church government.

It is a remarkable fact that this important work by bishop *Bayly* had nowhere exerted such a profound and lasting influence — except England — as in Hungary.

PRAXIS PIETATIS.

Azaz: *1753*
KEGYESSEG-GYA-

KORLAS.

Melyben be-foglaltatik, mint
kellyen az Hivőkereslyen em-
bernek, az ISTEEN és a maga
igaz ismeretiben nevedekni,
életet naponként, Istennek fe-
lelmére intezni, tsendes lelki-
ismerettel költeni, és futásának
el-töltete után boldo-
gul vegezni.

Fordittatott Angliai nyelvből,
az Magyar Keresztyéneknek, és szomorú-
fagos utolsó időkben, kiválteppen-
való vigalataiáldokja és hasznokra.

MEDGYESI PAL,

Ur Iesus Christus egy-igü szolgálja által.

DEBRECZENBEN, 1636.

PRAXISPIE-

TATIS.

Azaz:
KEGYESSEG-GYA-

KORLAS.

Melyben be-foglaltatik, mint
kellyen az Hivőkereslyen em-
bernek, az ISTEEN és a maga
igaz ismeretiben nevedekni,
életet naponként, Istennek fe-
lelmére intezni, csendes lelki-
ismerettel költeni, és futásának
el-töltete után boldo-
gul vegezni.

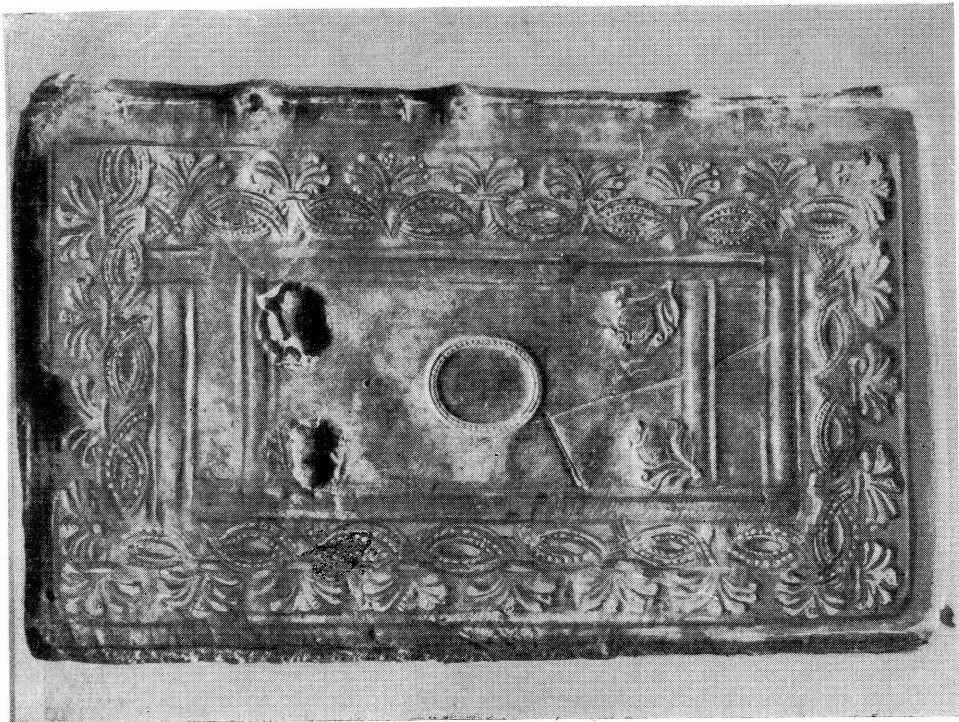
Fordittatott Angliai nyelvből, az
Magyar Keresztyéneknek, és szomorú-
fagos időkben, kiválteppen-
való vigal-
tataiokra, és hasznokra.

MEDGYESI PAL,

Ur Iesus Christus egy-igü szolgálja által.

DEBRECZENBEN,

Nyomatatta Sodónok Menyhart 1636.

3. ábra

PRAXIS PIETATIS.

Azaz,

Kegyesség-Gyakorlás.

Melyben bé-foglaltatik, mint kelljen az Keresztység Embernek, Isten és a maga igaz íméretiben nevedetni, élet napontk az ő félelmére intézni, tsendes lelki-élmérettel költöni, és futafának el-töltele után, böl-dogül végezni.

Fordított ANGLIAI nyelv-

ből, az Magyár Keresztységének, ez gonofs és főomoru utólo időkben, ki-válthéppen-való magok meg-ováfara, vigasztalásokra és böldoglásokra:

Et most megfogsz fordulni az nyomatás szent-nyelvről eszre, sőt helyen mind szo-gal ilendőbbel, s-mind Szilagosz erre-lemmel nyulirann ki-botsáitatorott,

ugyan

MEDGYESI PÁL,
Ur Jéfus Christusedgy-ügyü
Szolgája által.

Ez Kegefifégnek szereteritől Inditat-
ván Nyomtatfá az Nemzetes DOBI
Istvan Uram köfisegével.

LÓTSÓN

4. ábra

Minden ézrendőre
szolgáló örök

CALENDA- RIVM,

és az

CISIO JANUS
Magyaról

PRAXIS PIETATIS,

Az. Az.: 2137

Kegyesség-Gyakorlás.

Melyben bé-foglaltatik, minti kellyen-
az Keresztény Embernek, Istén és a maga
igaz íméretiben nevékedni, életét napoként
az ő félelmére intézni, csendes lelki-
mérettel költetni, és futásának el-
töltése után, boldogul vé-
gezni.

Fordítottatott ANGLIAI nyelv-
ből, a Magyar Keresztényeknek, ez go-
noíz és szomorú utolsó időkben, kivált-
keppen való magok meg-ovátára,
vizsgálásfó kra és boldog-
ságokra,

MEDGYESI PAL

U. A. J. E. S. U. S. Christus edgy-ügyü Szol-
gója által.

Ez első harmadszor nyjonnán ki-bocsát-
tatot és nyomtatatarot

BARTFAN,

KLÓSZ JAKAB által, 1640.

Egíendőben.

PRAXIS PIETATIS.

azaz

Kegyesség. Gyakorlás.

Melyben bé-fogláltatik, mint
kelljen az Keresztény Embernek, Isten és
a maga igaz ismérvetiben nevelkedni. Életét
naponként az ő félelmére intézni, és sendes
lelki ismérettel költetni, és furcsának
el-töltése után, boldogul
végezni.

Fordittatott ANGLIAI nyelv-
ből, az Magyar Keresztényeknek, ez
gonosz és szomorú utófo időkben, ki-
váltképpen-való magokmeg-ovása-
ra, vigasztalásra és boldog-

ságra:

*Es most másfelő az nyomtatás szennyjei-
ről tisztán, sok helyen mind szabad ilen-
dőbbel, s mind világszerte ortelemmel,
nyomatann ki-bocsátattatott,*

ugyan

MEDGYESI PÁL,
Ua János Christusedgy-ügyű
Szolgája által.

Lőcsén, Nyomatatta Brever Lőrintz, 1641.

*Minden eskendőre szol-
gáló örök*

**CALENDA-
RIVM**

és. az

CISIO JANUS

Magyarói.

Lengyel Imre

VÁRADI SZABÓ JÁNOS KÖNYVTÁRA

I.

A könyveknek, könyvtáraknak sorsuk van. A mindenkori gazdasági és szellemi igényeknek megfelelően létrejönnek, betöltik hivatásukat az egyén, a társadalom életében, ilyenkor eleven erőként hatnak, munkálkodnak, s azután esetleg megkövesedve, eltűnt idők néma tantúivá válnak, esetleg megfogyatkoznak, sőt teljesen megsemmisülnek háborús események, elemi csapások következtében. Ilyen változatos sors jutott osztályrészül *Várad* Szabó János könyveinek is. A „világos” XVIII. század végén és a XIX. század fordulóján jött létre ez a könyvtár, a XIX. század elején teljesítette funkcióját, egy része az idők viharaiban megsemmisült, s ma már csak maradványai állnak rendelkezésre. A könyvtár gyűjtője, tulajdonosa és használója, *Várad* Szabó János joggal idézhette volna *Bod Péter* megjegyzését: „A könyvek szerzesekben igyekeztem, de kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és Hazánknek sokféle vesződései, a melyek voltak, megemésztették; de tsuda, hogy a Tatár égette Török hammazta Hazában tsak ennyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztulás ez előtt.”¹ A könyvtár alapítása óta az 1848-as szabadságharc, századunkban az első és második világháború eseményei zajlottak le. igazán csoda, hogy ennyi is megmaradt belőle, hiszen itt valóban egymást érte a sok pusztulás. — De még így is, megfogyatkozott mennyiségben, megrongálódott állapotban is hirdeti egy bölcs, felvilágosodott, higgadt elméjű hazánkfia könyvszeretétét.

1. Könyv és olvasó

Az első és utolsó könyv beszerzése között lefolyt idő felöleli a XVIII. század végét és a XIX. század első évtizedeit mintegy a 40-es évekig bezárólag; ezután már csak szórványos vagy alkalmi gyarapodásról beszélhetünk. A felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek terjedése, majd a haladás gondolatának üldözése, a reakciónak ezeket követő erősödése, végül pedig a reformeszmék térhódítása jellemzi ezt az időszakot.

A francia forradalom eszméinek terjedését *II. József* felvilágosult uralkodása után *II. Lipót* és különösen *Ferenc* császár elnyomó uralma akadályozta, amely a szellemi élet legszigorúbb ellenőrzésében nyilvánult

¹ Kiss Áron: *Bod Péter* levele gr. *Ráday* Gedeonhoz. — Figyelő, 1876. 174. 1.

meg. *Martinovics* mozgalmának véres elfojtása azért történt, „hogy szörnyű példájokkal mások jóra intessenek” — hangsúlyozza a korabeli röpirat.

A felvilágosodás elleni reakció legfőbb fegyvere a cenzúra volt, amely nemcsak a könyvek, folyóiratok, hírlapok, sajtótermékek kiadása, hanem azok behozatala, szállítása és eladása terén is érvényesült. Adminisztratív intézkedésekkel meg tudták akadályozni, hogy a sajtótermékek megjelenhessenek vagy eljussanak az olvasókhoz, így pl. 1798-ban az egyébként is gyér számú kölcsönkönyvtárakat bezárták. Az 1801-ben felállított bécsi rendőrminisztérium még szigorúbban veszi kezébe a cenzúra ügyét. A magyar újságokat beleolvasztják a Bécsi Magyar Kurirba. Az 1806-i iskolai törvény az iskolai újságolvasást is eltiltja.² Az időszaki sajtó kiadásának ügye a mélypontot 1805-ben éri el, amikor mindössze egy magyar, egy latin és három német politikai lap él. A művelődésre vágyó közönség igényeit a folyóiratok elégítik majd ki.

A negatív hatás eredőinek vizsgálása közben érdemes szem előtt tartani a társadalmi rétegződés kérdését. A legfelsőbb réteg, az arisztokrácia nem tudott magyarul, s a XIX. század 30-as éveiben kezd magyarul tanulni; mint olvasóközönség tehát nem jöhet számításba. A magyar felvilágosodás osztálybázisa a nemesség, éspedig a köznemesség volt, amelynek egyik része, a haladóbb gondolkosúak, szerettek volna rátérni az áruteremtésre, ehhez azonban anyagi és politikai függetlenségre, valamint polgári fejlődésre lett volna szükség. Kulturális vonatkozásban ennek az irányzatnak volt a vezére *Kazinczy* Ferenc; a hozzá csatlakozó *Kölcsey* Ferenc társaival országgyűlési viszonylatban támogatta ezt az irányzatot. De további támogatást nyújtottak az egyes iskolákban működő kiváló professzorok, s eddig az irodalomban alig értékelt, gyakran plebejus rétegekből kikerülő, főúri családoknál működő házi nevelők, akik a család támogatásával gyakran külföldi tanulmányutakon vettek részt, tehát európai látókörrrel rendelkeztek, könyvtárát használták, kiváló külföldi és hasznos hazai kapcsolatokat létesítettek, legtöbbször maguk is könyvtárat alapítottak. Elég, ha a sok közül *Kulcsár* István, *Márton* József, *Váradi Szabó* János nevét említjük meg, akiknek egymás közt is megvoltak a kapcsolataik, és befolyásos helyzetüknél fogva sok haladó jellegű kezdeményezés élére állottak.

A középnemesi rétegnek túlnyomó része olyan életmódot folytatott, hogy abban a könyv, az olvasás nem nagy szerepet játszott. *Csokonainak* egyik drámájában, „A méla Tempefői”-ben szereplő Tökkolopi leírja a városban élő nemes ember életmódját: „Az ember felkél kilenc óraker, tízig frizérozzák, tízkor a táblára megy, ha kell, s ott van egyig-kettőig, ha nem pedig, vizitákat tesz, kettőkor ebédel ötig, akkor sétálni, karesszízozni megy, s egyéb aféle, melyeket ketek nemtelenekül nevetnek; mit tud osztán az ember éjféli egy s két óráig csinálni [mint kártyázni]? Látja kend?”³ Fegyverneki gróf véleménye szerint sem való okos embernek könyvekkel vesztegetni idejét. A könyvtár dibdabság, illetlen az úri méltóságához. A külföldieskedő Szászlaki a nők életéről ad képet: „Én, kedves kisasszonyka, a külső országokat öszvejártam, ottan már a kival-

² *Drechsler* Ágnes: A nemzeti függetlenségért vívott nemesi harc fellendülésének idején megjelent időszaki lapok és folyóiratok (1806—1832). Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Bp., 1954. I.

³ *Csokonai*: A méla Tempefői. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1956. 88. I.

lérozódás olly finum érzéküekké tette a nagy nevelésű dámákat, hogy ők az ollyanoktól éppen irtóznak: egész foglalatosságok vizita adás, vizita el-fogadás, kártya, csemege, kávézás, Atalantisz és más románok, a kis zsebbe való bolognyai kutya, s több efélék: ők a paraszt cselédekkel együtt a világért se feküdnének le estve, és még sokkal inkább fel nem kelnének a goromba földművelőkkel és mester emberrel.” Ritka eset az, amikor az apa, Tisztos így beszélhet leányáról: „Mikor pedig ráér, olvasgat, én az ő számára egy kis bibliothékát szerzettem, szerezgetek ma is, ha azt meg-unja, vagy a kertbe sétál és szegfüveibe gyönyörködik vagy a muzsikához ül a szobába, s magának is, másnak is mulatságot szerez, a széplélek soha sem unja meg magát.”⁴ A köznépről az eddigieket kiegészítve Csikorgó ezt állapítja meg dalában: „A paraszt egész nap húzza ám a kaszát, Mégis alig kaphat egy vagy két garajcárt, . . .”⁵

A kialakuló haladó értelmiség felfelé törekvését *Csokonai* Páter Köteles alakjában rajzolja meg, aki elképzelt jövőjéről így vall: „Az én atyám tudomány nélkül való ember [kovács] volt, a több gyermekei az ő nyomain lépdestek; én pedig tanulni szerettem. Törvényt és mathezist tanultam, s látván azt, hogy a bölc *II. József* hasznos intézeti szerint a felkapásra nem apáink, hanem saját érdemeinket nézik, s bizván annál fogva, hogy a hivatal osztáskor nem azt fogják vizsgálni van-e kutyabőröm, amellyet még hatodik apámnak egy török főért pazérlott a megrögzött szokás, hanem hogy van-e annyi előmenetelem a törvénybe, amennyi az állandó hivatalra megkívántatik.”⁶

Csoda-e aztán, hogy a könyv a „bölc” *II. József* után nem tartozik a megbecsült tárgyak közé? Úgyanezt a *Kölelest*, miután tanulmányait befejezte, apja és földvágyó, kapzsi rokonai kívánságára és a saját nagy bánatára pappá szentelték, s a gvárdián születése napján rendezendő tüzi-játék céljaira tüzgyújtó papirosként a következő írásműveket cipeli a hóna alatt: a Magyar Museum, Mindenés Gyűjtemény, Széphalmy Orpheusa, a Pesti Mercurius, *Gyöngyösi* minden munkája, *Faludi* és *Bessenyei* írásai stb.⁷

Figyelemre méltó *Kármán* József megjegyzése az olvasás iránti közömbösségről: „Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet tehát szemére vetni hazánknak az olvasás eránt való hidegségét. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy *játlékkártya* (vö. *Csokonainak* az életmódra vonatkozó megjegyzésével; kiemelés tőlem) vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük.”⁸ *Kármán* a hidegség okát is megjelöli: „Ahol a mindennapi kenyér, a házi szükség, a háznép élelme egynehány kvadrátölnyi földből pótoltatik, ott nem marad sem idő, sem tehetség a muzsák szállásfogadására”.⁹

Csokonai Tökkolopija a Tempefőivel folytatott vitatkozás közben még határozottabban leszögezi a könyvek, a könyvtár hiábavalóságát: „Azok az uraságod kellemetes könyvei az ollyanoknak valók, akiket a

⁴ *Csokonai* uo. 192. l.

⁵ *Csokonai* uo. 94. l.

⁶ *Csokonai* uo. 115. kk. l.

⁷ *Csokonai* uo. 115. kk. l.

⁸ *Kármán* József: A nemzet csinosodása. Vál. művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. II. n. 1955. 92. l.

⁹ *Kármán* uo. 80. l.

szerencse vagy rossz neveléssel, vagy fekete vérbe szorult alacsony lélekkel, vagy koldusi szegény ranggal vert meg. Nagyra született generózus lélekbe legkisebb impressziót sem csinálhatnak azok.”¹⁰

A nevelésnek, az iskoláknak nagy feladatai lennének az olvasóközön-ség nevelésével kapcsolatosan, de ott is bajok vannak. A külföldet járt, tudós pályára készülő fiatalokról sem sok jót ír *Kármán* József: „Szemeim előtt láttam én felnőni sok ifjakat, akik hirtelen gyarapodással a tudományok útján előhaladtak; meleg szeretete mindannak, ami felséges, ami szép, ami tökéletes, gyulladt fel náluk. A hazának nagy reménységeit láttam bennük felnevekedni... Bizonyosága voltam sok külföldi főoskolákat megjárt ifjak rakott és széles esmérteiknek. De alighogy hazatértek amazok ősi mezejekre, nem tudom micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tolták ki, a széptudományokat a vadkergetés, az elmélkedést agarászat...”¹¹ *Horváth* István is felpanaszolja: „Főiskolánk tanítói semmi újat nem olvasnak. Az a legnagyobb oka szerencsétlenségünknek, hogy mi az idővel nem okosodunk. Ausztria egy félszázaddal hátrább áll — József uralkodását kivéve — Európánál, mi pedig egy fél századdal vagyunk hátrább Ausztriánál. Élünk, de csak alig élünk, mint a fák és csemeték, melyeknek eszök nincsen”, jegyzi fel naplójába 1809. febr. 19-én.¹²

Azt lehet mondani, hogy a könyvek iránti közömbösség még évtizedekig tart, ezért írhatja *Bajza* József még 1822-ben is: „Könyveket venni ma még nem módi azoknál sem, kik olvasni szeretnek”.¹³ Az ország központjává fejlődő Pest haladó szellemű fiatalsága is a *Karacs*-házban olvasta nagy mohósággal a legfrissebb folyóiratokat. A család távollétében e célból még az ablakon is bemásztak.

Helytelen lenne azonban, ha az anyagi okok mellett nem utalnánk a tényeknek megfelelő tárgyilagossággal a nyelvi nehézségekre. Ismer-tetett időszakunk kezdetén a kor nemzeti törekvéseinek ellenpontjaként az anyanyelvi művelődés elhanyagolása meglehetősen általános volt; ez indokolja *Csokonai* felkiáltását és intését: „Magyarjaim! Literátorok! Ne csak a külföldi írókat olvassátok...!” *Kölcsey* még 13 éves korában is ezt jegyzi fel: „Akkor... én még jobban tudtam latinul, mint magyarul...”¹⁴ *Versegly* Ferenc panasza más aspektusból szintén teljesen jogos: „Sírva fakadok, valahányszor meggondolom, hogy szegény nyelvünk annyiféleképpen íratik, majdnem, valahány Tudósaink vannak...”¹⁵

A magyar nyelv belső és külső kifejező eszközeinek szegénysége, másfelől egyéni változatossága készítette *Kazinczyt* nyelvújítási mozgalmának megindítására, amely egy ideig sok olvasót riasztott vissza. Az írók, tudósok két részre, neológus és orthológus csoportra való oszlása, a nagy „nemzeti per” lefolytatása hatalmas szellemi energiát fogyasztott el, s bár a végeredményből az állapítható meg, hogy a nyelvújítás „jó multság, férfimunka” volt, átmenetileg csökkentette az olvasók számát.

¹⁰ *Csokonai* uo. 88. 1.

¹¹ *Kármán* uo. 79. 1.

¹² *Horvát* István naplójából. Budapesti Szemle. 1886. évf. 347. 1.

¹³ Idézi *Waldapfel* József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780—1830. Bp. 1935. 3011. 1.

¹⁴ *Kölcsey* Ferenc: Minden munkái. IX. 3. 387. 1.

¹⁵ *Versegly* Ferenc levele *Kazinczy* Ferenchez. 1804. *Kazinczy* levelezése. 23. k. 75. 1. Bp. 1960.

Elég, ha ennek illusztrálására *Várad* *Szabó* János vallomását idézzük, amiből a tanulságok is mindjárt levonhatók, sőt a teendőkre nézve is útbaigazítást nyerhetünk: „Sokat olvastam a' Gróf [*Dessewffy* József] *Bártfai* leveleiből [*Sárospatak*, 1818], egész kis szótárt írtam ki belőle, feljegyeztem az előttem esméretlen Magyar szokat, régit és újat, 's mindenkinek utánna írtam a' jelentését, ha azt a' dolog értelméből gyaníthattam: Mégis sok sok után üresen maradt a hely, nem tudom mi az igaz értelmek. Ezen alkalmatossággal jutott eszembe, hogy az újonnan fel ébresztett régi és még kevésbé esmért Magyar szokat, valamint azokat az újakat is, a'mellyeket nagy részint bé vettek az Írók: elmulthatatlanul bé kellene iktatni a' Magyar Szótárba. Jó alkalmatossága lett volna most Prof. *Márton* József Úrnak. Onnan is kikeresném 's kikeresné minden a'ki nyelvünket tanulja. A' Könyvolvasásból nehezebben tanultatnak meg azok, mert nints kitéve értelmek különösen. Azomba az olyan szók kedvetlenülé tészik épen olyan könyveknek olvasását, a'mellyekből nyelvünk nevedését, bővülését és tsimosodását lehetne tanulni. Én nem szegyenlem megvallani, hogy tellyes értelmeket nem tudom e' következendő szóknak: Kedventz, kihornyolt, kazula, sudar, kajmats, gyéren elszórt, Romok, Rivvants, Röktön, lagymatag, serleg, redő, tőkély, Nyakbontz, Robaj, gyarlítani, érint'len, róver !], Páfrány, sávós felleg, herétselni, kegyeletes, szivárvány, avar, lerombolt, Gyér, gyerséges !], Fennséges, imég !], alvány !], s at. s a t. a'mellyeket mind a' *Bártfai* levelekből írtam ki. Kész volnék az illyeket megtanulni, tsak tudnám honnan, épen oly kész volnék azután vélek élni is.”¹⁶ Elképzelhető, hogy olvasóközönségünk a XIX. század első évtizedeiben ilyen és ehhez hasonló nehézségekkel küzdött.

Voltak azonban a könyvkiadásnak olyan területei és jelenségei, amelyek bizonyos könyvszomj megnyilvánulásáról tanúskodnak. A mennyiségi tényezőket figyelembe véve megállapítható, hogy nagy tömegek kedvelt olvasmányai voltak a kalendáriumok. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1809-i évfolyama adatokat közöl erre vonatkozólag: „Nevezetes tüenemény a magyar literaturában, hogy szörnyű nagy számú kalendáriumok jelennek meg és szerencsésen el is kelnek. Ugyan is *Landerernél* Pesten és *Posonyban* a Nemzeti Kalendárium 15.000 — Győrött *Streibignénál* 30.000; *Komáromban* *Veimüllernél* 20.000; *Váczon* *Gottliebnel* 20.000, *Budán* *Landerernél* 30.000, *Pesten* *Trattlnernél* 30—40.000, *Szegeden* 20.000. Ezeken kívül *Kisnél* Pesten a Kis Kalendárium. Ennek bizonyosága a pesti augusztusi vásár, melyet a könyvnyomtatók és költők méltán kalendárium vásárnak nevezhetnek. De éppen ezen tapasztalás méltán azon kérdésre adhat alkalmatosságot: hogyan lehet az a nemzet, amely kalendáriumot 150.000-nél többet vásárol esztendőnként: mégis mindenestől a két magyar újságból mégsem veszen 2.000 exemplárt; más fontos könyvekből pedig alig veszen meg 500-at??”. A kalendáriumok nagy kelendősége általában azzal magyarázható, hogy némileg az újságot pótolták, bár utólag számoltak be az eseményekről, azonkívül számos gyakorlati tanácsot adtak olvasóiknak, akik a naptáron kívül még a bibliát, énekeskönyvet és — *Csokonai* kifejezését használva — „a szűz bibliopoliumon kiterített szennyes románcokat” vásárolták. Vevőkre találtak még a gazdasági tanácsadók s egyes szakmunkák is.

¹⁶ *Szabó* János levele *Kazinczy* Ferenchez *Pestről* 1819. júl. 10-én. — *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 16. k. 3761. lev. 451. 1.

Az idézett újsághírből kiderül a vásárok nagy jelentősége a könyvkiadás és terjesztés szempontjából. Számos könyvkiadó egy-egy könyv megjelenését nagyobb vásárok idejére hirdette meg. *Kulcsár* István 1805 közepén, tehát az augusztusi vásárt megelőző időpontban „Hazafi” című évnegyedes folyóirat megindítására gondolt, amely a pesti vásárok idején jelent volna meg rendszeresen.

Mivel azonban a könyvterjesztés e módja némi kockázattal járt, s közben a szellemi igény is egyre nőtt, a nemesekből, polgárokból, vármegyei és városi tisztviselőkből, papokból, tanárokból és tanulóifjakkól álló olvasóközönségünk számára időszakonként rendszeresen megjelenő napilapokra és folyóiratokra volt szükség.¹⁷ Ezek között legjelentősebb a *Kulcsár* István szerkesztette Hazai Tudósítások, amely 1806—1840-ig jelent meg, melléklapja a Hasznos Mulatságok pedig 1817—1842-ig. *Kulcsár* lapja jelentős munkát végzett a hazai közvélemény irányításában. A lap munkatársai között ott látjuk a magyar írói világ legjobbjait. A szerkesztő körül kialakult irodalmi társaságot a vidéki írók is rendszeresen felkeresték. Ugyancsak az ő ösztönzésére jött létre 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény, amely szintén a 40-es évek elejéig működött. Ez a folyóirat vitte győzelemre a nyelvújítás ügyét. A 30-as években főleg az Aurora Kör tagjai írtak bele, ezért is jelentős szerepe volt az új olvasóközönség kialakításában.

Az időszaki sajtón kívül irodalmi sikon *Dugonics* Etelkájának, valamint *Kisfaludy* Sándor műveinek volt nagyobb közönségghatása, s így jelentősége az olvasóközönség gyarapításában. Az olvasóközönség jó részét az ifjúság alkotta, amely ún. olvasóegyleteket alapított. Ezek részben, mint pl. Debrecenben is, szinte illegális körülmények között alakultak, s egy ideig így működtek. A reformországgyűlések fiatalsága, amely a forradalmi eseményekben olyan fontos szerepet játszott, jórészt ezekben az olvasókörökben ismerkedett meg az új irodalommal, a haladó eszmékkel.

II. Váradi Szabó János életútja és a könyvtár keletkezése

1. Felkészülés a nevelői pályára itthon és külföldön

Váradi Szabó János 1783. aug. 27-én született Szilvásújfaluban, Zemplén megyében. Anyja *Antos*, másfeljegyzés szerint *Antocs* Borbála volt, aki 1780-ban ment férjhez Szabó Jánoshoz. Az elemi ismeretek otthoni elsajátítása után a sárospataki főiskolára iratkozott be 1800. júl. 17-én mint első éves tógátus diák. Az anyakönyvek a jó tanulók között tartják nyilván. A sárospataki főiskola élén ekkor *Szombathi* János állt, aki svájci és holland egyetemeken végzett tanulmányai befejeztével néhány évi házi nevelősködés után lett professzor a pataki iskolában. Váradi Szabó János közelebbi kapcsolatban lehetett a főiskola e kiváló rektorával: külföldi útjának eseményeiről állandóan tájékoztatja. Minden valószínűség szerint *Szombathi* ajánlotta őt id. Vay Miklós generálisnak fiai mellé nevelőül. *Szombathi* saját szaktudományán, a történelmen kívül élenken érdeklődött a nevelés problémái iránt, maga is szerkesztett tankönyvet

¹⁷ *Kulcsár* Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. 76. 1.

alsóbb fokú osztályok számára. *Őri Fülöp* Gábor *Salzmann*-fordítása elé bevezetőt írt.

A pataki iskolában ebben az időben az 1796-i tanterv szerint folyt a tanítás a nyolc alsó és négy felső osztályban. A világi pályákra készülő diákok a teológián kívül hazai és természetjogot, bölcsészettant, matematikát, fizikát tanultak négy éven át. Sok hallgatót vonzott ekkor *Kövy Sándor* jogtanár Sárospatakra. 1807-ben 1260 diák volt Patakon, ugyanekkor Pesten mindössze 647.¹⁸

Rendkívül nagy dolog volt *Várad*i *Szabó* János számára a külföldi tanulmányút lehetősége. Már ez magában véve, de professzorainak, elsősorban *Szombathin*ak a biztatása is szerepet játszhatott a *Vay* család ajánlatának elfogadásában.

*Várad*i *Szabó* Jánosnak külföldi tanulmányútja során első állomása Heidelberg volt. *Mária Terézia* uralkodása óta a magyar diákok közül egyre kevesebben juthatnak el Hollandiába, Angliába, Svájcba egyetemi tanulmányok végzése céljából. Ehelyett inkább a német egyetemek jöhetnek számításba, ezek között is első helyen Göttinga, amelyről *Ráth Mátyás* pozsonyi magyar Hirmondójában 1786-ban így emlékezik meg: „Göttinga, ó dicső tudományok kormánya, mellytől elválását szívem most is bánja”.

Itt mindig volt magyar diák a XVIII. század végén; különösen protestáns diákok keresték fel szívesen szabadabb szelleme miatt. A reformkori magyar tudományos élet számos kiváló egyénisége, a pataki és debreceni kollégium több későbbi professzora fordult itt meg: *Bolyai*, *Segner*, *Bél Mátyás*, *Schedius*, *Budai* *Ezsaiás*, *Sárváry* *Pál*, *Péczely* *József*, *Kézy* *Mózes* stb. Heidelberg kevésbé jöhetett számításba, jöllehet a pataki iskolát törvényei, tanulmányi rendje, jobban kapcsolta ehhez a külföldi egyetemhez, mint bármelyik másikkhoz.¹⁹ De *Várad*i *Szabó* János külföldi tanulmányi színhelyének megválasztásánál közrejátszott az is, hogy id. *Vay* *Miklós* felesége, sz. *Adelsheim* *Johanna* a badeni nagyhercegségből származott, s ezen a vidéken kiterjedt rokonsága és baráti köre volt.

A heidelbergi egyetem ebben az időben a modern egyetemek közé tartozott, hiszen újraalapítása 1803-ban ment végbe. Őt szekciója volt: teológiai, jogi, filozófiai, orvosi és államtudományi. A legnagyobb a jogi kar volt, itt adott elő *A. F. J. Thibaut*, *G. A. Heise*, *K. S. Zachariä*, *Ch. R. D. Martin*. A jogi kar mellett a teológiai volt jelentős, ezen *K. Daub*, *Ph. K. Marheineke* és *F. H. Chr. Schwarz* működött, akik közül az utóbbi volt különösen nagy hatással *Várad*i *Szabó* Jánosra. A filozófiai szekcióban *J. Fr. Fries* a kanti kriticismust kívánta más irányokkal összeegyeztetni. Ettől eltérő iránynak volt a képviselője *J. Görres*, a nagy *Schelling*-követő és romantikus. A klasszika filológia rendes tanára *Fr. Creuzer* volt, aki szintén közel állt *Schelling*hez és a romantikához. *A. Boeck* a klasszika filológia reálisabb irányát követte, de *Schelling*et ő sem tagadta meg. *Fr. Wilken* történelemből a keresztes hadjáratokat tárgyalta, perzsa tanulmányok is nagyon érdekelték. *U. Fr. Kopp*, a paleográfia atyja írástudományt adott elő. A természettudományok leíró ágában *Kastner* és *Schelver* oktattak, az utóbbi botanikát is adott elő, bár az igazi botanikus *Zuccarini*

¹⁸ *Gulyás* *József*: A sárospataki főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 34. kk. 1.

¹⁹ *Vö. Institutio iuventutis in paedagogiis illustribus inferioris Palatinatus. Molnár* *Albert* görög-latin szótárában is 1621-ből.

volt, aki *Linné* rendszere szerint tanított. Az orvosi fakultáson *Loos*, *Ackermann*, *Mai* és *Heger* működött.

Az államtudományi szekcióban adott elő *K. Ch. Langsdorf*, akivel *Várad* *Szabó* János közelebbi kapcsolatban állt, technikai, matematikai és csillagászati előadásokat tartott. Kollegája, *Suckow* is a tudományok gyakorlati oldalát művelte inkább. Fontos szerepet játszott az egyetem életében *J. H. Voss* (az idősebb), aki 1805-ben jelentős irodalmi tevékenység után Heidelbergbe költözött. A romantikával szemben elfoglalt álláspontja élénk vitát váltott ki heidelbergi tudományos körökben, amelynek a tanári testületben is megvoltak a vetületei. A harc a romantika mellett és ellen folyt az itt megjelenő folyóiratban, a *Heidelbergsche Jahrbücher der Literatur*-ban is.²⁰ *Várad* *Szabó* János, bár az irodalom problémái ebben az időben kevésbé érdekelték, több ízben hosszasan elbeszélgetett vele. Egyetemi tanulmányaival kapcsolatosan biztosak lehetünk afelől, hogy nyelvi nehézségei a kitűnő latinista *Szombathi* tanítványának nem lehettek, tehát *Várad* *Szabó* János azonnal szorgalmasan nekiláthatott a tanulásnak. *Guttemberger* hentesnél vett ki lakást, az akkor Heidelbergben tanuló magyarokon kívül baráti kapcsolatba került a *Langsdorf* családdal, amelynek tagjai a könyvek beszerzésében is segítségére voltak. Szorgalmas munkájának csakhamar megvan az eredménye: *Wilhelm Adolf Diesterweg*, a későbbi bonni matematika professzor habilitációja alkalmával *Várad* *Szabó* János látja el az opponens szerepét 1808-ban, ami tudományos felkészültségének szép elismerését jelenti. „A perzsa birodalom leírása...” című latin nyelvű pályamunkájával, amelyet valószínűleg *Creuzer* professzornál nyújtott be, elnyerte a badeni uralkodó nagyherceg pályadíját.²¹ Közel 200 oldalas tanulmánya kiadására a pataki diákok is előfizetőköt gyűjtöttek.²² Bár a napoleoni háborúk következtében Németország ebben a részében sajátságos helyzet alakult ki, a tudományos munka alig szenvedett háborítást. *Várad* *Szabó* János modorával, igyekezetével, eredményeivel csakhamar megkedveltette magát, s baráti köre egyre bővült. Különösen meleg baráti kapcsolat fűzi *Georg Langsdorfhoz*, a matematika professzor öccséhez. Értekezésének kiadásával kapcsolatosan összeköttetésbe került a *Zimmer* és *Mohr* könyvkiadó céggel, amelynek a romantika körüli harcban Heidelbergben olyan nagy szerepe volt.

Várad *Szabó* János külföldi tanulmányútjának középpontjában azokban állandóan a nevelői pályára való felkészülés áll, s ezért legszorgalmasabban *Friedrich Heinrich Christian Schwarz* professzor pedagógiai előadásait és intézetét látogatja. Az itt kapott indítások hatására s az otthoniak biztatására indult el aztán 1810 augusztusában *Pestalozzihoz* Yverdonba, ahol mintegy tíz hónapot töltött a nagy nevelő és munkatársainak közvetlen közelében.

Mind heidelbergi, mind yverdoni tartózkodása alatt az volt a legfőbb igyekezete, hogy az elsajátítható ismereteken kívül megszerezze azokat a legfontosabb szakkönyveket, amelyekre nevelői tevékenysége

²⁰ *Kloss*, Alfred: Die Heidelbergischen Jahrbücher der Literatur in den Jahren 1808—1816. Leipzig, 1916. 7. kk. 1.

²¹ *Descriptio Persici Imperii ex Strabonis tum ex aliorum auctorum cum illo comparatorum fide composita auctore Joanne Szabó Hungaro*. Heidelberg, 1810. nov. 12.

²² *Kiss* Sándor levele *Várad* *Szabó* Jánoshoz Heidelbergbe Sárospatakról. 1810. jún. 4. Sárospataki könyvtár lelvéltára.

során szüksége lehet. Az erre fordított összegről id. Vay Miklósné 1810. júl. 19-i leveléből alkothatunk képet. Ebben mintegy 320 dukát (kb. 6400 arany) küldését helyezi kilátásba, amiből 40-et ruházatra, 60-at könyvre, 100-at az yverdoni tartózkodásra, 60-at hazautazásra, ugyanennyit a megfogadott rajztanár költségeire, s végül ismét 60 dukátot egyéb kiadásra irányoz elő a levélíró. Amint látjuk, elég magas a könyvvásárlásra szánt összeg. Id. Vayné azt a kérését is kifejezi: „schaffen Sie an Büchern das nothwendigste an, was vielleicht auch noch später nötig ist, können wir noch bringen lassen”. Ennek a megjegyzésnek éppen úgy, mint Váradi Szabó Jánosnak a tervezett időnél korábban való hazahívásának az lehetett az oka, hogy a háborús események egyre közeledtek, a pénz pedig mindinkább romlott. Az ebben az időszakban vásárolt könyvek zömét pedagógiai tárgyú könyvek alkották, amelyeknek beszerzésére mintegy 60 ezüst forintot költött. Ezek között Pestalozzi művei, a Pestalozzi módszerét népszerűsítő könyvek találhatók különösen nagy számban. A legdrágább könyv azonban történeti tárgyú volt, Karl Friedrich Becker: Die Weltgeschichte. Berlin, 1807. 30 frt ezüstben. A neveléstudományi és történeti tárgyú könyveken kívül vásárolt nyelvkönyveket (klasszikus és modern nyelvűeket), földrajzkönyveket, amelyek iránt ebben az időben különösen nagy érdeklődés nyilvánult meg, matematikai, filozófiai, természettudományi és jogtudományi műveket. Súlyt vetett arra, hogy a heidelbergi professzorok által írt könyveket lehetőleg megvásárolja. Fellelhetők így a könyvtárban Creuzer, Daub, Boeck stb. művei, a romantika filozófusának, Schellingnek a könyvei. A könyvekben szereplő bejegyzések szerint Váradi Szabó János 162 frt 63 krajcárt költött külföldön könyvek beszerzésére. Ebből mennyi volt a heidelbergi, a svájci vagy későbbi bécsi beszerzés, ma már nehezen lenne megállapítható.

Külön gond lehetett számára a külföldön vásárolt könyveknek a hazaszállítása. Mivel ezzel kapcsolatosan feljegyzések alig állnak rendelkezésre, feltételezzük, hogy München—Bécs—Pest—Miskolc—Zsolca esetleg Debrecen lehetett a könyvek útja. Ezt az útvonalat választotta 1813 nyarán Wilhelm Egger is, aki Váradi Szabó János nevelői munkájának segítőjéül Pestalozzi környezetéből Magyarországra jött.²³ Amint Teleki Lászlónak Eröss Sándorhoz küldött leveléből tudjuk, Teleki László Svájc-ból küldött könyvei is egy darabig Bécsben, Weidinger Alajos könyvkötő-nél heverték az 1830-as években.

1811 nyarán érkezett vissza Váradi Szabó János ismeretekkel és könyvekkel megrakodva, s így megkezdhette nevelői működését a Vay családnál. Oktatómunkája közben a külföldi útján beszerzett könyveket állandóan használja, pl. a számtant, geometriát, földrajzot Joseph Schmid és J. W. M. Henning művei alapján adja elő tanítványainak. Módszer tekintetében mesterét, Pestalozzit követi, akinek a munkáit itthon is folyton tanulmányozza. Körülbelül öt év telik el intenzív oktató- és nevelőmunkában a Vay család vidéki birtokain, Zsolcán és Golopon. A Vay család körében megforduló országos nevű emberek, köztük Kazinczy Ferenc, a Telekiek egyre nagyobb megbecsülésben részesítik a tanítványai nevelésében jelentős sikereket felmutató, szerény modorú és állan-

²³ Ld. bővebben: Lengyel Imre: Újabb adatok Pestalozzi magyarországi hatásának értékeléséhez. Könyv és Könyvtár. A Debreceni KLTE Könyvtárának Közleményei. 29. Bp. 1961. 157. kk. 1.

dóan tevékeny *Várad*i Szabó Jánost. A korszerű európai műveltséggel rendelkező nevelőt sokan keresik fel olyanok, akik akár szakmai viszonylatban érdekes, akár általánosabb jellegű könyveket szeretnének olvasni. Különösen gyakran fordul hozzá *Kiss Imre*, *Csokonai* barátja, a debreceni salétrominspektor, de *Kazinczy* is gyakran intéz hozzá leveleket különböző kérdésekben. Már ekkor is sok ember számára hasznos *Várad*i Szabó János könyvtára.

Kazinczy ismeretségén kívül nagy élmény lehetett számára is az 1816 nyarán tanítványai kíséretében tett tanulmányút, amelyen alkalma nyílt *Fazekas Mihály* megismerésére. Jelentős esemény volt ez mind *Fazekas Mihály*, mind *Várad*i Szabó János életében. Az útról id. *Vayn*é 1816. júl. 29-én barátnőjéhez intézett levelében így számol be: „Szerencsésen befejeztük alsó-magyarországi útunkat, melyről legutóbbi levemben említést tettem önnek, gyermekeimben sok új eszme ébredt ez útban tett tapasztalatok által; nézeteik javultak, látkörük szélesbedett; egy tiszteletre méltó tudós [*Fazekas Mihály*], ki irántunk való barátságából kísérte őket, sok ismeretet szerzett nekik a botanicában, én is tanultam tőle a mennyit csak lehetett s így most sétáink alkalmával a legkisebb növényke is barátságosan szólít meg bennünket úgy, hogy gyakran csodálkozunk, miként tudtunk eddig oly érzéketlenül ennyi szépségre rá taposni.”

A tanítványokkal Pesten

Még szélesebb távlatok nyílnak meg *Várad*i Szabó János előtt 1816 őszén, amikor tanítványai továbbtanulásának biztosítása céljából a *Vay* családdal Pestre költözött.

Pest a XIX. század első évtizedeiben hatalmas fejlődésnek indult. A lakosság száma a század derekáig 100 000-re nő, ugyanekkor Budáé mindössze 40 000-re.²⁴ Pestnek az ország fővárosává való fejlődése egyre erősebb ütemben halad előre. Társadalma Bécsből hazaköltöző főnemesekből, nemzeti eszméktől telítődő nemesekből, honoráciorokból, görög, német, zsidó kereskedőkből, munkásokból és napszámosokból áll.²⁵ A városfejlődést a beáramláson kívül jelentősen előmozdítja az 1838-as nagy árvíz, amely után még nagyobb arányú építkezés kezdődik meg; erről abból az egy adathból fogalmat alkothatunk, hogy az Új piactól az Invalidus házig húzódó földszávon (a mai V. ker. egy része) 1838—41-ig 1164 ház épült fel, azelőtt ugyanitt négy év alatt mindössze 237.²⁶

A külső fejlődésnek megfelelően alakult a szellemi élet. Innen küldik szét a magyar időszerzők termékeit, a *Kulcsár István* szerkesztette *Hazai Tudósításokat* (1806—1841), valamivel később a *Schedius Lajos* szerkesztette *Zeitschrift von und für Ungern* (1802—1804) c. folyóiratot az egységes művelt közvélemény kialakítására. Itt gyűlnek össze a magyar írók időnként *Vitkovics Mihálynál* a belvárosi Kereszt utcában; egy má-

²⁴ *Bertalan Vilmos*: Pest a reformkor és szabadságharc idején. TTIT. Budapesti séták. Bp. 1956. 11. l.

²⁵ Az új Magyarország. Szerk. *Domanovszky Sándor*. V. köt. *Trócsányi Zoltán*: Új életformák. 260—261. l.

²⁶ *Bertalan Vilmos* i. m. 21. l.

sik írói kör *Kulcsár István* házában tartotta összejöveteleit, ehhez a körhöz tartozott *Szemere, Vitkovics, Fáy, Vörösmarty*.

A volt debreceni és pataki diákok különösen szívesen időztek *Karacs Ferenc* rézmetsző házában, mely az Ősz utcában, *Kulcsár István* házában tőszomszédságában állott. Pest és Buda íróinak, művészeinek találkozóhelye volt a *Karacs*-ház, melynek gazdája szívesen ápolta mind a fővárosi, mind a vidéki, elsősorban a debreceni kapcsolatokat, neje, *Takács Éva* nyájas modorával, műveltségével, a nevelés ügyéért való lelkesedésével egyenrangú társa volt férjének mindenütt. „Ha *Karacs*ot, mint művészt egy főrendűhöz hívták ebédre, nejét is illette a meghívás. Így volt asztalvendége nehányszor br. *Vay Miklósnak* s neje a ritka nő, kit tisztelői két nagyműveltségű fiáért a *Grachusok* anyjának neveztek el, a művész nejét ritka bizalmával ajándékozta meg... *Teleki Lászlóné* grófné, a szépségéről híres *Mészáros Johanna* szintén nyájasságával halmozta el *Karacsné*t, s egyenes kívánságára *László* fiát, a későbbi nagy hazafit, *Karacsné* fiából oltották be.”²⁷ Biztosra vehető, hogy *Várad*i *Szabó János*, a *Vay*-család nevelője állandó vendége volt a *Karacs*-háznak, s így tevékenyen részt vett az ott folyó irodalmi, művészi, nevelési tervek megvitatásában, előkészítésében. Hiszen az új nevelési elvek, *Pestalozzi* eszméi az ő sugalmazására kerültek *Schedius Lajos* támogatásával az evangélikusok gimnáziumában alkalmazásra. De id. *Vay Miklósné* szerepet játszott a pesti Nő-egyesületben is, amely például társaságbeliek részvételével *Körner Zrínyinek* az előadására vállalkozott. A darabot gr. *Teleki Lászlóné*, b. *Mészáros Johanna* kérésére *Szemere Pál* fordította le. *Szulejmán* szerepét gr. *Teleki József*, *Zrínyinét* maga gr. *Teleki Lászlóné*, *Lévit Schedius Lajos* játszotta. Otthonosak voltak *Karacsék* „*Tusculanum*”-ában — az öreg *Virág Benedek* nevezte így — *Horváth István*, *Fáy András*, *Döbrentei Gábor*, *Vajda Péter*, *Bajza József*, *Katona József*, *Kazinczy Ferenc*, *Déryné* stb. *Kerekes Ferenc* 1822-ben külföldről hazajövet 14 láda könyvgyűjteményét itt helyezte el. *Karacséknál* írta *Katona József* a *Bánk* hánt.

Itt határozták el 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat kiadását, amelynek címlapján a nemtőt maga *Karacs Ferenc* metszette. A szerkesztőbizottságban *Jankovics Miklós* műgyűjtő mellett ott tevékenykedett *Schedius Lajos* és a volt debreceni diák, *Pethe Ferenc*. Ebből a körből indult ki a *Marcibányi*-díj alapításának gondolata, az Akadémiával kapcsolatos tervek előkészítése. Az alakuló bizottság elnöke gr. *Teleki József* volt, az egyetem küldöttei pedig: *Bene Ferenc dr.*, a *Vay* család háziorvosa és *Schedius Lajos* voltak, akikkel *Várad*i *Szabó János* szinte naponként találkozott.

1820-tól kezdve gr. *Teleki Lászlónál* gyűltek össze a pesti írók, idejárt a leghaladóbb német egyetemről, Göttingából hazatért gr. *Teleki József* is. *Várad*i *Szabó János* olyan jó kapcsolatban volt a *Teleki*ekkel, hogy *Kazinczy* egyik kéziratának közvetítésére őt kéri meg: „A' Kézírást által fogom adni Mélt. Gróf *Teleky László Úrnak*, mihelyt a' Vármegyéjéből visszajön, a' hová, a' mint hallom, valami kis zenebona letszen-desítése végett küldetett a' múlt héten.”²⁸ A *Teleki*-kör két részre osz-

²⁷ *Ecsedi István*: *Karacs Ferenc* térképészművész élete és művei. Debrecen, 1912. 37. l.

²⁸ *Szabó János* levele *Kazinczy* Ferenchez Pestről 1820. jan. 11-én. = *Váczy János*: *Kazinczy* levelezése. 17. köt. 3811. lev. 13—14. l.

lott: a tudósok körére *Teleki* László körül, és az írók csoportjára *Teleki* Józseffel együtt *Teleki* Lászlóné körül.²⁹

*Várad*i Szabó János mindkét csoportban kedvelt lehetett, mert egyrészt 1817-ben megjelent, *Pestalozzi* módszerét ismertető munkájával a tudós világ érdeklődését sikerült megszereznie, másrészt nőegyleti tevékenységével *Teleki* Lászlóné körében lett népszerű. A Nőegyletben végzett tevékenységének eredménye a szegény gyermekek részére felállított elemi iskola és a vele kapcsolatos műhely, a politechnikai oktatás ezen kísérleti formája. Egyébként tanítványai nevelésében is további sikerek kísérik munkásságát. Mindazok a professzorok, akiknek óráit tanítványai látogatják, meglelégedéssel és elismeréssel beszélnek a *Vay*-fiúk képzettségéről és tanulmányi előmeneteléről. A Pesten töltött évek alatt *Vay* Miklós és Lajos részben magánúton, részben nyilvánosan *Schedius* Lajos, *Schwartner* Márton, *Schmidt* György, *Vezerle*, *Tomsányi* Ádám, *Vuchelich* Mátyás óráit látogatták. Otthon zongorázni tanultak *Babnigg* klaviermestertől, *Rosenkrantz* pedig fúvós hangszerre tanította a kisebbik *Vay*-fiút, Lajost.³⁰ Idősebbik tanítványa *Vay* Miklós 1819. ápr. 1—1822. szept. 20-ig 12 vizsgát tett le mint magántanuló a pesti egyetemen a felsőbb tudományokból, minden tárgyból kitűnő eredménnyel.³¹

Az csak természetes, hogy a fejlődő magyar szellemi élet középpontjában *Várad*i Szabó János könyvtára újabb könyvekkel gyarapodott, bár erről — közvetlen beszerzésről lévén szó — feljegyzés alig maradt. Abból a szíves baráti hangból, ahogyan a 20-as években *Kilián* György könyvkereskedővel levelezik, arra lehet következtetni, hogy *Várad*i Szabó János közvetlenül hozzátartozott ahhoz az írókból, művészekből álló baráti körhöz, amely szinte naponta felkereste ifj. *Trattner* János Tamásnak az *Orczy*-házban levő nyomdáját, valamint *Kilián* és *Eggenberger* könyvkereskedők üzleteit, ahol a könyvespolcok mellett hosszú pamla-gok kínáltak a bizalmasabb barátok számára pihenőül. Mennyi kiadásra kerülő könyv, cikk sorsa került itt megbeszélésre; ezeknek a megbeszéléseknek éppen olyan jelentőségük volt, mint a *Karacs*-házban tartott összejöveteleknek.

3. A bécsi évek

A *Vay*-fiúk tanulmányai a Pesten töltött patvarista és jurátus idő után sem fejeződtek be, hanem a technikai ismereteket és újításokat oly szívesen propagáló apjuk kívánságára Bécsbe kellett utazniuk, hogy az ott akkor virágzó Polytechnikumon természettudományi ismeretekkel egészítsék ki tudásukat. *Várad*i Szabó János tapasztalt tanulmányi vezetésére természetesen ekkor is szükség volt.

A bécsi tanulmányutat 1823. július és augusztus havában dunántúli és felső-magyarországi kirándulás előzte meg, amelynek során Lengyelországba is ellátogatnak és Krakkoig jutnak el. Az úton *Várad*i Szabó János szlovák nyelvismeretének nagy hasznát veszik.

²⁹ *Csahíen* Károly: Pest-Buda irodalmi élete. 1780—1830. Bp. 1931. I. k. 113. l.

³⁰ Szabó János levele *Kazinczy* Ferenchez Pestről 1819. jan. 17. *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 17. köt. 3690. lev. 278—279. l.

³¹ Emléklapok vajai báró *Vay* Miklós életéből. *Lévay* József bevezetésével. Bp. 1899. 15.

A bécsi útra 1823. okt. 11-én indulnak el. Útközben megtekintik Székesfehérvárt, Veszprémet és a Balaton környékét, s Pozsonyon át okt. 20-án érkeznek meg Bécsbe, ahol tanítványai a Polytechnikumban kémiát, technológiát, mezőgazdasági előadásokat hallgatnak. A bécsi tartózkodás egy része élő nyelvek tanulásával telik el.

A *Vay*-családnak még id. *Vay* Miklós révén, aki *Báróczi* Sándor unokaöccse volt s a bécsi haditechnikumi iskolában tanult, jelentős összeköttetései voltak Bécsben. Id. *Vay* Miklós 1824. évi elhalálózásakor a Nádasdi-, Batthyány-, Esterházy-, Erdődy- és Zichy családnak küldenek gyászjelentést, tehát ezekhez a családokhoz társadalmi kapcsolatok fűzték a *Vay* családot. De ezeknél az összeköttetéseknél fontosabbak voltak azok a kapcsolatok, amelyek *Váradi Szabó* Jánost és tanítványait a bécsi magyar kolónia középnemesi és értelmiségi rétegéhez fűzték. Kezdődött ez *Decsy* Sámuellel, a bécsi Magyar Kurir szerkesztőjével, aki 1795-ben id. *Vay* Miklósnéval együtt utazott Magyarországra, s az útítársánál kéziratban levő magyar nyelvtanból, talán éppen a *Decsy*-nél levő Debreceni Grammatika kéziratából kezdett az úton *Wayné* magyarul tanulni. Bécsben a századfordulóján és az első évtizedekben a magyarok körében jelentős szerepet játszottak a volt debreceni diákok. A debreceni rézmetsző diákok, köztük *Karacs* Ferenc is, itt képezték tovább magukat. *Görög* Demeter, a Bécsi Magyar Hírmondó szerkesztője dorogi hajdúfi volt. *Görög* csakhamar *Márton* József volt debreceni diákot veszi maga mellé szerkesztőnek, aki később a bécsi egyetemen a magyar nyelv tanára lett. *Csokonai* is vágyott ebbe a körbe, az elhunyt *Kerekes* Sámuel helyére pályázott. Szelleme azonban ott élt a Bécsben tartózkodó debreceniek körében, műveit *Márton* József rendezte sajtó alá. Itt jelent meg először *Fazekas* Mihály Ludas Matyija *Kerekes* Ferenc igyekezetéből 1815-ben, a második kiadást 1817-ben *Márton* József szorgalmazta. Egész debreceni kolónia alakult itt ki tehát, amelynek tagjai egymást készséggel támogatták a nagy idegenségben. *Váradi Szabó* János, a volt pataki diák megtalálta hozzájuk a kapcsolatot. A debreceni körhöz tartozott *Pelhe* Ferenc is, aki 1816 óta gazdasági szaklapot, a *Nemzeti Gazdát* szerkesztette Bécsben, s *Márton* Józseffel együtt több ízben sikeres kísérletet tett a magyar nyelv szakmai szókincsének a bővítésére. A Bécsben élő magyarok társasága időnként kellemes órákat töltött együtt, amelyekre *Üngvárnémeti Tóth* László utal *Kazinczy*hoz intézett levelében: „Prof. *Márton* József Úr, 's *Igaz* Sámuel, kik téged tisztelnek nekem is szíves barátim, 's társaságokban az ő házoknál többnyire minden ünnep-vasárnapokon ártatlan vígsággal mulatjuk magunkat.”³² *Váradi Szabó* János tanítványaival a Wollzeile 863. sz. ház második emeletén lakott. A város középpontjában levő lakáson bizonyára gyakran összegyűltek a Bécsben élő magyarok, akik közül különösen *Márton* József, aki az udvarnál nevelő is volt, örömmel ismertette meg őket az osztrák főváros szellemi életének eseményeivel és intézményeivel.

Közben alkalma nyílt *Váradi Szabó* Jánosnak a bécsi könyvtárak, hírneves bécsi antikváriusok könyvesboltjainak látogatására. Különbönbem nem kérte volna *Sz. J.* 1823. dec. 11-i levelében³³ könyvritkaságok (*Arius*

³² *Üngvárnémeti Tóth* László levele *Kazinczy* Ferenchez Bécsből 1819. febr. 12. — *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 16. köt. 3698. lev. 293—294. 1.

³³ Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/9778.

Montanus, Beza-biblia, Syrus Új Testamentuma stb.) eladásának közvetítésére. Sz. J.-nek „jó embere *Rectberger*, a gróf *Fríz* bibliothecarius (12 órakor szokott a Bibliothecában lenni), ismeri *Greffer* urat a *Tendler* könyvkereskedő társát, *Goldham* urat” s ugyanakkor *Várad* *Szabó* Jánost *Vogt* Catalogus Libror. rariorum és Dictionaire Bibliographique par *Fournier*. (2e Edition, Paris, 1809.) c. művek megvásárlására. Ez utóbbit a levélíró adta el *Binz*nek, akit a Szent István dóm mellett levő könyvesboltjában *Kazinczy* is felkeresett, s *Kölcsey*nek is figyelmébe ajánlott 1814-ben történt bécsi útja alkalmával.³⁴ Sz. J. még más könyvek beszerzésére is kéri *Várad* *Szabó* Jánost, a bécsi Szent István téren levő *Gerold* vagy *Schamburg* könyvárusoknál.

A bécsi tartózkodás alatt ezenkívül két fontos esemény történik *Várad* *Szabó* János életében. 1823-ban a sárospataki főiskola meghívja a história és pedagógia tanszékére, mely *Szombathi* János elhalálózása folytán ürült meg. „*Szabó*, bey General B. *Vay* Miklós erhált Vocation pro Cathedra Historiar et Paedagogica...!” — írja *Kazinczy Rummy* Károlynak 1823. máj. 18-án.³⁵ A másik fontos esemény pedig a debreceni Kollégium meghívása volt az 1825-ben felállított pedagógiai tanszékre, amelynek elfogadására *Fazekas* Mihály és *Kiss* Imre akarták mindenképpen rábeszélni: „Nagy a gurdin (gaz, gyom) barátom, mellynek kiírtására hivatvatol, de hiszen egy híjja volna a Herkules nagy teteteinek, ha az ól szemétje oly temérdek nem lett volna és csak egy szód-tól függ ha gurdin maradjon az továbbra is, vagy előre kiszámíthatatlan hasznót és gyönyörűséget termő gyümölcsössé váljon,”³⁶ — írja *Fazekas* Mihály 1823. aug. 31-én. *Julow* Viktornak igazá van: „közeli és távolabbi hatásában szinte felmérhetetlen jelentősége volt annak, hogy a Kollégiumból modern, haladó vagy maradi nevelési elveket és módszereket vittek-e útravalóul a Tiszántúl és Duna—Tisza köze városaiiba, falvaiba szétszéledő újdonsült nevelők,”³⁷ — azonban *Várad* *Szabó* Jánosnak is megvolt az oka arra, hogy a Debrecenből érkező megtisztelő felkérést a patakihoz hasonlóan elutasítsa; erre elsősorban egészségi állapota szolgáltatott indokot. Negyvenedik életévén túl, úgy érezte, nem rendelkezik már olyan életerővel, ami ilyen felelősségteljes állás betöltéséhez szükséges.

1826 őszén, a Bécsből való hazatérés után feleségül vette *Bártfai Szabó* Erzsébetet. Néhány csendes év telik el aztán a *Vay*-család közvetlen körében, ahol most reá különösen nagy szükség van. Eddig oktatta, nevelte a *Vay*-fiúkat, most már 1824. máj. 11-én meghalt apjukat helyettesíti, sokszor a szó legszorosabb értelmében. Pl. 1827 tavaszán ifj. *Vay* Miklós bécsi házasságkötése alkalmával a család részéről egyedül *Várad* *Szabó* János van ott az egybekelésnél. — Ez alatt az idő alatt nyugodtan tanulmányozhatja könyvtárának darabjait. A gazdasági ügyek mellett, tanítványa Miklós közéleti szerepléséhez készíti el latin nyelvű beszédeit, amelyeknek mind a zempléni, mind a borsodi megyei választásokon nagy sikerük volt.

³⁴ *Kazinczy* Ferenc levele *Kölcsey* Ferenchez Széphalomról. 1814. júl. 7. — *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 11. köt. 2693. lev. 459. l.

³⁵ *Kazinczy* Ferenc levele *Rummy* Károlyhoz Széphalomról. 1823. máj. 18-án. — *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 18. köt. 4202. lev. 334. l.

³⁶ A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/540.

³⁷ *Julow* Viktor: *Fazekas* Mihály. Művelt Nép. Bp. 1955. 180. l.

4. Váradi Szabó János Debrecenben

Váradi Szabó Jánost a nyugalmas vidéki élet még könyvei társaságában sem elégitette ki, Goethe Faustjához hasonlóan a tevékeny élet vonzotta. A Vay-család birtokában volt a XVIII. század vége óta a debreceni Salétromház, amely különösen a napóleoni háborúk idején, s azután a XIX. század közepéig elég jól jövedelmezett. Élén a család megbízásából Kiss Imre, Csokonai barátja állt, aki Kiss Imréhez 1804-ben írt névnap-i köszöntőjében erről az üzembről így emlékezett meg:

„Irtózva lépek e halál műhelyébe:
.....
Bár itt ember ölő savakra találok,
Bár itt kádra vagynak szűrve a halálok;
Bár itt azt a cukrot öntitek kristályba,
Mely keserves ízt hágy a népbe s királyba,„
.....

(Csokonai: Salétrom inspektor Kiss Imre úrhoz)

Kiss Imre működésével a Vay-család meg volt elégedve, azonban a teendők jelentős szaporodása szükségessé tette, hogy a Salétromház vezetése erősítést nyerjen. A körülmények ilyen összejátszása folytán Váradi Szabó János 1830. január hónap folyamán Debrecenbe költözik, ahol 1831-ben, Kiss Imre halála után főinspektor lesz „megtartván a Perceptorságot is 2.000 frt évi fizetéssel, s kapja ezen kívül az 1000 frt pensiót is a Vay-családtól”.³⁸

A salétromház jelentős szerepet játszott Debrecen város gazdasági életében, mivel a Nyírségen begyűjtött salétrom beszolgáltatása is Debrecenben történt. Nagyszámú munkás és hivatalnokokból álló személyzet dolgozott itt. 1810-ben egy igazgatóhelyettes, pénztárnok, főfelügyelő, ellenőr, katonai ellenőr, irodatiszt, írkokok, gazda, főzömester, 9 felvigyázó, 3 bodnár, 13 kocsis, 4 bivalyos, üstös, kadaslegény s mintegy 120—150 munkás és katona, 1827-ben pl. 182 közlegény vett részt a salétromtermelés munkájában. A hivatalnak állandóan 60—80 ígás marhája volt. Fahordásra, salétromszállításra és egyéb fuvarra városi polgárokat is alkalmaztak, de munkát adtak számos ácsnak, asztalosnak, kovácsnak, kőművesnek, bognárnak, kerékgyártónak, lakatosnak, rézművesnek, szíjgyártónak, kötélverőnek, nádkötőnek, üvegesnek stb.³⁹

Váradi Szabó Jánosnak már előbb megvoltak a jó kapcsolatai Debrecennel. Meleg barátság fűzte már régebben Fazekas Mihályhoz, hivatali elődjéhez, Kiss Imréhez, a kollégium több professzorához. A debreceni tartózkodás első éveit az elemi csapatok jegyében teltek el: 1829-ben kisebb földrengés, 1830 tavaszán árvíz látogatta meg a Rakovszky Dániel főbíró-sága alatt mintegy 25 037 lakost számláló várost. 1831-ben a kolera ragadta el a város 2139 lakosát.⁴⁰

³⁸ A Debreceni Egyetemi Könyvtár kézírattári különgyűjteménye. Vay Miklós levele Váradi Szabó Jánoshoz Miskolcra 1831. szept. 4-én. Ms 32/219.

³⁹ Konács Béla: A debreceni salétromtermelés története. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadv. 11. sz. Klny. a Debreceni Református Tanárképző-intézet Dolgozatainak 22. számából. Debrecen, 1941. 43—44. l.

⁴⁰ Ignácz Béla: A debreceni kolerajárvány. Debrecen, (1933). 63. l.

Ezek az elemi csapások súlyosan érintették Debrecent. Hiszen volta-képpen a század elején lezajlott nagy tűzvészek következményeképpen megindult Debrecen várossá való fejlődése. Új utcák nyitásával, a főtér kialakításával létrejön Debrecen modern városképe.⁴¹ Sajnos amikor a városi élet feltételei a külső formákban javulnának, a város gazdasági és szellemi életében bizonyos hanyatlás következik be. Különösen érezhető ez a 30-as években.⁴²

A város szellemi középpontjában, a Kollégiumban általánosabbá válik a magyar nyelvnek oktatási nyelvként való használata; a hazai jogon kívül minden tárgyat magyarul adnak elő. Azonban a haladó szellemű göttingai egyetemen végzett professzorok, *Budai Ézsaiás*, *Sárváry Pál*, *Ercsey Dániel* nagyrészt megöregedtek, s a fiatalok közül csak néhányan, *Péczely József*, *Kerekes Ferenc* állnak az új eszmék mellé. A vas-kalaposág ekkor válik a debreceni Kollégium jellegzetes vonásává. A fiatalság haladó törekvései, az Olvasóegylet megalakítása, a *Csokonai-síremlék* felállítása, a Pallas Debrecina és a Lant kiadása alig találkozik a tanári testület véleményével. A századeleji racionalista világnézet, amely *Földi János*, *Diószegi Sámuel*, *Szentgyörgyi József* volt göttingai diákok, *Fazekas Mihály* szemléletében és írásaiban megnyilvánult, megkövesedett eredményekben él már csak (pl. Fűvészkert), s a főiskola fejlődésében a szervezési kérdések mellett a tartalom egyre jobban elsikkad. Létre jön ugyan a magyar tanszék, azonban Debrecen *Csokonai* és *Fazekas* idejéhez képest nem tényező már az irodalomban, néhány fiatal diák (*Nagy Imre*, *Szilágyi István*) csillogtatja meg csak Debrecen nevét fővárosi körökben. A színészek a Harmincad utcai átalakított magtárban játszanak; a város takarékoskodni kezd, hogy új városházát építhessen. A német felvilágosodásban gyökeredző patrimonialis királyság felfogásán alapuló világnézettől áthatva Debrecen népe 1835-ben szerdától szombatig tartó harangozással gyászolta meg *Ferenc* császár halálát. A város lakói életstílusában a konzervatív polgári erényeket tekintik a közéleti és magán erkölcsiség alap-pilléreinek. Az egykorú megítélés szerint „Debrecen lakosait karakterükre nézve két osztályba tehetni: az elsőbe t. i. az Előljárásógot, a divathoz illeszkedő lakosokkal, — kik itt lakó németekből, vándorolt, olvasott, s pallérozottabb kereskedőkből és szabadabb mesterséget gyakorlókból állanak. A másik osztály magába foglalja a város valódi törzsökös nagyszámú polgárait... A legtöbb lakos kétféle mesterséget gyakorol; a csizmadia, varga, kereskedő, pap, ügyvéd, tanító egyszersmind földművelő, — elannyira, hogy szoros értelemben vett hivatásuk csak mellékes.”⁴³

Nem kétséges, hogy *Váradai Szabó János* a „vándorolt”, tehát nem őslakos és „pallérozottabb”, tehát olvasottabb réteghez tartozott. Külföldi könyvekből álló könyvtárát a Kilián-könyvkereskedésből való megrendeléssel állandóan gyarapítja, nagy elfoglaltsága mellett állandóan használja, és szívesen bocsátja az érdeklődők rendelkezésére. Ha szükségesnek látta, szakmailag is képezte magát. Új foglalkozását szerette, szívből végezte, mint mindent, amihez fogott; „egészen felvirágoztatta a salétrom-készítést, Bécsből mestereket hozott és a bécsi gyár mintájára tisztították

⁴¹ L. bővebben *Sápi Lajos*: A városrendezés kezdete Debrecenben a XIX. század elején. A Déry Múzeum Évkönyve. 1948—1956. 125. l.

⁴² *Julow* Viktor i. m. 150. kk. l.

⁴³ Cs: Debrecen' jelen állapotjának rövid rajza.—Társalkodó. 1837. évf. 35. kk. l.

a salétromot” — állapítja meg róla *Ecsedi István*.⁴⁴ Eredeti hivatásáról, a nevelésről azonban sohasem feledkeznek meg. Bár a Kollégium pedagógiai tanszékét *Zákány József* foglalta el, akinek tevékenysége a szűk prakticumon alig terjedt túl, s elsősorban az ének és zene oktatása érdekelte; *Váradi Szabó János* állásánál, műveltségénél, széles ismeretségénél fogva mind a kollégiumi, mind a városi körökben nagy tekintélynek örvendett, és nevelési ügyekben szavának nagy súlya volt. Állandó kapcsolatban volt a Kollégium professzoraival, köztük a közelben (14. sz. a.) lakó *Péczely Józseffel*, a diákság nevezetesebb képviselőivel, köztük *Szönyi Pállal*, *Nagy Jánossal*. *Szoboszlai Pap István* superintendens tőszomszédja lévén, a kollégiumi és egyházkerületi ügyekről első kézből értesülhetett. A *Vay*-család által 1811-ben megvásárolt Német utcai (ma Széchenyi u. 6. sz.) házban lakott, amelyet *Diószegi*-háznak vagy postaháznak is hívtak. A ház nevezetessége az volt, hogy itt szállt meg egy éjszakára XII. Károly svéd király, ezért a házat „svéd ház” néven is emlegetik.

Az 1830-as években Debrecenben is ráterelődik a figyelem a nőnevelés ügyére. *Váradi Szabó János* a felállítandó leánynevelő intézet előkészítő bizottságában kiváló szerepet játszik. A *Steinacker* Gusztáv vezetése alatt álló intézet ügyes-bajos dolgaiban szívesen segít. Az 1840-es években, amikor neveltje *Vay Miklós* kerül a tiszántúli egyházkerület főgondnoki székébe, még tevékenyebben részt vesz a Kollégium ügyeinek intézésében. 1846-ban *Pestalozzi* születésének századik évfordulóján *Tavassy* Lajos lelkes örömmel fordítja felé a figyelmet. Tanulmányai is jelennek meg a *Tavassy* szerkesztette Nevelési Emléklapokban. Debrecenben születtek *János*, *Lajos*, *Imre* és *Miklós* fiai. A szabadságharc előkészületei és lefolyása alatt Debrecenben tartózkodik, hiszen a szabadságharc hadi gazdálkodása szinte egyedül a debreceni salétromtermelésre támaszkodhatik. A szabadságharc bukása után *Váradi Szabó János* visszavonult a közéleti tevékenységtől, egyedül könyveinek élt. Egészségi állapotában gyakran álltak be hosszabb-rövidebb ideig tartó változások, amelyeket képzeltésre való hajlama erősen felnagyított. Bár már az 1820-as évektől kezdve sokat panaszkodott egészségére, s ezért a legkimelőbb életmódot igyekezett folytatni, aránylag magas kort érve el, 81 éves korában, 1864. márc. 12-én halt meg.

Életének debreceni szakaszában *Váradi Szabó János* könyveit részben rendelés útján Pestről, a *Kilián* könyvkereskedésből, részben helyi forrásokból szerezte be. A felhasznált összeg nagyságáról a *Kiliánnal* folytatott levelezés áttanulmányozása után sem nyerhetünk tiszta képet a levelezés hézagossága miatt. Ezenkívül a salétromház számára is rendelt könyveket, folyóiratokat, amelyeket saját könyvrendeléseitől ma már aligha lehet megkülönböztetni. A rendelések főleg a 40-es években a minimális mértékre csökkennek, tehát a könyvtár gyarapodását 1840-nel lezártnak tekinthetjük.

⁴⁴ *Ecsedi István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon*. Debrecen Város Déri-Múzeumának kiadv. 1933. XXVIII. köt. 221. l.

III. Váradi Szabó János könyvtárának anyaga

Könyvszerető debreceniek

Váradi Szabó János könyvek iránti szeretetével értékes debreceni hagyományok folytatója. A debreceni könyvgyűjtők sora *Weszprémi István* (1723—1794) orvosdoktorral kezdődik, akinek gazdag magánkönyvtára és kéziratgyűjteménye volt a XVIII. század derekán. Ugyanekkor *Szeremley Sámuel* főbíró is gazdag magánkönyvtár elosztásáról intézkedik végrendeletében. A hányatott életsorsú *Sinai Miklós* (1730—1808) debreceni professzor is számos értékes könyvet és kéziratot gyűjtött össze a század végére. A századforduló főbírájáról, *Domokos Mártonról* (†1764) *Tatai Ferenc* jegyezte fel: „...valamint ifjúságában úgy egész életében telhetetlen volt a tanulásban, az írásban és az olvasásban... Nem volt olyan háza, szobája, szállása, vagy mulatóhelye a holott a könyvek mindenkor ad manum, keze ügyében véle és mellette ne lettek volna”.⁴⁵

Széleskörű gyűjtőmunkát végzett *Kazay Sámuel* gyógyszerész, aki *Sinai* tanuló társa volt. Könyvtárának egy részét a Kollégium vásárolta meg. Gyűjteménye értékesebb darabjait a XV. század közepéről származó ún. nürnbergi kódexek alkotják. Szintén általános gyűjtő volt *Fáy János* postamester, később polgármester, főbíró, aki a gyűjtésre való ösztönzést nagybátyjától, *Klimó György* pécsi püspöktől vette.

Nagyszerű könyv- és kéziratgyűjteménye volt Debrecenben *Nagy Gábor* ügyvédnek (1770—1861), akit baráti szálak fűztek *Csokonaihoz*, *Kazinczyhoz*. Mindketten számos könyvet kölcsönöztek tőle. Az 1811-i tűzvész alkalmával gyűjteményét súlyos károsodás érte, ami *Kazinczyt* verses levél költésére indította.

A XIX. század elején Ukrajnából Debrecenen át hazatérő svéd király is megcsodálja *Diószegi Sámuel* főbíró gazdag könyvtárát.

Ezeknek a könyvszerető debrecenieknek a sorát gazdagítja *Váradi Szabó János*, de ő nem az öncélú gyűjtőszeszvedély ösztönző hatása alatt, hanem gyakorlati szükségből, a szellemi munka eszközeül vásárol könyvet. Nem tudott, de nem is akart kincseket érő könyvtárat összegyűjteni, hanem arra törekedett, hogy a munkakörével járó feladatok ellátásához, a tiszta örömök tüzének fellobbantásához szükséges könyvek meglegyenek a könyvtárában. A könyvek beszerzését tervszerűen végezte; mások könyvszükségeire is volt gondja. Méltán foglal helyet a legjelesebb könyvszerető debreceniek sorában.

2. A könyvpállomány ismertetése

Váradi Szabó János könyvtára az életútjának megfelelő három fázisban gyarapodott lényegesen: 1. a külföldi tanulmányutak (Heidelberg, Yverdon, Bécs) során közvetlen vásárlások útján, 2. a pesti tartózkodás folyamán szintén közvetlen úton való könyvbeszerzéssel, 3. a zsolcai és debreceni tartózkodás idején könyvkereskedésből való megrendelés vagy vásárok alkalmával való vétel útján.

⁴⁵ Idézi *Molnár Ágnes*: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Bp. 1930. 19. 1.

Az első esetben ugyanaz a törekvés vezette, mint általában a külföldi tanulmányútra induló többi diákot. Jellemző példaként *Szilágyi Sámuel* 1787. márc. 24-én a Debreceni Nemes Sós Társasághoz intézett sorait idézhetjük — ez a Társaság ui. rendszeresen segélyezte a külföldre igyekvő diákokat: „...igyekezem e’ Tavaszon a Külső Országi Akadémiákra ki menni, mind elkezdett tudományomnak öregbitésére, mind pedig tze-lomra meg kívántató szükséges könyveknek megszerzésére...”⁴⁶

Mint már említettük, *Várad* *Szabó János* erre a célra id. *Vay Miklós*-nétól 60 dukát aranyat kapott, de feltehető, hogy jó gazdálkodással, okos takarékoskodással *Várad* *Szabó János* ennél az összegnél jóval többet adott ki könyvek beszerzésére. A pénz vásárló értékére nézve az összehasonlítás megkönnyítése céljából megjegyezzük, hogy 1808-ban egy mérő búza 6 ft, ugyanannyi rozs 4 ft volt. 1820-ban egy mázsa liszt 5 ft-ba, egy mázsa fa 20 krajcárba került, egy hold föld ára 100 ft volt, egy gyalogrobotot 30 kr.-ba számítottak. 1833-ban egy mérő búza 5 ft, egy mázsa debrői dohány 2 ft, egy akó bor 3—10 ft volt. Egy rézmetszetért 1—2 ft-ot fizettek.⁴⁷ A könyvtárnak ebből az időből származó darabjai közül néhányat felsorolunk a bejegyzett árral együtt: *Lehrbuch der Erdbeschreibung von Adam Christian Caspari*, Weimar, 1804, 1 fl 20 ezüstben; *Gedichte der Brüder Christian und Friedrich Leopold Grafen zu Stolberg*. Herausgegeben von Heinrich Christian Boie (Carlsruhe, 1794.), 20 kr ezüstben; *Symbolik und Mythologie der alten Völker besonders der Griechen von Friedrich Creuzer* (Leipzig und Darmstadt, 1810.), 2 fl. 30 kr ezüstben; *Anfangsgründe der reinen Elementar- und höheren Mathematik auf Revision der bisherigen Principien gegründet von Karl Christian Langsdorf* (Erlangen, 1802.), 3 fl 45 kr ezüstben; *Geometrie von Ferdinand Schweins* (Göttingen, 1805.), 8 fl 20 kr ezüstben a két darab; *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts von dem Verfasser Lienhard und Gertrud* (Zürich, 1797.), 1 fl ezüstben; *Xenophontis Cyropaedia Graece et Latine. Pars I—II. (Basileae MDCCXC)* 2 fl ezüstben; *Historia Religionis (Berolini) Jo. Mathiae Schroeckhii*. 1 ft 15 kr ezüstben; *Caroli A. Linné equitis Systema Vegetabilium (Gottingae, 1784.)*, 1 fl 30 kr. ezüstben.

A külföldi tanulmányúton vásárolt könyvek mennyiségéről az állapítható meg, hogy a könyvek zömét *Várad* *Szabó János* Heidelbergben vette, kisebb részét pedig Svájcban. Az előbbi kontingenst valószínűleg több részletben a már fentebb ismertetett útvonalon küldte haza. Ezt az első részletet saját maga adhatta postára 1810 őszén. A küldemény sorsáról id. *Vay Miklós*né 1810. szept. 20-án ezt írja: „Die Bücher sind auch noch nicht angelangt die Sie uns von Heidelberg aus schickten”. Ugyanezt közli nov. 1-i levelében is. Egy nagyobb küldemény Heidelbergből való elküldésére később, 1813. máj. 25-én került sor, ez a küldemény $3\frac{1}{4}$ mázsa súlyú, tehát mintegy 150 darab könyvet foglalhatott magában. Hivatkozik a könyvkereskedő egy előbbi küldeményre, amelynek a szám-lája 49 ft 5 kr-ról szól. Ez az előbbi küldemény legalább 70—80 kötetet tartalmazott. Ha ehhez hozzászámítjuk a Svájcban vásárolt könyveket,

⁴⁶ *Nagybákay Antal*: A debreceni Nemes Sós Társaság diákkapcsolatai = Debreceni Képes Kalendárium, 1944. 44. évf. 34. l.

⁴⁷ *Patáky Dénes*: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 39. l.

arra a következtetésre juthatunk, hogy *Várad* Szabó János könyvtárának állománya a fejlődés első fázisában kb. 300 darab könyv lehetett.

Nehéz a könyvtárnak a pesti tartózkodás alatt történt gyarapodásról képet alkotni, amikor *Várad* Szabó János közvetlen kapcsolatban volt a fővárosiasodó Pest és Buda legjobb könyvkereskedőivel, s a reformkor eszmevilágába tartozó könyveket személyesen szerezte be. A pesti tartózkodás folyamán vásárolt könyvek számát, tekintetbe véve jobb anyagi helyzetét, a vásárlásban kialakult jártasságát, a főváros nyújtotta nagyobb lehetőségeket, az előbbi kontingensnek a kétszeresére, tehát 600 db könyvre tehetjük.

Szintén jelentős lehetett a bécsi tartózkodás alatt vásárolt könyvek mennyisége. Ekkor már több ideje volt a könyvesboltok látogatására. Sajnos, a könyvtárnak erről a rétegről kevés feljegyzés áll rendelkezésre. Levelezéséből az állapítható meg, hogy *Várad* Szabó János szorgalmasan látogatta a Stephansdom környékén levő antikváriumokat. Tanítványa, *Vay* Lajos 1825 febr. 1-én kelt levelében arról értesíti Bécsből, hogy *Liedemann* Sámuel pesti nagykereskedő címére küldte el a vásárolt könyveket Zsolcára való továbbítás végett. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ez a réteg is mintegy 600 kötetből állhatott.

A levél útján történő könyvrendelésekre a zsolcai, időnként golopi tartózkodás idején kerül sor. *Várad* Szabó János a könyveket id. *Kilián* György pesti könyvkereskedőtől rendelte meg a maga, a *Vay*-család tagjai, valamint ismerősei és barátai számára. *Kilián* Györgynek, aki 1800-ban szerzett polgárjogot Pesten, a magyar könyvkereskedelemnek európai színvonalra való emelése terén hervadhatatlan érdemei vannak. Könyvesboltja az Egyetem téren volt. 1829-ben 65 éves korában halt meg. Ezután özvegye folytatta vejevel, *Weber* Friggyessel az üzletet, amelynek oszlopa azonban *Fritz* Konrád Mihály volt, aki 42 évig állt *Kilián*ék szolgálatában. A *Várad* Szabó Jánossal folytatott levelezés is az ő kezeiréséből származik. A megrendelő levelekre adott válaszokból az derül ki, hogy *Várad* Szabó János mások megbízásából is tett megrendeléseket, különösképpen id. *Vay* Miklósné, *Kiss* Imre, *Fazekas* Mihály vagy a debreceni évek alatt a kollégiumi professzorok, *Schwarz* Sámuel stb. megbízásából, számláját azonban eléggé el lehet különíteni a mások megrendelésétől. *Kilián* értesítése szerint az 1824. évi számla összege 55 bécsi váltó ft, az 1827. évi 41 ft 29 kr, az 1829. évi 40 ft, az 1832. évi 77 ft 7 kr volt.⁴⁸

Kilián a megrendeléseket, amennyiben a könyv nem volt meg a raktárában, Lipcsébe továbbította, aminek azonban időnkint akadályai voltak. Pl. 1832. márc. 15-én a Konversationslexikon megrendelésével kapcsolatosan a következőket közli: „... die unglückliche Sperre dauert nun schon seit zwei Monaten und es zeigt sich noch keine Hoffnung zu einer Aenderung”.⁴⁹ Ha pedig mégis arra kényszerül, hogy Bécsből rendelje meg a raktárából hiányzó művet, arról panaszkodik, hogy ez tovább tart, mintha Lipcséből vagy Párizsból hozatná meg.⁵⁰ *Várad* Szabó János tartozását ismerősei, barátai vagy vásárra járó kereskedők útján egyenlítette

⁴⁸ Id. *Kilián* György levelei *Várad* Szabó Jánoshoz. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/581, 584, 651, 407.

⁴⁹ *Kilián* György levele *Várad* Szabó Jánoshoz. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/655.

⁵⁰ *Kilián* György levele *Várad* Szabó Jánoshoz. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/2125.

ki; 1824. évi tartozását Wilhelm *egger* viszi el, a 30-as években *Kartzag* pesti kalaposmester vagy *Medgyaszay* nagykereskedő útján juttatja el a megrendelt könyvekért járó pénzt. Az is előfordul, hogy a debreceni *Csáthy*-könyvkereskedésnél fizeti be pesti tartozását is. A könyvcsomagokat *Liedemann* Sámuel pesti nagykereskedő vagy *Macher* szállító továbbította Zsolcára vagy Debrecenbe.

A *Kiliántól* vásárolt könyvek értéke a számlákból általában megállapítható. Pl. a *Jäck*-féle Taschenbibliothek egy-egy darabja 1 ft; *Haussinger*: Elementar-Geographie mit Atlas 2 ft 38 kr; *Balásházy* János: Az okos gazda, vagy gazdasági tudomány (Pest, 1830), 16 kr; *Bürschner*: Rechtschreibelehrer 12 kr; *Csató* Pál: Magyar és német beszélgetések (Pest, 1834), 1 ft 12 fill.; *Heinsius*: Töchsterschule 45 kr; A. W. *Gusterman*: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern; auss der Geschichte und den Gesetzen dieses Reiches dargestellt (Wien, 1811), 2 ft volt. A *Kiliántól* történő megrendelés során kb. 1500 könyvvel gyarapodott *Váradi Szabó* János könyvtára.

Szinte lehetetlen volt ellenőrizni a könyvtár gyarapodását a debreceni forrásokból. Debrecenben a *Csáthy*-könyvkereskedés ebben az időben özv. *M. Csáthy* Györgyné, majd *M. Csáthy* Lajos (1831—1865) vezetése alatt működött. Jó kapcsolatai voltak ennek a könyvkereskedésnek a Kollégium professzoraival. 1832-ben a pesti könyvkereskedések mintájára könyvjegyzéket is adott ki. Mivel a vásárlások közvetlenül történtek, további adatok sajnos nem állnak rendelkezésre.

A debreceni beszerzések másik forrása a vásár lehetett. A debreceni vásárok országos hírnévnek örvendtek, az ország minden tájáról jöttek ilyenkor kereskedők Debrecenbe, amelynek környékéről hatalmas tömegek özönlöttek be vásárlás végett. Ezekben a vásárokon a magyar könyv-árusok is ott voltak, a könyves sátrakat gyakran *Váradi Szabó* János háza közelében verték fel, amint ez *Kiss* István pesti könyvkereskedőnek a Magyar Kurírban közzétett hirdetéséből látható: „A most következő Augustusnak 15-ik napján esendő Debreczeni sokadalomkor, az oda való Tekint. Magisztrátusnak intézetje szerént olly rendbe fognak a sátorok (!) hozódni, a melly mind a Publicumnak mind az árulóknak nagyobb könyvnyebbségekre és hasznokra fog lenni. Ezen esetre az én sátoromat is a Német utzából ki jövő kapunál, a Bétsi utzában, s Spanyol viaszkot árulónak által ellenébe, a kalaposok mellé, a szegeletre méltóztatott rendelni...”⁵¹ Egyébként a debreceni vásárokat *Kazinczy* is rendszeresen látogatta, amint egyik keserű megjegyzéséből kitetszik: „*Kis* Istv. Úr a Debr. vásárra kevés nyomtatványt hozott... és midőn a vásár első napján kérdeztem, mije van újja, azt felelte, hogy semmije sincs... Ezt csak azért írom, hogy lásd, mint segéllik-elő könyvtárosaink Litteratúránkat”.⁵² A könyvtár e gyarapodási rétegének nagyságáról fogalmat alkotni nehéz lenne, de talán nem túlozunk, ha a debreceni forrásokból 500 kötetnyi gyarapodást veszünk tekintetbe.

Az eddigiek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy *Váradi Szabó* János könyvtára kb. 2—3000 kötetből állhatott. A számítás helyességét támogatja az, hogy az egyik könyvben, *Kaspar Hauser* Der Thronerbe

⁵¹ 1801. III. köt. 144. l. Idézi *Csatkai* Endre: Adalékok a debreceni vásárokhöz a XVIII—XIX. század fordulójáról = Déri Múzeum Évkönyve. 1958—1959. 74. l.

⁵² *Kazinczy* Ferenc levele *Kis* Jánoshoz = *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. III. köt. 161. l.

von Baden (Paris, 1840) c. könyvben a tulajdonos saját kezeirásával a 2164-es szám szerepel. Ezt a számot joggal tekinthetjük a könyvek sorszámanak. Ilyen számozás még néhány könyvben előfordul. A könyvtár jelenlegi állománya 290 kötet, ha ehhez hozzászámítjuk még azt az állományt, amiről részben van csak tudomásunk, azt mondhatjuk, hogy „a sok pusztulás után” a könyvtárnak mintegy tizedrésze maradt meg a család birtokában.

A könyvtár állományának alaposabb megismerése céljából érdekes áttekinteni a könyvek megjelenésének idejét. A könyvtár jelenleg meglévő anyagából mindössze egy származik a XVII. századból, a XVIII. század közepe tájáról 2, az 1760-as évekből 6, az 1770-es évekből szintén 6. A XVIII. század két utolsó évtizedében viszont már 13 a tíz évi átlag. Különösen kiemelkedik 1788 négy és 1790 hat darab könyvvel. Ez az idő nagyjából a II. József alatti felvilágosodás korszaka. A század utolsó éveinek reakciós jellegét tükrözi, hogy ezekből az évekből egy könyv sem érdekelte *Várad* *Szabó* Jánost.

A XIX. század első évei 4 darab átlaggal kezdődnek fejlődő tendencia mellett. A tetőzés 1810-ben következik be 10 könyvvel. Ez a nevelői pályára való felkészülés végét, a külföldi tanulmányutak egy időre való lezárását jelenti. A nevelői és oktatói munkában töltött évek során ezeknek a könyveknek a felhasználására kerül sor, tehát újabb könyvek beszerzésére alig van szükség. A mélypontot 1815 jelzi, ebből az évből egy könyv sem szerepel a könyvtárban.

Újabb lendületet nyert a könyvvásárlás a Pesten töltött tanulmányi idő folyamán. 1817-től kezdve az átlag 6—7; némi visszaesés aztán az 1820-as évek közepe táján mutatkozik. Az 1830-as évekből alig három esik egy-egy esztendőre. Bizonyos emelkedés 1834-ben észlelhető 6 könyvvel. Az 1840-es évek könyvterméséből már alig jut el évenként egy könyv *Várad* *Szabó* János könyvtárába, ami részben az öregedő ember szellemi érdeklődésének csökkenésével, részben a Kollégium könyvtárának közelségével és gyakoribb használatával magyarázható. De közrejátszhatott könyvvásárlási kedvének csökkenéséhez az is, hogy közeli szomszédjaitól, *Szoboszlai Pap* Istvántól, *Péczy* Józseftől való kölcsönzés lehetősége is fennállott. Ez főleg *Péczy* ismeretségével és barátságával kapcsolatosan jelentős, hiszen *Péczy* József apjától igen jól felszerelt könyvtárat örökölt.⁵³

Ugyanezeket a tényeket vehetjük *Várad* *Szabó* János azon szándékának indoklásául, hogy könyvtárát 1848 elején áruba bocsássa. Bár ebben neves levelező társának, *Kazinczy*nak a példája is szeme előtt lebeghetett, aki 1806. januárjában későbbi közös ismerősüket, *Schedius* Lajost kérte fel könyvtára eladásának minél szélesebb körben való ismertetésére. *Kazinczy* egyébként a debreceni Kollégiumnak is ajánlatot tett. Erről *Várad* *Szabó* Jánosnak bizonyára tudomása volt.⁵⁴ — *Vay* Miklós 1848. márc. 7-i levelében a következő kérdéssel fordul hozzá: „Könyveid eladását illetőleg szeretném mégis tudni, mielőtt *Szoboszlay*nak írnál, hogy mennyire véled mehetni az összes gyűjtemény árát.” Sajnos a válasz nincs birtokunkban.

⁵³ *Biró* Ferenc: *Péczy* József Könyvtáráról = Magyar Könyvszemle. 1962. 78. évf. 4. sz. 326—333. l.

⁵⁴ *Barcza* József: *Kazinczy* Ferenc első könyvtára Sárospatakon = Magyar Könyvszemle. 1962. 78. évf. 2—3. sz. 203. kk. l.

Annyi azonban ezekből a sorokból is kivehető, hogy *Váradi Szabó* János a Kollégiumnak akarta eladni könyvtárát, ezért írt volna *Szoboszlay Pap* Istvánnak, akinek mint superintendensnek a kollégiumi könyvtár ügyeiben fontos szava volt. A megvásárlás elmaradásának oka nincs tisztázva. Az azonban történeti tény, hogy a Kollégium könyvtára gyarapodásának egyik módja éppen az ilyen módon felajánlott könyvtárak megvásárlása volt. Így vette meg *Szilágyi* Sámuel 1745-ben *Maróthi* György könyvtárát 511.18 ft-ért a Kollégium számára, amely 237 tételből állt.⁵⁵ Ugyanekkor *Sinaí* Miklós könyvtára jórészt elkallódott. Egy-egy ilyen vásárlás lebonyolítása nem volt egyszerű dolog. A *Ráday*-család hatalmas könyvtárának áruba bocsátása 1789-ben történt, megvételre azonban csak 1861-ben került sor.⁵⁶

Váradi Szabó János könyvtárának tárgy szerinti megoszlása híven tükrözi azokat a célkitűzéseket, amelyek a könyvtár létrejövetelének alapjául szolgáltak. A könyvtár tulajdonosának elsődleges hivatásával függ össze, hogy a könyvtár állományában a pedagógiai tárgyú műveknek a száma a legnagyobb, mintegy 76 (26%). Ezek között megvoltak természetesen *Pestalozzi* összes művei, aztán megtaláljuk itt *Pestalozzi* követőinek, népszerűsítőinek számos munkáját, pl. Carl Christian Wilhelm von *Türk* münchen-buchseei tartózkodása alatt írt leveleit, „Formenlehre”, „Die sinnlichen Wahrnehmungen...” c. műveit, amelyek a porosz iskolaügynek *Pestalozzi* szellemében való fejlesztésére adtak ösztönzést. Marc Antoine *Jullien* francia politikusnak *Pestalozzi* módszeréről írt könyvét német fordításban, a dán Karl Viktor *Bonstetten* „Über Nationalbildung” c. művét, W. C. *Müller* brémai, Carl Wilhelm *Passavant* svájci pedagógusnak *Pestalozzi* módszerével foglalkozó könyveit. Feltűnő, hogy F. H. Chr. *Schwarz* heidelbergi professzornak egyetlen munkája sem szerepel a könyvtár anyagában, pedig elképzelhetetlen, hogy négy kötetes neveléstanát vagy *Pestalozzi* módszerének a házi nevelésben való alkalmazásáról szóló, vagy a leányneveléssel foglalkozó művét ne szerezte volna meg *Váradi Szabó* János heidelbergi tartózkodása alatt. Annál is inkább, mivel a többi heidelbergi professzortól, szinte mindegyiktől van egy-egy könyve. *Schwarz* műveit valószínűleg a veszteséglistán kell nyilvántartanunk.

A következő szintén jelentős réteget a neveléstudományi munkák sorában azoknak a nagy nevelőknek a művei alkotják, akiknek nevelési elvei, intézetei abban az időben híresek, népszerűek, kedveltek voltak. Johann Heinrich *Campe* filantrop nézeteivel és nevelési reformtörekvéseivel „Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens” (Wien és Wolfenbüttel, 1787.) c. könyvéből ismerkedhetett meg. D. August Hermann *Niemeyer* kilenc kiadást megért „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts” c. munkájának 1810-i, hallei kiadását vásárolta meg, de 600 év neveléstörténetét ismertető könyve is volt a könyvtárban. Johann Friedrich *Herbart* „Allgemeine Pädagogik” c. művében szintén a *Pestalozzi* eszmék általánosabb alkalmazását találjuk. *Herbart* maga is a helyszínen tanulmányozta a nagy mester tanítási módszerét. Művét 2 ft 50 krajcárért kötetlenül vásárolta meg *Váradi Szabó* János. Christoph Gotthilf

⁵⁵ *Ótvös* János: *Maróthi* György könyvtára. Debrecen, 1956. Klny. a Debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyvéből. 3. évf. 1953. 2. r. 1. 333. l.

⁵⁶ *Péter* Zoltán: A jubiláló *Ráday*-Könyvtár = Magyar Könyvszemle. 1962. 78. évf. 42. sz. 306. kk. 1.

Salzmann schnepfenthali nevelőintézetét sokan keresték fel, akiket a filantropisták módszere érdekelt. „Krebsbüchlein” (1790), „Ameisenbüchlein” (1806) c. könyvei nem hiányozhattak *Várad* *Szabó* könyvtárából, aki *Salzmann* sógorának, Johann Christof Friedrich *Guths Muths*nak „Zeitschrift für Pädagogik, Erziehungs- und Schulwesen” c. folyóiratát rendszeresen megrendelte. De megvoltak Ludwig *Natorp* művei is a könyvtárban, amelyek közül azonban csak a „Briefwechsel” maradt meg. *Natorp* a porosz iskolaügy és tanítóképzés megszervezését végezte Wilhelm *Humboldt* megbízásából. A bajor iskolaügy fejlődésében nagy jelentősége volt Friedrich *Thiersch* „Ueber Gelehrte Schulen mit besonderer Rücksicht auf Bayern” c. három kötetes munkájának. Ezt a művet *Várad* *Szabó* már Debrecenből rendelte meg *Kilián* könyvkereskedőtől.

Nem kisebb érdeklődést tanúsít *Várad* *Szabó* János az egyes tárgyak didaktikai kérdései iránt, ezért több tankönyv (számтан, írás-olvasás, hit- és erkölctan) szerepel a könyvtár állományában. Ezekre nézve egyöntetűen jellemző, hogy a könyvtár tulajdonosát főleg a népiskolai oktatás, tehát az alsóbb fokú és inas iskolák, a falusi iskolák, az elhagyott, elhanyagolt gyermekek oktatásának a kérdése érdekelte. A könyvtár e rétegében megtalálhatjuk Karl Gottlob *Just* „Lehr- und Lesebuch für die Dorfjugend” (Jena, 1806.), Josef *Krauns* „Lehr- und Handbuch zum Gebrauch für Lehrer und Lehrlinge der männlichen Feyertagsschule” (Landshut, 1825.) stb. Természetesen az általános módszertani problémák iránt is nagy érdeklődést tanúsított a könyvtár tulajdonosa. A gondolkodás fejlesztésére, a gyakorlati készség elősegítésére szolgáló pedagógiai könyvek közül megvoltak: C. Ch. G. *Zerrenner* „Verstandesübungen in Beispielen für die Jugend” (Leipzig, 1823.) vagy Franz *Sav* „Praktischer Unterricht zur Verfassung eines richtigen Bauanschlages” (Wien, 1825.), A. W. L. *Wangerow*: „Ueber die Bildung für Industrie”. Fontos helyet foglalnak el a könyvtárban az iskolán kívüli nevelés kérdéseivel foglalkozó könyvek és a gyermekek számára kiadott szórakoztatva nevelő könyvek, mint pl. *Kis* János „Ifjúság barátja vagy hasznos mulattató darabok . . .”, amelyet a szerző saját dedikációjával látott el vagy *J. Bertuch*nak, a *Cervantes*-fordítónak 12 kötetes „Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend” (Wien, 1808.) könyve. Iskolaszervezési problémákkal foglalkoznak a következő művek: Theodor *Heinsius* „Töchterschule”, Chr. A. *Schlipf* „Wie kann die Schuldisziplin als Erziehungsmittel angewendet werden?” (Ulm, 1817.).

A nevelő önképzésének azonban soha sincsen vége. *Várad* *Szabó* János is állandóan olvassa „Der Schullehrer des 19. Jahrhunderts” füzeteit, a Bernhard Christian Ludwig *Natorp* által kiadott „Kleine Schulbibliothek” elemi és polgári iskolai tanítók számára kiadott füzetsorozatát. Az általános jellegű művek közül Carl Philipp *Funke* 5 kötetes „Neues Real-Schullexikon” c. műve (Braunschweig, 1801.) és *Frank* „Schullexikon” c. műve maradt meg a könyvtárban. A neveléstörténeti művek sorában az ókori nevelés történetére vonatkozó munkák közül Plutarchos, Xenophon művei találhatók meg. A neveléstudományi tárgyú könyvek széles skálája igazolja, hogy *Várad* *Szabó* János nevelői hivatásával járó feladatait nagy felkészültséggel kívánta ellátni, s az ehhez feltétlenül szükséges alapvető könyvtárral rendelkezett. Örök kára a magyar nevelés ügyének, hogy a könyvtár tulajdonosa nem juthatott el arra a magaslatra, ahonnan még messzebbre hathatott volna a hangja, hanem ehelyett a Salétromgyár

vezetésével járó adminisztratív teendők ellátásával töltötte el életidejének jó részét.

A kor művelődésében jelentős helyet foglal el a klasszikus műveltség, érthető tehát, hogy a második helyen 38 kötettel (13%) a görög-latin világgal foglalkozó könyvek állanak. Ezek közül 11 esik a görög nyelv- és irodalomra, jeléül annak az érdeklődésnek, amellyel e kor a görög nép felé fordul. A görög auktorok közül *Xenophon* és *Homeros* szerepelnek, mind-egyik megfelelő magyar fordításban, az egyik *Kis János*, a másik *Vályi Nagy* Ferenc pataki professzor munkája. Feltűnő a görög nyelvtani munkák aránylag nagy száma, köztük August *Matthia* „Ausführliche griechische Grammatik” (Leipzig, 1807.) c. műve, s a gyors nyelvtanulás igényéről tanúskodik Christ. Aug. Lebrecht *Kästner* „Kunst in zwey Monoten griechisch zu lernen” (Leipzig, 1820.) c. munkája. A görög tanulmányokat Paul Friedrich Achat *Nilsch* görög régiségtna (Altenburg, 1791.) egészíti ki.

A latin nyelvi tanulmányokhoz *Páriz—Pápay* (1801), *Márton József* (1823) szótárai voltak a legmodernebb segédeszközök. A tanulmányok során hasznos útítársnak bizonyultak Immanuel Johann Gerhard *Scheller* munkái: „Anleitung die alten lateinischen Schriftsteller philologisch und kritisch zu erklären” (Halle, 1806.), „Lateinisch-deutsches Lexikon” (Leipzig, 1788.). Igen gazdag a könyvtár latin nyelvészeti munkákban, és pedig nemcsak nyelvtanokban, hanem stilsztikai könyvekben is. Ilyen pl. M. Carl Ludwig *Bauer* „Uebungsmagazin zum Lateinisch Schreiben” (Breslau, 1788.) vagy M. Friedr. Wilhelm *Hagen* „Materialen zu Uebungen in der ciceronianischen Schreibart” (Palm, 1796.) c. műve. A Magyarországon, Debrecenben is, tankönyvként használt, többször kiadott Joachimi *Langii* *Colloquia Latina* 1838-as kiadása volt meg a könyvtárban. Jelentős helyet foglalhattak el itt az egyes latin auktorok. A jelenlegi állományban is megtalálhatjuk *Caesart*, *Cornelius Nepost*, *Ovidiust*, *Vergiliust*, *Pheadrust* és *Horatiust*. Kiegészítőleg hasznosak voltak P. Francisco *Pomey* (Lipsiae, 1771.) és G. H. *Nieuport* (Budae, 1784.) régiségtnai. Ez utóbbit a debreceni Kollégiumban is használták. Személyi vonatkozásai miatt vette meg Friedrich *Creuzer* „Symbolik und Mythologie der alten Völker” (Leipzig és Darmstadt, 1810.) c. művét, aki heidelbergi professzor volt.

Mindjárt a harmadik helyen a történelmi tárgyú könyvek következnek 32 (11%) darabbal. Az egyetemes történelem képvisellete erősebb, mint a nemzeti történelemé. Az ókori történelem anyaga jelentős helyet foglalhatott el a könyvtár állományában, hiszen ilyen tárgyú volt *Várad* *Szabó* Jánosnak a heidelbergi egyetemi tanulmányok idején írt és megvédett disszertációja is. Ekönyvek között megvan Theodor *Mommsen* „Römische Geschichte” (Berlin, 1856.) című három kötetes műve vagy Eduard *Gibbon* „Geschichte der Abnahme und des Abfalls des Römischen Reiches” (Wien, 1790.) munkája. Jelentős művek ezek, *Budai* Ézsaiás is gyakran hivatkozik rájuk *Közönséges História*ájában. Ugyanezt mondhatjuk „Universalhistorie” des Herrn Abt *Millot* (Leipzig, 1788.) c. műről, amelynek magyarra fordítását *Verseghy* vállalta el, de amelyet az udvari kancellária és a hercegprimás a tiltott könyvek közé sorolt. A nemzeti történelemmel foglalkozó könyvek közül *Macaulay* „Die Geschichte Englands” és *Ranke* „Französische Geschichte” c. munkái nevezeteseek. A megmaradt monográfiák főleg a szétदारabolt, kis német államok történetével foglalkoznak.

A történelmi könyvek nagyjából német nyelvűek, néhány magyar s egy francia nyelvű van köztük, a reformáció történetéről 1745-ből.

A korabeli romantika hatását mutatja a magyar nemzet történelme iránt tanúsított érdeklődése. Általánosan ismerték akkor *Budai Ézsaiás* „Magyar Ország Historiájá”-t (Debrecen, 1814.). Ez volt az első komolyabb értékű magyar történelmi könyv, amely azonban természetesen a kor szellemében készült. Gr. *Teleki József* „A Hunyadiak kora Magyarországon” c. könyv megvásárlását a *Teleki*-családdal való kapcsolatok magyarázzák.

A külföldi és hazai irodalmi művek csoportja a negyedik helyen következik 31 művel (10,8 %). Az általános jellegű művek között megemlítjük a következőket: *Artis Poeticae Elementa* (Posonii, 1810.), „Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften” (Berlin és Stettin, 1789.), valamint a kor követelményeinek megfelelő retorikai műveket: *Joannis Severini „Institutiones Eloquentiae”* (Posonii et Cassoviae, 1779.), „Grundlinien der Rhetorik” (München, 1820.). A francia irodalmat *Lamar-tine*, az angolt *Shakespeare* és *Walter Scott* művei képviselik a megmaradt állományban. Jelentősebb számmal kerültek német irodalmi művek *Várad-i Szabó János* könyvtárába; a két *Stolberg* költeményei, *Goethe*, *Schiller* művei, részben magyar fordításban is, maga korában páratlanul népszerű *C. F. Gellert* összes művei, aztán utánzójának *Pjefjelnek* a művei, *Kolzebue* vígjátékai bizonyára kedvelt olvasmányai közé tartoznak a könyvtár tulajdonosának. Az orosz irodalmat *Faddej Benediktovics Bulgarin* németre fordított szatirikus regénye képviseli. A magyar irodalomról *Pápay Sámuel* „A Magyar Literatura esmérete” (Veszprém, 1808.) c. műve ad összefoglalót. *Kazinczyval* évek hosszú során át folytatott levelezésének emlékét *Kazinczy* összes művei őrzik; a kibontakozó új magyar irodalom iránti érdeklődéséről *Kisfaludy Sándor*, *Czuczor Gergely* művei, a személyes kapcsolatról *Fáy András* művei tanúskodnak. A magyar irodalmi művek száma nagyobb lehetett, azonban a nemzedékek használatában sok elkal-dott.⁵⁷

Az ötödik helyen a földrajzi tárgyú könyvek szerepelnek 24 kötet-tel (8%). A századforduló szellemi arcának egyik jellemvonása a földrajzi ismeretek iránti nagy érdeklődés; a göttingai *Heyne* professzor régiség-tani előadásait földrajzi ismeretek közlésével kezdte. A kor egyik legnagyobb pedagógiai regénye, *Jean-Jacques Barthelémy* „Az ifjú Anarchasis utazása” című műve, a IV. századbeli görög életet elevenítette fel. Utalnunk kell itt a debreceni rézmetsző diákok munkásságára, amely ugyancsak a földrajz iránti nagy érdeklődés fontos mozzanata. *Karacs Ferenc* térképeit *Várad-i Szabó János* állandóan keresi *Kiliánnál*, s megvásárolja mind maga szá-mára, mind mások megbízásából. A megmaradt állomány legrégibb darabja is földrajzi jellegű mű: *Philippi Cluverii Introductio in omnem Geographiam veterem aequae ac novae...* *Johannis Bunonis* (Wolfenbüttelae MDCXIV.). Az általános jellegű anyagból ki kell emelnünk *Johann Christoph Gatterers* göttingai professzor „Kurzer Begriff der Geographie” (Göttingen, 1793.) c. munkáját, mint olyan ember művet, aki a szabad szellemű, európai színvonalú egyetemen a XIX. század földrajztudósainak egész sorát, kö-ztük a mi *Schwartner*ünket is nevelte. *Kis János*, aki szintén hallgatója volt, „nagy”-nak nevezte, kiemelkedő tudósnak, aki „epochát” formált. A leíró

⁵⁷ Özv. *Várad-i Szabó János*énak, a könyvtár jelenlegi birtokosának szóbeli közlése, akinek ezért is és könyvtár tanulmányozásának lehetővé tételéért ezúton mondok köszönetet.

jellegetű földrajzi munkák között találjuk Dr. Heinrich *Barth* „Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika” (1859.), J. A. C. *Löhr*., „Die Bewohner der Erde.” (Leipzig, 1814.) és *Bölöni Farkas* Sándor „Utazás Észak-Amerikában” (Kolozsvár, 1834.) c. munkáját. A magyar földrajzi műveknek csak kis töredéke maradt meg, pl. *Fényes Elek* „Magyarország mostani állapota” (1844.), *Magda Pál*: „Magyarországnak és a határőrző Katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geográfiai leírása” (Pest, 1819.). *Schwartner* Statisztikáját több ízben kérte *Kiliántól*, de eredmény nélkül. A tankönyvek sorába tartozik *Staut József* „Rövid oktatás a földleírásban . . .” (Kassa, 1833.) c. könyve. Térképekben is bővelkedhetett a könyvtár, a maradványban azonban csak *Adolf Stieler* Handatlas-a van meg.

A földrajzi munkák után számszerűen a természettudománnyal foglalkozó könyvek következnek, amelyeknek száma a jelenlegi állományban 18 (6%). Ezek között az első helyen kell említenünk *Linné* rendszerező munkáját, *Csokonai Váradi Szabó János* barátjához. *Fazekas Mihály*hoz írt versében így említi a könyvet:

„Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,
S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé veszi.”

(*Csokonai*: Főhadnagy *Fazekas* úrhoz)

Nálunk egy másik debreceni, *Földi János* fordítgatta *Linnét*. Az összefoglaló művek közül kiemelkedik még C. Ph. *Funke* „Naturgeschichte und Technologie . . .” (Braunschweig, 1805) c. munkája, akinek fizikáját ez idő tájban fordították le a debreceni Kollégiumban való bevezetés céljából. Nevezetes még „A legnevezetesebb természeti dolgok esmérati. Az apróbb iskolák számára készítette *Szent-Györgyi József* orvosdoktor, Nemes és Szabad Királyi Debreczen városának rendes physicusa” (Debrecen, 1803.) c. könyv, benne az unoka kezétől eredő bejegyzéssel: „ilyen könyvből tanult Apa gyermekkorában”. Valóban tankönyv volt ez a debreceni Kollégiumban, képeit a debreceni rézmetsző diákok metszették. Az ásványtan kedvelt stúdiuma volt a könyv-tár tulajdonosának. *Pestalozzinak* is néhány értékes ásványt küldött hazájába való visszatérése után.⁵⁸ Ezenkívül D. Carl Constantin *Haberle* „Das Mineralreich” (Weimar, 1806.) és D. Georg Ad. *Suckow* „Anfangsgründe der Mineralogie” (Leipzig, 1804.) c. művek tanuskodnak erről. A kémiai szakkönyvek sorában francia nyelvű is akad. „Conversations sur La Chimie” (Genève, 1809.). Több munka is foglalkozik a salétromgyártással. Ezek között *Haeckel István* „A salétrom-főzésnek legkönnyebb és legbizonyosabb módgya . . .” c. műve két példányban is megvan. A növénytanból D. Georg Ad. *Suckow* „Anfangsgründe der Botanik” c. könyve érdemel említést. A szerző a heidelbergi egyetem természettudós professzora volt, aki a természettudományi, főleg kémiai ismeretek gyakorlati alkalmazásáról is írt könyvet. A növénytanak is a gyakorlati része érdekelhette jobban *Váradi Szabó Jánost*. „A tokaji vagyis Hegyallyai Szőlőknek ültetéséről . . .” (Pest, 1810) c. munka is megvolt a tállyai szőlőbirtokos könyvei közt.

⁵⁸ Lengyel Imre i. m. 158. kk. 1.

Mint már említettük, *Várad* Szabó János 1815, de különösen pesti tartózkodása óta állandó levelezésben volt *Kazinczy*val, amelynek során gyakran esett szó a nyelvújítás ügyéről. Ez magyarázza *Várad* Szabó Jánosnak a nyelvi kérdések iránti érdeklődését. Mivel a magyar nyelv ügye nemcsak tudományos kérdés volt — s főleg nem lehetett csak ez a nevelői gyakorlatot folytató ember számára —, érthető, hogy *Várad* Szabó könyvtárában inkább a gyakorlati jellegű munkák maradtak meg, mint pl. *Szalay* Imre „Magyar nyelvtudomány rövid foglalatja” (Pest, 1828.). „Közhasznú ismeretek Oskolája. Magyar Grammatika... és Levelező-könyv” (Kassa, 1834.), *Vajda* Péter: Magyar nyelvtudomány (Kassa, 1835.). A német nyelvvel foglalkozó könyvek száma meglehetősen nagy, ezek között megvan *Johann Christoph Adelung* „Deutsche Sprachlehre” (Wien, 1782.), *Theodor Heinsius* „Die Sprachschule zu deutschen Sprachübungen” (Berlin, 1818.), *Dr. Wilhelm Harnisch* „Vollständiger Unterricht der deutschen Sprache (Breslau, 1818.). A könyvek megjelenési évszámából az tűnik ki, hogy ezek főleg a bécsi tanulmányút előkészítése során váltak szükségessé. Aránylag nagy a francia nyelvkönyvek száma, aminek a magyarázata a francia nyelvnek a főúri körökben való széles elterjedésében rejlik. Id. *Vay* Miklósné is nagy szorgalommal tanulta fiatal korában ezt a nyelvet *Tissot* francia nyelvmestertől *Karlsruhéban*, később pedig a badeni udvarnál *Lujza* hercegnővel együtt. Az angol nyelvkönyvek közül csak egy maradt meg, *Joanne Lemonlon* „Grammatica Anglica” (Budae, 1826.) c. műve. A nyelvkönyvek száma a jelenlegi állományban 18 (6%).

Felvilágosodott szellemű gyűjtőre vall a teológiai tárgyú könyveknek aránylag kevés száma, amelyek (13 mű) számukat tekintve a nyolcadik helyen vannak a könyvtár megmaradt anyagában. Ezek a könyvek is inkább gyakorlati jellegűek, ezenkívül rendszerint személyi vonatkozásúak. *Johann Adolf Schlegel*nek, a filozófus *Schlegel* apjának prédikációi *Göttinga* felvilágosodottabb szellemét terjesztették. *Gottfried Less* göttingai professzor „Versuch einer praktischen Dogmatik” c. műve a címében hordozza a gyakorlati irányzat megjelölését. Ugyanez jellemzi *Johann Lorenz Mosheim* „Anweisung erbaulich zu predigen” c. munkáját. Két további megmaradt mű szerzője a heidelbergi egyetem professzora volt *Várad* Szabó János heidelbergi tanulmányainak idején: *Carl Daub* „Lehrbuch der Katechetik” (Frankfurt a. M. 1801.) és *Jo. Matthias Schroeckhius*: *Historia Religionis*. Ez utóbbiból 1792-ben 300 db-ot hozatott a debreceni Kollégium diákjai számára tankönyvül. „Memorabilia Augustanae Confessionis in regno Hungariae . . .” c. könyvet a szerző, *Ribiny* János pozsonyi lelkész özvegyétől kapta ajándékba 1823-ban Bécsben. Nem hiányzott a könyvtárból *Szikszai* György: *Keresztyén tanítások 1790-i kiadása* sem. Ha még egy *Luther* életét és műveit ismertető könyvet megemlítünk, csaknem az összes ilyen tárgyú művet bemutattuk.

A következő, tehát a kilencedik helyet egyenlő könyvszámmal a gazdasági, filozófiai és matematikai könyvek foglalják el. Mindegyik tudományágból 8—8 könyv (2,5%) maradt meg. A gazdasági tárgyú művek élén említjük meg *Széchenyi* Hitelét. Amint *Várad* Szabó János első életrója, *Bökényi* Dániel feltételezi, talán többről van itt szó, mint a sok között egy könyvnek a megvásárlásáról.⁵⁹

⁵⁹ *Bökényi* Dániel: „Nem lehetetlen, hogy a b. Vay-fiúk nevelőjének szava elhatott a „legnagyobb magyar” lelkéig és gr. *Széchenyi* István megkezdte reformatori működését, mely még maig sem tel-

A többi gazdasági könyv a gyakorlatiasság jegyeit viseli magán. *Kis-zánthói Pelhe Ferenc*, *Balázsházy János* műveinek megléte a könyvtárban személyi kapcsolatokkal magyarázható. Israel *Buchbinder*: Neue Erfindung. . . Butter und Topfen zu erzeugen (Kaschau, 1828.) c. munkáját bizonyára azért vásárolta meg, hogy a belőle merített tanulságokkal juhtenyészetének hozamát növelje. A tállyai szőlőgazda nem nélkülözheti a Magyarországon szőlőműveléséről szóló könyvet, de *Nagypáthy János* munkáit sem. Valószínűleg id. *Vay Miklós* újítások iránti fogékonysága magyarázza „Új és nevezetes eke mellyhez nem kell igazgató *Grangé* János József francia földműves találmánya” (Pest, 1833.) c. könyv előfordulását a könyvtárban. A gazdasági jellegű műveket jórészt a debreceni évek alatt, tehát a 30-as években szerezte be *Váradi Szabó*, amikor már saját földdel és állattalánnyal rendelkezett, s a jobb és ésszerűbb gazdálkodás megvalósítása céljából fordult figyelme a gyakorlati útbaigazításokat tartalmazó könyvek felé.

A filozófiai művek részben általános jellegűek, mint pl. Wilhelm Traugott *Krug* művei: Allgemeines Handbuch der philosophischen Wissenschaften (Leipzig, 1827.) vagy Johann Friedrich *Herbart*: Allgemeine Practische Philosophie (Göttingen, 1808.), részben korabeli érdekességű könyvek, mint pl. *Kantnak*, *Schellingnek* a művei. „Jo. Samuelis *Fuchs* . . . Institutiones Logicae (Leutschoviae, 1800.) c. könyvéből a logika szabályaira oktathatta tanítványait.

A gondolkozás fejlesztésében nagy szerepet játszik a matematika. *Kazinczy*, amikor 1815-ben Zsolcán tett látogatásáról ír *Kölcseynek*, a *Vay*-fiúknak főként a matematikai készségéről számol be.⁶⁰ Az alapos számtani képzés erős oldala volt *Pestalozzi* módszerének, első kiváló magyar tanítványa sem hanyagolhatta el. Jelentős heidelbergi pártfogója Christian *Langsdorf* is matematikát adott elő, „Anfangsgründe der reinen Elementar- und höheren Mathematik . . .” c. munkája meg is van a könyvtár állományában. A göttingai professzoratust Ferdinand *Schweins* képviseli geometriájával. A tisztán elméleti művek mellett Friedrich *Meinert* „Anfangsgründe der Feldmesskunst” (Halle, 1794.) mutatja, hogy itt sem hiányzott a gyakorlat felé a kitekintés. Oktatási munkája közben jól használhatta Joseph *Schmidnek*, *Pestalozzi* tanítványának és munkatársának a matematika tanításával foglalkozó módszertani könyveit, amelyek ugyan nem maradtak meg a könyvtár jelenlegi anyagában, de levelezéséből tudomásunk van róla, hogy mások rendelkezésére bocsátotta tanulmányozás céljára.

Az a néhány orvosi könyv (5 db, 1,5%), ami megmaradt, a laikus és betegeskedő ember érdeklődéséről tanúskodik. Látható ez abból, hogy azok részben az egészséges élet feltételeivel, részben az öregedés kérdéseivel foglalkoznak. A heidelbergi diákevek emlékét őrizheti „De usu et abusu lactantium Dissertatio Inauguralis . . . defendet Auctor Carolus *Succow*” (1807.) c. könyv.

Feltűnő a jogi tárgyú művek csekély száma (4 db, 1,4%), holott *Váradi Szabó* János Szabolcs vármegye táblabírája volt. A *Vay*-család is súlyt vett fiainak jogi képzésére, hiszen erre közéleti szereplésük során nagy

jesedett be. A nevelő lelkéből kipattant szellemi szikra hódító térfoglalásra villanyozta azoknak szívet, elméjét, akik nagyok voltak szívben, érzelemben . . .” *Bökényi Dániel*: *Pestalozzi* első magyar tanítványa. Székfoglaló a Magyar Pestalozzi Társaság 1905. V. 21-én Pápan tartott rendes közgyűlésén. 8. l.

⁶⁰ *Lengyel Imre* i. m. 153. l.

szükségük volt. A jogi tárgyú könyvek között szerepel „Freymüthige Bemerkungen über das gegenwärtige unverkennbare Streben aller deutscher Völker nach dem Gesetz-Staate” és *Sonnenfels* „Grundsätze der Polizey . . .” (Wien, 1786.) c. műve. A jogi tárgyú könyvek hiánya talán azzal is magyarázható, hogy *Várad* *Szabó* Jánosnak mindkét fia jogi pályán helyezkedett el, akik az ilyen tárgyú könyveket magukkal vihették szolgálati helyükre (Nagyvárad, Nagyálló, Püspökladány, Szerencs stb.), ahol azok bizonnyára elkallódtak.

Meg kell említenünk még néhány összefoglaló munkát, melyek a könyvtár szervezésével állnak kapcsolatban. A megjelent könyvek jegyzéke mindig érdekelte. A „Catalogus novus universalis, derer Bücher, welche . . . zu haben sind in Joh. Samuel is Heinsii Erben Buchhandlung in Leipzig (1760.)” c. könyvjegyzékért jelentős összeget, 6 ft-ot adott. *Kilián* is évenként megküldi neki a megjelent könyvek jegyzékét. Joh. Phil. *Krebs* „Handbuch der philologischen Bücherkunde für Philologen und gelehrte Schulmänner” (Bremen, 1823) c. munkája bibliográfiai tájékoztatóhoz volt szükséges. Gyakran forgatta a „Közhasznú Esmeretek Tára”-t (Pest, 1831.). A német nyelvű négy kötetes lipcei kiadás (1839-ből) szintén megvolt a könyvtárban. A kor jellegzetes tömegolvasmánya, a kalendárium sem hiányzott. A „Calendarium novum” több évfolyama, 1804-ből budai kiadású, 1811-ből pedig nagyszombeni kiadású naptár maradt meg a könyvtárban.

Könyvtára rendezéséhez is megfelelő tanulmányok után kezdett *Várad* *Szabó* János, legalább is erre vall Immanuel Fürchtgott *Rothe* „Die Kunst, sich Bibliotheken zu ordnen” . . . (Ronneburg, 1798.) c. műve a könyvtár megmaradt állományában.

Ha már most a könyvárak szempontjából és szakonként tekintjük át *Várad* *Szabó* János könyvtárát a rendelkezésre álló itt-ott hézagos feljegyzések alapján, a következő kép tárul elénk. (Természetesen az áttekintésnél csak azokat a könyveket vehettük tekintetbe, amelyekbe a tulajdonos az árat sajátkezűleg bejegyezte.) A pedagógiai tárgyú könyvek zömét Heidelbergben és Svájcban vásárolta 59 ezüst ft-ért és 31 kr-ért. Ezek között *Funke*: Neues Real-Schullexikona maga 24 ezüst forintba került. Miután kb. 21 db könyvről van itt szó, az átlag mintegy 3 ezüst ft lehetett. *Kilián*-tól a 20-as években mindössze 12 ft 81 kr árú pedagógiai tárgyú könyvet vásárolt, ezek közül 15 könyvben szerepel bejegyzés. Az átlagár tehát valamivel több, mint egy ft. E szerint a jelenleg meglévő nevelési tárgyú könyveknek kb. a feléről van ebben a vonatkozásban adatunk.

A 38 klasszika-filológiai tárgyú könyvből 18-ban találunk bejegyzést az árra vonatkozólag, amiből mintegy 10 származhatik a heidelbergi beszerzésből 26 ezüst ft 72 kr értékben. Itt pedig Joh. Gerh. *Scheller* latin-német szótára és *Matthia* görög nyelvtana a legdrágább: 4 ft. Az átlag itt 2 ft 70 kr körül van. A *Kiliántól* vásárolt könyvekért 23 ft 05 kr-t fizetett ki. Az átlagár kb. 3 ft. Itt *Vályi Nagy* Homeros-fordítása (5 ft) emeli erősebben a kifizetett számlák összegét.

A többi könyvhöz viszonyítva aránylag magas a történelmi tárgyú könyvek ára. A külföldi beszerzésű rétegből mindössze négyben található bejegyzés, mégis 84 ft 95 kr a végösszeg. Az egyetemes történelmi könyvek (3 darab) ára mind 20 ft-on felül van. *Kilián*nál csak 3 ft 78 kr-ért négy darab történelmi tárgyú könyvet vásárolt.

Az irodalmi vonatkozású könyveket kevés kivétellel a 20-as években vásárolhatta. A német nyelvterületről mindössze 5 db könyv áráról tudunk 4 ft 40 kr értékben. A későbbi beszerzések összege azonban jelentős: 91 ft 74 kr. Ebben az összegben egy 18 kötetes *Goethe*-kiadás (69 ft 13 kr értékben) és egy 7 kötetes *Schiller*-kiadás is szerepel. Itt tehát a mérleg már a későbbi kiadások javára mozdul el, amelyeknek átlaga 2 ft 70 kr.

A kisebb példányszámban előforduló könyvek csoportjánál a törvényszerűség keresése még ingadozóbb adatokon épülhet fel, ezért a további elemzés és következtetés feleslegesnek látszik. Csak általánosságban jegyezzük meg, hogy a csoportok nagysága szerinti felsorolást megtartva a teológiai, filozófiai, matematikai és jogi tárgyú könyvek inkább a század első évtizedére eső beszerzések útján kerültek a könyvtárba, a gazdasági jellegű műveket pedig inkább belföldi vásárlás útján a 30-as években vásárolta. A külföldi könyveket gyakran antikváriumból vette, mert ezekben itt-ott az előző tulajdonos neve is megtalálható áthúzva.

Az összeállításból kitűnik, hogy a külföldi beszerzésű könyvek ára jelentősen magasabb, mint a magyarországi könyvéké, holott a magyar könyvkiadás meglehetősen nagy nehézségekkel küszködött.

A könyvtár ajándékozás útján is gyarapodott. Ide sorolhatjuk *Ribiny János* már említett könyvét. *Seitz* Leó is gyakran lepte meg könyvajándékkal. Annak is nyoma van, hogy *Kis János* saját művét dedikálta *Váradi Szabó János*nak.

Nyelvi szempontból a könyvek megoszlása a következő: német 195 (67%), főleg a pedagógiai, földrajzi, történeti, filozófiai és matematikai munkák; magyar 57 (19%), főleg a gazdasági, a földrajzi és irodalmi művek egy része; latin 32 (11%), francia 6 (2%), görög 1 (0,5%).

3. A könyvek gondozása

Váradi Szabó János nemcsak a könyvek beszerzését végezte nagy körültekintéssel, hanem azok gondozására is súlyt vetett. A kötetlenül vásárolt könyvek bekötötéséről gondoskodott. Mielőtt Debrecenbe költözött volna, Miskolc volt a legközelebbi nagyobb város, ahol a könyvek bekötésére alkalmas mesterember, könyvkötő vagy compactor, ahogy akkor nevezték, állt rendelkezésre. A 20-as években tehát *Esztergomy* Dániel miskolci compactor dolgozott neki, aki egyúttal a *Vay*-család könyveinek bekötési munkálatait is végezte. 1825. márc. 26-án 12 pengő forintos számlát küld *Váradi Szabó János*nak.

A Pestről espedig a *Kiliántól* rendelt könyvek esetében rendszerint maga a könyvkereskedő gondoskodik a könyv bekötötéséről, amint az a levelezésből kitetszik. 1833. dec. 20-án küldött levelében *Kilián* a *Conversations-Lexikon* bekötötésével kapcsolatosan ezt írja: „Ich hoffe übrigens dass Sie mit dem Einband zufrieden seyn werden. . . Das Planieren war des frischen Bandes wegen nothwendig und trägt. . . viel zur Dauerhaftigkeit eines Werkes bei, welches zum Nachschlagen bestimmt ist.”⁶¹

Miután a külföldi könyveket túlnyomó részben kötetlen állapotban vásárolta, bekötötésükről később kellett gondoskodnia. Erre nyugodtabb

⁶¹ *Kilián* György levele *Váradi Szabó János*hoz Pestről 1833. dec. 20-án. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. 32/408.

körülmények között a debreceni évek folyamán, tehát a 30-as években kerülhetett sor. A könyvek tetemes részét debreceni könyvkötők kötötték be. A debreceni könyvkötőmesterség a XVIII. és XIX. század folyamán művészetté fejlődött. „Ki tudja már ma — írja *Varju* Elemér —, hogy a XVIII. század közepe óta ez az óriási falu a finom ízlésű könyv- és régiséggyűjtők egész sorát látta falai között, ... S mily kevesen tudnak arról, hogy ez a cíviss-város a XVIII. században különleges könyvkötő-stilust szerzett magának, amely egy századon át virágzott s remekbe készült kötéseivel kényes-izlésű korunkban is felkeltik az érdeklődést”.⁶² *Siri* Gábor és *Márton*, *Dévai* Sámuel és *Mihály* 1705-ben alapította a debreceni könyvkötő céhet, amelynek tagjai a XVIII. század folyamán az idegen minták keleti motívumokkal való szerencsés gyarapítása útján olyan remekműveket hoztak létre, amelyekre méltán büszke lehet a magyar iparművészet. A XIX. században azonban már bizonyos hanyatlás tapasztalható. A kapitalizálódó társadalomban a szabad verseny az olcsóbb kiállítású kötések felé irányítja a könyvkötőművészetet, az igények is jelentősen csökkennek. A XIX. században a *Dávidházy*-család tagjai, aztán *Farkas* István igyekeznek fenntartani a régi színvonalat. A debreceni Salétromház könyveit s minden bizonnyal *Váradi Szabó* János könyveit is ő kötötte be.

Farkas Mihály 1832-ben készült mesterremekét a debreceni Kollégium őrzi. A „Cardinalis bonae opera omnia” c. könyv színes festésű, aranyozott pergamen kötés, melynek megalkotásánál *Farkas* Mihály egyik neves elődje, id. *Könyves Tóth* Mihály 1770-i munkáját vette mintának újabb díszítőelemek alkalmazása mellett.⁶³ Természetesen sem a Salétromház, sem *Váradi Szabó* János könyveinek a bekötésénél nem a művészi szempontok érvényesültek, hanem inkább a könyvek tartóssága, állományának a rongálódástól való megvédése volt a cél.

A kötési árak ennek megfelelően alacsonyak voltak. A Salétromháznak egy fölió ív nagyságú jegyzőkönyv bekötéséért 1 ft 40 kr-t számít, egy iskolai tankönyv bekötéséért 20 kr-t (1850. febr. 26-i nyugtázás szerint). A debreceni könyvkötők, főleg *Farkas* István nem szabott magas árakat. Átlagosan 30 kr-t számított a Heidelbergben és Svájcban beszerzett könyvek bekötéséért. A nagyobb formátumú, több kötetes történelemkönyveket 3—5 ft-ért kötötte be. *Váradi Szabó* János közvetítette *Nagy* János, hosszúmezei pap, volt debreceni kollégiumi diák néhány könyvének bekötését, két darab latin könyv kötése 20 kr-ba került. „Illyféle kötésért darabonként 40—45 kr-t kellene fizetnem Szigeten” — vallja be a levélíró.⁶⁴

4. A könyvtár használata

A könyvtárak értékelésénél általában a könyvanyag mennyisége vagy régisége szokott szerepet játszani, aminek természetesen megvan a jogsultsága. Azonban fontosabb tényezőnek tekinthetjük, hogy mennyiben töltötte be a szóbanforgó könyvtár a maga hivatását.

⁶² *Varju* Elemér: A debreceni kötés = Magyar Bibliophil Szemle. 1924. évf. 34. kk. 1.

⁶³ L. bővebben *Romhányi* Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században. Bp. 1937. 105. l.

⁶⁴ *Nagy* János levele *Váradi Szabó* Jánoshoz Hosszúmezeőről 1848. jan. 2-án. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kézirattári különgyűjteménye. Ms 32/38.

Váradi Szabó János, mint már utaltunk rá, nem tartozott a műgyűjtők köréhez, bár a könyveket nagyon szerette. Az ő célja az volt, hogy könyveiből megszerezze a korszerű műveltség alapjait, tehát olyan könyvtárat építsen ki, amelyre hivatása teljesítése közben szüksége van. Nevelői feladatára készülve megszerezte mindazokat a pedagógiai műveket, amelyet korának élenjáró nevelői irtak, alaposan tanulmányozta Pestalozzi nevelési és oktatási módszerét, annak a magyar viszonyokra való alkalmazásáról könyvet irt. Gyakorlati munkájában ezeket a könyveket állandóan használta, s amennyiben szükséges volt, az állományt kiegészítette. A századforduló és a reformkor eseményeinek megítélésében, az ezzel kapcsolatban helyes állásfoglalásban a történelmi könyvek tanulmányozása segítette. De a megszületőben levő magyar irodalom is nagyon érdekli. A 30-as években inkább technikai és gazdasági ismeretekre van szüksége új állomáshelyén, de a szépirodalomban való elmélyedésre is több ideje jut ekkor. Technikai ismereteinek gyarapításával a debreceni Salétromgyár virágzását mozdítja elő. A Magyar Kurírt, a Jenaische Allgemeine Literaturzeitungot, a Schullehrer des 19. Jahrhunderts c. folyóiratot és a Polytechnisches Journalt állandóan járatta. A Salétromgyárnak is volt üzemi könyvtára, amelynek szintén olvasója volt. Gyenge egészségi állapota miatt gyakran sorozott orvosi kezelésre, s a művelt főinspektor közvetlenül is szívesen szerített orvosi ismereteket a könyvekből; az ilyen tárgyú könyvek megjelenését figyelemmel kísérte. Olvasó buzgalma később sem hagyott alább, érdeklődése egyre jobban bővült.

Amint látjuk, Váradi Szabó János mint olvasó is igen intenzíven használta könyvtárát. De a kor társadalmi viszonyainak megfelelően könyveit általában nemcsak a tulajdonos használta, hanem nagyobb könyvtárak híján, s a könyvek csekély példányszámban való megjelenése következtében a könyvkölcsönzés magánviszonylatban igen általános volt. Id. Péczeli József komáromi papnak a könyveit debreceniek, köztük Varjas János, állandóan olvassák.⁶⁵ Kis János emlékirataiban felsorolja, hogy Mayer főstrázsamester, Spissics János zalai alispán, gr. Porcia sümegrendeki és gr. Széchenyi Ferenc házi bibliothekájából olvasott.⁶⁶ Így tehát bizonyosra vehető, hogy Váradi Szabó János igen sok művet olvashatott a Vay-család könyvtárából. Id. Vay Miklós, aki minden technikai haladás iránt élénken érdeklődött, s 1792-ben londoni útja alkalmával Párizst is felkereste a forradalom ideje alatt, látogatást tett különböző klubokban, maga is szabadkőműves páholy tagja volt, nagyon sokat olvasott, illetőleg félszeme elvesztése után olvastatott fel magának. Felesége is szívesen forgatta a könyveket, olvasmányaihoz a tájékoztatást Németországban, Badenben élő nevelőapjától kérte: „... nagy öröömre szolgálna, ha mindig jelezné, mit tart számomra jónak a megjelent irodalmi művek közül” — írja 1802. júl. 30-án Zsolcáról. A könyvek rendelkezésre bocsátása kölcsönös. Váradi Szabó János sok könyvet olvas a Vay-család könyvtárából, de később maga is számos könyvet ad kölcsön vagy szerez be tanítványai édesanyjának. Ha szükséges, ilyen esetben Kazinczyhoz fordul. Egy alkalommal pl. *La Coste* vázlatának beszerzésére kéri Kazinczyt.⁶⁷

⁶⁵ Bíró Ferenc i. m. 330. l.

⁶⁶ Kulesár Adorján i. m. 27. l.

⁶⁷ Kazinczy Ferenc levele Váradi Szabó Jánoshoz. 1815. aug. 12. = Váczy János: *Kazinczy* levezetése. 13. köt. 2962. lev. 68. l.

Váradai Szabó János könyvtárát veszi állandóan igénybe *Medicus* Jeanette, aki *Péchy* Imre, majd a *Vay*-család alkalmazásában volt mint nevelő. Műveltségéről *Kölcsey* is, *Kazinczy* is nagy elismeréssel ír.⁶⁸ Főleg szépirodalmi műveket, többek közt *Goethe*-verseket kért kölcsön Váradai Szabó könyvtárából.

Állandó olvasója és kölcsönzője *Uti* János, volt pataki diák, *Kazinczy* pártfogoltja, praceptor *Jánosi* György orvosnál. *Ut* *Pestalozzi* módszérének alkalmazása érdekelte. 1811. okt. 17-én *Joseph Schmied* könyvét juttatja vissza megleléssel: „...Többet lehet ebből a könyvből a *Pestalozzi* Institutumáról is ítélni, mint első tekintettel látszik. A más nálam lévő könyvetskédet még el nem olvashattam. Mert még *Solczán* magam könyveivel együtt, hibábul, ferslagba pakolván, mind eddig abban hevert, s csak mostanában kerülhetett elő, hogy végtére könyveimet, hova kiraknom az asztalos *Stellaget* készített.”⁶⁹

Az 1820-as években *Kiss* Imre, debreceni salétrominspektor fordult hozzá igen gyakran könyvekért. Főleg kémiai technológiai könyvek érdekelték, de olvasta a *Jenaische Literaturzeitung*-ot, *Pestalozzi* műveit is, egy alkalommal Amerika térképét kéri *Váradai Szabó* Jánostól, akit különösen bécsi tartózkodása alatt keresett fel gyakran könyvbeszerzési és kölcsönzési kérésekkel. A kölcsönzők csoportjához tartozott *Tóthfalusi* Károly miskolci orvos is, aki időnkint a *Medicus* Jeanettnek szóló kölcsönzéseket is továbbbitotta.

Váradai Szabó János részben könyvei, részben egyéb funkciói folytán fontos műveltségközvetítői szerepet is látott el. *Pl. Futó* Sámuel Szántóról 1829. febr. 18-án írt levelében térképek és földgömb beszerzésére kéri, amelyeknek árát *B. Patay* Sámuel fogja ígérete szerint kiegyenlíteni, „egyedül az a kérése a *Tekintetes Úr*hoz, hogy az árokért a' jövő *Szent Györgyig* elvárakozni méltóztasson”.⁷⁰ Hasonló volt a helyzet *Nagy* János volt debreceni diák esetében, aki többek közt *Talai* András görög nyelvtanának (1 pengő ft), a Magyar Tudós Társaság szótárának (3 p. ft), *Lukács* Pál erkölcstanának beszerzésére kéri az 1840-es években, a pénzt azonban vontatottan téríti meg, hogy az inkább könyvkölcsönzésnek számít. A közvetítés elég bonyolultan a debreceni vásárra járó kereskedők útján történik: *Nagy* János a könyveket *Rickl* Antal kereskedőhöz kéri, akitől *Pusztai* máramarosszigeti kereskedő gyakran hoz portékát vagy *Gaszner* Pálhoz, aki viszont gyakran szállít árut *Szigetre*. Később *Burghoffer* szigeti nagykereskedő gondoskodik a könyvek szállításáról.

A könyvbeszerzésre felkérők sorához tartozik *Fazekas* Mihály, aki 1823. aug. 31-én a neveléstudományi tanszék elfogadására való rábeszélés kapcsán *Komlóssy* Dániel debreceni szenátor kérését tolmácsolja az olaszból fordított *Római Esték* megrendelésére. A *Vay*-család birtokain vagy azok közelében lakó értelmiségiek, ügyvédek, gazdatisztek számára állandóan közvetíti az őket érdeklő könyveket. *Hutka* István, a *Vay*-család jogi tanácsadója Golopról állandóan hozzá fordul könyvek kölcsönzése vagy beszerzése ügyében. 1829. máj. 2-án erdélyi útja előtt arra kéri, hogy Erdély-

⁶⁸ „Ez egy igen művelt lelkű *Lyány*, 's társaságában órákat töltöttem. . .” — írja *Kölcsey* Ferenc *Kazinczynak* 1813. nov. 14-i levelében = *Váczy* János: *Kazinczy* levelezése. 11. köt. 2459. lev. 134. l.

⁶⁹ *Uti* János levele *Váradai Szabó* Jánoshoz *Tiszaróffról* 1811. okt. 17-én. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/774.

⁷⁰ *Futó* Sámuel levele *Váradai Szabó* Jánoshoz Szántóról 1829. febr. 18-án. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/606.

ről szóló könyveket küldjön neki. Kérését így indokolja: „Szégyennel valom meg, hogy Erdélyországról a könyvek nem léte miatt ezen tekintetben kevesebbet tudok, mint a Kaukasus környékén lakó népekről”.⁷¹ Könyvbeszerezési kéréssel fordul hozzá *Kühnle* Gusztáv bognár is Tiszacsegéről 1844. jan. 18-án aki a debreceni Salétromgyár számára a hordókat készítette.⁷² Se szeri, se száma azoknak a vidéki pedagógusoknak, akik tankönyvek, tanszerek vásárlására és megküldésére kérik *Várad* *Szabó* Jánost, így pl. *Cseresnyés* Sámuel 1839-ben Szatmárról, *Szabó* Gábor 1848-ban Tallyáról. *Kilián* György Debrecenbe, *Várad* *Szabó* Jánosnak küldött könyvesomagjai rendszerint nemcsak a címzettnek szólnak. Alig múlik el feje fölül a kolerajárvány veszélye. 1831. nov. 27-én már az ő címére küldik a *Pécselynek*, *Zákánynak*, *Szoboszlai Papnak* és *Schwarz* Sámuelnek szánt könyveket.

A *Várad* *Szabó* János nyújtotta segítség, amint eddig is láttuk, nemcsak technikai jellegű. *Zákány* József, a neveléstudományi tanszékre valóban megválasztott professzor berlini tanulmányútjáról való hazatérése előtt *Várad* *Szabó* János tanácsát kéri 1825. aug. 1-i levelében: „Minekelőtte haza felé indulnék, mely October elein lesz, szeretném, ha commendálna B[arátom] Uram a Tanítók készítésére valamely könyvet, hogy egy összeállításba látnám ennek is mivoltát.”⁷³

Külön említést érdemel *Várad* *Szabó* János fáradozása, amelyet nevezetesebb könyvek, folyóiratok, újságok terjesztésével kapcsolatosan magára vállalt. *Márton* József szótárának terjesztési felhívását neki küldi el 1818. szept. 12-én. *Méhes* Sámuel az 1830-as években a Társalkodó c. lap előfizetési díjainak beszedésére kéri fel, majd az Erdélyi Híradó számára keres tudósítót, s ekkor is hozzá fordul. *Tavassy* Lajos a 40-es években a Nevelési Emléklapok füzeteit neki küldi el terjesztés végett. *Soltész* József 1844. júl. 17-én „Derecske város érdemes tanácsa” nevében kéri, hogy a Vasárnapi Újság elmaradt számainak megküldését szorgalmazza. Ha mindezt a tevékenységet összegezzük, megállapíthatjuk, hogy *Várad* *Szabó* János és könyvtára fontos hivatást teljesített a XIX. század elejétől kezdve mintegy a század közepéig a könyvkultúra terjesztésében.

IV. Összehasonlítás

Hogy értékét még világosabban lássuk, befejezésül hasonlítsuk össze *Várad* *Szabó* János könyvtárát más könyvtárakkal. A valóságos helyzet megállapítása és az erre alapozható értékelés nem egyszerű dolog. Általában a hasonló témákkal foglalkozó szerzők ismertetési módjának különbözősége nehezíti meg a szélesebb körű egybevetést, de még ilyen módon is figyelemre méltó következtetéseket vonhatunk le. A művelődéstörténeti helyzetből magától értetődően következik, hogy ebben a könyvtárban is, mint ahogy a debreceni Kollégium könyvtárában, megkezdődik a német nyelv térhódítása. A debreceni főiskola könyvtárában is az 1790-es évektől

⁷¹ *Hutka* István levele *Várad* *Szabó* Jánoshoz. 1829. máj. 2-án. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/2403.

⁷² *Kühnle* Gusztáv levele *Várad* *Szabó* Jánoshoz Tiszacsegéről 1844. jan. 18-án. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/575.

⁷³ *Zákány* József levele *Várad* *Szabó* Jánoshoz Berlinből 1825. aug. 1-én. A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 32/490.

kezdvé szaporodik rohamosan a német nyelvű könyvek száma. A magyarázat nyilván abban rejlik, hogy a diákok és a professzorok egyre inkább a német egyetemeken készülhetnek fel hivatásukra, ott rakodnak meg ismeretekkel és könyvekkel. Gyakran még a francia nyelven írt művek is német fordításban állnak rendelkezésre.⁷⁴ A közkönyvtárakkal való összehasonlítás számos azonosításra ad alkalmat magyar irodalmi vonatkozásban az 1830-as évek ifjúsági olvasóköreinek könyvállományával. *Kazinczy, Czuczor, Fáy* és *Garay* művei a kor kedvelt olvasmányai közé tartoztak. A külföldi irodalmi művek közül ugyanezt mondhatjuk el *Goethe*, *Schiller*, *Gellert* és *Kotzebue* munkáiról.

Ha régebbi magánkönyvtárakkal hasonlítjuk össze *Várad* *Szabó* János könyvtárát, a felvilágosodás eszméinek hatása állapítható meg a teológiai problémáktól való elfordulásban, a gyakorlati kérdések iránti érdeklődésben. Ifjabb *Köleséri Sámuel* (1663—1732) orvos könyvtárában a teológiai (17.7%), filozófiai, (17.6%), történeti (16.3%) tárgyú könyvek száma messze felülmúlta a szakmai könyvek számát (10.8%);⁷⁵ ez az eltérés még akkor is jelentős, ha az időbeli különbséget figyelembe vesszük, hiszen alig egy emberöltővel később *Weszprémi* István könyvtárában már erős fölényben voltak a szakmai, ez esetben az orvosi könyvek.⁷⁶

A korabeli magánkönyvtárak közül legjobban *Kulcsár* István valamivel fiatalabb könyvtárával hasonlítható össze *Várad* *Szabó* könyvtára. *Kulcsár* Göttingában tanult, majd a *Festetich*-családnál töltött be nevelői állást. A XIX. század első évtizedeiben mint a Hazai Tudósítások szerkesztője, számos irodalmi vállalkozás pártfogója jelentős szerepet játszott a magyar kulturális életben. *Karacs*hoz való bizalmas kapcsolata folytán a *Várad* *Szabó* Jánossal való személyes ismeretsége is biztosra vehető, hiszen *Várad* *Szabó* disszertációja megvolt *Kulcsár* könyvtárában, amelyben egyébként a történelmi művek dominálnak. A második helyet a teológiai művek foglalják el, ezután a filozófia, természettudomány és szépirodalom következik. A jogi tárgyú könyvek nála is kevés számban szerepelnek.⁷⁷ Azonos szerzők és könyvek főleg német irodalmi vonatkozásban mutatkoznak. *C. F. Gellert*, *G. C. Pfeffel*, *Kotzebue* művei mindkét könyvtárban megvannak. A többi tudományágakban a történelem, klasszika filológia, pedagógia, természettudomány és teológia területén 2—2 könyv az egyezés, azonos szerzőjű jogi könyv egy van.

Id. *Péczy* József könyvtárában is a történettudomány volt túlsúlyban. *Millot* történelmi munkája megvolt mindkét könyvtárban. Egyébként e műnek a magyarra való fordítását *Péczy* József is tervbe vette.

Várad *Szabó* olvasmányait nagy kortársai érdeklődésével összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy *Walter Scott* műveit *Vörösmarty* Mihály is szívesen olvassatta.⁷⁸ *Gibbon*: A római birodalom hanyatlása, *Macaulay*: Anglia története című munkák *Kossuth* Lajos könyvtárában is megvoltak. A klasszikusok sorozata mindkét könyvtárban csaknem teljesen azonos: *Cornelius Nepos*, *Caesar*, *Cicero*, *Horatius* stb., ami az iskolarendszer egyön-

⁷⁴ *Molnár* Ágnes i. m. 136. l.

⁷⁵ *Bertók* Lajos: Ifjabb *Köleséri Sámuel* könyvhagyatéka = A Debreceni KLTE Könyvtárának évkönyve. 1955. II. Debrecen, 1956. 12 l.

⁷⁶ *Elek* György: *Weszprémi* István könyvtára = Magyar Könyvszemle. 1942. 306. l.

⁷⁷ *Alapi* Gyula: *Kulcsár* István (1760—1828) és könyvtára. Komárom, 1928. 49. kk. l.

⁷⁸ *Csapodi* Csaba: *Vörösmarty* könyvtára. = Magyar Könyvszemle. 72. évf. 1. sz. 65—66. l.

telőségéből következik. Magyar irodalmi vonatkozásban *Kossuth* könyvtára valamivel frissebb anyagot tartalmaz.⁷⁹

E rövid összehasonlításból is látható, hogy *Váradi Szabó János* könyvtára mind állománya, mind funkciója szempontjából a kor színvonalán állott, s alkalmas volt arra, hogy mind tulajdonosának, mind a kölcsönzőknek korszerű tudományos műveltséget és magasabb szintű szellemi szórakozást nyújtson. Az állomány összetételénél fogva különösen nevelői pályán működők számára volt hasznos, mert ebben a vonatkozásban *Váradi Szabó János* könyvtára jelentős mértékben felülmúlta a többi korabeli könyvtár szintjét. Éppen ezért megérdemelné, hogy valamelyik tudományos közkönyvtárunk gondozásába kerüljön.

⁷⁹ *Katona Jenő: Kossuth Lajos könyvtára. A Könyvtáros. 1954. 4. évf. 11. sz. 20—22. l.*

Imre Lengyel

DIE BIBLIOTHEK VON JOHANN SZABÓ VON VÁRAD

(Zusammenfassung)

Der Verfasser bietet eine Analyse der Bibliothek von Johann Szabó von Várad (1783—1864). Zunächst wird das Bild des wirtschaftlichen und geschichtlichen Hintergrunds gewährt. Die Entstehung und Vermehrung der Bibliothek hing mit dem Beruf des Besitzers engstens zusammen, dessen Ausbildung zum Lehrer im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts stattfand. Er studierte in Sárospatak, dann in Heidelberg, im Anschluss daran verbrachte er fast ein Jahr in Yverdon in der Schweiz, wo er die Methode Pestalozzis studierte. Während seines Aufenthalts in Heidelberg und in der Schweiz kaufte er die meisten Bücher seiner Bibliothek an. Den wichtigsten Bestand seiner Sammlung bildeten also pädagogische Bücher. Nachdem er nach Ungarn zurückkehrte, begann er seine erzieherische Tätigkeit bei der Familie Vay in Zsolca in der Nähe von Miskolc. 1816 zog er nach Pest, wo er Umgang mit literarischen Kreisen hatte und täglicher Besucher der Buchhandlungen war. In Begleitung seiner Schüler fuhr er 1823 nach Wien, wo er die Antiquariate der österreichischen Hauptstadt mit Vorliebe besuchte, um seine Bibliothek weiter zu entwickeln. Hier kaufte er meistens geschichtswissenschaftliche Werke an. Nach den Studienjahren in Wien hielt er sich auf einem Landbesitz der Familie Vay auf. 1830 kam er nach Debrecen, wo er Oberinspektor der Salpeterfabrik wurde und 1864 starb.

Seine Bibliothek bestand etwa aus 2—3000 Büchern, von denen etwa 290 erhaltengeblieben sind. Der Besitzer war kein Kunstsammler: er kaufte nur die Bücher an, die er während seiner Tätigkeit als Erzieher und als ein Mensch mit guter allgemeiner Bildung nötig hatte. Als „Lebensdauer“ der Bibliothek kann man die ersten vier Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts bezeichnen. Der Bestand der Bibliothek wird in der Reihenfolge der Grösse der einzelnen Abteilungen dargestellt, wobei die erste Stelle den pädagogischen Werken (26%) zufällt, dann folgen die Werke der Alten Klassiker (16%), Geschichtswissenschaft (11%), schöne Literatur (10,8%), Geographie (8%) usw. Der Sprache nach stehen die deutschen Bücher an der ersten Stelle (67%), die Bücher in ungarischer Sprache sind mit 57% vertreten. Ein grosser Teil der Bücher wurde ungebunden gekauft und Johann Szabó von Várad liess sie meistens in Debrecen einbinden. Die Debrecener Buchbinderei hatte einen sehr guten Ruf. Der Eigentümer der Bücher machte nicht nur allein von den Büchern Gebrauch, sondern er liess sie gern aus. Ausserdem war er anderen Menschen, Freunden und Fremden bei Anschaffungen von Büchern mit Rat und Tat behilflich. Mit dem Vergleich der Bibliothek mit anderen Privatsammlungen schliesst der Verfasser seine Erörterungen.

Sz. Szabó László

A DEBRECENI „KÖZMŰVELŐDÉSI KÖZKÖNYVTÁR” TÖRTÉNETE ALAKULÁSÁTÓL A FELSZABADULÁSIG (1917—1944)

A vidéki városi könyvtárügy elmaradottsága Magyarországon a két világháború közt általános és közismert jelenség. Az illetékes hatóságok vajmi keveset törődtek a könyvtárakkal. Debrecen ebből a szempontból viszonylagos kivételnek számít. Ennek magyarázatát keresve arra gondolunk, hogy a város vezetésében egy időn át a burzsoá politika liberális, nyugatias irányzata érvényesült s ez a helyi kultúrpolitikában is megmutatkozott. Persze, a feudális dzsentri szellem, a korlátolt nacionalizmus és az egyházi befolyás ugyancsak megnyilvánult. Messze vezetne azonban, ha a tényezők arányát, bonyolult összefüggéseit elemezni próbálnánk. *Csűrös Ferenc* kultúrthanácsnok — hogy a város egyik akkori kulturális vezetőjét idézzük — rámutat arra, hogy modern városi élet el sem képzelhető „a közműveltség elvitathatatlanul nagyfontosságú ügy”-ének megoldása nélkül, „a tudományok népszerűsítésének és a művészeteknek a nagy tömegek nevelésére irányuló törekvése nélkül.”¹ Kár, hogy a helyesen megfogalmazott elvi tételek megvalósítása során csupán torzókra, félmegoldásokra futotta az erőből és a jóakaratból. Ennek ellenére — majd látni fogjuk — Debrecen város könyvtári életében ténylegesen haladó törekvések is érvényesültek.

A város könyvtári kultúráját olvasóköri és szakszervezeti elaprózott és életképtelen „könyvtárak” mellett a Református Főiskola és az Egyetem ebben az időszakban létrehozott könyvtára hordozta. Az egyetemi könyvtárnak mint a tudományos kutatást és a felsőoktatást szolgáló új intézménynek (1916-ban alakult) nem volt nevelő, alakító, tudatformáló hatása a tömegekre.

A Kollégiumi Könyvtár gyarapodása ebben az időben már rendkívül gyér, sőt vannak évek (a gazdasági válság esztendői), mikor hivatalos költségvetésből egyáltalán nem vásárolt, állománya csupán ajándékozás útján gyarapodott. Szerzeményezése így nem tudott lépést tartani a korigénnyel. A Könyvtár már a 20-as évek végétől mindinkább történelmi értékű múzeális gyűjteménnyé, könyvtári műemlékké merevedik. Ilyen körülmények között érthető és szükséges is egy új közművelődési könyvtár létrehozása a lakosság tömeges könyvigényének kielégítésére.

A „Közkönyvtár” létrehozásának gondolata a század első évei óta

¹ *Csűrös Ferenc*: Debrecen közművelődési feladatai a háború után. Debrecen, 1918. Csáthy Ferenc kiad. 6. l. (Debr. M. Kir. Tud. Egy. Népszerű Főisk. Tanf. Előadások. 189 füzet.)

kísértett, de megvalósítására végül is csak az első világháború utolsó éveiben került sor. A közművelődési könyvtárak helyzete országosan is elmaradott, nemcsak vidéken. *Klebensberg, Hóman* kulturális politikája nem kedvezett létrejöttüknek, a meglévők megerősödésének, az igények szerinti fejlődésüknek. Mint könyvtártípusnak is alárendelt szerep jutott csupán a nagyobb tudományos könyvtárak mellett. Az ókonzervatív szemlélet, mely szerint általában a könyvtárak elsődleges funkciója a megőrzés lenne, jól tartotta magát. Még a közművelődési könyvtárak is befelé fordultak, illetve csak szűkre tárták kapuikat, az alsóbb néposztályok tömegei elől pedig egyenesen elzárkózni igyekeztek. Azok, akik helyesen értelmezték a közművelődési közkönyvtárak funkcióját, nem tudhattak kellő hatást gyakorolni a kulturális vezetésre, hiszen a Horthy-korszak politikájának egyik fő-fő eszköze éppen a tömegek sötétségben, tudatlanságban tartása volt.

„A vidéki közkönyvtár rendeltetése elsősorban az legyen, hogy az illető város lakosságának minél szélesebb rétegeit lássa el szellemi táplálékkal s így a kultúra úttörője, pionírja legyen.”² Radó István 1940-ben *Vidéki közkönyvtárak* című tanulmányában írja ezeket a sorokat. Kétségtelen, hogy a két világháború között vidéki városi könyvtáraink többé-kevésbé igyekeztek is megfelelni ennek a követelménynek, legalábbis jobban, mint a többi könyvtártípus. Elenyészően csekély számuk miatt azonban jelentőségük csak másodrendű lehetett az országos könyvtárügy viszonylatában. 1924-ben 6 (Debrecen, Győr, Kecskemét, Miskolc, Szeged, Szombathely) és 1940-ben is mindössze 8 városi közkönyvtár működött vidéken. (Cegléd, Debrecen, Győr, Miskolc, Nagykanizsa, Sopron, Szeged és Szombathely.) A meglévők között is „rendkívül nagy az eltérés. . . Különböző fenntartók, vezetők mellett és egységes irányítás híján nem is lehet másképp;”³ *Witzmann* Gyula ugyanez idő tájt megjelent tanulmányában szomorú rezignációval írja: „. . . a könyvtárügy jelentősége és fontossága nálunk nemhogy a népi, de még az értelmiségi réteg és politikai vezetés köztudatába sem ment át. Pusztá léte megtűrt, igényei talán a tudat pereméig érnek. Olykor a kulturális irányításra hivatottaknál is kevés a megértés.”⁴ A vidéki könyvtárak állománya a 30-as évek végén 5—40,000 kötet között ingadozott. Egyedül a szegedi városi könyvtár rendelkezett 1940-ben már 129,000 kötetes gyűjteménnyel. Ez az állomány is legtöbb helyen primitív módszerek szerint, nem megfelelő raktárakban volt tárolva. Anyagukat a csekély beszerzési keret mellett — melynek felhasználása sem volt mindenütt megfelelő, hiányzott a hozzáértés, szakértelem — nagyrészt ajándékozás útján gyarapították. Éppen ezért állományuk rendkívül egyenetlen, hiányos volt. A kor kulturális politikája tükröződött legtöbbjüknél. *Hankiss* János még 1944-ben is ezt írja (gondoljuk, elsősorban debreceni tapasztalatok alapján): „Mert a közfelfogás szerint csak izgalmas ponyvát olvas a mi népünk.” Éppen ezért — írja a továbbiakban — „nemes ponyvát” kell a kezébe adni, s majd csak „a következő lépés. . . igazi irodalmat adni az izgalmas ponyva köntösében.”⁵ Szilágyi János a munkáskönyvtárakról írt könyvében a vidéki városi könyvtárügy

² Radó István: *Vidéki közkönyvtárak*. MKSz. 1940. 64. évf. 55. l.

³ Radó István: I. m. 55. l.

⁴ *Witzmann* Gyula: A városi könyvtárügy = *Városi Szemle*, 1940. 3. sz. 338. l.

⁵ *Hankiss* János: *A népművelő kis kalauza*. Bp. 1944. A M. Kir. Orsz. Iskolánkülső Nép műve-
ési Int. 76. l.

elmaradottságát, a hatóságok közömbössége, az állomány meg nem felelő volta mellett abban is látja, „hogy a vidéki városi könyvtárakat az olvasóközönség sem vette igénybe olyan mértékben, amennyire a vidéki kulturális sötétség eloszlására szükséges lett volna, s amennyire a könyvtárak sok tekintetben mégis gazdag anyaga lehetővé tette volna a hasznos, művelődést szolgáló olvasást.” Nem csoda ha konkluzióként levonja: „vidéken a lélekrontás fokozottabban érvényesült.”⁶ És ha hivatalos helyen fel is léptek e „lélekrontás” ellen, ez természetesen a burzsoá valláserkölcsei szemlélet nevében történt.

Debrecen város Tanácsa 1910-ben Pozsony város 1908-as feliratát támogatva, ezeket írja a helügyminiszternek: „A szellem és erkölcsrontó detektívregények, valamint a pornográfiai irodalom termékeinek elárúsítása, nyilvános kifüggesztése eltiltassék s az ilyen művek szerzői, kiadói és elárúsítói ellen a törvény kíméletlen szigora alkalmaztassék: továbbá, hogy a nemzetünket gyalázó külföldi lapoktól a postai szállítás kedvezménye elvonassék.”⁷

1. A Könyvtár létrehozásának körülményeiről

1915 július 10-én *Csűrös* Ferenc, Debrecen város közművelődési tanácsnoka, a Debreceni Közlöny hasábjain városi könyvtár létesítésére tesz indítványt. Erre az indítványra válaszol nyílt levélben (Budapest, 1915. dec. 10-i dátummal) *Szabó* Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója, „Debreceni könyvtári föladatok” címen. (A Debreceni Közlöny 1915. december 26-i számában.) Ebben mintegy figyelmeztetésként tárja fel azokat az országosan meglevő hiányosságokat, amelyeket eleve ki szeretne küszöbölni az új debreceni könyvtár életéből. Hangsúlyozza: modern városi könyvtárnak kell lennie, új könyvtári típusnak, amilyenek a public library, az öffentliche Bibliothek, mert — írja — csak „az Einheitsbibliothek, a könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyinek mindennemű olvasószükségletét elégíti ki, a szoros szaktudomány kivételével, az tovább is hiányozni fog. Pedig arra van szükség, hogy német és angol átlagokat érjünk el, 2, 3, 4, kölcsönzést fejenként, és kölcsönzést nem 2, 3 korona, de 20 és 30 fillér átlagos költséggel.”⁸ A debreceni viszonyok elemzéseként közli, hogy a Magyar Minerva utolsó kötetei szerint ez időben Debrecen összes könyvtáraiban 237,232 a kötetállomány (1915-ben). Tehát majd három kötet jut egy lélekre. Ezzel szemben 1915-ben 31,780 a kölcsönzések száma, tehát évenként legfeljebb minden ötödik könyv fordul meg olvasónál. Ugyanakkor Lübeck város 14,000 kötetével már 1909-ben 120,000-es forgalmat bonyolított le, kötetenként 8—9-et, 16—18-szor annyit mint Debrecen.

Az ilyen mérvű elmaradás okát a közönség alacsony műveltségében, a könyvtárak, az állomány szétdaraboltságában (44 helyen a 237,232 kötet), a nem közkönyvtári jellegben jelöli meg. Ilyen előkészítés után a Múzeumok

⁶ *Szilágyi* János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között. (1920—1944.) Bp. 1961. Akadémiai Kiadó. 39. l.

⁷ Detektívregények árusításának eltiltása. Törvényhatósági Biz. Közgyűlés Ügyek Jegyzőkönyve 1910. 19. 18992/909 DÁL. sz. (Debreceni Allami Levéltár).

⁸ „Debreceni könyvtári föladatok” = Debreceni Közlöny 1915. december 26. sz. *Szabó* Ervin levele.

és Könyvtárak Országos Tanácsának 21 000 koronás könyvtári alap beszerzésére és berendezési költségekre nyújtott segítségével a városi Tanács „az első közművelődési könyvtárnak Debrecenben való felállítását” határozatilag rögzíti. „A felállítandó könyvtár elhelyezésére a volt gazdasági tanintézet épületének emeleti helyiségeit jelöli ki a képtárnak szánt 3 helyiség kivételével.” „Utasítja végül a városi Tanácsot, hogy az épületátalakítás és a könyvtár 1917. évi fenntartásának költségeire 5 000 azaz Ötezer koronát állítson be a város 1917. évi költségelőirányzatába.”⁹ 1917-ben gondoskodtak a könyvtár vezetőjének kinevezéséről is, akit megbíztak azzal, „hogy a városi múzeum szervezeti szabályzatát a könyvtárügygel kibővítve dolgozza át, végül megbízza Nagy József polgári iskolai tanárt, hogy igazgatói teendőket folyó év szeptember 1-től kezdve 100 korona havi tiszteletdíj mellett végezze. Folyó év július, augusztus hónapjaiban tanulmányozza át a fővárosi könyvtárak kezelési rendszerét (e célból 400 korona tanulmányi segílyt utalván ki számára), s tanulmányútjáról és a tapasztalatokról részletes jelentést tegyen.”¹⁰

Ezek után került volna sor 1918 tavaszán a Könyvtár megnyitására. „A szervezési munkálatok annyira haladtak, hogy a könyvtár még a tavasz folyamán megnyílik a nagyközönség számára.”¹¹ A polgári forradalom kitörése és a 19-es események miatt azonban egyelőre nem nyílt meg a közönség használatára. Szünetelt a könyvtári munka Debrecen román megszállása idejének első felében is. Az első könyvtári hivatalos jelentés 1920-ból való. Ez már azzal dicsekszik, hogy a könyvtár „a közelmúlt zivataros napjaiban kárt nem szenvedett s rövid egyfélév alatt több mint 100 000 látogatója volt.”¹² A debreceni városi közművelődési könyvtár 1919 augusztus 1-től kezdve folytatott rendszeres kölcsönzést a város olvasótáborá számára.

A Könyvtár állományának alapját a már említett MKOT-nak 21.000 koronás ajándéka, valamint *Déri* Frigyes és a Kereskedő Ifjak Társulatának adománya vetette meg. 1920-ban már olyan nagy a forgalom, hogy a két kirendelt napidíjas csak nehezen tudja a kölcsönzési munkálatokat végezni, már kérelmet kell intézni, hogy harmadik munkaerő „rendeltesék.”

2. A Könyvtár működése, fejlődése a két világháború között

A Könyvtár feladatát így fogalmazta meg az igazgató: „Míg a múzeumoknak a nyilvánosság elé való kitérésén kívül nagy fontosságú munkájuk a múzeális tárgyak felkutatása és megőrzése — addig a közművelődési könyvtáraknak sem *kutatásra*, sem *megőrzésre* (az én kiemelésem. Sz. L.), de a műveltséget terjesztő és fejlesztő forgalomra kell törekedniök.”¹³ Hogy ezt a célt valóban igyekeztek is következetesen megvalósítani, bizonyítja a könyvtár megnyitása utáni évek nagy forgalma. (Lásd: majd a táblázaton.) Nemcsak a városi könyvtár igazgatója látja helyesen a Könyvtár

⁹ Közművelődési Könyvtár felállításról. Törv. Hat. Biz. Jegyzőkönyve. 1916—323. 24036. sz. DÁL.

¹⁰ Közművelődési Könyvtár. Törv. Hat. Biz. Jegyzőkönyve 1917—251. 14658. sz. DÁL.

¹¹ *Csűrös* Ferenc: I. m. 12. l.

¹² Közművelődési Könyvtár megnyitása. Törv. Hat. Biz. Közgy. JKV. 1920—260. 9333. sz. DÁL.

¹³ A debreceni Közművelődési Könyvtár működése. 1922. 328/9595. — IV. 1923. bkgy. sz. DÁL.

célját, hanem a város egyes kulturális irányítói is. A már említett *Csűrös Ferenc* így fogalmazza ezt meg: „A nagy tömegek számára könnyen hozzáférhetővé tenni (t. i. a könyvet Sz.L.), egyike a legfontosabb kultúrfeladatoknak. Megoldásának legtermészetesebb módja: a nyilvános közkönyvtár.” A későbbiekben arra is rámutatott, miért kell Debrecenben a nagyhírű kollégiumi bibliotéka mellett ilyen jellegű közkönyvtár. A kollégiumi könyvtárról írja: „Meg is felelt a szükségleteknek mindaddig, míg a tudományos ismeretek egy szűkkörű társadalmi réteg lelki szükségleteit elégítették ki. Ma is igen jó szolgálatot tesz, mint tudományos búvárkodók, egyetemi hallgatók, felsőosztályos tanulók szakkönyvtára. Nagy tömegek igényeit kielégíteni azonban nem képes.”¹⁴

Csakhamar azt kell azonban tapasztalniok, mind a Könyvtár vezetőinek, mind a nagyszámú olvasóközönségnek, hogy az igények kielégítését sem a MKOT, sem a Városi Tanács nem képes megoldani. 1923-ban már a háromfőnyi kezelőszemélyzetet ötre kellett emelni a nagy forgalom miatt. Méltán bizonyítja ez Debrecen város lakóinak igényét a kultúrára, a könyvre. Mégis már az 1923-as összesítő jelentésben szomorúan kell a Könyvtár igazgatójának papírra vetnie: „A jelszavak és a cselekedetek sok esetben nem fedik egymást, s ha a kettő közül az értéktelenebb jut előre, visszafejlődés kezdődik. Így sajnálatos visszafejlődés éve volt az 1917. évben alapított, s az 1919. évben megnyílt, az országban páratlan fejlődésre lendült könyvtárunknál az 1923. év, mikor kultúrfőlényünk jelszavával szemben a könyvtár személyzetéből felsőbb rendeletre történő elbocsájtás könyvtárunk visszafejlődésének kezdete lőn.”¹⁵ Horthy időközben megerősödött politikai hatalma, sovinszta, nacionalista művelődéspolitikája már jól érezteti hatását.

1924-ben a városi közművelődési könyvtár további hiányosságaira mutat rá az igazgató. Így arra, hogy a forgalomhoz képest rendkívül csekély a könyvvállomány. Legalább 15 000 kötetre kéri emelni. A válasz ridegen elutasító: „ebben a rendkívüli súlyos helyzetben gondolni sem lehet rá” — írják a Városi Tanácstól. Pedig 1924 január 22-én *Czakó Elemér* h. államtitkár „a közművelődési könyvtárban mutatkozó hiányosságokról, s ezek orvoslásának lehetőségeiről”¹⁶ kér felvilágosítást a polgármestertől. 1924 július 1-től a 12 órás nyitvatartást (8—20-ig) 6 órára kellett korlátozni a létszámcsökkentés miatt. Így az új nyitvatartási rend de. 10—1-ig, du. 4—7-ig volt előírva. 1925 január 16-tól *Ecsedi István* személyében új igazgató kerül a Könyvtár élére, aki egyben a városi múzeum igazgatója is. Mint új vezető, jelentéseiben a könyvtár funkcióját „a város minden rendű és rangú közönségének jó magyar nyelvű irodalmi olvasmány” nyújtásában határozza meg. Nagyon érdekes az, amit a könyvtárak közötti gyűjtőkör elhatárolásáról az alábbiakban mond: „Érintkezésbe léptem Debrecen város másik két közkönyvtárával, a kollégiumi könyvtárral és az egyetemi könyvtárral, amelyek vezetőségével olyan megállapodásra jutottam, hogy ők a tudományos és szakmunkákat szerzik be, én pedig a közművelődési könyvtár részére a szépirodalmi és ismeretterjesztő (nem tisztán szakirányú) és ifjúsági munkákat.”¹⁷

¹⁴ Lásd a 9. sz. jegyzetet.

¹⁵ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1923-as működése. 168/4569. — IV. 1924. bkgy. DÁL.

¹⁶ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1924. évi működése. 315/6384. — IV. 1925. bkgy.

DÁL.

¹⁷ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1925. évi működése. 190/8394. — IV. 1926. bkgy.

DÁL.

Az ő nevéhez fűződik a Könyvtár első nyomtatott katalógusának elkészítése és kiadása is. Leleményességére, találékonyságára jellemző, hogy a katalógusban hirdetések tétetett, melyek 6,000.000 koronával csökkentették a nyomtatási költségeket. 1925 októberében jelent meg a katalógus 1,000 példányban, s előállítására 15,000.000 koronába került. Az első nagyobb selejtezés is nevéhez fűződik: 163 hiányos könyvet vont ki az állományból, de helyette még abban az évben a kívánságfüzet figyelembevételével antikváriumtól 112 könyvvel pótolja a kivontakat. Az olvasóteremre nagyobb gondot fordít elődjénél: 8,000.000 korona értékű napi-hetilapot járát: 22 fizetett, és 17 ingyenes lapot. 1925. február 18-án a VKM-től 85 művet vesz át s ebből 52 kötetet Jókai Mór művei közül válaszlt ki. A következő években körleveleket intéz az iskolák igazgatóihoz, melyekben közli a Könyvtár nyitvatartási rendjét és a belépésre vonatkozó szabályzatát, s kéri az iskolai tanulók könyvtárba járásának engedélyezését. Igazgatósága első éveiben tehát határozott fellendülés tapasztalható a közművelődési könyvtár területén. Ezzel le is zárul a tárgyalt Könyvtár történetének első szakasza. (Saját felosztásom szerint. SZL.)

A debreceni közművelődési könyvtár történetének második része egybeesik a Könyvtár új épületbe való telepítésével. A Déri Múzeum 1926 kora tavaszán megkezdett építése 1928 elején befejeződött. A városi könyvtár az új múzeum épületében kapott korszerűbb, szebb otthont. Így 1928. április 11. és 13. között a mai Déri Múzeum nyugati földszinti helyiségébe költözött a volt gazdaság tanintézet épületéből. Az előző helyiség emeleten volt, s egy városzobából, kölcsönző — raktárhelyiségből, valamint egy olvasószobából állott. Az új helyiség földszinti volt, s egy váró, egy kiadó szobából, raktárból és két olvasóteremből állott (könyv- és folyóiratolvasó). A Könyvtár állománya akkor már közeledett a 20 000 kötethez. 14 napi- és 49 hetilap és folyóirat járt az olvasóterembe. Katalógusa 224 oldalas vaskos könyvecske (mivel minden második lapja üres a pótlások számára, így 448 lap). A könyvtár eddigi összes taglétszáma 6655 fő.

Az elkövetkezendő idők hatalmas arányú gazdasági megrázkódtatását (1929—33-as gazdasági válság) Debrecen város közművelődési könyvtára is megérezte. A forgalom ugyan jelentősen nem csökkent, ám a kis számú állomány az egyre bővülő olvasóközönség igényét egyre inkább szűkösen tudta csak kielégíteni. 1929-ben pedig a különböző hírlapok révén a város külsőségeiben lakók közül is többen a könyvtár olvasóivá lettek. Ebben az évben a város 15 400 pengőt áldoz a közművelődési könyvtár céljaira, s a három kezelő napidíjas mellé egy ruhatáros felvételét is engedélyezik. A visszatérő refrén mégis: kevés a könyv! A következő években ugyanis jelentősen növekszik az olvasók száma. Az 1931-es jelentésben olvashatjuk: „A könyvtárlátogatók számát növelte az a körülmény, hogy 1931-ben a ránk szakadt nehéz gazdasági helyzetben a testületek, a körök könyvtárai nem tudtak többé könyvet beszerezni, sőt egyik országoshírű könyvtár, a kollégiumi nagykönyvtár segélyforrások hiányában kénytelen volt a beszerzést beszüntetni, más jelentékeny könyvtárak is a beszerzést nagymértékben csökkenteni voltak kénytelenek.”¹⁸

1932-ben az egyetem új otthonába való költözködésekor, az egyetemi könyvtár zárva volt. Ez a tény szintén jelentősen növelte a városi könyvtár

¹⁸ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1931. évi jelentése—A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1931. 36. l.

forgalmát, úgyannyira, hogy a három kezelőnél mellé a téli olvasóidényre egy negyedik személy felvételét engedélyezi a Városi Tanács, a súlyos gazdasági válság ellenére is. Az 1933-as jelentés már arról számol be, hogy „a körüli könyvtárak teljesen beszüntették könyvtárak gyarapítását”.¹⁹ Erre az időre esik a Könyvtár könyvjegyzékének harmadik kiadása (1932), mely már 340 levelet tartalmaz. (680 oldal.) Ugyancsak ebben az évben változott meg a Könyvtár ex librise is. (A régi „Hortobágy” helyett *Petri* Béla: „Naphanézője”.) A gazdasági válságot követő évek jelentései még mindig arról panaszkodnak, hogy a „nyomasztó gazdasági helyzetben, amelyből kivezető út nem látszik, a közönség lassanként elszokott a könyvek vásárlásától... sőt a meglévőket is eladja.”²⁰

A 30-as évek második felében olvasunk először a városi könyvtár hálózati tevékenységéről. Először a hortobágyi csárdába helyeznek el letétként 100 kötet könyvet (1935). Később fiókot létesítenek a szegényházban is. Ideadják a véglegesen kiselejtezett könyvet, szintén 100 kötetet, majd a nyilastelepi református olvasóköri újabb 100 kötetet. Az 1936-os jelentés már a város különböző részein felállított fiókkönyvtárak nagy jelentőségéről beszél, de mindjárt azt is megállapítja, hogy a kisebb fiókkönyvtárak csak nagyon kis mértékben mentesítik a központi könyvtár túlterheltségét, holott létrehozásuk elsődleges célja ez lett volna.

Ennek persze magyarázata az is, hogy a nevezett fiókkönyvtárakban elhasznált, rongált, selejtes könyveket adtak ki elsősorban, és ezeket is minimális példányszámban (100 kötet). Így aztán nem csoda, ha nemcsak a központi könyvtáron nem könnyítettek észrevehetően, de a fiókkönyvtárak környékén lakók igényét sem elégítették ki ezek a fiókok.

Ugyanezen a helyen állapítja meg a jelentést író igazgató, hogy a tanyai lakosság „kultúrszükségletét” ma a közművelődési könyvtár nem szolgálhatja. A tanyavilág könyvtári ellátására mégis javaslatot tesz: „A munkát a földművelésügyi kormányzat, vagy a Faluszövetség segítségével lehetne megszervezni a tanyai iskolákkal kapcsolatban. A tanyai tanítószervezése és a mai tanyai iskolai könyvtárak felújítása, kibővítése jöhetne szóba.”²¹

1937-ben a Könyvtár adminisztrációját végző *Gulyás* Saroltát Budapestre küldik könyvtáros tanfolyamra, visszajövelekor pedig hivatalosan kinevezik a Könyvtár helyettes igazgatójává. Helyettes igazgatója eddig nem volt a Könyvtárnak. 1938 az utolsó év, mikor külön olvasóterem áll a folyóiratok és a napilapok olvasóinak rendelkezésére — később helyiség hiányában összevonják a két olvasót. 1939-ben felméri a Könyvtár állományának duplumanyagát is. A 25449 kötet közül mindössze 780 kötet a duplum példányok száma. Már a 30-as évek végétől érződik a háborús előkészületek hatása. A könyvforgalom csökken, a 40-es évek elején pedig éppenséggel lepad. Légvédelmi óvintézkedés miatt először 1941. szeptember 22—30 között volt a Könyvtár zárva. Ettől az időtől fogva azonban ez gyakran előfordult. Az olvasótermet véglegesen beszüntették, mivel az óvóhely olyan kis befogadóképességű volt, hogy a személyzet is éppen csak

¹⁹ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1933. évi jelentése — A Debreceni Déri Múzeum Év könyve. 1933. 46. l.

²⁰ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1935. évi jelentése — A Debreceni Déri Múzeum Év könyve. 1935. 88. l.

²¹ A debreceni Közművelődési Könyvtár 1936. évi jelentése — A Debreceni Déri Múzeum Év könyve. 1936. 85. l.

elfért benne. Elkezdődik a Könyvtár történetének harmadik, hanyatló szakasza. A Könyvtár rendszeres működését nemcsak a légvédelmi intézkedések hátráltatják, hanem a szén hiánya is. Nem tudnak fűteni. Már 1942-ben ezt olvashatjuk a Könyvtár jelentésében: „A kölcsönkönyvtárat és az olvasót látogató művelt közönség érdeklődését és igényeit kielégíteni a háborús viszonyok miatt egyre nehezebb. A könyvek drágulása mellett a baj az is hogy a rossz papírra nyomott könyvek, a gyenge minőségű kötetek hamar romlanak.”²² A 40-es évek könyvtári munkájában egyedüli érdekességet az erdélyi könyvtárakkal (elsősorban Marosvásárhellyel) folytatott kölcsönös cserék és adományozások jelentik.

3. A közművelődési könyvtár működési adatai a két világháború között

Az alábbi táblázatban közöljük a városi könyvtár működését tükröző fontosabb adatokat a megalakulástól a tárgyalt időszakig. Az együttes közlés megkönnyíti az áttekintést, az egyes évek adatainak összevetését.

Év	Állomány, kötet	Személyi forgalom (látogatás)	Könyvforgalom	
			(mű)	(kötet)
1919 VIII. 1-től	—	22 764	—	18 854
1920	—	55 486	—	44 983
1921	—	82 914	—	51 405
1922	—	87 642	—	53 979
1923	8 498	78 407	—	43 749
1924	8 781	74 349	—	34 783
1925	9 522	79 374	—	37 675
1926	10 634	66 072	—	73 847
1927	14 000	72 333	—	79 256
1928	15 267	67 186	—	75 646
1929	16 875	79 507	79 507	89 896
1930	18 275	107 191	81 221	91 311
1931	19 295	85 557	85 557	96 882
1932	20 441	91 795	63 292	73 182
1933	21 513	97 008	95 008	108 874
1934	22 574	112 119	87 561	99 786
1935	22 994	88 317	—	99 913
1936	23 596	105 828	—	97 737
1937	23 958	80 542	—	91 224
1938	24 630	65 281	—	74 692
1939	25 449	51 117	61 796	70 706
1940	26 160	59 970	55 953	64 183
1941	26 720	51 606	48 398	55 745
1942	27 179	46 289	43 875	50 964
1943	27 443	51 217	49 005	56 432
1944	—	15 792	—	17 022

A könyvtáralapítás utáni években (1919—1922) a Könyvtár állományára vonatkozó adatokat nem sikerült felkutatnom. 1944-ben pedig a fasiszta és ponyvairodalom folyamatos selejtezése miatt nem mutatták ki

²² A debreceni Közművelődési Könyvtár 1942. évi jelentése—A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1942. 76. l.

az állományt. (Debrecen 1944 október 19-én szabadult fel.) A könyvek évi gyarapodása az évenkénti növekedésből jól rekonstruálható. (1923-ban 8498 kötet, 1924-ben 8781 kötet. Az évi gyarapodás tehát 283 kötet.) Az olvasóforgalmat a látogatások száma tükrözi. A beiratkozott olvasók számát egyrészt nem közölték folyamatosan jelentéseikben, másrészt évenként nem kezdték előlről a beírást, hanem az alakulás évétől számolták. Így kapjuk az alábbi hiányos adatokat:

Év	Összes olvasó	Ebből ebben az évben beiratkozott
1929	7486	831
1930	7890	404
1931	8293	403
1932	2520	700
1933	—	709

1932-ben, mikor felméri a beiratkozott olvasók közül a ténylegesen látogatók számát, 8293-ról 2520-ra esik a létszám, tehát majdnem $\frac{1}{4}$ -ére. A kötetben megadott forgalomban benne szerepel az olvasóteremben kiadott könyvek, hírlapok és folyóiratok száma is. A művek számát szintén hiányosan tudjuk csak közölni.

A táblázatból jól látható a Nagy József igazgató által felpanaszolt hiányok hatása az 1923-26 években, amikor mind a látogatók, mind a forgalom aránya csökken. Az Ecsedi István igazgatása idején tett erőfeszítések eredményeit pedig a világgazdasági válság hatása kisebbíti. 1938—39-től már fokozatosan nyomon követhető a személyi forgalom és a könyvhasználat csökkenése, és általában a könyvtári munka visszafejlődése. Ez a háborús évek súlyos megrázkódtatásának következménye.

4. A szerzeményezés, feldolgozás, raktározás, könyvvédelem. A könyvtár állománya

A) „A közművelődési könyvtár a szükségleteknek megfelelően szerzi be könyveit. Ha egy műből több példányt vásárol, azt a túlságos nagy kereslet miatt teszi. Az elhasznált könyveket pedig polgármesteri engedéllyel átadja a szegényháznak, a hortobágyi könyvtárnak, telepi, vagy tanyai olvasókörnek.”²³ A könyveket a nagyobb helyi könyvkereskedések (elsősorban a „Méliusz”, továbbá a Grünmann és a Bertók cég) útján, a velük kötött megállapodás keretében szerezték be. Ezek rendszeresen elküldték megtekintésre a könyvújdonságokat. A könyvtár vezetője és a feldolgozó könyvtáros kiválasztotta a megfelelő és igényelt műveket, a többieket pedig visszaküldték. Panasz ezzel kapcsolatban ritkán adódik. Annál inkább a felesleges szerv szakszerűtlen beavatkozásaira. „Előjáróink sok esetben nem térhetnek ki egyes, sorozatos, vagy jótékonyság címén magasra szabott olyan művek megvétele elől, melyek közművelődési könyvtárunkban végeredményben nélkülözhetők volnának, mert közönségünk

²³ Közgylési jegyzőkönyvek, közgylési határozatok, 1938. évi kivonataiból. (138) 22711 eln. — 1938. bkgy. DÁL.

azokat nem is keresi.”²⁴ (Dr. *Flórhidy* Tiborné egykori kölcsönző könyvtáros közlése. Ugyancsak ennek alapján közöljük, hogy *Ecsedi* István igazgató sokszor volt kénytelen pengős regényeket megvásárolni azért, mert a tanácsi elöljárók kérték erre.)

A vételen kívül ajándékozás útján is gyarapodott a könyvállomány. Nagyobb vétel volt a Kereskedőtársulat ajándéka. A Társulat kérésére egy ideig vasárnap is nyitva tartották a könyvtárat. Az ajándékozók között a 30-as években dr. *Legányi* Gyula tiszti főorvos és dr. *Komlóssy* Dezső ügyvéd hagyatékai kiemelhetők. Az ajándékozók életükben is szorgalmas látogatói voltak a könyvtárnak. (dr. *Flórhidy* Tiborné, — *Árva* Anna közlései alapján.) Eredetileg az *Oláh* Gábor hagyaték is a könyvtárba került, de később a múzeum magának tartotta meg, innen került aztán az Egyetem könyvtárába.

1925-ben pl. a gyarapodás 887 mű, 1106 kötetben. Ebből vétel 542 mű 628 kötetben, ajándék 345 mű 478 kötetben. Általában nem minden év ajándékanyaga volt ilyen gazdag, de évente két-háromszáz kötet között ingadozott, kivéve persze a gazdasági világválság idejét, és a háborús éveket.

A könyvek feldolgozását még 1939-ben is egy fő végezte (Gulyás Sarolta) 14 × 8 cm (nem szabványos!) kemény fehér kartoncédulákon, rövidített címfelvétellel, amelyen a raktári jelzeten kívül (jobb sarokban) a szerző, cím, kiadó szerepelt mindössze.

A könyveket öt nagy csoportba osztották:

1. Ifjúsági művek (jele: I)
2. Szépirodalmi művek (jele: R)
3. Ismeretterjesztő művek.
4. Kézikönyvtár (jele: O)
5. Periodikák.

Mindegyik csoportot úgynevezett törzskönyvbe vezették be sorszám szerint, s ezen kívül minden csoportnak megvolt a maga külön leltárkönyve (szaktörzskönyve), tehát egy könyvet két helyre leltároztak be. A többes-példányokat — 1939-ben 7802 — eleinte külön jelölték és raktározták szaporulat szerint, a későbbiek során azonban a raktári szám után /A, B, C, D betű jelezte a második vagy harmad példány számát, s a raktárban is együtt voltak találhatóak. A Könyvtárnak betűrendes könyvjegyzéke volt a négy szakcsoport szerinti bontásban és a folyóiratokkal. Ezek kiegészítése, újnyomtatása 2—3 évenként, később 5 évenként megtörtént. Cédulakatalógusa a szerzők és a címek betűrendjében tárta fel a Könyvtár állományát. A raktározás a négy csoportnak megfelelően, szaporulati szám szerinti sorban történt.

Az állomány védelmére gondosan ügyeltek. Minden könyvben megtalálható volt a Könyvtár ex librise, valamint a figyelmeztetés a könyv tisztántartására, megóvására. A Könyvtárat minden év augusztusában zárták (a személyzet is csak akkor mehetett szabadságra) fertőtlenítés és takarítás céljából. Ekkor tartottak állományellenőrzést is, amit az összes kikölcsönzött könyvek beszedése, s ha szükség volt rá, behajtása előzött meg. 1938-ban pl. *Pataki* József, törvényhatósági bizottsági tag ebben a tárgyan intézett interpellációt a polgármesterhez: hogyan kerülnek az

²⁴ Lásd a 22. sz. jegyzetet. 76. l.

Augusztai Szanatóriumba városi könyvtári könyvek? Válasz: A közművelődési könyvtár „könyveit a betegek hozzátartozói viszik ki, s ez ellen nincs mit tenni, mint a felvilágosítás”. „Ragályos betegek könyvet nem kaphatnak, ha a könyvet kölcsönzött családban ragályos betegség üt ki, a könyv fertőtlenítés céljából a betegség bejelentésével a Könyvtárba rögtön visszahozandó!”²⁵ A könyvek ilyen elővigyázatossági rendszabályok ellenére is — tekintettel a könyvállományhoz viszonyított nagy forgalomra — rongálódtak. Jelentésekben szó esik arról, hogy kevés a pénz a könyvek kötetésére. A tanács többször utal ki rendkívüli keretként könyvkötésre bizonyos összeget. Így már a Könyvtár rendezésekor, a megnyitás előtt az ajándékozott, kötés miatt forgalomra nem megfelelő állapotban levő könyvanyagot bekötették. Az 1922. évi jelentés már arra hívja fel a figyelmet, hogy fokozatosan elvesztették a legegyszerűbb, s a legműveltebb rétegét az olvasótábornak, mivel a 10 korona biztosítási díjat 100 koronára emelték, hogy a kötésekre legyen pénz. A későbbiekben is azt tapasztaltuk, hogy viszonylagosan sokat fordítottak kötetésre. 1925-ben pl. a könyvtár „gyarapítási segélye” 28.557.000 korona volt. (24.057.000 korona a várostól, 4.500.000 a VKM.-tól.) Ebből 14 622 000 koronát fordítottak könyvbeszerzésre és 13.935.000 koronát könyvkötésre. Az aránytalanság egyben arra is rámutat, hogy az új könyvek beszerzése jóval drágább volt, mint a kötetés. Ezért tartották érdemesnek minden még arra való könyv bekötését.

B) A könyvtár állományának minőségi megoszlása az ország többi városi könyvtáraihoz viszonyítva jobbnak, egyenletesebbnek mondható. Bár ez az állomány is tükrözi a kapitalista Magyarország politikáját, s a gyűjtés liberális polgári irányzatát, de koránt sincsen annyi fércmű, különösen ponyva, mint a többi városi könyvtárakban ebben az időben. Ezzel szemben a Könyvtár állományában a haladó írók, költők számaránya jelentős, és megtalálhatók az olyan művek is, melyeket abban az időben jogosan baloldaliaknak minősítettek.²⁶ Ennek egyik magyarázata az, hogy a Könyvtárat művelt, hozzáértő, haladó szellemű emberek vezették (Nagy József, Ecsedi István), s ez legpregnansabban éppen a könyvtár szervezőmunkájában nyilvánult meg. De a városi Tanács is — különösen a kezdeti években — emellett a szervezőmunka mellett foglalt állást. Persze a hivatalos szerveknek e „felvilágosodottabb” szemlélete viszonylagos. (A már említett pengős regények iránti igény éppen tanácsi körökben jelentkezett, ha nem is hivatalosan.) De beszéljenek a tények. A Könyvtár állományának jelentős hányadát [1925-ben 70—75%-át] a szépirodalmi [R. csoport] munkák alkották. Ez a csoportja az állománynak rendkívül változatos. Megtalálhatók benne a haladó írók alkotásai, sőt még szovjet írók néhány munkája is. Így pl. *Gorkij*nek már 1925-ben 19 művét találjuk az állományban. (A leltári napló szerint: Konovalov, Csudra Makar, 3, Malva 2, A tévedés, Három elbeszélés 2, Éjjeli menedékhely, Egy élet regénye, Tselkas, Elmúlt emberek, A besúgó, Az anya, Gorgyjejev Foma, Az Artamonovok.) Beszerezték *Dreiser*, *Traven*, *Romain Rolland* (6 mű), *Henry Barbusse* (3), és — természetesen — *Anatole France* (34 mű) műveit. A magyar baloldali irodalom is képviselve volt: *Gelléri Andor Endre*, *Kassák Lajos*, *Lukács György*, *Szabó Pál* stb. Ilyen munkák beszerzése a Könyvtár vezetőinek széles látóköréről és jó ízléséről

²⁵ Lásd a 23. sz. jegyzetet.

²⁶ A leltári naplók nem maradtak meg. Ezért részletesebb elemzésre nincs mód.

tanúskodik. Irodalmunk klasszikusai is megfelelő arányban szerepeltek. Már az 1925-ös 9522 kötetes állományból 358 kötet *Jókai*, 100 kötet *Mikszáth*, 65 kötet *Gárdonyi*, s az akkor még nem klasszikusnak számító *Móricz* 20 regényét, elbeszélését találjuk. *Herczeg* Ferenc ugyancsak 65 kötettel szerepel, *Molnár* Ferenc pedig 25-tel, ami az akkori irodalmi viszonyokat tekintve egyáltalán nem meglepő. Aránytalanság persze mutatkozik. A két *Dumas* munkáinak száma 1925-ben 13 kötet volt, 1931-ben már 31 kötet — míg Victor *Hugo* 1925-ben 14 művel, 1931-ben pedig csak 16 művel szerepel. Pedig a francia romantika kiemelkedő alakja szintén olvasott író volt már abban az időben is. Dehát a Könyvtár nem függetleníthette magát sem a kor művelődéspolitikájától, sem az olvasók igényeitől. Meglehetősen nagy példányszámban szerepelnek az irodalmunk klasszikusai közt emlegetett, de kisebb jelentőségű szerzők művei. Így *Jósika* Miklós 125 kötettel (ami *Jókain* kívül minden klasszikusunkat felülmúl számban) vagy *Vas* Gereben 17 művel.

A debreceni szerzők közül egyedül *Oláh* Gábor szerepel minden munkájával. Már az 1925-ös első katalógus szerint is 25 műve van meg, *Tóth* Árpád neve viszont ugyanebben az évben még hiányzik.

A szépirodalom állományában természetesen megtaláljuk a magyar és a külföldi siker-műveket, bestseller, giccses munkákat is. *Erdős* Renének már 1925-ben 12 műve, *Tormai* Cecilnek 5 műve van meg, a továbbiakban aztán *Gulácsy* Irén, *Szabó* Mária, *Szederkényi* Anna, *Szitnyai* Zoltán, *Kosáryné Réz* Lola, *Szabóné* Nogáll Janka nevével találkozók az olvasó. A külföldiek közül *Courths-Mahler*, *Cronin*, Margaret *Mitchell*, *Pitigrilli*, *Ohnet* (16 művel) neve csakúgy megtalálható, mint *Conan Doyle* (11 művel). Összegezve azt mondhatjuk: A kor divatos regényei helyet kapnak ugyan az állományban, de közönséges ponyva nagyon ritkán, elvétve található. Legtöbbször az is ajándékozás útján kerül a Könyvtárba. A fasiszmus előretörésével fasiszta jellegű munkákat is egyre többet találunk a Könyvtár állományában. (Vitéz *Somogyvári* Gyula, *Alexandra Rachmanova*, *Kovrig* Béla stb.)

Az ifjúsági állomány anyaga szintén kettősséget mutat. Egyrészt megtalálhatók pl. *Cooper*, *Daudet*, *Dickens*, *Mark Twain*, *Verne* Gyula (87 mű), a magyarok közül *Benedek* Elek, *Gaal* Mózes (szokatlanul nagy példányszámban, 56 mű), *Gárdonyi* Géza, *Móra* Ferenc, *Krúdy* Gyula, *May* Károly (26) művei, de *Tóth* Tihamér is 5, *Tutsek* Anna pedig 12 művel szerepel már a 20-as évek végén. Az ifjúsági kötet-állomány mennyiségileg kevés (az állomány 8—10%-a), de minőségileg is elég egysíkú: túlsok közöttük a a délibábos magyarságot (magyarság kultuszt) hirdető munka, másrészt a „jámbor idealista” vagy éppenséggel vallásos jellegű írás (*Tóth* Tihamér; *Toldy* László: Magyar Szent Erzsébet élete; *Lázár* Gyula: Mária Lujza, Eugen Savoyai herceg; *Lőrinczy* György: Kis falum, A bizófalvi harang szava).

Mindezek azt bizonyítják, hogy a Könyvtár gyarapító politikájának haladó jellegét csak viszonylagosan értelmezhetjük.

Az ismeretterjesztő munkák a könyvtár állományának mintegy 18—20%-át alkották. E csoport összetétele is heterogén. Olyan munkákat is idesoroltak, amelyeknek inkább a szépirodalom közt volna a helyük. Ilyenek: *Tagore*: Emlékeim, *Mindszenti* Gábor Naplója, *Vértesi* Arnold: A rótszakállú stb. Megtalálhatók az állományban a materialista filozó-

fusok és más haladó gondolkodók munkái (*Diderot, Rousseau* (11 mű), *Spinoza*), sőt szocialista ideológusok munkái is. (*Bebel* Ágost: A nő és a szocializmus című munkája 2 példányban is, továbbá *Engels, Kautsky, Lukács György, Madzsar József, Szabó Ervin* művei.)

Az irodalomtudományt *Alexander Bernát, Angyal Dávid, Császár Elemér, Beöthy Zsolt, Horváth János, Benedek Marcell* munkái képviselik, hogy jellemzésül néhány nevet említsünk. Persze sok az avult, ma már selejtesnek minősíthető munka is. *Áldor Imrének* pl. már az 1925-ös katalógusban 28 műve található, melyek nem a legmegfelelőbbben tükrözik az akkori történelemtudomány színvonalát sem. (A haza bölcse, Medicsi Lőrincz, Hun utódok, Mohamed élete, Két Rákócziné, József császár stb.)

A kordivat megnyilvánulásaként megtalálhatjuk *Lombroso, Krafft-Ebing, Eduard Fuchs* stb. munkáit. A későbbiekben *Buza Barna, Bangha Béla, Prohászka Ottokár, Kovrig Béla és Hitler Adolf* könyvei is előkerülnek. A népellenes, fasiszta irodalom azonban nem található meg olyan arányban és főleg annyi példányszámban, hogy a reakciós kultúrpolitika és propaganda számottevő hatásáról beszélhetnénk.

Jellemző, hogy ennek az ismeretterjesztő anyagnak jelentős részét — a kor érdeklődésének megfelelően — a humán, tarsadalomtudományi munkák képezték: a vallás, filozófia, történelem, az irodalom és a földrajz kb. egyenlő arányban. Mezőgazdasági, főleg növénytermesztéssel kapcsolatos munkákat még csak találunk, de természettudományos, technikai, műszaki könyveket csak elvétve. (Ez egyébként a debreceni könyvtárak közötti — már említett — gyűjtőkori elhatárolással is összefügg.)

A *kézikönyvtári állományban* a szépirodalom klasszikusai foglaltak helyet, többnyire a közkeletű sorozatokban. Megtalálhatók voltak a legfontosabb lexikonok, szótárak, kézikönyvek, de egyúttal sok olyan anyag is, ami nem illett az olvasótermi kézikönyvtárba. (*Farkas Pál: Elbeszélések.*) Az úgynevezett Déri Könyvtár anyagát, mely mindössze 60—80 kötetet tartalmazott, és eleinte külön kezelték, szintén a kézikönyvtár anyagába olvasztották bele, mivel hasonló jellegű munkák szerepeltek ott is.

A járó napilapok és folyóiratok közt megtalálhatjuk mindazt, ami abban a korban a legfontosabb volt. Az 1925-ös katalógus már 86 hetilapot és folyóiratot sorol fel, mint a Könyvtár állományában megtalálhatókat. Ezek közül egyesek már megszűntek időközben, mások eeredetileg sem jártak, hanem régi évfolyamaik ajándékozás útján kerültek könyvtári tulajdonba. A járók közül 4 a külföldi folyóirat: két német és két francia. Járt valamennyi debreceni napilap és a budapestiek közül a legfontosabbak. A folyóiratok összetételének szak szerinti megoszlása változatos. Az irodalmi, történelmi, filozófiai, vallásos, művészeti, nyelvészeti, könyvészeti, valamint természettudományos, orvosi, mezőgazdasági, erdészeti, közgazdasági, statisztikai, hadtörténelmi tárgyú folyóiratok és hetilapok közt az olvasók többsége megtalálhatta az érdeklődésének megfelelőt.

Végül, hogy a gyűjtés haladó voltának korlátaira, látszólagos objektivitása mögött rejlő hivatalos politikai irányvonal érvényesülésére is rámutassunk, megemlítendő, hogy a rendszer szempontjából különösen veszélyes műveket (főleg a Tanácsköztársaság idején megjelent kiadványokat) gondosan kivonták a használatból, s az igazgatói szoba zárt szekrényében őrizték. A könyvtárosok emelkedett szellemiségét dicséri, hogy

nem sok — mindössze másfél polnyi — könyv jutott erre a sorsra. A könyvtárosok haladó szemlélete, s a gyűjtemény haladó vonásai ellenére a Könyvtár mint egész, természetesen úgy működött, mint szerves része a polgári felépítménynek. A munkássággal kapcsolata nem volt, s annak szemléletétől idegen maradt.

5. A Könyvtár olvasói. A forgalom alakulása

A harmadik pontban részletes adatokat közöltünk a Könyvtár látogatottságáról és könyvforgalmáról is. Ezekre utalva, itt csak néhány elvi jelentőségű problémára szeretnénk rávilágítani. A városi könyvtár ügyrendje kimondta: „A Könyvtár használata teljesen díjtalan”. „Az olvasóterembe léphet minden tisztességesen öltözött 16. életévét betöltött egyén. Az olvasóban mindenki tartozik magát illedelmesen és csendesen viselni.” „A kölcsönkönyvtárból minden debreceni lakos vihet díjtalanul könyvet . . . biztosítékul jelenleg 50 000 korona letétbe helyezendő, mely összeget az illető hiánytalanul visszakapja, mihelyt a könyvtárt nem használja.” A kiskorúakért az atya (gyám) áll jót. „Egyszerre csak egy könyv adható ki. A kölcsönzés ideje négy hét. Ez meghosszabbítható.”²⁷

Ezek a legfontosabb szabályok a Könyvtárban a tárgyalt időszak végéig megmaradtak, a biztosíték összege változott csupán. (Az újság-előfizetőknek nem kellett biztosítékot fizetniük!) Egy könyv helyett a későbbiek során két-három kötetet is ki lehetett kölcsönözni. Már az előbbiekben számot adtunk arról, hogy *Ecsedi* István igazgatósága idején milyen széles propagandamunkát fejtettek ki az olvasólétszám minél magasabbra emeléséért. (Iskolák igazgatóinak körlevél az ifjúság megnyerésére, sajtókampány a város külsőségi lakóinak olvasóvá tételéért.) A Könyvtár tehát céltudatosan törekedett a közműveltség terjesztésére a debreceni lakosság minden rétegében. Ezt több jelentésben hangsúlyozzák is, de maguk a tények is bizonyítják. *Radó* István már idézett tanulmánya rámutat, hogy az összes vidéki könyvtárak között a legjobban látogatott a debreceni volt. A világgazdasági válság idején, 1930-ban is a legnagyobb a forgalma, pedig a szegedi, győri, szombathelyi, soproni könyvtárak állománya jóval magasabb a debreceninél. Cáfolnunk kell *Szilágyi* Jánost, aki a már szintén idézett könyvében a Könyvtár ügyrendjét tévesen értelmezi, írván: „A debreceni könyvtárban tisztességes öltözék is kellett a tudásszomj mellé.”²⁸ Alaposan utánanézve e ténynek, az ügyrend e pontja azt kívánta megelőzni, hogy főleg nyáron a férfiak nem shortban, ingujjban, nők pongyolában, vagy egyéb hiányos öltözetben lépjenek be az olvasóterembe, hanem tisztességes öltözküddel (kinek milyen volt) is tiszteljék a kultúra, a közműveltség terjesztésének eme városi intézményét. De méginkább kiténik e különbség, ha összevetjük a Református Kollégium olvasójának szabályzatával, melyben ilyen megkötések vannak: „komolyirányú kutatók” használhatják. Nem hozhatnak ki könyvet, kiknek „kérelmi tőkéletes tervtelenséget, pusztá kapkodást árulnak el, fel van jogosítva az illető hivatalnok az ily követeléseket visszautasítani”.²⁹ Az aztán más kérdés, hogy

²⁷ *Ecsedi* István: Debrecen szabad királyi város Közművelődési Könyvtárának könyvjegyzéke. A közönség használatára. Debrecen, 1925. Városi ny. 4. l.

²⁸ *Szilágyi* János: l. m. 38. l.

²⁹ *Oláh* Gábor: A nyilvános olvasó szakszerű könyvjegyzéke. 1905. Debrecen, 1905. Város ny. 1. l.

a szegényebb rétegeknek a kenyérkereseti gond mellett még ha igényük lett volna is, idejük nem maradt olvasásra. Ez iránti igényeiket nem is igen ébresztgették. A Könyvtárnak a szegényebb rétegekkel szembeni demokratizmusa persze nem több polgári liberalizmusnál. Annyi azonban bizonyos, hogy a „tiszteséges öltözet” követelését legalábbis szándékában nem lehet antidemokratikusnak nevezni. Hogy a Könyvtár olvasótermét különösen téli időszakban mennyire látogatták, még a fasizálódás időszakában is, arról az 1936-os jelentés bizonyoság. „Az olvasóterem túlszűfolt-sága a téli hónapok hidegebb napjain — ez elmúlt télen tett tapasztalataim alapján — jórészt nem a tudás és olvasnivágyás, tehát nem komoly törekvéseknek tudható be. Röviden szólva, *nem kívánatos elemek ülnek be* (az én kiemelésem Sz. L.) hidegebb időszakokban a jól fűtött és világított termekbe, olvasás ürügye alatt, sokszor találkahelyül használva az olvasót vagy pedig naponta sokszor ki-bejárva melegedőhelyül.”³⁰

A debreceni városi közművelődési könyvtár olvasóinak foglalkozási megoszlása is nagyon vegyes képet mutat. Százalékosan — a hiányzó törzskönyvek miatt — ugyan pontos számításokat nem végezhattünk, de a foglalkozási rovatokban döntő százalékban szerepelnek a debreceni kisemberek: kisiparos, kiskereskedő, vasúti alkalmazott, altiszt, gyári munkás, varrónő, kiszolgáló, különböző segédek, gazdálkodók és rengeteg háztartásbeli. A földművesek száma időben előrehaladva egyre kevesebb. Korabeliek visszaemlékezése szerint szerették ezt a könyvtárat nemcsak a helyiségek tisztasága, otthonos, meleg hangulata miatt, hanem a személyzet szolgálatkészsége, kedvessége, segíteni akarása miatt is. Sok már felnőtt dolgozó, értelmiségi, akkor kisdíák, ebben a könyvtárban ismerte és szerette meg a könyvet.

Azzal, hogy ez a közönség mit olvas, több jelentés között az 1935. és 1936. évi foglalkozik legrészletesebben. Ez a kép meglehetősen tarka, ellentmondásos: az egészség és a fertőzött irodalmi érdeklődésre egyaránt mutat példát. Mindenekelőtt az akkori aktuális írások iránt nagy a kereslet. *Hiller*: *Harc* című művét az utolsó években sokszor olvasták. A külföldi írókat többet olvasták, mint a hazaiakat. Az érdeklődés jellemzéséül az egyik jelentés külön csoportban említi a kétes hírű női bestsellereket. *Alexandra Rachmanovát*, *Vicki Baumot*, *Fannie Hurst*-ot. Külföldi keresett írók: *Sinclair Lewis*, *Guido da Verona*, *Hans Fallada*, *Dekobra*, *Percival Wren*, akiknek nevei a ranglista élén szerepelnek. A magyar írók közül a legnépszerűbbek: *Gulácsy Irén*, *Zsigray Julianna*, *Sz. Szabó Mária*, *Erdős Renée*, *Jókai*, *Gárdonyi*, *Mikszáth* és *Herczeg Ferenc*.³¹ Mint látható, a közkedvelt külföldi és magyar írók többsége bestseller. Ez méltóan tükrözi a többségében kispolgári olvasóréteg ízlését és szemléletét.

Ha kor szerint vizsgáljuk az olvasás alakulását, megtudjuk, hogy a klasszikus magyar irodalmat fiatalok és öregek egyaránt szívesen olvasták. A fiatalok a Könyvtár beszámolója szerint a ma felé fordulnak, s a korabeli parasztbrázolás érdekli őket. (1936-ban, nyilván a népi írók hatására.) A felsorolás mégsem egészen ezt tükrözi, tudniillik *Gulácsy Irén*, *Harsányi Zsolt*, *Bánffy*, *Surányi*, *Makkai*, *Tabéry*, *Nyirő* neveivel többször találkozunk. Más helyen azt hangsúlyozzák, hogy a fiatalok

³⁰ Lásd a 21. sz. jegyzetet. 84. l.

³¹ Lásd a 20. sz. jegyzetet. 91. l.

szeretik a romantikát, ezért szívesen olvasnak *Dumas*, *Makkai Sándor*, *Móra Ferenc*, *Szántó György*, *Zilahy Lajos*, *Móricz Zsigmond*, *Komáromi János*, *Földi Mihály*, *Tamási Áron*, *Nyirő József*, *Körmendi Ferenc*, *Babay József*, *Harsányi Zsolt* műveiből.

Az 1936-os jelentés hangsúlyozza, hogy a Könyvtárat a város minden rétege szívesebben veszi igénybe, a kölcsönzöt, csakúgy, mint az olvasótermet. Az olvasóközönség nagyobbik felét mégis a középiskolai diákság alkotja, s az olvasóterembe is közülük jár a legtöbb. Egyetemi hallgatók már kisebb számmal járnak ide. A diákság dolgozatai megírásához, a felkészüléshez talál kézikönyv irodalmat.

A középréteg a kölcsönzöt látogatja inkább, s szívesen olvas újabb történeti regényeket: *Gulácsy*, *Bánffy*, *Surányi*, *Móricz*, *Makkai* műveit, az erdélyi írók közül főként *Tamási*, *Tabéryt*, *Nyirőt*.

A külföldi nagy klasszikusokat a tanárok és tanítók keresik elsősorban — olvashatjuk tovább a jelentésből. Ezek között *Dumas*, *Shakespeare*, *Tolsztoj* a legkeresettebb. Szívesen olvassák az útleírásokat, de csak magyar nyelven. Idegen nyelvű művek forgalmazása ritkább.

A könyvforgalom a kölcsönzőben 1936-ban az alábbiak szerint alakul, foglalkozás szerinti megoszlásban:

	Fő
Fiútanuló	7 870
Leánytanuló	2 878
Gazdálkodó	1 976
Iparos	6 697
Kereskedő	6 632
Tisztviselő	21 191
Tanár, tanító	3 104
Egyéb foglalkozású	3 073
Személyi szolgálatos	2 351
Háztartásbeli	11 851
Összesen	67 623

Tehát 67.623 művet használtak 75.562 kötetben.
Nemek szerint az olvasóteremben 1936-ban megfordult:

	Fő
Fiú	18 534
Leány	2 653
Férfi	15 865
Nő.	1 153
Összesen	38 205

A közölt statisztika a tisztviselők, háztartásbeliek, kereskedők, iparosok és tanulók részarányának többségét tükrözi. A háztartásbeliek nagy része szintén tisztviselők, iparosok, kereskedők vagy magánvállalkozók feleségei közül kerül ki. Az olvasóközönség tehát erősen kispolgári jellegű. Jórészt ez magyarázza a bestseller irodalom kaposságát is.

A munkásosztállyal mint kategóriával nem találkozunk a Könyvtár statisztikáiban. Számuk minden bizonnyal kevés is, s az egyéb foglalkozásúak rovatban kell őket sejtenuünk.

A parasztságot a „gazdálkodók” képviselik. Ez a zsirosabb rétege a parasztságnak. A tanyavilág több mint 10.000 lelket számláló zsellérsége, cselédsége teljesen ki van zárva a művelődés valamennyi formájából, hiszen némelyikük olvasni sem tud.

A könyvforgalom adataiban az olvasóteremben forgalmazott folyóiratok és napilapok nem szerepelnek.

A könyvforgalom szakmegozslásáról országos viszonylatban a korabeli tanulmányok (*Radó, Witzmann*) igazítanak el bennünket, amelyekben debreceni adatok is találhatóók. Debrecenben a könyvtári jelentések szerint is a szépirodalmi és az ifjúsági munkáknak van nagy keletjük. Az évi forgalom 90—92%-a szépirodalmi, ifjúsági munka. Míg az ismeretterjesztő irodalmat mindössze 6—8%-ban viszik. Ez azonban még így is jobb arány, mint az országos átlag, hiszen Győrben 94%, Sopronban pedig 97% a szépirodalmi művek forgalmi aránya.

Mindenesetre az általunk harmadik pontban kimutatott forgalmat érdemes összevetni a *Czakó Elemér* által 1924-ben megadott adatokkal:

Név	Könyv-állomány	Személy-forgalom	Kötet-forgalom
Budapesti Ráday könyvtár	40 000	65	265
Debr. Ref. Főiskola	100 000	2 166	5 276
Győri Városi Könyvtár	25 000	1 683	3 836
Hódmezővásárhelyi Ref. Főgimnázium	15 000	537	643
Pápai Ref. Főiskola	45 000	339	4 110
Sárospataki Ref. Főiskola	30 000	1 525	2 788
Szegedi Somogyi Könyvtár	100 000	5 604	7 464
Szombathelyi Városi Könyvtár	8 000	142	1 684
Tiszafüred	6 000	2 100	6 000
Debreceni Városi Könyvtár	8 781	74 349	34 783

(1924-esek a debreceni könyvtári adatok is. Saját közlésem. Sz. L.)

A számok önmagukért beszélnek — bizonyítanak felesleges. Ránézésre megállapítható, hogy Debrecen város közművelődési könyvtára hasonló állománnyal mind a személyi, mind pedig a könyvforgalom területén magasabb eredményeket ért el. Míg a közölt statisztika szerint a többi könyvtárakban évente egyszer sem fordult meg egy könyv, addig a debreceni városi könyvtárban kb. 4 volt a könyvek évenkénti forgási sebessége.

Debrecen város közművelődési könyvtárának negyedszázados útjáról, fejlődéséről, történetéről igyekeztünk rövid képet alkotni. Rámutatunk arra, hogy ez az intézmény a könyvtárvezetés viszonylagos demokratikus volta miatt, különösen a kezdeti időszakban országosan is páratlan eredményeket ért el az olvasó- és a könyvforgalom terén. Megpróbáltunk ezen rövid 25 év történetén belül is elkülöníthető szakaszokat megállapítani. Így a Könyvtár történetének három jól elkülöníthető szakaszáról beszélhetünk.

1. A kezdeti évek nagy fellendülésének szakasza.
2. A világgazdasági válság hatása a Könyvtár fejlődésére, melynek kezdete szinte egybeesett a Könyvtár új épületbe való költözésével.
3. A háborús évek visszafejlődő szakasza.

A könyvtár e negyedszázad alatt megnégyszerezte állományát, maga köré hálózatot igyekezett kiépíteni. Személyzete az igazgatóval együtt a háromfős kezdetről hat főre emelkedett. Állománya, forgalma, olvasóinak megoszlása tükrözte ugyan a *Horthy*-rendszer kulturális politikájának, s a kor tudományosságának törvényszerűségeit, s leginkább a liberális polgárság szemléletét, erkölcsiségét — mégis országos viszonylatban Magyarország többi városi könyvtárával (talán Szegedet kivéve) összehasonlítva jobb eredményeket sikerült elérnie, különösen a tömegek olvasásra nevelésében.

Hogy mennyire valósultak meg *Szabó* Ervin modern könyvtári elképzelései Debrecen városában, az az elmondottakból látható. A feltételekhez és lehetőségekhez képest nagy eredmények bizonyítják a város olvasóinak könyvszeretetét, olvasási igényét. Ezek az igények végül is Debrecen szocialista típusú könyvtárhálózatának kiépítése során bontakoznak majd ki.

László Szabó

GESCHICHTE DER „ALLGEMEINBILDENDEN BIBLIOTHEK“ IN DEBRECEN VON IHRER GRÜNDUNG (1917) BIS 1944

(Zusammenfassung)

Die öffentliche Stadtbibliothek von Debrecen wurde im Jahre 1917 gegründet. Die Veranlassung und Ratschläge von Erwin Szabó, der führenden Persönlichkeit der ungarischen Arbeiterbewegung und des Bibliothekswesens in Ungarn, die damals in der örtlichen Presse der Stadt Debrecen Anklang gefunden haben, trugen zur Ausbildung einer verhältnismässig fortschrittlichen Bibliothekspolitik wesentlich bei. Erwin Szabó stellte die englisch—amerikanischen „public libraries“, sowie die schweizerischen und deutschen öffentlichen Bibliotheken, die sogenannten „Einheitsbibliotheken“ als Vorbilder vor die ungarischen Bibliotheken. Er hat dabei besonders die Bibliothek der Stadt Lübeck hervorgehoben, die einen viel grösseren Bücherverkehr und eine bedeutend höhere Leserschaft bei demselben Bücherbestand erreichen konnte, als manche Büchereien in Ungarn.

Die Stadtbehörde von Debrecen sorgte in den letzten Jahren des ersten Weltkrieges im Sinne eines verhältnismässig aufgeklärten bürgerlichen Liberalismus für die Errichtung und Ausstattung der neuen Bibliothek, deren Bestand durch die Unterstützung des Landesrates für Museen und Bibliotheken (mit 21 000 Kronen) sowie des Stadtrates (mit 5000 Kronen) gegründet wurde. Die Bibliothek wurde nach dem Sturz der Ungarischen Räterepublik während der Zeit der rumänischen Besetzung der Stadt am 1. August 1919 eröffnet.

In der Geschichte der Bibliothek bis 1944 lassen sich drei Abschnitte unterscheiden.

1. In der ersten Periode der Wirksamkeit der neuen Stadtbibliothek war ein Aufstieg der Leserschaft und des Leseverkehrs festzustellen, indem ein jährlicher Leserverkehr von 80,000 Personen und ein Bücherverkehr von 50.000—60.000 Werken bei einem Bücherbestand von 8—9000 Bänden geleistet wurde, was jährlich einer 6—7 maligen Zirkulation je nach einem Buch entsprach.

2. Der Zeitabschnitt der weltwirtschaftlichen Krise (1929—1933) fiel mit dem Umzug der Bibliothek in ihr neues Heim zusammen. Die Bibliothek wurde im Erdgeschoss des nach Friedrich *Déri* genannten neuen Stadtmuseums untergebracht, wo Bücherei und Museum unter derselben Verwaltung standen. Für diesen kurzen Abschnitt war ein Rückgang des Bücherzuwachses kennzeichnend. In diesen wirtschaftlich so verhängnisvollen Jahren haben selbst so berühmte Kulturstätten, wie die Bibliothek des Reformierten Kollegiums zu Debrecen, sowie die Bücherein der Gewerkschaften und anderer Körperschaften die Anschaffung neuer Bücher in Ermangelung von Mitteln gänzlich eingestellt. Auch die behandelte Allgemeinbildende Stadtbibliothek konnte sich nur durch Geschenke einen bescheidenen Zuwachs sichern, wodurch eine Zunahme von jährlich 200—300 Werken ermöglicht war.

3. Am Ende der 30-er Jahre erfolgte ein weiterer Rückfall, dem allerdings eine kurze Periode der anfänglichen Kriegskonjunktur voranging. Vom Jahre 1940 ab war dieser Prozess auch in dem starken Rückgang des Leserverkehrs zu beobachten.

Die Bücherei, deren Bestand mittlerweile 27—28.000 Bände erreichte, konnte in den 40-er Jahren einen Verkehr von 50.000 Lesern und einen Bücherverkehr von 55—60.000 Bänden aufweisen, was eigentlich geringer war als in den Gründungsjahren bei einem viel geringeren Bücherbestand.

Die Zusammensetzung des Bücherbestandes der Stadtbücherei, obwohl sie die Kulturpolitik des *Horthy*-Regimes und den literarischen Geschmack des Kleinbürgertums widerspiegelte, zeugte doch von einem verhältnismässig höheren Niveau, als der Bestand anderer öffentlichen Stadtbibliotheken in Ungarn zu dieser Zeit.

Das Leserpublikum bevorzugte vor allem die sogenannten Bestseller; der Bestand enthielt zahlreiche Werke der modischen Literatur mit geringem literarischen Wert: sog. leichte Lektüre für anspruchlose Leser; die Schundliteratur war jedoch darin nicht vertreten. Der überwiegende Teil der Stadtbibliothek bestand aus Werken ungarischer und fremder Klassiker, ausserdem aus bekannten modernen ungarischen und fremden Schriftstellern des XX. Jahrhunderts. Die Bücher für die Jugend und Kinder könnten höhere Ansprüche kaum befriedigen, dazu war auch noch ihre Anzahl gering.

Dasselbe kann man von der populärwissenschaftlichen Literatur behaupten, die für die Stadtbücherei erworben wurde. Der Leserkreis der Bibliothek rekrutierte sich aus kleinbürgerlichen Elementen, Kaufleuten, Handwerkern, Schülern, kleinen Beamten und Hausfrauen. Dieser Umstand hat auch den Bestrebungen des Bucherwerbs seinen besonderen Stempel aufgedrückt; an der Anspruchlosigkeit der Leser mussten die Versuche zur Erreichung eines höheren Niveaus scheitern. Das im Gebiet der Stadt in bedeutender Zahl lebende Bauerntum (mehr als 15.000) sowie die Arbeiterschaft (12.000) war im Leserpublikum der Bücherei nur spärlich vertreten. Die ärmeren Volksschichten hatten keine freie Zeit für Selbstbildung und Kultur übrig, das regelmässige Lesen war ihnen ziemlich fremd; Ansprüche dieser Art wurden freilich bei ihnen kaum erweckt.

Am liebsten und häufigsten las man ausländische und ungarische Klassiker (*Shakespeare, Tolstoi, Dumas, Jókai, Mikszáth, Móra* usw.), sowie die sogenannte Zeitliteratur, d. h. vorwiegend publizistische Werke, die sich mit den damals aktuellen Problemen der Weltpolitik, der Kunst, des Wissens und der Gesellschaft beschäftigten. (*Hitler, Alexandra Rachmanova, Gyula Somogyváry, József Babai, Zsolt Harsányi, Ferenc Herczeg* usw.) Dem kleinbürgerlichen Geschmack der Leser standen aber vielmehr kitschige literarische Werke nahe, wie z. B. die Bücher von *Wicki Baum, Fannie Hurst, Dekobra, Percival Wren, Ohnet, Renée Erdős* u. a. m.

Da die Geschichte der öffentlichen Büchereien in Ungarn noch kaum erforscht wurde, hatte der Verfasser mit diesem Aufsatz die Absicht, einen Beitrag zur einer umfassenden Darstellung der Entwicklung dieser Bibliotheken zu liefern.

KÖZLEMÉNYEK

Lengyel Imre

NEMZEDÉKEK TALÁLKOZÁSA PESTALOZZI SZELLEMÉBEN

Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavassy Lajos Váradi Szabó Jánoshoz intézett leveleiből

A világ jelenségeiről rendelkezésre álló ismeretanyag átadása, az új nemzedék szellemi képességeinek fejlesztése, jellemének képzése, egy szóval a nevelés kérdése ritkán állt olyan érdeklődés középpontjában, mint a XIX. század első évtizedeiben, amikor a francia forradalom eszméinek hatása alatt meginduló polgári fejlődés megkezdte nagy támadását gazdasági és társadalmi téren a fennálló feudális rendszer ellen. A kor képéhez tartozik, hogy a legtöbb ember még nem látja ugyan a gazdasági tényezők szerepét az eseményekben, de az ész, az értelem, a művelődés jelentősége egyre nyilvánvalóbb mindenki számára. Éppen ezért világszerte izgatja az embereket az új módszerekkel való nevelés kérdése; iskolák, intézmények keletkeznek, hogy előkészítsék az új társadalmi rend, a polgárság művelődését, amelyből a feudális társadalom privilegizált tagjai eddig elfoglalt helyzetüknél fogva sem szeretnének kimaradni.

A kor nevelési törekvéseinek képviselői közül különösen híressé vált *Pestalozzi*, akinek intézeteiben főuraktól kezdve az egyszerű iskolamesterekig sokan megfordulnak, hogy módszerét tanulmányozzák. A látottak-hallottak alapján csaknem minden országban erjedési folyamat kezdődött a nevelésügy terén. Európában Franciaországtól Oroszországig folyik a szellemi harc *Pestalozzi* módszere mellett és ellen, de Amerikába is eljutnak az új nevelési, oktatási eszmék körül folyó vita hullámai.

Magyar vonatkozásban a század elején különösen *Váradi Szabó János* fáradozik sokat *Pestalozzi* elemi módszerének ismertetése és elterjesztése érdekében.¹ Az első vita lezajlása után a század 30-as, 40-es éveire esik *Pestalozzi* eszméinek jelentősebb behatolása az akkor még jórészt egyházi iskolák nevelési és oktatási tervzeteibe.

Az a nevezetes alkalom, amely a 40-es években *Pestalozzira* irányíthatta a nevelési problémákkal foglalkozó körök figyelmét, a nagy nevelő születésének 100. évfordulója volt. A harc csaknem mindenütt *Pestalozzi* javára dőlt el, s most már inkább tanainak alkalmazási módszeréről folyt a vita.

¹ Ld. bővebben *Lengyel Imre*: Újabb adatok *Pestalozzi* magyarországi hatásának értékeléséhez. — Könyv és Könyvtár. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. — Bp. 1961. 149—167. l.

Pestalozzi táborának lelkes hívei ezúttal már a fiatalabb nemzedék tagjai közül kerültek ki, akik örömet keresték a kapcsolatban az előttük járt századeleji *Pestalozzi*-tanítványokkal. Ennek a második nemzedéknek egyik lelelkesebb tagja kétségkívül *Tavassy* Lajos volt.²

„*Tavasi* volt a haladó polgári eszméket képviselő, nemzeti függetlenséget akaró baloldali pedagógusok csoportjának vezéralakja. És mint ilyen tevékenységével jelentős mértékben hozzájárult az egységes demokratikus „nemzeti tanrendszer” körvonalainak kialakításához” — állapítja meg róla *Havril* Andrásné.³

Tavassy korszerű nevelési programjának megvalósítására minden eszközt igyekszik felhasználni. A pesti evangélikus gimnázium tanáraként, majd igazgatójaként az egyre inkább fővárossá váló Pest központi helyzetét felhasználva mindent elkövet, hogy a magyar nevelőket eszmeileg és szervezetenként tömörítse, a széteső nevelési eljárások helyett egységes elveken alapuló tanítási rendszert dolgozzon ki. Kialakult az a mély meggyőződése, hogy az iskolát nevelési programjának megvalósítása érdekében függetleníteni kell az egyháztól. Fiatal pedagógusok számára lakásán hetenként összejöveteleket rendez, s ezeken megvitatják a magán és köznevelés, a tanítóképzés, a szülők nevelési szerepének kérdéseit.⁴

Pestalozzi születésének 100. évfordulóját *Tavassy* arra használja fel, hogy a nagy népnevelőre irányítsa a figyelmet, ezért tekinti feladatának az évforduló alkalmával a „Nevelési Emléklapok (*Pestalozzi* születésének évszázados ünnepélyére, néhány magyar nevelővel együtt kiadja *Pestalozzi* arcképével. Pest. 1846—48. Hat füzet) szerkesztését és minél szélesebb körben való terjesztését. Szerkesztői munkája során igyekszik felkutatni azokat a kapcsolatokat, amelyek hazánkat a nagy svájci pedagógushoz fűzik. Így kerül kapcsolatba *Váradi Szabó* Jánossal, aki 1810 augusztusától 1811 májusáig tanulmányozta Yverdonban *Pestalozzi* módszerét, hogy aztán annak egyik legkiválóbb magyar ismerőjeként tanainak elméleti és gyakorlati hirdetője legyen.

Váradi Szabó János 1783. aug. 27-én született Szilvásújfaluban (Zemplén vm.). Tanulmányait a sárospataki kollégiumban végezte kiváló eredménnyel. Ezért választotta báró *Vay* Miklós generális, *Báróczy* Sándor onokaöccse, két fia, Miklós és Lajos mellé nevelőnek. *Váradi Szabó* János ismereteinek gyarapítása végett és a nevelői pályára való alapos felkészülés céljából először a heidelbergi egyetemre iratkozott be. A nevelés iránt érdeklődő magyar ifjút Friedrich Heinrich Christian *Schwarz* professzor beszélte rá *Pestalozzi* módszerének tanulmányozására.

Váradi Szabó János 1810 nyarán utazott Yverdonba, ahol *Pestalozzival* és munkatársaival közvetlen kapcsolatban mélyreható tanulmányokat végzett a rendelkezésére álló tíz hónap alatt. Kiváló munkájának elismeréseképpen a haladó szellemű *Lentzburgi Tudós Társaság* tagjává is megválasztották. Elméleti és gyakorlati ismeretekkel felvértezve tért vissza hazájába vállalt kötelezettségének teljesítésére. A kapcsolatot *Pestalozzi* intézetével továbbra is fenntartotta, levelezésben állt *Pestalozzival* és munkatársaival,

² A név *Szinnyeinél* (XIII. k. 1357. l.) és az újabb neveléstörténeti irodalomban *Tavasi* írásmóddal fordul elő. Az itt közölt levelekben a levélíró a *Tavassy* írásmódot használja, ezért írjuk mi is így.

³ *Pedagógiai Szemle*. 1957. 7. évf. 1. sz. 62. l.

⁴ Ld. bővebben *Oroszné, Murvai Margit: Tavasi Lajos munkássága—Pedagógiai Szemle*. 1954. 4. évf. 1. sz. 101—117. l.

Johannes *Niederer*rel és Wilhelm *Egger*rel,⁵ sőt az utóbbit sikerült rávennie, hogy Magyarországra jöjjön és segédkezzék neki a *Vay*-fiúk nevelésében. Közös munkájuk eredményéről *Kazinczy* nagy lelkesedéssel számol be *Kölcsy*hez írt egyik levelében.⁶

1816-ban *Várad* *Szabó* János tanítványai kíséretében Pestre került, ahol alkalma nyílt *Pestalozzi* tanainak szélesebb körű ismertetésére. Állandó kapcsolatban volt írói körökkel, megismerkedett *Schedius* Lajos egyetemi tanárral, a pesti evangélikus iskola főfelügyelőjével, akit megnyert *Pestalozzi* tanainak alkalmazására. Még ez évben cikket is írt *Pestalozziról* a „Hazai és Külföldi Tudósítások”-ba, s ezzel elindította az első nagyobb nyilvánosság előtt folyó vitát az új nevelési rendszerről. 1817-ben pedig könyvben foglalta össze a magyar nevelésügy fejlesztésének kérdéseit *Pestalozzi* elveinek alkalmazásával kapcsolatban.⁷

Nevelési ügyekben való jártasságának, tanítványaival elért országos sikereinek elismeréseképpen 1825-ben meghívták a debreceni kollégium újonnan felállított pedagógiai tanszékére, de ezt a kiténtetést, bár a kapacitálók közt ott van *Fazekas* Mihály, a Lúdas Matyi költője, és *Kiss* Imre salétrominspektor, *Csokonai* barátja, nem fogadta el. Ugyanígy járt el, amikor a sárospataki professzori széket ajánlották fel neki.

1830-ban Debrecenbe, *Kiss* Imre helyére kerül salétrominspektornak. A hivatalos teendők mellett nevelési kérdésekkel is állandóan foglalkozik. Támogatja *Steinacker* Gusztávot a debreceni leánynevelő intézetben végzett munkájában, agítál *Pestalozzi* ügye mellett, részt vesz a Kollégium irányításában, levelezésben áll kora jelentősebb egyéniségeivel. A magyar nevelésügy megbecsült munkásaként 1864-ben Debrecenben halt meg a politechnikai oktató és kiváló úttörője. A magyar *Pestalozzi* követők második nemzedéke „a *Pestalozzi*-eszmék egyik legderékabb magyarországi képviselőjének” tekinti.⁸ Ez az elismerés még életében osztályrészéül jut, hiszen *Tavassy* Lajos, amikor *Pestalozzi* szellemét akarja idézni a Nevelési Emléklapokban a centenáris ünnepek alkalmával, elsősorban *Várad* *Szabó* Jánoshoz fordul cikkanyagért. E tárgyban folytatott levelezésük joggal tarthat számot érdeklődésünkre.

Tavassy Lajos *Várad* *Szabó* Jánossal folytatott levelezése értékes adatokat szolgáltat a Nevelési Emléklapok keletkezéséről. Jelentőséget kölcsönöz ezeknek a leveleknek az is, hogy a nehézkes sajtóviszonyok között a személyes levelezés lehetőséget nyújtott olyan kérdések felvetésére is, amelyeknek tárgyalása nagyobb nyilvánosság előtt a cenzúra miatt eleve lehetetlen lett volna. Teljes mértékben igazolják e levelek *Oroszné Murvai* Margit feltételezését: „... valószínűnek látszik, hogy *Tavasi* baráti köre a sajtóban közölt és a cenzúra elé bocsátott problémákon kívül — legalábbis magánbeszélgetések formájában — igen fontos köznevelési kérdéseket is megtárgyalt. Csak a teljes *Tavasi*-hagyaték — naplók, levelezések stb. — ismeretében lehetne jobban megközelíteni ezt a kérdést”.⁹ Ezért is érde-

⁵ *Lengyel* Imre i. m. 160. kk. 1.

⁶ 1815. jún. 2-án. *Váczy* János: *Kazinczy* Ferenc levelezése. 12. k. 558–559. l.

⁷ „A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra-állításokról. Nevezetesen, hogy kellene azokat a szorgalom (industrialis) iskolákkal egybekötöni. Különös tekintettel a protestánsok iskoláira, készítette Mltgos generalis Báró *Vay* Miklós Ó Nga Fiainak Nevelője s a Lentzburgi Tudós Társaság Tagja. Pesten Trattner J. betűivel. 1817.” 113. l.

⁸ *Kiss* Áron: *Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez*. Bp. Kocsi-nyomda. 1874. 157. l.

⁹ *Oroszné Murvai* Margit i. m. 105. l.

kesek a Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratárának tulajdonában levő levelek, amelyeknek közlésére vállalkozunk.

Tavassy Lajosnak *Várad* *Szabó* Jánoshoz intézett, itt közölt levelei a következő dátumot viselik: 1846. júl. 23, szept. 16, 1847. máj. 19 és nov. 12.¹⁰ A felöltött időtartam nem egészen másfél év, de ez az idő nagyon jelentős *Tavassy* életművében. Erre az időre esik ui. a protestáns tanintézetek tanárainak közös értekezlete, a Nevelési Emléklapok néhány kötetének kiadása, „A tanoda és egyház” című dolgozatának megírása, a Magyar Nevelési Társulat előadásainak, a pedagógusok szombati összejöveteleinek szervezésére stb. (Ld. a 2. 3. 4. 5. sz. a. közölt leveleket.) A kapcsolat *Tavassy* Lajos és *Várad* *Szabó* János között már korábban létrejött a Nevelési Emléklapok *Pestalozzi*-számának megjelenése előtt. Sajnos az idevonatkozó levelek nem kerültek még elő, de ezt bizonyítja *Tavassy*nak 1845. szept. 5-én kelt átvételi elismervénye *Várad* *Szabó* János kéziratot tanulmányáról¹¹ és *Nagy* János táblai jegyzőnek 1845. szept. 10-i levele, mely a Nevelési Emléklapok *Pestalozzi*-számának szerkesztési előkészületeiről ad részletes beszámolót¹² (Ld. az 1. sz. a. közölt levelet.)

Tavassy első levelének bevezető sorai is a már fennálló kapcsolatra utalnak. „Az ígért tanodai hírlemény” az akkoriban szokásos tanügyi értesítő volt. *Várad* *Szabó*t minden biztonnal élénken érdekelte a pesti evangélikus gimnázium minden életmegnyilvánulása, hiszen *Schedius* Lajos segítségével itt történt *Pestalozzi* tanainak első magvetése 1816—17-ben. *Tavassy* beszámol „az oktató Conferentia” előkészületeiről, a jelentkezőkről, a tervezett programról. Jellemző *Tavassyra* az előadások szervezésére vonatkozó megjegyzése: „Ez azért volna, hogy a’ hosszú értekezések felolvasásától megkíméljük a’ gyűlést ’s inkább élőszóvali tanácskozássá változtassuk.” *Tavassy* az élőszónak volt nagy mestere, s ebben teljesen *Kossuth* tanítványa. — Milyen lelkesen veti fel annak a lehetőségét, hogy a 60 éven felüli öreg *Pestalozzi*ánus, *Várad* *Szabó* János esetleg részt vesz a konferencián! Mennyi biztatás van a befejező szavakban: „Önügyünk felkarolása van kérdésben. Az oktatók magukon, először magukon igyekezzenek segíteni!”. A címzett szavaira való utalással és egyszerű záro szavakkal végződik a levél. — *Tavassy* második levelében erős hangulati változás észlelhető. *Várad* *Szabó* János meleg, baráti hangú válasza mély emberi érzés, a barátság húrjait szólaltatja meg *Tavassy* lelkében annyira, hogy az még a levél zárt formaiságán is áttör. A 63 éves címzett és a fele annyi idős levélíró szíve együtt dobban *Pestalozzi*ért, a magyar nevelés ügyéért való önzetlen lelkesedésben. A levél bevezetőjében utal *Tavassy* a kézbesítőkre, *Várad* *Szabó* János két fiára, Jánosra és Lajosra, akik édesanyjukkal szül. *Bártfai Szabó* Erzsébettel együtt éppen Pesten tartózkodnak. *Tavassy* a fiúk látogatásának visszaadását a levélírás napjára tervezi, amint a záro sorokból kiténik. A levél egy része már júl. 23-án készen volt, megfelelő alkalmatosság híján azonban szeptember hónapra tolódtott el az elküldött ideje. — Közben lezajlott a protestáns tanárok pesti értekezlete. A gyűlés leírása helyett utal a megjelent közleményekre. A résztvevők közül megemlíti *Erdélyi* János (1814—1868), „a nagy úr” nevét, akit tanítványai hálás

¹⁰ A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának kéziratára Ms 438—441.

¹¹ A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának kéziratára Ms 32/2150. „Alulírt bizonyítja hogy t. Nagy János Úrtól a tek. Várad *Szabó* Ján. Úr által küldött *Pestalozz*. érdeklébeni *kéziratot*, őt ivnyit átvettem. Pest, 6. Sept. 1845. Dr. Teichengraber Lajos.”

¹² Ld. az előbbi jegyzetben megadott kéziratot.

szerepettel vettek körül. A következő gyűlés színhelyéül *Warga János* (1804—1875) nagykőrösi tanár Sopront javasolja. — A Nevelési Emléklapok visszamaradt *Pestalozzi*-számának terjesztésére, szinte ellenszolgáltatás nélküli kiosztására *Tavassy Váradi Szabó* Jánost kéri meg. Pedagógiai optimizmusa nyilatkozik meg az olvasóközönség nevelésére vonatkozó megjegyzésében: „Illynemű könyvek — sajnálattal tapasztaljuk közönségünknel, nem igen kapósak. Majd ez meg fog változni, csak neveljük népünket, majd lesznek több vevők 's olvasók, minden oskolázott gyermekben egy olvasó nő fel.” — Megköszöni *Váradi Szabó* János ígését újabb cikk írására. Céltudatos tervszerűséggel tüzi ki *Tavassy* az elkövetkező évek munkaprogramjaul továbbra is a Nevelési Emléklapok szerkesztését és a tanári gyűlések rendezését. — Nagy érdeklődésünkre tarthat színdarabot a levél befejező része, amelyben a szombat esti nevelői találkozókról ad tájékoztatást. Hetenkint tíz—húsz fiatal nevelő gyűlik össze nála, legutóbb a nyilvános és magánoktatás kérdéséről folyt a vita, amelynek során rávilágítottak arra az ellentmondásra, hogy közeleti pályán működő szülők gyermekei legtöbbször magánúton tanulnak. Ezzel a kérdéssel egyébként *Tavassy* a Nevelési Emléklapokban is foglalkozik, és azon reményét, kívánságát fejezi ki, hogy „a földesurak saját magzatjaikat ne többé elkülönítetten neveljék, hanem . . . a néppel együtt nyilvánosan és közösen a köztanodákban”.¹³ — Ugyanitt tájékoztatja *Schedius* Lajos egészségi állapotáról, aki ekkor már életének alkonyán van. — A szokványosság korlátait áttörő zárószavakból kiderül, hogy *Tavassy* is tudatában van annak a nagy korkülönbségnek, ami a levél írója és a címzett között fennáll, az eszmék közössége azonban egyesíti őket a kölcsönös barátság meleg érzésében.

Körülbelül fél év telik *Tavassy* újabb leveléig, amelynek megírására az készíti, hogy kikerült a nyomdából a Nevelési Emléklapok újabb, kettős füzeté. Első dolga, hogy ebből tiszteletpéldányt küldjön barátjának, terjesztésre is szán tíz példányt. *Tavassy* sokat ad *Váradi Szabó* János véleményére, s ezért őszinte bírálatot kér. A füzetből, amelyben *Váradi Szabó* Jánosnak is jelent meg tanulmánya „A köznép tanítóiról”, *Tavassy* küldött *Kiss* Lajosnak is (1813—1867), aki ekkor *Váradi Szabó* János neveltjének, báró *Vay* Miklósnak a családjában volt nevelő. — A Nevelési Emléklapok szerkesztője időszerű nevelési kérdésekkel foglalkozva bírálja *Szönyi* Pál (1808—1878) „A Pesten felállítandó protestáns praeparandia terve” c. könyvét. *Szönyi* Pál, aki föltehetőleg *Váradi Szabó* János közvetlen hatása alatt vált *Pestalozzi* hívévé debreceni diáksága idején, az állandó és ideiglenes nevelők kérdésében az utóbbiak mellett foglalt állást. *Schedius* nevének említését most sem mulasztja el *Tavassy* annál is inkább, mivel neki is jelent meg cikke a Nevelési Emléklapokban ebben a füzetében. Arról is beszámol *Tavassy*, hogy az általa létrehozott Magyar Nevelési Társulatban az egyik ülésen *Pestalozzi*, *Fellenberg* és *Wehrli* életművével kapcsolatban felhívta a figyelmet *Váradi Szabó* János 1817-ben megjelent könyvére, s hangsúlyozta a mű mondanivalóinak időszerűségét. 1847. évi tanszéki beszédeiből is küld öt példányt. Az ezekhez fűzött megjegyzésében utal arra a meg nem értésre, amellyel *Váradi Szabó* János előbb említett könyve találkozott. Az itt felvillanó pesszimizmust a címzett iránti udvariassági fordulatnak tekinthetjük, amellyel az volt a célja, hogy enyhítse

¹³ Nevelési Emléklapok. 3—4. füzet. 111—112. 1.

a kudarcra való emlékeztetéssel felnyílt, s talán még mindig sajnó sebének fájalmát. — Ennek a levélnek a záradékában használja először a levélíró a *Tavassy* nevet a *Várad*i Szabó Jánoshoz intézett levelekben régi nevének feltüntetése mellett.

A levélciklus utolsó darabjának megírására 1847. nov. 12-én az ad indítékot, hogy *Várad*i Szabó János megküldte *Tavassynak* „Az oskoláknak szorgalom-oskolákká változtatásáról” 1817-ben írt művének kéziratát. A kézirat megérkezésének tényére való száraz utalástól eltekintve ez a levél fejezi ki legjobban azt a mély emberi kapcsolatot, amely a két *Pestalozzi*-tanítvány között létrejött. A levél hangulatát még jobban elmélyíti a *Schedius* Lajos haláláról való megemlékezés. A *Pestalozzi*-követők első nemzedékének támogatóját *Tavassy* meleg szavakkal méltatja. De a mindig tennivágyó és tettekreész levélíró figyelmét a kegyeletes szavak után azonnal az élők felé fordítja, s a Nevelési Emléklapok újabb füzetének előkészítési munkálatáról számol be. — Nagy figyelmet érdemelnek azok a sorok, amelyeket legújabb dolgozatáról ír. A tájékoztatást indulatszóval kezdi, ezzel is mintegy jelezni kívánja, hogy valami igen fontos dologról van szó: „Hejh de van nekem éppen tollam alatt egy dolgozatom, „a tanoda és az egyház viszonyáról”, ezt felfogom e a füzetbe venni vagy sem, a censura engedékenységétől függend, mert bizony ön magunk iránt — a hol az igazság úgy követeli, nem vagyok éppen a legkímélőbb.” Leveléből tehát kitűnik, hogy *Tavassynak* az iskolák államosítását tárgyaló tanulmánya már 1847 őszén elkészült, s csak a szigorú cenzúra miatt tolódtott el a mű kiadása 1848-ra. Következteségére, elvhűségére jellemző, hogy az igazság érdekében még a protestáns iskolarendszerrel szemben sem elnéző, amelynek pedig egyik vezető egyénisége volt.¹⁴ — A levél további részleteiből elibénk tárul az a mozgalmas, tevékeny élet, amely nem ismer közlekedési korlátokat. Debrecenben, Sopronban, Pesten fordul meg; az őszi superintendentiális gyűlések, a tanévkezdés, az egységes évvégi szünet stb. mind olyan gond, amelynek intézését, rendezését *Tavassy* a maga terhének érzi. De a fáradságos munka végzéséhez erőt ad neki a szeme előtt lebegő végső cél, a nemzet szellemi emelése. — A befejező részből megtudjuk a levél kézbesítőinek nevét. A kettő közül *Csernovics* Arszén 1847. nov. 20-án subscribált a debreceni Kollégiumban tanulmányai folytatása végett, miután előzőleg a pesti evangélikus iskolában és a debreceni Kollégiumban végzett tanulmányokat. Ezért vallhatta *Tavassy* tanítványának. Bár dél-szláv származású volt, a beiratási könyv nemzetiség rovatába a „magyar” szót jegyezte be sajátkezűleg. A debreceni forradalmi ifjúság márciusi mozgalmaiban is részt vett. A tanítvány nem hozott szegényt pesti iskolamesterére. A másik kézbesítő *Csernovics* alkalmi kísérője lehetett, beiratkozásának a debreceni „alma mater” anyakönyveiben nincs nyoma. — Itt értesülünk arról is, hogy *Várad*i Szabó János levelét hasonnevű fia adta át *Tavassynak*. Ifj. *Várad*i Szabó János kitűnő eredménnyel végzett jogi tanulmányai után apjának neveltje, *Vay* Miklós mellett működik mint fiatal jurátus, és éppen a pozsonyi országgyűlésre igyekszik a levél átadásakor, erre céloz a levélíró lelkes megjegyzéseivel. —

¹⁴ „Én részemről a magzat körül csak két hatalmat ismerek és a kettőnek vindikálom a nevelést. Az egyik a szüle, a másik az állam. Egyházra most már tulajdonképen nincs is szükség, mert az ember életének minden iránybani kifejtését felleli már a szabad, egyenlő és testvéries státusban” — fejt ki *Tavassy* meggyőződését előszóval az 1848. júl. 20—24-e között rendezett tanügyi konferencián.

Nagy János levele Váradi Szabó Jánoshoz. Pest, 1845. szept. 10.

Pest. September 10-kén 1845.

Tekintetes Fő-Inspektor Úr,
Különösen tisztelt Uram!

Vettem Tekintetes Fő Inspektor Úrnak a' Pestalozzy Album ügyében küldött mind a' három rendbeli beces leveleit, 's az utolsóval együtt a' kézirati munkálatot és értesítést is, mikkel Tekintetes Fő Inspektor Úr a' nevezetes ügy előmozdításához járulni kegyeskedett. Melly utóbbinak midőn az illető kézbe — nevezetesen Dr. Prof. Teichengraber Lajos úrnak általami átszolgáltatásáról az illető nyugatványt ezenel megküldeném: van szerencsém egyszersmind alázatos tisztelettel átadni körünk szíves köszönetét Tekintetes Fő Inspektor Úr munkás részvéteért, 's közlenni némelly dolgokat, miket Tekintetes Fő Inspektor Úr előtt nem egészen érdekteleneknek vélek. Ilyen például, hogy az Album előállításához Tekintetes Fő Inspektor Úron kívül — engedve szintén a' közjót célzó felhíváshoz — Nagy[s]ágos Schedius [Lajos] úr, Brunswik [Terézia] grófnő ő excellenciája, a Nagy[s]ágos özv. Vay [Miklós-né] Báronő is kegyeskedtek adatokkal járulni a' Pestalozzy féle nevelési rendszeről — főleg történelmi tekintetből; Továbbá, hogy az Album nyomtatása Oktober elején meginduland, 's hozni fogja az eddig nevezettekön kívül Dr. Bloch [Ballagi] Móríz s Vajda Péter Pestalozzy életrajzát, Dr. Teichengraber úrtól Pestalozzy intézeteiről — külföldön 's hazánkban azon szellemű oktatásokról ismertetést; Ney [Ferenc] úr is ígért neveléskori munkálatokat s. at. A' fordítás, mire többek közt én is föl valék híva, alkalmasint elmarad, minthogy eredeti mű is, úgy hisszük elég lesz. Ezenfelül megemlítendőnek vélem még azt is, hogy az Albumhoz lesz kapcsolva Pestalozzynak arcképe rajzolva Barabás- [Miklós-]tól, melly félvnyí vagy tán terjedelmesebb nagyságban az iskoláknak külön állítólag is meg fog küldetni, felelevenítéssék emléke a' derék Oktatónak azoknál, kiket az ügynek legközelebből kell érdekelnie. Végre nem mellőzöm még azt sem, hogy [Adolf Friedrich Wilhelm] Diesterwegtől is kaptunk e' tárgyban méltányoló levelet.

Többet, mi Tekintetes Fő Inspektor Urat érdekelhetné, jelenleg nem tudok; bezárom azért e' sietve írt levelemet, körünket s csekély enmagamat Tekintetes Fő Inspektor Úr kegyességébe továbbra is ajánlván. Ki is alázatos tisztelettel öröklök

Tekintetes Fő Inspektor Úrnak
különösen tisztelt Uramnak
aláz[at]os tisz[el]ő szolgálja
Nagy János m[anu] p[ro]pria]
Kir.[ályi] Táblai hites Jegyző.

2.

Dr. Tavassy (Teichengraber) Lajos levele Váradi Szabó Jánoshoz Debrecenbe. Pest 1846. júl. 23.

Pest. Július 23-án 846.

Tekintetes Úr,
Igen tisztelt Uram!

Az ígért tanodai hírleményt, im ezenel küldöm, bár volna több a' mit küldhetnék! De úgy gondolom, . . . [sérült] mindent küldök, a' midőn barátságosan tiszte[el]ő kebelből ismét egy üdvözetlet küldök. Jelenleg e[g]ész időmet el fogják a' tartandó oktatói Conferentiára vonatkozó előleges intézkedések. Emlékeztető jelenést a' jövetelre nézve, újra szétküldénk valamennyi tanodákhoz, a' hírlemény szét[kü]ldetésének alkalmával. Jelentkeztek és ígérkeztek is már többen, hogy Tek. [intetes] Úrnak némi tudomása legyen ezekről, szívesen ide igtatom az eddigi [jelent]kezetteket, azon rendben a' mint válaszoltak:

1. Osgyánról jön	1	9. S[áros]Patakról	—	2	
2. Posonyból	—	2	10. Beszterczéről	—	1
3. Újverbászról	—	1	11. Losontzról	—	2
4. Miskolcziól ref.	2	12. Sopronyból	—	3	
5. Lőcséről	—	1	13. Selmeczről	—	3
6. H[ód]M[ező]Vásárhelyről	—	14. Már[amaros]Szigetről	—	1	
de feleltek. Ezek a termé-		15. N[agy]Váradról	—		
szetvizsgálók gyűlése miatt		a' visga ideje [miatt]			
nem jöhetnek.		16. N[agy]Kőrösről	—	1	
8. Kolozsvári nevelői körtől	—	17. Aszódról	—	1	
		18. Kolozsvári ref[ormátus]			
		coll[égiumból]		—	
		19. Szarvasról	—	2	
		20. Györből	—	1	

Ennyien feleltek 's mint tetszik látni, hogy nagyobbára ígérkeztek is. E' napokban várjuk még többeknek a' válaszát, mert öszvesen, mintegy 20 ev[angélikus] 's ugyanannyi refformátus] intézethez küldözgettük a' meghívókat, az erdélyiekhez külön azon fölül. Sajnáljuk hogy a' tiszántúliak épen a' vizsgálatok idejének közeledte miatt lesznek gátolva. — A' meghívók különben — gróf Zay [Károly] főfelügyelő kívánatából, tiszteletből és a' dologról leendő tudomás végett, elküldettek valamennyi superintendens, nem különben egyházkerületi főgondnok és főfelügyelő urakhoz is, 's tán épen ezt kellett volna előbb tennünk? De se baj, az idei gyűlés egyedül a' tanítóktól indult ki, nem pedig egyházkerületi, gondnoki 's a' t[öb]bi] meghagyások vagy rendelkezések; a' tanítók magok érezvén illynemű ismerkedésnek, eszmecserének, egyetértésnek és ha lehet egyesülésnek [szükséges] voltát, gyűléseznek. Mi lesz jövődöre nézve? azt majd bevárjuk, mi magunk között, mint oktatói testület nem akarjuk hogy mulasztásról vádoltassunk. —

A' többek között, elkészült már a' tartandó gyűlés előterve is 's ebből legalább az első gyűlési napot vagyok bátor Tek[intetes] úr számára kiírni. Összesen 3 napig tartand a' gyűlés.

Előterve

a' Pesten [olyvó] é[vi] Aug[usztus] 10, 11, és 12-ik napján tartandó prot[estáns] oktatói közgyűlésnek. A' valamennyi két hazai prot[estáns] tudományos intézetekhez szétküldözgetett meghívó 's felszólítólevél értelmében, a' gyűlésre *megjele[nés] napja* Aug. 9-ke. E' napon történik az *elszállásolás*, a' helybe[li] tanodánál a' megérkezéket elfogadó választmánynál előleges [je]lentés mellett. — Az elszállásoltak mindnyájan egy *gyűlési elő[terv]*-példányt kapnak. — Ugyanaznap estve, előleges *barátság beszélgetésre* találkozhatnak már az egymáshoz kívánczó [ok]tató urak az iskola épület egyik termében.

Első gyűlési nap.

Összegyülekeznek az oktató urak a' tanoda-épület gyűléstermébe reggeli 1 $\frac{1}{2}$ 9-kor 's itt:

1. A' gyűlésre meghívás következtében jöttek helyt fogla[va] *üdvözlöttek*. (Ez az én tisztem leendő.)

2. *Elnök és jegyzők* választatnak. Elnök egy, jegyző kettő, vá[lasz]tathatik netalán még *naplóvivő* is, a' mennyiben a' gyűlésről naplót vezetni, a' gyülekezet jónak tartaná. Ezen tisztviselek azonnal a' választás után *elfoglalják helyöket*. — A' gyűlésnek a' választás utáni megalakulását követi:

3. *Hivatalos értesítés* a' gyűlésrei meghívó-leveleknek, az intézetekhez szétküldetéséről 's ennek eredményéről.

4. A' bármilyen iskolai és nevelési tárgyakról előad[so]kat tartani kívánódnak, eziránti bejelentése és a' jegyzők általi [fel]jegyeztetése. — A' netáni kézirati dolgozatokat vagy beküldött [ér]tekezéseket 's a' t[öb]bi] az elnök veszi át, választmányunk adandás vé[gett] a' melly is azokról, mindjárt a' jövő napi gyűlésbe előleges véleményt hozand. — Ez azért volna, hogy a' hosszú értekezések felolvasásától megkíméljük a' gyűlést 's inkább előszóvali tanácskozássá változtassuk. — Különben ív is fog fekünni az asztalon, a' mellyre az indítvá[ny]t tenni kívánók nevüket 's tárgyakat röviden feljegyezhes[sék]. Némely indítványok tanácskozás

alá kerülhetnek még e' napon, a' melynek a' gyűlést kihúzandják délig. E'közben lörténhetik a' némely tanodák részéről nyomtatásban megjelent tanodai hírlők (programmok) kiosztogatása a' jelen levő oktató urak között.

5. Déli két óra tájban közös asztal mellett költetik el az ebéd.

6. Délután indul az oktatói kar — azaz, a' résztvenni kívánók a helybeli nevezetesb intézeteket látogatni ú. m. pl: a' vakok [in]tézét, a' kisedóvókat-képezdét; aztán netán: a' testgyakoroldát, a' nemzeti múzeumot s az iparműkiállítást, az iparegylet, a' dolgozó és fegyverházat, a' gyermekkórházat, a' Josephinum-árvaházat, a' Ludovicát, a' pesti- és nemzeti kört, a' nyílv. énektanodát, nemzeti uszodát 's a' t. a' mint az idő engedendi.

7. Estve, némelyek a' színházakat látogatandják mások pedig szívesen váratnak barátságos eszmecsereelő beszélgetésre az osk[ola]épület társalgási teremében.

Második gyűlési nap. 's. a' t[öb]bi

Hát remélhetjük-e hogy Tek[intetes] úr is meg fog minket látogatni? Vagy hogy a híres debreczeni kollegium oktató urai közül valakit reá bírand, ki e' gyűlésen meg jelenne? Önügyünk felkarolása van kérdésben. Az oktatók magukon, először magukon igyekezzenek segíteni! De minek erről többet. Tek. úr azt mondá egy ízben, „Ha az ég a' többek között, — ezt is megélnem engedendi, nyugottabban halok meg!” Én meg kívánom hogy éljen, hogy ennél még sokkal hatalmasabb nevelési és iskolai reformokat engedjen az ég Tek. úrnak elérni és megélni, míglen ezekért imánkat viendí a' mennyeiekhez! Tisztelettel minden [jót kív]ván Dr. Teichengraber Lajos

3.

Dr. Tavassy Teichengraber Lajos levele Váradí Szabó Jánoshoz Debrecenbe. Pest, 1846. szept. 16.

„Szó szavat húz maga után,” — baráti szó barátiás megszólítást.

Kedves Barátom!

Még mielőtt szíve szeretteit magam is meglátogathatnám — a' mint szíves meglátogatással meglepe engemet tegnap szép reményű két fia, még mielőtt ezt viszonzhatnám, sietek e' sorokban Kegyelmedhez, mert csak épen e' pillanatban tehetem azt, korán reggel a' midőn még senki sem háborgat, mert bizony az egész napon által folyton-folyva zaklatva vagyok, kedvesen és unodalmasan, már a' mint az fővárosi embernél elmaradni nem szokott, legtöbb időmet azomban töltöm 's egyszermind a' legkedvesebbet tanítványim között öt óra tanítgatásban. — Több hét-let ezelőtt — a' mint a' régen előttem fekvő lepedéselt levél feltörte után látom, hát még Július 23-án intéztem volt tisztelt Kegyelmedhez egy levélkét, melléje csatolva tanodánk hírleményét (programját), de miután azt el nem küldhetém, postán küldeni nem akarám, alkalmat nem lelék, hát biz itt maradt az. Nem akarván visszatartóztatni semmit is, mi Kegyedtet illendette, vegye az elavult sorokat most, vegye ez újak kíséretében. Azolta a' gyűlés is lefolyt, szólt is róla már az egyh[ázi] 's osk[ola]i lap, szólott a' p[est]i hírlap 's ebből a' czikket a' hetilap is közölvén, bővebben szólandunk még a' „nevelési emléklapok” 2-ik füzetében, mely épen szerkesztési kezem alatt van — a' mennyire t. i. az idő engedi hogy ezzel foglalkozzam, siettetni minden áron akarnám — Bővebb közleményeket tetszik kívánni e' gyűlésekről, — bővebbekkel szolgálhatand kétségkívül a' „nagy úr” is, értem Erdélyi János tanár urat, mert az itteni hálás keblű fiatalok így szokták öt magok között czímezni. Ó köztünk volt, jelen valamennyi tanácskozásban, a' nélkül hogy szükség lett volna neki küldöttnek lennie, a' tudományi vitatásra, a' tudomány téreni, tudományos férfiakkal való találkozásra, bár ne is kellene az embernek a prof[essz]ans tanárnak még küldetnie, hanem önnön szántából mennie. A megjelent 35 tanár közül, néhány vála olyan, ki csak maga erszényére, lelke ösztönzetéből jött, miután öt vagy tanodája vagy gyülekezete pénz hiánya miatt — nem deputálható. Mentén, örömmel kell vallanom, mikint többen valának, a' kik önszántukból is eljöttek volna külömben, de a' költség megtérítése mellett szívesebben jöttek. Ez volna a' dolog legépebb kerékvágása. Csak 3, 4-szer legyen még alkalmunk a' két prof[essz]ans felekezett tanárainak együtt lennünk, azután nem kell félteni a' köz czél feléi közös törekvést; az úgy maga magát viendí 's fejlesztendi azontúl, de bizony eleintén

az eszméket is csak úgy kell ringatni és bölesőkben dajkálni, mint a' kised embert, különben a' teremtettt természet urát. Jövő évben Sopronyban határozottatott tartandónak a' prot. tanári gyűlés — mint a' hírlapban olvashatni — egyedül a' természetvizsgálókkal egy helyeni 's egy időbeni találkozás kedvéért. Ezt az indítványt körösi tanár Wurga János tevė 's el is lőn fogadva. Más években, ha vagy Debreczen, vagy Patak, Kolozsvár vagy teszem még Enyed is hívni fog, elmenendünk. Tervünk — mint mondtam, két 3 évig, évről évre, azután pedig, ha consolidálva leszünk, teszem azt csak három, vagy öt évben egyszer jőnni öszve testületesen a' két haza két felekezeteiből, de azonkül évenként netalán egyegy, vagy kétkét kerületből. Mindent azomban az időtől 's önnön magunktól, önnön magunk ügye iránti lelkes buzgalomtól várunk, egyelőre csak azt akarjuk megragadni, a' mit az idő legjelenebb pillanata követel, mert: „was man von der Minute ausgeschlagen, bringt keine Ewigkeit zurück.” — Ennyit a' gyűlésről, a' mellről alkalma lesz, még többet hallhatni is, olvashatni is.

Pestalozzi emléklapokért átvettem köszönettel 5 f[orint] 20 kr[ajcár]t p[apír] pénzben. Venni semmit sem akartam volna 's nem is akarnék, mert bizony ezen könyveket tartozásképen küldém Kegyedhez 's küldeni fogok még bármennyit ha parancsolni tetszik, már akármikénti kiosztás kedvéért. . . Illynemű könyvek — sajnálatlan tapasztaljuk közönségünknel nem igen kapósak. Majd ez meg fog változni, csak neveljük népünket, majd lesznek aztán több vevők 's olvasók, minden oskolázott gyermekben egy olvasó nő fel. —

Hogy a' nevelési emléklapok 2-ik, vagy netalán 3-ik füzetébe is tetszik valamit küldeni, annak ígérétért örömmel, teljesítését legnagyobb köszönettel veendem; volna csak száz károm, vagy volna csak több szabad időm, szakadatlanul adnék a' nevelési közönségnek valamit, adatnék is, buzdítanék és serkentenék, izgatnék ha kellene, de az ember nem merhet sokba fogni egyszerre, mert a' megindított forrás csakhamar patakká lesz és ha medrét előre nem készítjük, minket borít el 's elzúgva maga után hágy. Mostan tehát csak a' megindított eréket kell tovább vinni. Nevelési emléklapok, és prot. tanári gyűlés! — —

Dél van. Ha lesz érkezőem még folytandom [!] sorimat, ha nem találna lenni, kénytelen lesz Kegyed beérni ezzel, pedig még sokat szeretnék ám közleni, szeretném mind elmondani azt mi szívemen fekszik, a' mit a' nevelési működésre nézve ohajtok és reménylek, — de tán lesz erre máskor is idő. Most annyit még, hogy nevelés és nevelő köri találkozásaink minden szombaton este, ismét beállottak és üdvösen folynak, megragadandjuk azon szállakat is a' mellyeknél fogva összefüggünk az erdélyi kolozsvári nevelői körrel 's kezet nyújtandunk másoknak is, kik kézfogásra készen vannak. Minapában a' magány és nyilvános oktatás és nevelésrendszeréről volt sok szó, hogy valljon honnan van az, miszerint tehetőség hazánkfiai többnyire a' családi körben, a' ház magányában neveltetik fel még fiaikat is, kik különben férfi korukban nyilvános életpályákra és hivatalpolczokra hivatvák, igen igen érdekesen kutattak [!] itt fel az okok 's a' vitatkozás elvekre derítvén ki a' tárgyat, legközelebb az forduland elő, mint kell e' hajokon segíteni? s a' t[öbbi]. Mozgunk tehát itt is, 10, 15, 20-ig szoktak lenni a' fiatal nevelők kik nálam egybegyűlnek. Szülék szakadatlanul keresnek házhozó nevelőket, már nem is győzzük őket képzett pedagógokkal. Körünkben változások az utobbi időkben nem történtek, kivévn hogy Kanya [Pál] és Stuhlmüller [Sámuel] századnegyedes jubileumát ünnepeltük. Az öreg Schedius jó egészségben van, munkás folytonosan, nincs tudományi és jótékony intézeti gyűlés mellyet ő meg nem látogatna. Részemről délután készülök kedves és szeretett nejét meglátogatni hogy általa is megizenhessem, mennyire vagyok Kegyed tisztelője

's fiatal de igaz barátja

Dr. Teichengraber Lajos

Pest Sept. 16-án 1846.

4.

Dr. Tavassy Lajos levele Váradí Szabó Jánoshoz Debreczenbe. Pest, 1847. máj. 19.

Tekintetes Úr

Tisztelve szeretett Barátom Uram!

Újra elkészült egy kettős füzete a nevelési emléklapoknak s én kívánva hogy t[iszte]lt Kegyed az első között álljon a kiknek az kezéhez küldték, im sietek azt útnak indítani a gyorskocsival Szigelthy István kisedővő gondoskodása alatt. Legislegelőször illeti Kegyedet egy tiszteleti példány, de azonkül tán szabad lesz még egy-

nehányat idemellékelni a főiskola körében eladandás végett és ezt pedig csak azért bátorkodom [tisztelet] Kegyedhez czímezni, a minthogy e füzetet már nem is küldhetem mint az előbbit, az az a 2-ikat hivatalilag a főiskolai igazgatósághoz, ezt már csak magánylag saját kiadói szakállamra kell és szabad szétküldenem minden-
esetre annyi törekvéssel, hogy valamiképen legalább a tetemes beléje vert költsé-
ségem megtéríthessék. Küldök tehát az említett egygyen felül, még *tíz*et. Egy fo-
rintnyi áru akart ez ikerfüzet eleintén lenni, de meg vallom hogy sok ok volt a'melly
reá birt, hogy csak 50 pengő] kr[ajcár]jával árulgassam. Tessék aztán ha elolvasan-
dotta és a saját cikkjét is benne találádotta, őszinte nyílt és leplezetlen véleményét
róla megmondani, Kegyed véleménye reám nézve mindig tanulmányos leend. A [b]áró]
Vay asszonyságnak — ki e füzetek kiadatásábani törekvésemet nagyon serkentgeti —
már nem nyújthatám át személyesen, de már nékie is megküldtem jó és gyors
alkalom által, valamint kedves barátom Kiss Lajos úrnak. Egy kis polemiaát fog hihe-
tőleg ébreszteni a derék Szőnyi Pál könyve ellen irt cikk, a kritika az ő praeparandiá-
járól. Elvek állnak itt a síkon és nékem e tekintetben legnagyobb támaszomul szol-
gál az, hogy tek[intetes] Barátom Uram, elvre nézve az állandó és nem ideiglenes
tanítókra nézve velem tart. Győzzön a mi a jobb, és a jobbá teendő nevelésről legyen
először is a nevelőknek tiszta öntudata. Egyébkint a'mint találni fogja, sokféle van
az ikerfüzetben, Schedius cikkét is úgy hiszem, örömeest veendi olvasmányul a nevelői
közönség. A minap — az új stadiumon keresztül ment magyar nevelési társulatban,
a'melly eszmecseréit a piaristák gymnasiumában tartja — szó lévén Pestalozzi és
Fellenberg és Wehrliről, említésbe hozám [tisztelet] Kegyednek 1817-ik évi munkáját
is, sőt be is mutatóm és industrialis tanodákat sürgető eszméiről szólottam, nem sokára
újra visszavonom a nevelők figyelmét e munkára. Így kell 30 év múlva becsülni
tanulnunk azt, a'mi akkoron elismerve és elfogadva, most már áldást hozott volna
a hazára és népünkre. De hijába, kárán tanul a magyar, s így reánk is előbb ínségnek
kellett bekövetkeznie, míglen megtanulók átlátni, mire van népünk nemzedékének
szüksége. Isten ovjon meg illy tanítástól és üdvei élvezetéhez, úgy nem bánom,
kísértsen meg isten máskor is! Kedveseit is tisztelem, a'kiket már személyileg nagyon
becsülni tanultam. De apropos, az ez évi két tanszéki beszédemből is küldök *öt pél-
dányt*, miután már kiadóvá lettem és — mint mondám — saját magamnak kell
könyveimet árulgatnom. Ha nem kell senkinek, majd fel használjuk fidi busnak,
vagy padlásra rakjuk, mint Kegyed 1817. ik évi munkáját; csak hogy aztán a mienket
30 év múlva nem lenne a ki feltámasztaná. Egyébiránt minden tiszteletem és őszinte
vonzalmam mellett t. Kegyed iránt szabad legyen még vallanom mennyire barátja
és hódolója Tekint[etes] Úrnak

Pest, 19. Máj. 1847.

Dr. Tavassy Lajos
vagy: Teichengraber

5

Dr. Tavassy Lajos levele Váradi Szabó Jánoshoz Debrecenbe,
Pest, 1847. nov. 12.

Váradi Szabó János Úrnak Debrecenbe

Tavassy Lajos Pestről

Nov. 12-én 1847

Lelkem tiszteltje,
Szeretett Bátyám!

Nem csak alkalom készit engemet arra, hogy ezúttal megköszönjem a vett be-
ceses levél melletti beces küldeményt a kéziratot „az oskoláknak szorgalom-oskolákká
változtatásáról”, — hanem készit szívem őszinte vonzalma, mely a külső és személyi
ismeretségre nézve, csak egy rövid pillanatnak a benyomásán éldeleg, de a'mely a
lelki tartalomra nézve, már régóta kedvező alakban viseli és örzi lelkében képét
szíves Kegyed lelkének. Ha ifjúnak tapasztaltabb és lélemben gazdagabb öreg a
barátja, vagy legalább haladottabb korú, mint a minő felejthetetlen Kegyed nékem —
akkor én kétszeresen boldognak vallom azon ifjút, először, mert barátja van, és ez
már magában is boldogság, másodszer, mert a gazdagabb élet mindig nyere ményé-
lesz az ifjabbnak. Így érzem én is magamat boldognak, s azért hozom újra köszö-
netem. — Hanem a kor halad és ha az ifjabbak nem igyekezének a haladottakból a
szellemi örökséget átfalvanni, úgy az örökség is elhaladna velek. Hála az égnek,
hogy egy mindnyájunkat ért csapásnál és gyásznál, nem az vala az eset, legalább

reám nézve. Ma reggeli ½5-kor múlt ki, a'kinek a szíve 79 évig, a haza és az egész emberiség javáért dobogott és keze ennek létesítésén fáradszatlanul munkás volt, — kimúlt, csendes álomban elszunnyadva id. Schedius Lajos kir. tanácsos, számtalanoknak igazi lelki atyja. Reggel óta, gyász fogja el azokat kik őt ismerék és a'kik e vesztésnek súlyát érzik. Nem tudom, mikor hozand a század ismét ily férfiút? hejh pedig, beh szükségünk volna reájok az anyagiságnak e korában és a lelki kien-geszteltséget ez olyannyira nélkülöző napokban! Holnapután, azaz, vasárnap 14-én kiséri a városnak gondolkozó és érző népe, ifjúságunkkal vegyülten, elhült tete-meit. Két héttel ezelőtt nejét kísérok ugyan ez úton. Mit vesztünk, miért gyászol-andunk? azt lelkes Kegyed nem kérdendi, mert nálamnál is jobban ismerte az elhunyt-at és nem is feledkezék meg róla említést tenni múlt évi iratában. —

De térjünk a holtakról az élőkhöz és kívánjuk, hogy az ő lelke is sokáig éljen közöttünk, mert ő lélek volt, kit a gondviselés küldött volt népünknek és nemzetünk-nek az általa keresztül élt korban. Menjünk az élőkhöz és engedje bevallanom a „Nevelési emléklapokrol” is hogy azok is élnek. Jelenleg már a legközelebb követ-kezendő füzetnek szerkesztésével foglalkozom, némelyeket tisztázatok s úgy nyúj-tandom át a censornak. A télnel folytatán el is kell készülnie egy füzetnek, el egy olyan-nak, amelyről szeretett felem ismét elmondhassa, hogy az tökélyesb felé egy új lépés. Hejh de van nekem épen tollam alatt egy dolgozatom, „a tanoda és az egy-ház viszonyáról”, ezt, felfogom e füzetbe vehetni vagy sem, a censura engedékenysé-gétől függend, mert bizony ön magunk iránt — a hol az igazság úgy követeli, nem vagyok épen a legkimélőbb. De hiszem majd csak találandok én annak kiadatására is új utat és módot. A Szőnyi barátom féle preparandiai elvnek megtámasztásáért, több vidékből már, igen kedvező nyilatkozatok érkeztenek hozzám, e cáfolatnak igaz-ságát, sok tekintetben gazdag Kegyedtől vettem, közlött cikkén gondolkozva, magam sem közölhetnék mást. Debrecenben létem — vagyis, csak ott keresztül röpülésem óta, mint a mivel magamat akkor emlegetém is, Sopronyan is voltam, az ott tartott tanítói gyűlésen; egyik ott előfordult tárgyról közlést adott egy hóval utóbb, mind a pesti, mind az egyházi lap, értem a nevelési pályakérdéseket, egyéb-kinti menetéről a gyűlésnek közlésé még nem jött, hanem épen e napokban vevén a tartott tanácskozmány jegyzőkönyvét és naplóját, annak nyomán újra csak ma-gam készítendek egy kis tudósítást a közönség eleibe. Voltam azután résztvevője — a mivel magamat újra mentegetém volt — az evangélikus négy superintendensi gyűlésnek s utóbb meg, beállott 7 [szeptem]-ber elejével tanodai kursusunk, a mely-nek kezdetéről vagy megújításáról egy cikk is adatott az egyházi lapba, egyszersmind a tanszünetek egyidőbeniségéről értekezvén. Valljon fel-vette-e a múlt évben ezen tárgy feletti vitakozást a tisztántúlerületi gyűlés? s tanítói gyűlés e kerülethez e részben iratot nyújtott volt be, de ennek mi lón eredménye — ki sem tudja még. Sok kiegyenlítendő van még oskoláink között, sok a végig, hogy azt mond-hassuk, miszerint prot[estáns] tanintézeteink egyelvű működésben hatnak nemzetünk szellemi emeltére.

Jelenlegi soraimnak Jonesho [?] úr és Csernovics Arszen lesz az átadója, ez utóbbi nekem is tanítványom volt. Tisztelt Bátyám pedig kedvesebb lélek által és szívesebben fogadott kéz által nem is küldhette volna nékem a küldöttteket, mint épen kedves fia által, kinek én szeméből is az atya lelkét olvasám ki. De sajnálám, hogy csak oly rövid ideig leheték véle, ő sieté magasb és országosabb táplálékának helyére, Posonyba. Mi szép, hogy fia épen egykori tanítványa, ő excellentiája b[í]ró] Vay oldalán erősbülhet most a magas nemzeti és hazai érzetben.

— Új meg új háborgás jó közbe, gyászról kell tanácskozmányt tartanunk újra, tehát bocsánatot, tán adhatandok még valamit e sorokhoz mielőtt azokat útnak indít-tanám, adhatandom legalább azt, mit most is annyi örömmel vallok, menyire tisztelője lelke tisztelt rokonának, bátyja és barátjának

Tavassy

Imre Lengyel

GENERATIONEN BEGEGNEN SICH IM GEISTE PESTALOZZIS

Beiträge zur Geschichte der Zeitschrift „Nevelési Emléklapok“ aus den Briefen von Dr. Lajos Tavassy an János Szabó von Várad.

(Auszug)

Die 100. Jahreswende der Geburt des grossen Schweizer Pädagogen *Pestalozzi* veranlasste *Lajos Tavassy* (Teichengräber) 1846 eine neue pädagogische Zeitschrift „*Nevelési Emléklapok* (Pädagogische Gedenklblätter)“ in Ungarn herauszugeben. *Tavassy* war ein eifriger Anhänger der Ideen *Pestalozzis* um die Mitte des 19. Jahrhunderts, der im Dienste fortschrittlicher pädagogischer Gedanken eine bedeutende Tätigkeit ausführte. Er bemühte sich, eine einheitliche Organisation der Erzieher Ungarns, die Verstaatlichung des Erziehungswesens und einen einheitlichen Studienplan für alle Schulen des Landes zu verwirklichen. Mit seiner Zeitschrift strebte er an, diese Ideen in möglichst breitem Kreise bekanntzumachen. Um das Niveau und Material der Zeitschrift zu bereichern, suchte er die ungarischen Anhänger *Pestalozzis*, die am Anfang des Jahrhunderts neben der Unterrichtsmethode *Pestalozzis* Stellung nahmen, darunter *János Szabó von Várad*, mit seinen Briefen auf. *János Szabó von Várad* (1783—1864) der zur Zeit des Briefwechsels als Oberinspektor der Salpetersiederei in Debrecen tätig war, verbrachte im Jahre 1810 zehn Monate in Yverdon in engster Verbindung mit *Pestalozzi* und seinen Mitarbeitern. Nach seiner Rückkehr nach Ungarn zeitigte er ausgezeichnete Erfolge im Unterricht durch die Anwendung der *Pestalozzischen* Methode, die eben durch seine Bemühungen in das Erziehungswesen Ungarns Eingang fand. Der Briefwechsel, der zwischen den zwei Pädagogen zustande kam, stellt die Begegnung zweier Generationen der Anhänger von *Pestalozzi* dar, und ist vom Gesichtspunkt aus merkwürdig, dass *Dr. Tavassy* seinen alten Freund über seine Pläne and Arbeit bis auf die Einzelheiten berichtete, wodurch sowohl seine Tätigkeit als Herausgeber der Zeitschrift „*Nevelési Emléklapok*“, wie auch sein Lebenswerk mit wesentlichen Zügen ergänzt werden.

VITA

Módis László

HELYREIGAZÍTÁSOK A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMI NAGYKÖNYVTÁRRÓL MEGJELENT DOLGOZATOKHOZ

I.

Szilágyi Sámuel könyvtárigazgatósága

A Könyv és Könyvtár I. kötetében jelent meg 1958-ban *Kiss Sándor*: Szilágyi Sámuel, a debreceni kollégiumi nagykönyvtár első igazgatója c. cikke.

Kiss Sándor cikkében megállapítja, hogy *Géresi Kálmán* is, *Varga Zsigmond* is könyvtártörténeti munkájukban 1744-re teszik a könyvtárigazgatói állás létesítésének idejét, utalva a tanárkari jegyzőkönyvek adataira. A továbbiakban viszont kimutatja, hogy bár mindkét szerző idéz is egy-egy mondatot az említett tanárkari jegyzőkönyvből, az idézett tanárkari jegyzőkönyv ténylegesen nincs meg és kimutathatóan nem volt meg már 1895-ben sem, amikor *Géresi* írta könyvtártörténeti munkáját. Így vitatható, hogy valóban 1744-ben kezdődött a professzori könyvtárigazgatás és éppen *Szilágyi Sámuel* lett volna az első könyvtárigazgató.

Kiss Sándor figyelmét azonban elkerülte a nagykönyvtár R 1092 jelzetű kézírata, mely *Lugossy József* vegyes adatgyűjtését tartalmazza, többek között a kollégiumi könyvtár régi történetéhez is. E kézirat 7. fólióján *Lugossy* saját kezű jegyzésében pontosan megtalálható egy 1749-ből származó jegyzőkönyvi pont, amelynek szövegéből idézett *Géresi Kálmán* is és *Varga Zsigmond* is, s amelyikből világosan kitűnik, hogy *Szilágyi Sámuel* 1744-ben került a könyvtár élére, mint annak első professzor igazgatója. — Ugyancsak elkerülte *Kiss Sándor* figyelmét az a tény is, hogy *Lugossy*-nak a jelzett kéziratban foglalt könyvtártörténeti feljegyzéseit teljes egészében közreadta már *Décsi Lajos* Adalékok a debreczeni ref. collegiumi könyvtár történetéhez c. alatt a Magyar Könyvszemle 1902. évi kötetében a 116—124. lapokon.

Tekintve, hogy a *Szilágyi Sámuel*re vonatkozó adat igen fontos a könyvtár történetére nézve és elég nehezen hozzáférhető, az alábbiakban ismét közreadjuk.

„A könyvtárigazgató professorok. Inspectores v. praefecti Bibliothecae. I. 1744—1749. XII. Calend. Nov. Sámuel Szilágyi. Posteaquam venerandus ac clarissimus Professor Samuel Szilágyi per quinque et quod excurrit annos Bibliothecae Inspectoris munere diligenter functus est, eamque optimis auctoribus ex Hollandia, Germania, Helvetia procuratis locupletavit, atque etiam curtam supellectilem biblio-

thecae numariam, argenteis, aeneisque rarioribus nummis conquisitis auxit, officio suo honorificentissime valedixit.

In hoc autem ante omnia studium, diligentia et virtus ejus eluxit, quod non solum auctor exstitit, ut Bibliotheca haec nova erigeretur, cum vetus nec juventutis studiis commodus esset, nec librorum supellectilem, quam tamen exiguam habemus, capiebat: sed etiam ipse toti aedificio praefuit, fabrorum murariorum direxit, proportionales valvarum, fenestrarum, thecarum et ejus forulorum atque horum apparatus ornamentaque ordinavit, determinavit, quae meo quidem calamo ita depingi non possunt, quin spectator in hujus novae bibliothecae contemplatione plura reperiat. Tollat hinc lector oculus, si placet, et ipse hunc quem in Bibliotheca habemus apparatus contueatur, simulque totius hujus aedificii superioris ambulacra et camaras ex limine domus hujus inspiciat, quorum constructioni hic idem vir clarissimus prospexit: non dubito, quin continuo mihi habeam consentientem. Ne igitur harum rerum ignara esset posteritas, haec in ejus gratiam adnotanda judicavimus. Abi nunc quem vidisti philosophum, iam Deo ita jubente creatum theologum mirare et merita ejus in hanc scholam, nobiscum etiam seris nepotibus nuncia. Quare in locum ejus et munus Bibliothecae inspectoris exornandum a clarissimis professoribus per unius anni spatium clarissimis dominus Stephanus Szathmari historiae et linguae graecae professor ordinarius constitutus est.

Ita volentibus clarissimis dominis professoribus adposuit A. D. XII. Calend. Novembr. Anno 1749. Stephanus Hatvani mpria.”

Ezen adatokból nyilvánvaló, hogy valóban 1744-ben kezdődött a könyvtár professzorok által történő irányítása és hogy az első könyvtár-igazgató professzor *Szilágyi* Sámuel volt. Mindössze az marad vitás, hogy honnan vette *Lugossy* József ezt az adatot. Remélhető azonban, hogy egyszer erre is fény derül.

II.

A nagykönyvtár Géresi Kálmán igazgatása idején

A Könyv és Könyvtár II. kötetében jelent meg 1961-ben *Molnár Pál*: A debreceni református főiskola nagykönyvtára Géresi Kálmán igazgatása idején (1874—1896) c. dolgozata.

Amennyire megtisztelő és megnyugtató a kollégiumi könyvtárra nézve, hogy *Molnár Pál* ilyen terjedelemben és ilyen meglepő adattömeggel foglalkozik a könyvtár történetének egy korszakával, legalább annyira nyugtalanító, hogy ezt az adattömeget már nem mindenütt ellenőrizte kellőképpen és nem dolgozta fel megfelelő elmélyültséggel. Ez esetben nyilván más szemlélethez és más eredményhez jutott volna. Így sajnós, belülről nézve és ismerve a tényleges helyzetet, nem könyvelhetjük el nyereségként a dolgozatot, sőt már most kívánatosnak látszik, hogy az olvasók és kutatók figyelmét felhívjuk a kellő óvatosságra.

Célunk jelenleg nem lévén több, mint a figyelem felhívása, mindössze a dolgozatban levő néhány téves adat helyesbítésére és a kifogásolható módszerei kérdés megemlítésére szorítkozunk.

a) Mint egyik legfontosabb tény említjük meg, hogy a két igen fontos könyvtártörténeti kézirat, melyekről *Molnár Pál* úgy emlékezik meg, mint amelyek a második világháború idején elvesztek: az R 1352 és R 1428 jelzetűek, teljes épségben megvannak. (101. és 102. lap.) A téves adatokat nyilván az akkori könyvtárszolgálattól kapta a Szerző.

b) *Maróthy Györgyöt* úgy tünteti fel, mint első professzor-könyvtár-igazgatót. (101. lap.) Erre nincs adat, viszont kétségtelen tény, hogy *Szilágyi*

Sámuel volt az első könyvtárigazgató, mint az I. alatt mondottakból is kitűnik.

c) Szerző a könyvtár szakrendszerének kialakításával foglalkozva azt állítja, hogy azt *Imre* Sándor 1863-ban „a német könyvtárak (a heidelbergi és müncheni) szakrendszerek” figyelembevételével alakította ki. (102. lap). Ha kissé mélyültebben vizsgálta volna a kérdést, feltétlenül észrevenni, hogy ez a legegyszerűbb betűjelzetes rendszer lényegében már korábban is megvolt a könyvtárban az egyes thekákra alkalmazva. *Imre* Sándor csupán az egyes szakokra alkalmazta, függetlenül Münnchentől vagy Heidelbergtől. Sőt azt is megtudta volna, hogy voltaképpen a „szakrendszert” is bevezette már egy századdal korábban *Sinai* Miklós könyvtárigazgató, csak azt később nem érvényesítették. Egyébként később maga a szerző is észrevenni, hogy „a főcsoportokon belüli tagolódás, mely a müncheni rendszerre jellemző, nem valósult meg a KK-ban.” (135. lap). Már egymagában ez az észrevétel óvatosabbá tehetné volna.

d) A szerző elmarasztalja *Varga* Zsigmondot, hogy „*Géresi* szolgálatának kezdetét is, végét is tévesen állapítja meg.” (106. l.) Nincs itt semmi tévedés, mert *Varga* Zsigmond a legpontosabban *Géresi* beiktatásának és felmentésének időpontjait jelöli meg és ez az egyedül helyes eljárás. — Viszont itt adódott volna a Szerző számára az egyik legfontosabb feladat, hogy fényt derítsen arra — a könyvtár történetében páratlan — eseményre, hogy miért csak öt év múlva kapja meg *Géresi* a felmentést. A szerző tesz is ilyen kísérletet, de nem eredménnyel és nem szerencsésen. Belkörüleg jól ismert adatokat tár a nyilvánosság elé, amelyek azonban így *Géresire* is, a könyvtárra nézve is súlyosan elmarasztalóak. Azt viszont *Varga* Zsigmond is jól tudta, hogy ennek a kérdésnek van valami tényszerű és megnyugtató magyarázata, csak az adatokat nem sikerült megtalálnia. Viszont az elmarasztalásra sincsenek cáfolhatatlan adatok, ezért nem vitte az ügyet nyilvánosság elé s a tudományos etika szerint kétségtelenül helyesebben járt el, mint a Szerző. Mivel időben szinte pontosan összeesik a *Géresi*-üggyel a Széchenyi Könyvtárbeli *Csontos* János-ügy, mely negyedszázad múlva a *Csontos* javára oldódott meg, fokozottan kötelező lett volna az óvatosság.

e) Egészen érthetetlen a Szerző egyik odavetett és felelősen végig nem elemzett megjegyzése: „Az O szak (mérten, természettan, vegytan, matematika) csak a 7. helyen áll, ellentmondva Debrecen természettudományi tisztas múltjának.” (105. lap). Ilyen alapon a *ma* általánosan használt decimális szakrendszert is kifogásolnia kell a Szerzőnek, ahol a természettudományok a 6. helyen szerepelnek. Hogy azonban a természettudományok körül sem a Kollégiumban, sem a nagykönyvtárban nem volt különösebb probléma még azok kezdeti idejében sem, meggyőzheti a Szerzőt *Zemplén* Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig c. 1961-ben megjelent kötete, vagy *Jakucs* István—*Zemplén* Jolán: Debrecen és a magyarországi fizika kezdetei c. cikke a *Fizikai Szemle* 1962. évi 12. számában.

f) További hasonló adatok érintését mellőzve, még a módszerről néhány szót. A szerző kifogásolja *Varga* Zsigmond művével kapcsolatban, hogy „könyvtárát önmagában tekinti, nem másokkal összehasonlítva, így e szűk perspektíva értékelését elfogulttá teszi.” (100. lap). E helyes igények említése után azt várhattuk volna, hogy a szerző alkalmazza e módszert és *Géresi* korszakát összefüggésében szemléli és elemzi: beállítja az akkori hazai, sőt egyetemes könyvtártörténeti, művelődéstörténeti

keretbe, a könyvtár speciális jellegének megfelelően pedig a kollégiumtörténeti és egyháztörténeti vonatkozásokat is figyelembe veszi. Sajnos, nem így történt, éppen ezért eredményként írt megállapításai nem tekinthetők véglegeseknek.

Ennyit kötelességszerűen el kellett mondani *Molnár Pál* dolgozatával kapcsolatban. Nem vitaként vagy azért, mert egy módszeres feldolgozás nyomán dicsőségesebbé válnék a könyvtár történetének ez a korszaka, hanem azért, hogy a közvéleménybe ne iktatódjanak be a dolgozatban rögzített eredmények.

(Lezárva, 1962. január 25.)

Molnár Pál

VÁLASZ MÓDIS LÁSZLÓ BÍRÁLATÁRA

A Kollégiumi Könyvtár mai igazgatója szükségesnek látta, hogy a fentiekben válaszoljon dolgozatomra s kifogásait több pontban sorolja fel annak bizonyítására, hogy az általam feldolgozott „adattömeg” szemléletében téves és megfelelő elmélyültség híján való, miért is olvasók és kutatók csak kellő óvatossággal használhatják.

A dolgozat értékét egészében kétségbevonja, nem tartja nyereségnek megjelenését, s ezzel súlyos elmarasztaló bírálatot mond nem csupán rólam, ki — éppen a *Módis* László ösztönzésére — elvégeztem ezt a munkát, hanem nyilván azokról is, akik ezt az általa teljesen negatíve értékelt terjedelmes dolgozatot megjelentetésre érdemesnek tartották.

Lássuk, milyen érvekre alapítja a bíráló megállapításait, mik azok a téves adatok, melyeket helyesbíteni kíván.

A régi könyvtár belső rendjére vonatkozó két kézirat, melyeket a KK-ban végzett helyszíni kutatásaim alatt ismételt kérésemre sem kaphattam meg, örvendetes hogy megvan, s csupán a kutató előtt volt zárva; azonban csak mellékesen tartozik a tárgyalt korszak, a *Géresi* igazgatósága előtti időszak rövid történeti áttekintéséhez. Tartalmukat *Varga* Zsigmond említett művéből ismerjük; amennyiben ellentmondtak volna az általam vázolt helyzetnek, nyilván felhasználta volna őket *Módis* László kiegészítésül vagy helyesbítésül.

Maróthy György könyvtárigazgatósága a bíráló szerint nem igazolható adatszerűen. Ez a tény nem fedheti el a lényegét, melyet *Maróthy* könyvtártudományi kutatója így jellemez: „*Maróthy* könyvszeretetének tulajdonítható, hogy a kollégiumi könyvtár életébe is alakítólag nyúlt bele. Ő nyitotta meg az utat a könyvtár szélesebb alapokon való továbbfejlődése előtt; új betűrendes katalógust csináltatott, fontos forráskiadványokat rendelt meg a könyvtár számára.”* Nyilván mindez a szervezői munka a hatáskörébe tartozott professzori ténykedésén kívül. Ez a pont sem érintheti a kérdés lényegét, hiszen csak bevezetésként tartozik a tárgyhoz, két sorban említettem csupán dolgozatomban.

* *Ótvös* János: *Maróthy* György könyvtára. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1955. II. 331. I. Debrecen, 1956. (Kézirat.)

Ami a könyvtár szakrendszerének kialakítását illeti, Módis tagadja a müncheni vagy heidelbergi minták hatását az 1863—1873-ban *Imre* Sándor és *Szegedi* Sándor által végrehajtott rendezésre, s ezt helyi hagyományból, a tékákon alkalmazott régi betűjelzetek szakjelzéseként való felhasználásából magyarázza.

A régi katalógusok a KK-ban kétségtelenül a polcokon, a tékákon való eredeti elhelyezésre épültek, mint az 1831-es katalógus címlapján levő megjegyzés is bizonyítja („secundum ordinem thecarum veterum”), azonban a polcok betűjelzése semmiképpen sem jelentette a könyvanyag szakszerű csoportosítását, hanem csak a raktári rend külső eligazítójaként szolgált. A betűjelzés bevezetése az egyes szakcsoportok jelölésére viszont csak a nagyméretű átrendezés alkalmával történt meg. A betűjelzés következetes alkalmazása csak ekkor kapott jelentőséget a szakcsoportosításnál: ennek alapján készültek el akkor a szakszerű betűkkel jelölt leltárkönyvek is, melyek ma is használatban vannak. Nyilván más volt a betűkkel jelölt polcok régi elhelyezési rendje a maga rendszerbe nem szedett anyagával, s megint más a szakok szerint differenciált anyag, még ha a betűjelzés alkalmazása mindkét esetben közös is. Ha nem azonos is, de mégsem független a betű szerinti szakjelzés a müncheni s a heidelbergi rendszertől, különösen, ha tudjuk, hogy *Imre* Sándort éppen a korszerű rendezés végrehajtása előtt küldte ki a Kollégiumi Könyvtár fenntartó és kormányzó szerve, a Tiszántúli Református Egyházkerület 1863-ban a német könyvtárak tanulmányozására. A betűkkel való szakszerű jelölés rendkívül egyszerű eljárásának különben vannak régebbi hazai hagyományai — szerzetesi könyvtáraink is alkalmazták itt-ott —; mindezek indítást adhattak e rendszer bevezetésére. A müncheni rendszerre jellemző főcsoportokon belüli tagolás nyomait nehéz kimutatni; ha volt is ilyen kísérlet, a könyvek mérete szerinti újabb csoportosítás felforgatta a szakok eredeti belső elrendezését, így nem valósult meg a főcsoportokon belüli tagolódás a KK-ban. Persze ma már, mikor az egész rendszer teljesen elavult, az ezen való vitának még elméleti jelentősége is alig lehet. Amennyiben komoly ellenvetése lett volna e téren *Módis* Lászlónak, pozitív értelemben is jó lett volna kifejténie: milyen volt hát eredetileg a KK száz évvel ezelőtti szakrendszere és hogyan alakult ez ki? A tiszta tagadás e problémát persze nem viszi megoldáshoz.

*Géresi*re és a könyvtárra nézve súlyosan elmarasztalónak érzi *Módis* László a könyvtári hiányok keletkezését, ennek felelőssége kérdését s az ezért járó jóvátétel lerovása ügyét. Az hiszem, nincs itt helye titkolózásnak, óvatoskodásnak: a tények magukért beszélnek s ami történt, a nyilvánosság előtt történt s oda is tartozik. A hiányokat az egyházkerület a könyvtári állományt átszámoló bizottság hivatalos jelentése alapján megállapította, a felelősséget érte kimondta, a jóvátétel dolgát a bevett kollégiumi szokások szerint elrendelte és végül a felmentést megadta *Géresi* részére. Mindenképpen megnyugtató és nem dehonesztáló elrendezés volt ez, s mint ezt hangsúlyoztam dolgozatomban, *Géresi* tekintélyének nem ártott; kár ezért indiszkrét, kényes kérdést emlegetni. Ennél százszorta fontosabb kérdésekben is kimondta már a történelem, a társadalom és a tudomány a maga ítéletét azóta. *Ráth* György-féle könyvcseré az akkori patriarchális könyvtárvezetésnek csak egyik jelensége, melyet tudomásul nem venni a tények ellenére éppen nem lett volna tudományos etika szerinti eljárás.

Géresi Kálmán könyvtárigazgatói szolgálata kezdete és vége meg-

állapításának kérdésében *Módis* László velem szemben *Varga* Zsigmondnak ad igazat. Ez nála szubjektív megítélés dolga: objektív érveimet erről mind elmondtam tanulmányomban. (106 l.) Az időpont elfogadása vagy elvetése attól függ: a vezetés teljes és tényleges átadását tekintjük-e a szolgálat befejező aktusának, vagy az ez alóli felmentés forma szerinti megadását az anyagi felelősség felmerült kérdésének elintézése után. *Módis* László véleményétől függetlenül az a tény, hogy *Géresi* utódja 1896. szeptember 1-től teljes hatáskörrel mint igazgató vezeti a KK ügyeit és *Géresi* könyvtárosi működése e nappal megszűnt. A kérdést visszajáról tekintve is aligha lehetne letagadni *Géresi* utóda könyvtárigazgatói működéséből azt az öt évet, melyet a felelősség kérdésének formai elintézéséig e tiszt-ségében hivatalos minőségben eltöltött.

Teljesen félremagyarázza a bíráló azt a félmondathban tett megjegyzésemet, hogy a KK O szakcsoportja (mérten, természettan, vegytan, matézis), mely a könyvvállomány nagysága tekintetében egyéb rokon szakcsoportokhoz képest a 7. helyen áll (l. 104. l.), ellentmondani látszik Debrecen tisztos természettudományi múltjának. Azt nem állítottam, amit *Módis* László gondol, hogy valami hiba lett volna a Kollégiumban a természettudományok oktatása terén vagy ezt éppen elhanyagolták volna egyéb hazai intézményekhez képest. A könyvtári állomány kisebb vagy nagyobb voltából ilyen következtetéseket levonni nem volt szándékom; mint ahogy nem is lehet egy főleg hagyatéki anyagból gyarapodó egyházi főiskolai könyvtárnál. Mindenesetre sajnálom, hogy ez a félreérthető megjegyzés ilyen messzemenő következtetésre adott okot. A mai decimális rendszerre való hivatkozást nem látom helyénvalónak: itt nem a szakrendszer sorrendi vitájáról volt szó, s aki ezt véli, olyat cáfol, amit én nem állítottam.

Végül a módszerben azt kifogásolja *Módis* László, hogy saját kritikai elveimnek (*Varga* Zsigmond műve hírlátában) ellentmond saját gyakorlatom: nem összefüggéseiben, hazai, sőt egyetemes könyvtártörténeti távlatokban, egyháztörténeti és kollégiumi vonatkozásokban szemlélem témámat. Erre a megjegyzésre csak a dolgozat egészének tárgyilagos megítélésével adható válasz, s bizonyára nem ilyen egyértelműen negatív értelemben, mint ahogy *Módis* László véli. Teljes feldolgozásra törekedtem, a könyvtár szerepét társadalmi, pedagógiai, tudományos szempontból igyekeztem felmérni a könyvtártudomány újabb funkcionális szempontjai figyelembevételével. Tágabb perspektívák felrajzolására azonban a könyvtár húszegynehány éves szakaszának vizsgálata aligha nyújtott volna alkalmat a téma felesleges kibővítése nélkül. (Ez az egész könyvtár történetét felölelő mű írójának lehetne feladata.)

Kétségtelen, hogy *Géresi* jelentős társadalmi, közéleti súlyú egyéniség volt. Egyénisége, jelleme, műveltsége, egész életpályája meghatározta könyvtárigazgatói ténykedését, ezzel pedig igen bőven foglalkoztam, hasonlóképpen azokkal a tényezőkkel is, melyek a könyvtár ténykedését meghatározták. A könyvtártörténet társadalmi összefüggésekben való mélyebb vizsgálata igen komplex kutatási feladatot jelent, ahol tisztázatlan elméleti és gyakorlati kérdések is nehezítik az értékelést. Módszerbeli fogyatékos-ságomnak tudatában vagyok: de a feltárt anyag szinte egészében új s annak, aki e súlyában, vonatkozásaiban viszonylag nem nagy jelentőségű témának kutatásával foglalkozik valaha, minden utólagos óvatosságra intés mellett is bizonyára minden fontosabb tényt és szempontot megad.

Ezek azok a vitás kérdések, melyek kihívták maguk ellen *Módis* László sommás ítéletét. Úgy hiszem, aki tárgyilagosan összeveti a dolgot a maga egészében és mérlegeli a helyesbítésül szánt megrovások súlyát és értékét, megalkotja a számomra megnyugtató tárgyilagos ítéletet, amelyet a megjegyzésekben — az óvatos fogalmazás ellenére is — sajnálatosan nélkülöztem.

Péter László

A FOLYÓIRAT-REPERTÓRIUMOK KÉRDÉSÉHEZ

A Nyugat-repertórium kapcsán

Irodalomtudományunk jelentős eseménye volt 1959-ben a Nyugat-repertórium megjelenése. Méltó dokumentuma a XX. századi magyar irodalom megújódását kivívó, hordozó, frázis nélkül korszakosnak mondható szépirodalmi folyóiratnak, s nélkülözhetetlen kézikönyve a század irodalomtörténetének. Bizonyára nyitánya is a hasonló vállalkozásoknak: erre enged következtetni a sorozatjelzés is; a munka az Irodalomtörténeti Bibliográfiák 1. számaként jelent meg.

Éppen úttörő jellege indokolja, hogy — bár ismertetés jellegű bírálata már nem időszerű — egy módszertani problémát fölvevünk vele kapcsolatosan. Az *irodalomtörténeti — s bizonyára másfajta — folyóiratok repertóriumának anyagközlő rendszerét, az ilyen típusú kiadványok szerkesztési elvét tartom megvitátandó módszertani kérdésnek.*

Véleményem szerint ugyanis a Nyugat-repertóriumnak mostani fölépítése nem célszerű. Bármennyire is tökéletes egy szakrendi csoportosítás, a cikkek egy tetemes része nem illeszthető be egyértelműen egyetlen csoportba, s így a több helyütt keresés szükségképpen megnehezíti, bizonytalanná teszi a könyv használhatóságát. Nem lehet különösebb kifogásunk a Nyugat-repertórium szakrendi csoportosításának elve vagy gyakorlata ellen sem: logikus, áttekinthető, eléggé árnyalt, tagolt stb. *De ez a csoportosítás kitűnő tárgymutató lehetne, nem több!*

Mit ad ez a tárgyi csoportosítás azon kívül, hogy hasznosan tájékoztat a Nyugat (illetve előzményei és utódja) tartalmi gazdaságáról, sokrétűségéről, melyről különben mint tárgymutató ugyanilyen mértékben adhatna képet? *Semmit.* Az anyag föltárásának ez a rendje tehát nem rendelkezik *semmi olyan önálló funkcióval, amely megokolható alkalmazását.*

Ezzel szemben egyenesen kínálkozik rendező elvül a következetes történetiség. Vagyis: *a repertórium ugyanabban a rendben adja a folyóirat anyagát, ahogyan ez megjelent.* Vegye sorba a folyóirat számait, s ezen belül is az eredeti sorrendben közölje az ott megjelent versek, elbeszélések, cikkek kritikák stb. címeit és lelőhelyeit.

Mi jelentősége lenne ennek az anyagközlési módszernek? Mindenekelőtt nem lenne mechanikus, mint a mostani, hanem *az irodalom fejlődé-*

sének folyamatát reprodukálná. Nem mond számunkra semmit, hogy az olasz versek és regények egymás után a repertóriumban milyen rendszerben következnek (illetve, amennyit mond, azt a tárgymutató is megmutatná), annál többet, hogy *milyen összefüggésben, mikor, mi előtt és mi után jelent meg egy-egy vers, regény, novella vagy kivált irodalompolitikai cikk, kritika.* Másodszor, ez a közlési módszer lényegesen megkönnyítené az időrendi áttekintést. Jelenleg pl. *Juhász Gyula* verseinél azt tudom meg, hogy melyik lapon találom a Nyugat valamely évfolyamában vagy féléves kötetében. Ez azonban kevés: igen gyakran szüksége lenne a kutatónak — különféle összefüggések (pl. évfordulók, halálozások stb.) szempontból — *a megjelenés kellére is.* (Pl. egy cikknek, akár versnek, milyen történeti mozzanatok, események voltak kiváltói stb.) Sokszor nem kellene a kutatónak kézbe venni a Nyugat-számot (hiszen maga az írás azóta kötetekben hozzáférhető), elegendő lenne a repertóriumot fölűtni, hogy a megjelenés pontos dátumát megállapíthassa, s föltevését bizonyítva vagy cáfolva lássa. Mellékesen megjegyezve: ezzel könnyebbé válnék a cédulázási és a szedési munka is, s a *sajtóhibák lehetősége is szűkülne.* Nem kellene ugyanis az évszámot újrászadni (a keltezést csupán a folyóiratszám adata tartalmazná), s kevésbé lenne veszélyes, ha a lapszámba sajtóhiba csúszik. (Ez a Nyugat esetében, ahol nem ritka a négyjegyű lapszám, igen jelentékeny hibaszázalékot jelent. Csak a gyakorlati használat mutatja meg, a Nyugat-repertórium esetében hány és milyen jelentős hibát okozott ez.) Végül, de nem utoljára a mostani anyagközlés semmit sem mutat meg a különféle írások olyan sajátos és fontos összefüggéséből, mint amit az egyes emlékszámok jelentenek. *A repertóriumban elsikkad az Ady-, a Móricz-, a Babits- stb. Nyugat-szám anyaga, rekonstruálhatatlanul föloldódik az egészben.* Az általam javasolt módszer ezeket is együtt, áttekinthetően, tanulságot szuggerálóan adná.

Ennyi is elég annak megmutatására, hogy a repertórium akkor teljesíti igazán hivatását, ha nem különbözik az eredetitől, hanem annak mintegy zsugorított, miniatűr mása. A szakrendi csoportosítás az eredeti összefüggéseket összekuszálja, s amit többletként kihoz az irodalmi folyamatból, azt tárgymutatói szerepében is megoldja. Javaslom tehát, hogy folyóirat-repertóriumaink (legalábbis azok, amelyek első rendben történeti kutatás tárgyai vagy segítői) a jövőben a szigorú időrend elvét kövessék anyagföltáró szerkezetükben is. A tárgyi vagy egyéb elv szerint hozzáférhetővé tétel követelményét természetesen ugyancsak nem szabad szem elől téveszteni. E követelmény szerint esetenként kell aztán meghatározni, milyen mutatók segítségével oldható meg a címanyag legalkalmasabb feltárása.

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Csűrű István:</i> A vidék szakkönyvtári ellátásának néhány kérdéséről. — Zur Frage der Organisation und Verteilung der Fachbibliotheken in Ungarn (Ausserhalb der Hauptstadt). (Zusammenfassung)	5
<i>Bata Imre:</i> A helyismereti bibliográfia gyakorlati kérdései.	23
<i>Esze Tamás:</i> A magyar Praxis Pietatis. Kiadástörténeti tanulmány. — The Hungarian Praxis Pietatis. A study in the history of Hungarian book editing. (Summary)	43
<i>Lengyel Imre:</i> Várad Szabó János könyvtára. — Die Bibliothek von János Szabó von Várad. (Zusammenfassung)	81
<i>Szabó László:</i> A debreceni „Közművelődési Könyvtár” története alakulásától a felszabadulásig (1917—1944). — Geschichte der „Allgemeinbildenden Bibliothek” in Debrecen von ihrer Gründung (1917) bis 1944 (Zusammenfassung)	119

Közlemények

<i>Lengyel Imre:</i> Nemzedékek találkozása Pestalozzi szellemében. Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavassy Lajos Várad Szabó Jánoshoz intézett leveleiből. — Generationen begegnen sich im Geiste Pestalozzis. Beiträge zur Geschichte der Zeitschrift „Nevelési Emléklapok” aus den Briefen von dr. Lajos Tavassy an János Szabó von Várad (Zusammenfassung)	141
--	-----

Vita

<i>Módis László:</i> Helyreigazítások a Debreceni Református Kollégiumi Nagykönyvtárról megjelent dolgozatokhoz	157
<i>Molnár Pál:</i> Válasz Módis László bírálatára	161
<i>Péter László:</i> A folyóirat-repertóriumok kérdéséhez. A Nyugat-repertórium kapcsán.	165

КНИГА И БИВЛИОТЕЛА

ИССЛЕДОВАНИЯ И СООБЩЕНИЯ ПО БИБЛИОТЕКОВЕДНИЮ И БИБЛИОГРАФИИ

№ 3

Составили: Иштван Чюри и Матильда Варга

Содержание

Исследования

Иштван Чюри: Вопросы организации и размещения специальных библиотек в Венгрии (исключая Будапешт). (Резюме на немецком языке)	5
Имре Бата: Практические вопросы краеведческой библиографии.. (Резюме на русском языке)	23
Тамаш Эссе: Венгерские издания английского религиозного произведения PRAXIS PIETATS (1614) Исследование по истории издательского дела в Венгрии. (Резюме на английском языке)	43
Имре Лендел: Личная библиотека дебреценского гражданина Янош Варади—Сабо. (Резюме на немецком языке)	81
Ласло Сабо: История Публичной библиотеки г. Дебрецена от основания (1917) до 1944. (Резюме на немецком языке)	119

Сообщения

Имре Лендел: Поколения встречаются в духе Песталоцци. Материалы по истории венгерского педагогического журнала NEVELESI EMLÉK-LAPOK как они изображены в переписке Л. Таваши и Варади-Сабо. (Резюме на немецком языке)	141
Ласло Модиш: Исправления по статьям, опубликованным недавно об истории библиотеки Дебреценской кальвинистской академии	157
Пал Мольнар: Замечания по корректуре Ласло Модиш	161
Ласло Петер: Заметки по библиографиям статей периодик, относительно библиографии венгерского журнала NYUGAT	165

BOOK AND LIBRARY
STUDIES AND COMMUNICATIONS IN LIBRARY SCIENCE AND
BIBLIOGRAPHY

3.

Editors: István Csúry and Matilda Varga

C o n t e n t s

S t u d i e s

<i>István Csúry</i> : Problems of organization and distributing of special libraries in Hungary (except the capital) (With summary in German)	5
<i>Imre Bata</i> : Practical problems of regional bibliography. (With summary in Russian)	23
<i>Tamás Esze</i> : The Hungarian Praxis Pietatis. A study in the history of Hungarian book editing (With summary in English)	43
<i>Imre Lengyel</i> : The private-library of János Szabó of Várad. (Summary in German)	81
<i>László Szabó</i> : The history of the Debrecen Public Library since its foundation (1917) to 1944. (Summary in German).	119

C o m m u n i c a t i o n s

<i>Imre Lengyel</i> : Encounter of generations in Pestalozzi's ideas. Contributions to the history of the Hungarian pedagogical journal „Nevelési Emléklapok” as represented in the correspondence of Lajos Tavassy and János Szabó of Várad. (Summary in German)	141
<i>László Módis</i> : Corrections to the studies published recently on the Library of the Reformed College in Debrecen	157
<i>Pál Molnár</i> : Comments on the corrections of Prof. Módis	161
<i>László Péter</i> : Remarks on the problem of indexes of periodicals	165

63.1154.1 Alföldi Nyomda, Debrecen
Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felelős: Vágvölgyi Tibor igazgató

Felelős szerkesztő: Polacsek Lászlóné

Műszaki vezető: Gonda Pál

Műszaki szerkesztő: Szabados József

A kézirat nyomdába érkezett: 1963. május — Megjelent: 1963. szeptember

Példányszám: 500 — Terjedelem: 15 (A/5) ív

Készült: monószedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601–59 és az MSZ 5602–55 szabvány szerint

T.A 130–a–6300

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK TUDOMÁNYOS KIADVÁNYAI

1. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1953.** 1. rész. — Debrecen, 1954. Házi sokszorosítás. 373 l. — 30 cm.
Kovács Máté: Bevezető. 5—6. l.
 Összefoglaló jelentés az 1953. évről. 7—58. l.
Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. 59—136. l.
Csűrly István: A könyvtári munka tervezése. 137—158. l.
Maller Sándor: Olvasószolgálat az egyetemi könyvtárakban. 159—208. l.
Ember Ernő: Az ajánló bibliográfia és a tudományos könyvtárak. 209—238. l.
Sarkady Ida: Megjegyzések a címleírasi szabványhoz. 239—256. l.
Módis László: A debreceni egyetemi könyvtár történeti adatai. I. A debreceni egyetemi és református kollégiumi könyvtár egyesítési kísérletei (1913—1933). 258—373. l.
  2. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1953.** 2. — Debrecen, 1954. OSZK rotaprint soksz. 322 l. — 30 cm.
Csűrly István: A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése. 1—322. l.
  3. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954.** 1. rész. — Debrecen, 1955. Házi sokszorosítás. 468 l. — 30 cm.
 Összefoglaló jelentés az 1954. évről. 5—33. l.
Csűrly István: Kutatói szükségletek és a bibliográfia. 35—52. l.
Módis László: A Tiszántúli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései. 53—107. l.
Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. 109—143. l.
Maller Sándor: A könyvtárak hazai és nemzetközi együttműködése. 145—187. l.
Varga László: Könyvtárunk szakozási rendszere a sakkatalógus tükrében. 189—224. l.
Sarkady Ida: A debreceni (nagy) könyvtárak tíz éve. 1944—1954. 225—237. l.
Módis László: A debreceni egyetemi könyvtár történeti adatai. II. Az egyetemi könyvtár létesítése. — III. Az egyetemi könyvtári bizottság szerepe és munkája (1914—1944). 239—300. l.
Ember Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1849—1867. 301—382. l.
Bertók Lajos: Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatékának magyar és magyar vonatkozású nyomtatványai. 383—438. l.
Futala Tibor: A 16. századi magyar nyomdászat kérdései. 439—468. l.
  4. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954.** 2. rész. — Debrecen, 1955. Szabadság Ny. sokszorosítása. 168. l. — 30 cm.
 A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karához bényújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914—1950. — *Ember Ernő* és *Ludányi Valéria* közreműködésével összeáll. *Módis László.* 1—168. l.
  5. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955.** 1. rész. — Debrecen, 1956. Felsőokt. Jegyzetell. Váll. sokszorosítása. 414. l. — 30 cm.
 Összefoglaló jelentés az 1955. évről. (Orosz és német kiv.) 5—28. l.
Kovács Máté: Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. (Francia kiv.) 29—90. l.
Módis László: A magyarországi tájbibliográfiai ügye. A tájbibliográfiai anket tanulmányai. (Francia kiv.) 91—123. l.
Csűrly István: Tárgyi katalógusok és a szakbibliográfia. (Vizsgálódások a tudományos könyvtári tájékoztatás módszerei köréből.) (Német kiv.) 125—155. l.
- Varga Zoltánné:* Mit olvasnak olvasóink? (Angol kiv.) 157—182. l.
Hankiss János: Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban. (Francia kiv.) 183—260. l.
Ember Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1867—1900. (Angol kiv.) 261—370. l.
Bertók Lajos: Debreceni könyvkiadványok példányszáma, ára, kelendősége Tóth Ferenc provizorsága idején (1817—1832). (Angol kiv.) 371—714. l.
6. **Bibliographia Universitatis Debreceniensis.** Pars I. Facultas Scientiarum Naturalium 1914—1955. Szerk. *Módis László.* Munkatárs *Ludányi Valéria.* — Budapest, 1956. Tankönyvkiadó. — Allami Ny. 304 l. — 25 cm.
 Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Tom. III/3.
  7. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955.** II. rész. — Debrecen, 1956. (1957.) Felsőokt. Jegyzetell. Váll. sokszorosítása. 400 l. — 30 cm.
Bertók Lajos: Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatéka. (Német kiv.) 5—330. l.
Ótvös János: Maróthi György könyvtára. (Német kiv.) 331—370. l.
Ludányi Valéria: A „Helicon” c. irodalomelméleti folyóirat története (Debrecen, 1938—1943.) Adalék a magyarországi idegen nyelvű sajtó történetéhez. (Francia kiv.) 371—400. l.
  8. **A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956.** — Debrecen, 1957. Felsőokt. Jegyzetell. Váll. sokszorosítása. 299 l. és 25 tábla. — 30 cm.
 Összefoglaló jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1956. évi működéséről. (Orosz és angol kiv.) 5—24. l.
Csűrly István: A könyvtár mint a bibliográfiaszerkesztés műhelye. (Magyar és német szöveggel.) 25—76. l.
Ember Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1867—1900. II. rész. (Angol kiv.) 77—142. l.
Kiss Sándor: Magyar történeti tárgyú kéziratok a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában. (Német kiv.) 143—181. l.
Hankiss János: A zenemű címe. A „kis programzene” természetrajzához. (Francia kiv.) 182—299. l. és 25 tábla.
  9. **Könyv és Könyvtár. Kőnyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok esküszölemények.** 1. — Bp., 1958. Tankönyvkiadó. Alföldi Ny. Debrecen. 108 l. — 24 cm.
 Könyv és Könyvtár. 3. l.
Csűrly István: A bibliográfiai osztályozásának néhány kérdése. (Német kiv.) 7—19. l.
Módis László: Könyvtári szakképzésnek néhány kérdése. (Német kiv.) 21—48. l.
Dhal, Svend: Über das Verhältniss wissenschaftlicher Bibliotheken zu ihrem Publikum. (Auf Grund dänischer Erfahrungen.) 49—59. l.
Kiss Sándor: Szilágyi Sámuel, a Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár első igazgatója. 63—66. l.
Bán Imre: Rimay János egyik könyvének sorsa. 67—68. l.
Vita Zsigmond: A Nagyenyedi Bethlen Könyvtár 1848—49-i aprónyomatványai és kéziratjai. 69—76. l.
Dankanicz Ádám: Tájbibliográfiai munka a Román Népköztársaságban. 77—79. l.
Módis László: Kállai Albert magyar nyelvű unikum műve 1599-ből. 83—85. l.
Bertók Lajos: Veresmarti Mihály „Rövid felelet”-ének latinra fordításáról. 87—89. l.